

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.Я. ФРАНКА

Бутузова Л.П., Дмитрієва С.М., Дубравська Н.М., Максимець С.М.,
Мачушник О. Л., Сидоренко Н.І., Стахова О.О., Фриз І.В.

Особистість: практичні засади вивчення Том 2

Навчально-методичний посібник.

Житомир - 2017

УДК 159.923(075.8)

ББК 88.37

я7

О 75

Рецензенти: кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології
ЖІ МАУП **Г. А. Гайдукевич**

кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри суспільно-
гуманітарних дисциплін ЖФ КІБІТ **Д. В. Миценко**

*Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського державного
університету імені Івана Франка (протокол №3 від 30.09.2016)*

О 75

Особистість: практичні засади вивчення. Том 2. Навчально-методичний посібник / [Укладачі: Дмитрієва С. М., Максимець С. М., Бутузова Л. П., Дубравська Н. М., Фриз І. В., Сидоренко Н. І., Стахова О. О., Мачушник О. Л.] – Житомир: видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2017. - 330 с.

У навчально-методичному посібнику розглядаються основні вимоги до дослідження індивідуально-психологічних особливостей учнів різного віку, запропоновано базові методики дослідження темпераменту, характеру та здібностей особистості з урахуванням новітніх здобутків сучасної психологічної науки.

Для вчителів, шкільних психологів та студентів –
майбутніх педагогів і практичних психологів.

© Бутузова Л.П., Дмитрієва С.М., Дубравська Н.М., Максимець С.М.,
Мачушник О.Л., Сидоренко Н.І., Стахова О.О., Фриз І.В., 2016 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕМПЕРАМЕНТ	8
Орієнтовна тематика курсових робіт	8
МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМПЕРАМЕНТУ	9
Спостереження за поведінкою дитини в різних ситуаціях із метою визначення типу темпераменту (Г. П. Лаврентьева, Т. М. Титаренко).....	9
Методика визначення типу темпераменту дитини (Т.В. Яценко)	13
Методика «Перенесення кубиків» (Ю.О. Самарін).....	14
Опитувальник темпераменту (А. Томас, С. Чесс)	16
Методика «Темпоральні особливості»	25
Павловський темпераментальний опитувальник (PTS).....	31
Теппінг-тест (Є.П. Ільїн)	34
«Формула (паспорт) темпераменту» (А.М. Белов).....	38
«Опитувальник формально-динамічних властивостей індивідуальності В.М. Русалова»	40
Методика вивчення структури темпераменту	48
Діагностика психодинамічних властивостей особистості (Б.М. Смірнов)	55
Тест «Риси характеру та темпераменту (РХТ)».....	58
Дитячий варіант тесту-опитувальника Г. Айзенка	66
Тест-опитувальник ЕРІ Г. Айзенка (Форма А)	71
Тест-опитувальник ЕРІ Г. Айзенка (Форма В)	78
Орієнтовний список рекомендованої літератури та джерел.....	82
РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕР	92
Орієнтовна тематика курсових робіт	92
МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ХАРАКТЕРУ	94
Проективна методика «Неіснуюча тварина»	94
Тест малюнок людини.....	99
Дитячий 12 факторний особистісний опитувальник 12PF (Р. Кеттелл).....	105
Особистісний опитувальник Р. Кеттелла	126
Психометричний тест Сьюзен Диллінгер	141
Визначення типу характеру за К. Юнгом.....	144
Методика експрес-діагностики характерологічних особливостей особистості (опитувальник Айзенка у модифікації Т.В. Матоліної)	146
Методика «Вихід із складних життєвих ситуацій»	160
Опитувальник Гекса для визначення характерологічних особливостей особистості	162
Опитувальник «Дослідження акцентуацій характеру» Х. Шмішека.....	165
Патохарактерологічний діагностичний опитувальник (А.Є. Лічко)	172
Діагностика типу акцентуації характеру за методом Е.Г. Ейдемільера	200

Тест «Чи сильний у вас характер?».....	206
Фрайбургський особистісний опитувальник	210
П'ятифакторний опитувальник особистості (Р.Маккрей, П.Коста)	220
Орієнтовний список рекомендованої літератури та джерел.....	231
РОЗДІЛ III. ЗДІБНОСТІ	239
Орієнтовна тематика курсових робіт	239
МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДІБНОСТЕЙ	241
Вивчення творчої гри дітей (за Д. Б. Ельконіним)	241
Методика "Сонце в кімнаті": діагностика універсальних творчих здібностей (В. Синельников, В. Кудрявцев)	242
Методика "Складена картинка": діагностика універсальних творчих здібностей (В. Синельников, В. Кудрявцев).....	244
Методика "Як врятувати зайчика": діагностика універсальних творчих здібностей (В. Синельников, В. Кудрявцев).....	245
Методика "Дощечка": діагностика універсальних творчих здібностей (В. Синельников, В. Кудрявцев)	246
Діагностика дивергентного мислення (модифікація О. Є. Тунік, Д. Б. Богоявленської, Т. О. Баришевої).....	247
Вивчення творчої діяльності дітей (на матеріалі творчих задач) (І. М. Біла).....	249
Анкета для батьків «Чи талановита ваша дитина?»	256
«Карта обдарованості» Д. Хаана, М. Каффа	258
Методика «Речення».....	264
Методика «Класифікація».....	265
Методика «Дві лінії»	265
Методика «Кола» Вартега.....	266
Методика А. А. Лосевої.....	268
Оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС)	273
Тест на визначення рівня розвитку кмітливості	278
Методика «Значення слова»	281
Методика «Творчий потенціал»	282
МЕТОДИКА «ЗДІБНОСТІ УЧНЯ»	285
Методика визначення рівня сформованості загальних творчих здібностей особистості.....	287
«Вербальна уява» (за Еббінгаузом).....	290
Діагностика дитячої креативності (за шкалою Вільямса).....	291
Шкала для рейтингу поведінкових характеристик обдарованих дітей(Дж.Рензулі).....	296
Тест творчого мислення П. Торренса	299
Методика дослідження творчої уяви	308
Дослідження рівня розвитку творчої уяви як компоненту творчих здібностей	311
Методика «Вигадати розповідь»	313
Орієнтовний список рекомендованої літератури та джерел.....	315

ПЕРЕДМОВА

В умовах фундаментальних перетворень, що відбуваються у нашій молодій державі, творчість перестає бути характеристикою окремих особистостей, виступає обов'язковим атрибутом будь-якого виду трудової діяльності людини при оптимальній її реалізації. Виникло соціальне замовлення суспільства на творчу особистість, тобто людину, яка має потребу у саморозвитку, самовдосконаленні, здатна думати по-новому, самостійно ставити перед собою цілі, пропонувати нестандартні рішення, чинити опір рутинності, орієнтуватися насамперед на майбутнє.

Потреби соціального прогресу і науково-технічної революції, зростання складності і масштабності завдань, які розв'язуються суспільством, стимулюють дослідження творчості, виявлення її закономірностей, розробку методології і теорії творчості, методики підготовки творчих кадрів, обдарованих працівників у різних галузях, які мають інтелектуальну готовність до розв'язання нових і складних проблем.

Зміни в суспільстві призводять до змін пріоритетів в освіті. Підвищення інтересу до розгляду особливостей взаємин учителів і учнів, творчості вчителя при організації міжособистісної взаємодії обумовлено зростаючою динамічністю життя. Учень має не лише брати активну участь у процесі сприйняття та засвоєння знань, а й мати стосовно них власну позицію, бути спроможним застосовувати вивчене на практиці, творчо переосмислювати, співвідносити здобуті результати з перспективами свого майбутнього. Така позиція складає основу гуманістичного підходу до організації всебічного і гармонійного розвитку особистості кожного, який пронизують ідеї співробітництва і співтворчості вчителя та учнів у навчально-виховному процесі. Не будь-яка, а саме творча праця є найбільш ефективною, а тому педагогічна творчість стає важливим засобом формування особистості юного громадянина.

Суспільні тенденції гуманізації змісту, методів і форм педагогічного процесу ставлять значні вимоги до особистості педагога, розвитку його творчого потенціалу.

Необхідність створення сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу школяра вимагає докорінної перебудови системи освіти. Визнано, що основним шляхом такої перебудови є перехід від суб'єкт-об'єктної до суб'єкт-суб'єктної педагогічної парадигми, основними принципами якої є співробітництво, співтворчість учителя і учнів, забезпечення їх самореалізації як партнерів у творчому процесі, тобто перехід до особистісно зорієнтованого навчально-виховного процесу.

Суб'єкт-об'єктній педагогічній парадигмі відповідає репродуктивна стратегія навчання та виховання. За такої організації навчально-виховного процесу суб'єктом діяльності є лише педагог, учні ж виконують роль об'єкта педагогічного впливу. У навчально-виховному процесі переважає монолог учителя перед учнівською аудиторією і майже не використовуються можливості спільної творчої діяльності. При побудові

навчально-виховного процесу в монологічному режимі вчитель виступає носієм незаперечної істини, яку він передає школярам. Він здійснює функціонально-рольове спілкування з учнями, яке не дозволяє враховувати прояви індивідуальності кожної дитини.

Суб'єкт-суб'єктній педагогічній парадигмі відповідає продуктивна стратегія навчання та виховання. За такої організації навчання та виховання відбуваються зміни психологічних позицій учасників навчально-виховного процесу. Основною функцією педагога стає не передача знань, зразків бажаної поведінки, а організація діяльності школярів, що змінює характер взаємодії «вчитель – учень», переводячи її у план міжособистісних стосунків. Педагог виступає не лише як носій інформації, потрібної учням, а насамперед, як консультант і організатор навчально-виховного процесу. При цьому вирішальний вплив на учня справляє не стільки інформація, слово вчителя, скільки його особистість. Одночасно зі зміною позиції вчителя змінюється і статус школяра у навчанні. У процесі педагогічної співтворчості учень виступає як повноцінний суб'єкт навчально-виховного процесу, відбувається переорієнтація школяра з «учнівства» на «партнерство».

Особистісно зорієнтоване навчання та виховання вимагають від вчителя вміння враховувати індивідуально-психологічні особливості учнів, створювати сприятливі умови для розвитку творчої індивідуальності підростаючої особистості.

Вчитель повинен розробляти гнучкі, індивідуалізовані програми з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей дитини, створювати емоційно комфортну атмосферу у класі, поважати особистість дитини, її цінності, заохочувати творчість, стимулювати розвиток розумових процесів, виявляти повагу до індивідуальності кожного учня.

Чи буде здатним виконати завдання змін у змісті, процесі, результатах і атмосфері навчання та виховання з урахуванням індивідуальності кожної дитини не підготовлений до цього педагог? Частіше всього, ні.

Розроблений колективом кафедри загальної, вікової та педагогічної психології навчально-методичний посібник «Особистість: практичні засади вивчення. Частина П» і спрямований на підготовку майбутніх вчителів до практичного вивчення індивідуально-психологічних особливостей дітей різних вікових категорій (дошкільників, молодших школярів, підлітків та старшокласників) при проведенні курсових досліджень із психології.

Головною метою даного посібника є поглиблення знань студентів із психодіагностики індивідуально-психологічних особливостей особистості: темпераменту, характеру, здібностей. Навчально-методичний посібник «Особистість: практичні засади вивчення. Частина П» містить методики, які дають можливість охарактеризувати вказані вище прояви індивідуальності дитини.

Посібник складається з трьох основних розділів:

I. Темперамент.

II. Характер.

III. Здібності.

До кожного розділу додається розгорнутий список рекомендованої літератури, який включає фундаментальні монографії з досліджуваної проблеми, підручники, посібники, статті у періодичних виданнях, інтернет-ресурси.

У зв'язку з тим, що навчально-методичний посібник «Особистість: практичні засади вивчення. Частина II» спрямований на підготовку майбутніх педагогів чи психологів до проведення практичної частини курсових досліджень, особлива увага у ньому звертається на чіткість опису кожної методики: вказівка на джерело, з якого запозичена методика, її назва, мета дослідження, необхідний стимульний матеріал, процедура проведення дослідження, обробка та інтерпретація отриманих результатів. Опис всіх методик подається у однаковій послідовності.

Навчально-методичний посібник «Особистість: практичні засади вивчення. Частина II» розрахований на широкий спектр читачів: студентів, аспірантів, вчителів, шкільних психологів і його матеріали можуть використовуватись у їхній науково-дослідній та практичній діяльності.

РОЗДІЛ І. ТЕМПЕРАМЕНТ

Орієнтовна тематика курсових робіт

1. Темперамент і вікові особливості його прояву в дошкільному (молодшому шкільному, підлітковому, старшому шкільному) віці.
2. Врахування властивостей темпераменту дошкільників (молодших школярів, підлітків, старшокласників, юнаків) у навчально-виховному процесі.
3. Психологічні особливості виховної діяльності з учнями різних темпераментів.
4. Тип нервової системи та його вплив на побудову дошкільником образу «Я».
5. Тип темпераменту та його вплив на успішність молодшого школяра в учінні.
6. Вивчення взаємозв'язку темпераменту та шкільної успішності підлітків (старшокласників).
7. Дослідження та корекція впливу темпераменту на комунікативні здібності підлітків.
8. Врахування типу темпераменту при організації самостійної роботи учнів.
9. Роль темпераменту у формуванні особистісних рис людини.
10. Психологічні відмінності поведінки екстравертів та інтровертів.
11. Переживання стану фрустрації у представників сильного та слабого типів темпераменту.
12. Емоційна вразливість як чинник формування особистості дитини у дошкільному (молодшому шкільному, підлітковому) віці.
13. Індивідуальний підхід тренера до юних спортсменів в учбово-тренувальній діяльності з урахуванням вікових особливостей їх темпераменту.
14. Врахування особливостей темпераменту студента в тренувальній та змагальницькій діяльності (на прикладі конкретного виду спорту).
15. Особливості надання переваг, характер та динаміка занять фізичними вправами та спортом у осіб з різними типами темпераменту.
16. Особливості проявів та зв'язок темпераменту майбутніх фахівців із їх професійною діяльністю.
17. Вивчення зв'язку темпераменту і стилю навчальної діяльності.
18. Вивчення зв'язку темпераменту і характеру.
19. Діагностика властивостей темпераменту.
20. Передумови темпераменту і можливості його зміни і розвитку.
21. Проблема співвідношення типологічних і вікових особливостей темпераменту.
22. Психологічна характеристика інтроверсії і екстраверсії (пластичності і ригідності).
23. Темперамент і особливості розумової діяльності.
24. Темперамент і стиль діяльності.

МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМПЕРАМЕНТУ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ПОВЕДІНКОЮ ДИТИНИ В РІЗНИХ СИТУАЦІЯХ ІЗ МЕТОЮ ВИЗНАЧЕННЯ ТИПУ ТЕМПЕРАМЕНТУ (Г. П. ЛАВРЕНТЬЄВА, Т. М. ТИТАРЕНКО)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
«Методика визначення типу темпераменту дитини дошкільного віку», авт. Г. П. Лаврентьева, Т. М. Титаренко.	- дошкільний вік - молодший шкільний вік	Психодіагностика в дошкільному віці: практикум для студентів, обуч. по спец. 1-86 01 01-02 «Социальная работа» и 1-23 01 04 «Психология» / [сост. О. В. Конькова]. – Минск: БГУ, 2012. – 56 с. – С. 5-9.

Мета: діагностика типу темпераменту дитини методом спостереження за дитиною або опитування батьків.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Дорослим пропонується відповісти на запитання, спрямовані на виявлення звичного способу поведінки дитини.

Текст опитувальника

1. Як поводить себе дитина, якщо у неї виникає потреба діяти швидко?
  - а) легко включається в роботу;
  - б) активно діє;
  - в) працює поволі без зайвих слів;
  - г) діє несміливо, невпевнено.
2. Як реагує дитина на зауваження педагога?
  - а) говорить, що більше так не робитиме, але через якийсь час знову робить те ж саме;
  - б) не слухає і робить по-своєму, бурхливо реагуючи на зауваження;
  - в) мовчки бере до відома точку зору дорослого;
  - г) ображено мовчить, довго переживає.
3. Як розмовляє дитина з іншими дітьми у значущих для неї ситуаціях?
  - а) швидко, прислухаючись до висловів інших;
  - б) стрімко, пристрасно, нікого не слухаючи;

- в) спокійно і впевнено;
  - г) з сумнівами, невпевнено, озираючись на інших.
4. Як поводить вона себе в незвичайній обстановці?
- а) легко орієнтується, виявляє цікавість, активність;
  - б) буває збуджена, іноді дуже неспокійна;
  - в) уважно, ретельно розглядає все навколо;
  - г) бентежиться, соромиться.

Обробка та аналіз результатів

Тип темпераменту дитини визначається за кількістю варіантів відповідей, переважання одного з яких (а, б, в чи г) вказує на домінуючу реакцію її особистості:

- «а» - сангвінічний тип темпераменту;
- «б» - холеричний тип;
- «в» - флегматичний тип;
- «г» - меланхолійний тип.

Дитина збудливого типу - **холерик** - має сильну, рухливу, неврівноважену нервову систему з переважанням процесу збудження над процесом гальмування. Всі реакції дитини-холерика носять яскраво виражений характер. Діти бурхливо реагують на будь-які незручності, починають нестримано плакати. Так само яскраво маленька дитина проявляє й інші емоційні реакції: не просто сміється, а регоче, не просто сердиться, а приходить в лютю. Діти мають виразну міміку обличчя, різкі, рвучкі жести, швидку, голосну мову; вся поведінка характеризується вираженою спрямованістю - дитина прагне впливати на те, що бачить, переробити навколишнє оточення у відповідності зі своїми потребами, бажаннями і при цьому проявляє надмірну енергію, завзятість. Діти-холерики люблять рухливі ігри та заняття, в яких можна проявити себе, прагнуть виконувати головну роль в грі, організувати товаришів і керувати ними, і намагаються управляти дорослими. Все, що вимагає прояву активності, легко вдається дітям цього типу, і навпаки - ситуації, в яких треба стримати себе, обмежити свої бажання, викликають почуття протесту. Дитина зі збудливою нервовою системою зазвичай насилу засинає, спить спокійно, але прокидається швидко і відразу ж включається в звичайний життєвий ритм. Вона, за рідкісним винятком, рухлива і діяльна, без кінця щось вигадує і винаходить, прагне проникнути в найбільш заборонені місця. Здається, що його енергія невичерпна: після бурхливо проведеного дня дитина відмовляється лягати в ліжко, вимагає, щоб їй розповіли казку, намагається затіяти гру. У колективі з такими дітьми особливо важко: вони надмірно рухливі, крикливі, імпульсивні, запальні, важко

підпорядковуюються встановленим правилам, конфліктують через іграшки, правила гри, ображаються на зауваження дорослих.

Діти спокійного типу - **сангвініки** - мають сильну, рухливу, врівноважену нервову систему. Ззовні вони схожі на дітей-холериків тим, що активні, мають живу міміку, активно користуються жестами, говорять швидко і голосно. У дитини-сангвініка, як правило, рівний, спокійний, життєрадісний настрій, без різких перепадів, характерних холерикам. Він швидко засинає і легко прокидається, без особливих складнощів переходить від рухливих ігор до спокійних занять і навпаки. Особливість сангвініків - їх легка пристосовність до будь-яких умов. Дитина охоче слідує встановленому порядку дня, підкоряється будь-яким розпорядженням дорослих, виконує доручення. Діти цього типу легко вступають в контакт з іншими дітьми, швидко знаходять товаришів в будь-якій обстановці, причому можуть і керувати, і підкорятися. Сангвініки жваво відгукуються на все, що бачать і чують, ставлять багато питань, одночасно цікавлячись різними явищами. За короткий час вони легко освоюються в яслах, в дитячому садку, звикання до нового режиму триває недовго - вранці дитину привели в дитсадок, а до вечора вона відчуває себе як вдома. Товариськість, поступливість, життєрадісність цих дітей робить прихильними до них дорослих, тому іноді за зовнішньою формою поведінки можуть ховатися перші прояви не зовсім привабливих рис характеру. Через те, що нервова система сангвініка характеризується піддатливістю, пластичністю, він здатний швидко переключатися з одного виду діяльності на інший. У деяких обставинах ця якість грає позитивну роль: дитина легко включається в нову діяльність, може відмовитися, якщо потрібно, від привабливих дій. У той же час, ця пластичність малюка може обернутися негативною стороною: дитина змінює одну за одною іграшки, має багато товаришів, але жодного близького друга, за все береться, але нічого не доводить до кінця. Основна властивість маленького сангвініка - нестійкість (поведінки, інтересів, уподобань). У нього швидко формуються звички, навички, але настільки ж швидко вони і руйнуються. Тому основне завдання в роботі з дитиною-сангвініком - формування у неї наполегливості. Дитина у всьому слухається батьків, але так само охоче послухається і поради випадкового перехожого, підлітка. У дитини різноманітні інтереси. Це добре, але до певних меж. Нескінченно розширюючись, ці інтереси неминуче стануть поверхневими. Не випадково діти-сангвініки в школі іноді записуються в усі існуючі гуртки, але ні в одному з них не досягають помітних успіхів - не вистачає наполегливості. Дитина охоче береться за будь-яку справу, але прагне швидше припинити її, щоб взятися за іншу, більш цікаву справу. Сангвініки

швидко втомлюються від одноманітності. Привабливою для них діяльністю вони можуть займатися довго, але як тільки настають моменти, що вимагають одноманітності (а вони неминучі в будь-якій діяльності), вони прагнуть припинити цю діяльність.

Дитина-**флегматик** має сильну, врівноважену, але малорухливу нервову систему. У ранньому дитинстві це спокійний малюк, який багато спить, прокинувшись - лежить спокійно, рідко плаче, рідко сміється. Діти-флегматики важко засинають і прокидаються, після сну залишаються деякий час млявими. Всі реакції таких дітей мають нечіткий характер: сміються неголосно, плачуть тихо, міміка слабко виражена, немає зайвих рухів, жестів. Мова теж особлива - некваплива, з паузами не тільки між реченнями, а й між словами. Їм важко швидко реагувати на будь-які дії, тому між питанням до дитини й її відповіддю пауза. Перш ніж дитина почне свою діяльність, йде період розгойдування, зовнішньої бездіяльності. Приступивши до справи, флегматик здатний тривалий час нею займатися, не втомлюючись від одноманітних, повторюваних дій. А ось раптово припинити те, що він почав, йому важко, особливо в тих випадках, коли потрібно займатися новою, незнайомою для нього справою. Поведінка дитини-флегматика відрізняється стійкістю, її важко вивести з себе. Звички, навички формуються довго, але, сформувавшись, стають міцними. Все нове, незвичне дитина цього типу сприймає не одразу. Прихід у дитсадок пов'язаний з деякими складнощами: малюк довго пристосовується до нового режиму, важко розлучається з батьками, не приймає участі в іграх дітей. Флегматики незатишно почуваються в гостях, неохоче знайомляться з новими людьми. У звичній для неї обстановці дитина без примусу дотримується правил поведінки, справляється зі знайомою роботою, будь-яку справу виконує ретельно і акуратно. Як і будь-яка дитина, флегматик має свої позитивні і негативні якості, пов'язані з особливостями нервової системи. Позитивні якості - це прагнення до посидючості, ретельності, сумлінності, надійності в усіх проявах діяльності. Негативні якості - млявість, низька активність, уповільнений темп дій.

Діти зі слабкою нервовою системою - **меланхоліки** - відрізняються підвищеною чутливістю, вразливістю. Слабкість нервових процесів не означає неповноцінності. Просто у цих дітей дуже сильна реакція на слабкі подразники: швидко настає стомлення нервових клітин, мляво протікають процеси збудження і гальмування. Меланхолік - це тип дитини, про який говорять, що «його не видно і не чути». Він не кричить, а попискує, не сміється, а посміхається, не вимагає, а жалібно дивиться на бажане, малоактивний, віддає перевагу спокійній діяльності, йому не властиво

активно включатися в розмову, демонструвати свої знання та вміння. Дитина говорить тихо, нерішуче, затаюється. Вона схильна до ігор на самоті або з товаришем, якого добре знає, галасливі однолітки її стомлюють. Почуття меланхоліка глибокі, тривалі, але ззовні майже не виражаються, що іноді вводить дорослих в оману. Оскільки нервова система не витримує тривалих подразників, діти швидко втомлюються від шуму, від нових людей, від зауважень. Будь-який натиск ще більш підсилює втому. Різкий тон, примус пригнічують і без того малу активність меланхоліка. У дітей важко формуються навички, довго не складаються звички, але, все що у них вдається сформувати, відрізняється міцністю, надійністю, стійкістю і не вимагає додаткового контролю. Пасивність, стомлюваність, замкнутість, повільність - основні недоліки дитини-меланхоліка. Водночас, він має такі цінні властивості, як чуйність, чутливість, стійкість інтересів, уподобань, звичок. Діти з великими труднощами входять в колектив, довго не можуть звикнути до режиму дня у дитячому садку, плачуть, відмовляються від ігор та занять, буває, що взагалі тривалий час не відповідають на питання дорослих і дітей.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ТИПУ ТЕМПЕРАМЕНТУ ДИТИНИ (Т.В. ЯЦЕНКО)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
«Визначення типу темпераменту», авт. Т.В. Яценко	- дошкільний вік - молодший шкільний вік	Яценко Т. В. Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку. Методичний посібник / Т. В. Яценко. – Кременчук: Кременчуцьке педагогічне училище імені А.С. Макренка, 2009. – 110 с. – С.46-47.

Мета: діагностика типу темпераменту дитини.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Дорослим, які добре знають дитину, пропонується відповісти на питання опитувальника.

Інструкція респонденту: «Оцініть знаком «+» ті якості дитини, які, на Вашу думку, властиві їй».

Текст опитувальника

1. Любить шум і гамір навколо себе.
2. Відчуває велику потребу в близьких людях.
3. Часто чимось роздратована, збуджена, неспокійна.
4. Швидких відповідей на питання від неї не чекай.
5. Любить роботу, яку потрібно зробити швидко.
6. Діти вважають її веселою.
7. У неї часто змінюється настрій.
8. Частіше мовчить в компанії дітей.
9. Не наважується заговорити першою з новою людиною.
10. Не любить галасливих ігор, віддає перевагу самоті.
11. Уміє довго грати або виконувати завдання, не відволікаючись.
12. Любить вихвалитися, прикрашати події.
13. Часто не може всидіти на місці.
14. Її легко засмутити.
15. Значно довше за інших дітей зберігає працездатність, не втомлюється.
16. Легко переключається з одного доручення на інше.
17. Нетерпляча і незібрана, особливо не любить чекати.
18. Віддає перевагу копіткій роботі, яка не вимагає швидких реакцій.
19. Швидко втомлюється, відключається, перестає слухати.
20. Упевнена в собі, легко переносить невдачі.

Обробка та аналіз результатів

Бали з усіх питань підсумовуються.

Сангвінічний тип темпераменту характеризують позитивні відповіді на питання 1, 6, 12, 16, 20; холеричний – 3, 5, 7, 13, 17; меланхолічний – 2, 9, 10, 14, 19; флегматичний – 4, 8, 11, 15, 18.

Якщо кількість позитивних відповідей того або іншого типу складає 4-5 балів, то це означає, що у дитини яскраво виражені риси даного темпераменту, якщо 1-3 бали – темперамент присутній (за оцінками дорослого).

МЕТОДИКА «ПЕРЕНЕСЕННЯ КУБИКІВ» (Ю.О. САМАРІН)

Повна назва методики, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
«Перенесення кубиків», авт. Ю. О. Самарін	- дошкільний вік - молодший шкільний вік	Психодіагностика в дошкільному віці: практикум для студентів, обуч. по спец. 1-86 01 01-02 «Социальная работа» и 1-23 01 04 «Психология» / [сост. О. В. Конькова]. – Минск: БГУ, 2012. – 56 с. – С. 9-11.

Мета: діагностика конституційних рис особистості дитини (сили, врівноваженості, рухливості її нервових процесів).

Необхідний матеріал: набір кубиків, іграшкова лопатка.

Хід проведення

Дитині дають невелику лопатку, на поверхню якої один на один ставлять кубики (3, 4, 5 тощо). Ці кубики пропонують пронести, тримаючи лопатку в одній руці, від одного столу до іншого на відстань близько трьох метрів; потім, повернувшись на 180° (продовжуючи тримати лопатку в руці), принести назад і поставити лопатку з кубиками на стіл, не зронивши жодного.

Обробка та аналіз результатів

Згідно І.П. Павлову, фізіологічною основою темпераменту є тип вищої нервової діяльності людини. Поєднання таких властивостей нервової системи, як **сили, врівноваженості та рухливості**, дає можливість виділити 4 типи нервової системи.

Сильний, врівноважений, рухливий – сангвінік. Жваво та з великою енергією відволікається на все, що привертає увагу. Міміка жива, рухи швидкі, виразні, почуття та ставлення до будь-чого не приховує. Може голосно зареготати з незначного приводу, дрібниця може розсердити, слабкі звукові й світлові подразники не помічає. Енергійний, висока працездатність, активно береться за все нове, легко дисциплінується; кмітливий, швидко метикує; мова швидка, емоційна; почуття, настрої, інтереси, прагнення - мінливі; легко заводить нові знайомства та адаптується до змінюваних вимог і умов; миттєво переключається з одного заняття на інше; навички виробляються швидко; екстраверт.

Сильний, нерівноважений, рухливий – холерик. Не помічає дуже слабкі звукові та світлові подразники; запальний, нетерплячий; у почуттях й емоціях нестриманий; інтереси та прагнення відносно стійкі; наполегливий; відчуває труднощі переключення уваги; міміка й мова емоційні; темп розумової діяльності досить високий.

Сильний, врівноважений, інертний – флегматик. Не емоційний; при великих неприємностях залишається спокійним; міміка та рухи бідні; володіє високою працездатністю; енергійний; відрізняється витримкою, самовладанням, терплячістю. Увагу зосереджує повільно; важко пристосовується до нового; некоммунікбельний; низький темп роботи.

Слабкий, нерівноважений, інертний – меланхолік. Підвищена чутливість; найменший привід може викликати сльози; надмірно вразливий і чутливий до несправедливості; міміка й рухи невиразні; голос тихий; боязкий, тривожний, самооцінка занижена; неенергійний, ненаполегливий;

працездатність низька; увага легко відволікається; до нових умов звикає довго; нетовариський.

При обробці та інтерпретації результатів окресленої методики необхідно звернути увагу на те, як зовні проявляються вищезазначені властивості нервової системи, і зафіксувати ці прояви.

1. Сила нервових процесів, працездатність – скільки часу дитина може домагатися успішного виконання завдання як без стимуляції експериментатора, так і при його заохоченні.

2. Врівноваженість нервових процесів – якою мірою дитина здатна стримувати своє невдоволення при невдачах, не виявляти його ні в руховій, ні в мовленнєвій формі.

3. Рухливість нервових процесів – якою мірою дитина швидко включається в цю «роботу», пристосовується до неї, чи має місце відволікання при виконанні даної діяльності.

ОПИТУВАЛЬНИК ТЕМПЕРАМЕНТУ (А. ТОМАС, С. ЧЕСС)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
«Опитувальник темпераменту», авт. А. Томас, С. Чесс, адапт. В. Г. Колпаков, В.В. Макаров, Г. А. Макарова	- дошкільний вік - молодший шкільний вік	Психодіагностика в дошкільному віці: практикум для студентів, обуч. по спец. 1-86 01 01-02 «Социальная работа» и 1-23 01 04 «Психология» / [сост. О. В. Конькова]. – Минск: БГУ, 2012. – 56 с. – С. 11-22.

Мета: діагностика складових дитячого темпераменту (активності, ритмічності, наближення або віддалення, адаптабельності, інтенсивності реагування, порогу виникнення реакції, якості настрою, переключення, тривалості та стійкості уваги).

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Опитувальник містить 72 твердження, які належать до 9 шкал (по 8 тверджень у кожній шкалі), що відображають різні складові дитячого темпераменту (активність, ритмічність, наближення або віддалення, адаптабельність, інтенсивність реагування, поріг виникнення реакції, якість настрою, переключення, тривалість і стійкість уваги).

1. Активність (Activity) – рівень рухової активності, співвідношення рухової активності й пасивності фізичних дій, здійснених випробуванням за одиницю часу. Моторний компонент поведінки дитини, який розкриває її рухливість під час їжі, купання, ігор і т.п. Риса темпераменту, що характеризує темп, частоту і ступінь вираженості моторного компонента в поведінці. Незначна кількість балів означає низьку моторну активність, значна – високу активність.

2. Ритмічність (Rhythmicity) – передбачуваність часу появи поведінкових реакцій, пов'язаних із біологічними потребами. Ступінь сталості й регулярності поведінки дитини; регулярність прояву основних фізіологічних систем, передбачуваність часу функціонування цих систем. Властивість темпераменту, що відповідає за стабільність, сталість тимчасового інтервалу між проявами основних фізіологічних процесів, таких як пасивність-активність, прийняття їжі-дефекація і т.п. Незначна кількість балів за цією межею означає, що поведінка дитини в більшості випадків є непередбачуваною, аритмічною; значна кількість балів означає передбачуваність і ритмічність фізіологічних процесів.

3. Наближення-віддалення (Approach-Withdrawal) – безпосередня реакція на нові стимули (наближення пов'язане з проявом позитивних, а віддалення – з проявом негативних емоцій). Це перша реакція дитини на нові стимули (на їжу, іграшки, людей, процедури тощо). Ця риса може розглядатися як реакція страху та дослідницького рефлексу у відповідь на новий подразник. Незначна кількість балів означає переважання негативної реакції (віддалення, уникнення, страху), значна – домінування позитивної реакції (наближення, інтересу).

4. Адаптабельність (Adaptability) – легкість звикання до нових умов. Час, необхідний досліджуваному для того, щоб пристосуватися після первинної реакції до нового подразника, наприклад, до нової їжі або нової ситуації. Риса темпераменту, яка характеризує як швидко чи повільно випробуваний пристосується до нових умов. Незначна кількість балів вказує на нерозвинуті адаптаційні здібності, тривалу адаптацію; значна – на високу здатність і швидку адаптацію.

5. Інтенсивність (Intensity) – енергетичний рівень реакцій, незалежно від їх позитивного або негативного забарвлення, від їх виду та напрямку. Незначна кількість балів вказує на високу інтенсивність, значна – на низьку.

6. Поріг чутливості (вразливість) (Threshold) – рівень та інтенсивність впливу, необхідні для появи реакції (наприклад, наскільки повинно бути галасливо, аби дитина втомилася). Загальна чутливість до подразників; рівень сили подразника, необхідний для появи реакції. Незначна кількість балів (високий поріг) вказує на низьку готовність реагувати на подразники помірної сили; значна кількість балів, навпаки, вказує на низький поріг, тобто високу готовність реагувати, високу реактивність.

7. Настрій (Mood) – якість настрою або співвідношення радісного стану й стану незадоволення. Переважання позитивного (сміх, радість, задоволення і т.п.) – значна кількість балів. Переважання негативного, такого як плач, крик – незначна кількість балів.

8. Відволікання (Distractability) – ефективність дії нових стимулів із метою зміни поведінки (наприклад, чи легко дитину заспокоїти, якщо вона плаче). Це реакція на зовнішні подразники, час, необхідний випробуваному для переходу від одного виду діяльності до іншого при впливі подразника (світло, галас тощо). Незначна кількість балів вказує на низьке відволікання, ригідність поведінки, значна – на високе відволікання.

9. Увага-наполегливість (Attention – Persistence) – час, протягом якого досліджуваний займається одним видом діяльності та схильний продовжувати діяльність, якщо виникають труднощі. Раса темпераменту, яка характеризує здатність дитини до концентрації уваги. Незначна кількість балів означає короткочасність та слабку концентрацію уваги, значна – сталість уваги й велику наполегливість.

Легкий темперамент характеризується ритмічністю до виникнення біологічних потреб, позитивною реакцією на нові стимули (наближенням), швидкою адаптацією до змін, переважанням позитивних емоцій і невисокою інтенсивністю їх вираження. Діти швидко звикають до часу годування та сну, не бояться чужих людей. Дорослі товариські, легко звикають до нової роботи.

Важкий темперамент характеризується неритмічністю у виникненні біологічних потреб, негативною реакцією на нову ситуацію, тривалою адаптацією до змін, переважанням негативних емоцій із підвищеною інтенсивністю.

Темперамент із тривалим звиканням характеризується повільною адаптацією та негативною, але слабою за інтенсивністю реакцією на нові

ситуації. Людям із таким типом темпераменту не подобається незвична їжа, нові люди, але їх негативна реакція має слабе зовнішнє вираження й поступово змінюється на позитивну.

Інструкція респонденту: «Вам пропонуються висловлювання, що описують поведінку дитини в різних ситуаціях повсякденного життя. Уявіть, що мова йде про Вашу дитину. Оцініть, наскільки кожне твердження відповідає поведінці Вашої дитини, використовуючи наступні оцінки: ніколи – 1, рідко – 2, часто – 3, завжди – 4, не знаю – 5.

У бланку відповідей для кожного твердження (номер вказаний у бланку) обведіть кружечком одну з цифр, у відповідності з Вашою оцінкою. Якщо Вам важко відповісти на якесь висловлювання (важко оцінити його), то Ви можете відповісти «не знаю» і обвести кружечком цифру 5.

Намагайтеся якомога об'єктивніше оцінити поведінку Вашої дитини! Деякі твердження можуть здатися схожими, оскільки описують подібні ситуації. Однак кожне з них належить до окремої складової дитячої поведінки. Тому Ваші варіанти також можуть бути різними у відповідях на тотожні питання.

Якщо Ви вважаєте за необхідне доповнити Вашу відповідь-оцінку або дати докладне пояснення Вашому вибору, будь ласка, поставте відповідний бал, а потім на зворотному боці бланка для відповідей напишіть свої зауваження, вказавши номер твердження.

Текст опитувальника

1. Моя дитина активно грається та сильно бризкається під час купання.
2. Проводячи час із іншими дітьми, моя дитина отримує задоволення.
3. Моя дитина чутлива до запахів, вона звертає увагу на неприємні запахи.
4. Моя дитина сором'язлива і боязка з незнайомими дорослими.
5. Коли моя дитина захоплена певним заняттям (грає з конструктором, головоломкою, малює тощо), то може без відпочинку працювати дуже довго, поки не закінчить.
6. У моєї дитини дефекація щодня приблизно в один і той же час.
7. Моя дитина їсть їжу, яку раніше не любила.
8. Моя дитина з великим задоволенням їсть улюблені страви і вперто відкидає ті, що не подобаються.
9. Мою дитину легко відвернути від поганого настрою (за допомогою жартів, ласки та ін.).
10. Моя дитина сором'язлива та боязка при зустрічі з незнайомою дитиною.
11. Моя дитина звертає увагу на гучність звуку (скаржить на дуже галасливі звуки, музику і т.п.).

12. Мою дитину доводиться довго вмовляти одягнути потрібний одяг, якщо вона вибрала інший.
13. Моя дитина просить перекусити (бутерброди, фрукти, печиво) завжди в один і той же час.
14. Моя дитина з задоволенням переказує події минулого дня.
15. Моя дитина поводить себе невимушено в гостях після декількох візитів.
16. Якщо моя дитина засмучена або в неї щось не виходить, вона може крикнути, «грюкнути дверима», жбурнути іграшку і т.п.
17. Якщо моя дитина захоче іграшку або солодощі в магазині, її легко відмовити.
18. Моя дитина частіше бігає, ніж ходить, і вдома, і на вулиці.
19. Моя дитина отримує задоволення, коли ходить по магазинах із батьками.
20. Моїй дитині потрібен один і той же час, щоб заснути після того, як вона ляже в ліжко.
21. Моя дитина любить куштувати нові страви.
22. Коли мама зайнята й не може займатися зі своєю дитиною, дитина іде та грається сама, а не пристає до мами.
23. Моя дитина звертає увагу на колір предметів, наприклад, може сказати: «Який гарний (чи негарний) колір».
24. На дитячому майданчику моя дитина бігає, падає, стрибає і постійно перебуває в русі.
25. Якщо моїй дитині щось не подобається (наприклад, стрижка в перукарні, вмивання тощо), вона буде довго проявляти впертість.
26. Моя дитина відволікається на раптовий шум або пожвавлення навколо себе, навіть коли вона зайнята улюбленою грою.
27. Якщо перервати улюблене заняття моєї дитини, вона лише трохи покапризує.
28. Якщо моїй дитині щось пообіцяєш, вона постійно буде нагадувати про це.
29. Моя дитина свариться, коли грається з іншими дітьми.
30. Моя дитина боїться підійти до чужих дітей і гратися з ними (на дитячому майданчику, на святі, в гостях тощо).
31. Тривалість нічного сну моєї дитини непостійна.
32. Моя дитина наголошує, яку їжу вона їсть (холодну або гарячу).
33. Моя дитина швидко долає збентеження перед незнайомим дорослим.
34. Моя дитина сидить спокійно, коли слухає казку або цікаву книгу.
35. Коли дитину сварять батьки й роблять їй зауваження, вона не плаче і не кричить, а лише трохи пхикає.

36. Якщо моя дитина на щось сердиться, їй важко заспокоїти.
37. Коли моя дитина вчиться якійсь новій рухливій грі (наприклад, катанню на ковзанах), вона проводить багато часу, практикуючись у цьому.
38. Моя дитина щодня відчуває голод у різний час.
39. Моя дитина дуже чутлива до зміни яскравості світла.
40. Моя дитина на новому місці важко засинає протягом декількох днів.
41. Моя дитина з нетерпінням чекає того дня, коли вона зможе піти до школи.
42. Моя дитина почуває себе вільно в новому оточенні (коли родина від'їжджає в подорож, на відпочинок тощо).
43. Якщо дитині не купують в магазині того, що вона просить, дитина активно висловлює своє невдоволення.
44. Мою дитину важко заспокоїти, якщо вона засмучена.
45. Коли погода погана, і дитина змушена перебувати вдома, вона бігає по кімнатах, і їй важко зайняти тихими, спокійними іграми.
46. Моя дитина поводить себе невимушено з незнайомими дорослими, які приходять до нас у гості.
47. Моїй дитині властиво мало їсти в один день і багато – в іншій.
48. Якщо у дитини щось не виходить (важка гра, головоломка тощо), вона швидко змінює заняття.
49. Моя дитина звертає увагу на температуру в будинку або на вулиці.
50. Моя дитина помітно засмучується, коли ламається її улюблена іграшка або гра.
51. У новій ситуації (наприклад, в лікарні, в дитячому садку, в школі і т.п.) моя дитина протягом кількох днів почуває себе комфортно.
52. Моя дитина легко погоджується на виконання неприємних для неї процедур (стрижка нігтів, причісування тощо), якщо їй чимось зайняти (грою, казкою, телевізором).
53. Моя дитина веде себе спокійно під час перегляду дитячого кінофільму або телепрограми.
54. Моя дитина кричить, голосно сперечається, коли їй пропонують переодягнутися.
55. Моя дитина прокидається в один і той же час, навіть у вихідні дні та свята.
56. Коли в дитини щось не виходить у грі, вона йде скаржитися своїм батькам на інших дітей.
57. Моя дитина скаржиться, коли у неї незручний одяг.
58. Моя дитина швидко заспокоюється, якщо була сердита або чимось незадоволена.

59. Моя дитина швидко звикає до нового розпорядку дня, якщо відбувається якась зміна в повсякденному житті (не може піти в дитячий садок, зміни в заняттях тощо).
60. Моя дитина спокійно грає з іграшками і ляльками на дитячому майданчику або в парку.
61. Моя дитина веде себе спокійно, коли інша дитина бере її іграшки.
62. Моя дитина засмучується, коли залишається сама без батьків у незнайомому оточенні (в школі, поліклініці, дитячому садку, на уроці музики, в таборі і т.п.).
63. Мою дитину важко відволікти або змусити припинити своє заняття, якщо вона ним захоплена.
64. Моя дитина любить спокійні заняття (такі як рукоділля, перегляд телепрограм, читання або розглядання книжок).
65. Моя дитина засмучується, коли губить свої іграшки.
66. Моя дитина віддає перевагу знайомому одягу перед новим.
67. Моя дитина звертає увагу на забруднений або мокрий одяг.
68. Моя дитина важко звикає до розпорядку дня в іншому місці.
69. Моя дитина сприймає події спокійно, без хвилювання.
70. Моя дитина спокійно чекає, якщо сніданок, обід або вечеря відкладається на годину або більше.
71. Моя дитина швидко припиняє набридати, якщо їй запропонувати заняття.
72. Моя дитина відмовляється від сторонньої допомоги, коли вона чимось зайнята.

Обробка та аналіз результатів

Підрахувати сумарний бал за наступними шкалами:

1. Активність. Ступінь, темп і частота, з якими моторний елемент проявляється в поведінці (питання 1, 18, 24, 34, 45, 53, 60, 64).

	Ніколи	Рідко	Часто	Завжди
1			0.5	1.0
18			0.5	1.0
24			0.5	1.0
34	1.0	0.5		
45			0.5	1.0
53	1.0	0.5		
60	1.0	0.5		
64	1.0	0.5		

2. Ритмічність. Регулярність прояву основних біологічних функцій (пасивність-активність, прийняття їжі-дефекація та інші) (питання 6, 13, 20, 31, 38, 47, 55, 70).

	Ніколи	Рідко	Часто	Завжди
6			0.5	1.0
13			0.5	1.0
20			0.5	1.0
31	1.0	0.5		
38	1.0	0.5		
47	1.0	0.5		
55			0.5	1.0
70	1.0	0.5		

3. *Наближення-віддалення*. Перша реакція дитини на нові стимули і ситуації (на їжу, іграшки, людей, процедури та інше) (питання 4, 10, 21, 30, 42, 46, 62, 66).

	Ніколи	Рідко	Часто	Завжди
4	1.0	0.5		
10	1.0	0.5		
21			0.5	1.0
30	1.0	0.5		
42			0.5	1.0
46			0.5	1.0
62	1.0	0.5		
66	1.0	0.5		

4. *Адаптивність*. Легкість, із якою індивід здатний змінити початкову реакцію в напрямку, якого вимагають обставини (питання 7, 15, 25, 33, 40, 51, 59, 68).

	Ніколи	Рідко	Часто	Завжди
7			0.5	1.0
15			0.5	1.0
25	1.0	0.5		
33			0.5	1.0
40	1.0	0.5		
51	1.0	0.5		
59			0.5	1.0
68	1.0	0.5		

5. *Інтенсивність*. Енергетичний рівень реакції незалежно від її виду й напрямку (питання 8, 16, 27, 35, 43, 54, 61, 69).

	Ніколи	Рідко	Часто	Завжди
8			0.5	1.0
16			0.5	1.0
27	1.0	0.5		
35	1.0	0.5		
43			0.5	1.0
54			0.5	1.0
61	1.0	0.5		
69	1.0	0.5		

6. *Поріг чутливості.* Рівень зовнішньої стимуляції, необхідний для зміни реакцій (питання 3, 11, 23, 32, 39, 49, 57, 67).

	Ніколи	Рідко	Часто	Завжди
3			0.5	1.0
11			0.5	1.0
23			0.5	1.0
32			0.5	1.0
39			0.5	1.0
49			0.5	1.0
57			0.5	1.0
67			0.5	1.0

7. *Настрій.* Якість позитивних реакцій (сміх, радість, задоволення та ін.) по відношенню до кількості негативних реакцій (плач, крик, вираження невдоволення) (питання 2, 14, 19, 29, 41, 50, 56, 65).

	Ніколи	Рідко	Часто	Завжди
2			0.5	1.0
14			0.5	1.0
19			0.5	1.0
29	1.0	0.5		
41			0.5	1.0
50	1.0	0.5		
56	1.0	0.5		
65	1.0	0.5		

8. *Відволікання.* Якою мірою зовнішні подразники впливають на напрям поведінки, змінюють його (питання 9, 17, 26, 36, 44, 52, 63, 71).

	Ніколи	Рідко	Часто	Завжди
9			0.5	1.0
17			0.5	1.0
26			0.5	1.0
36	1.0	0.5		
44	1.0	0.5		
52			0.5	1.0
63	1.0	0.5		
71			0.5	1.0

9. *Увага–наполегливість.* Час, за який індивід спроможний виконати певну дію чи займатися цією роботою, незважаючи на наявність відволікаючих факторів (питання 5, 12, 22, 28, 37, 48, 58, 72).

	Ніколи	Рідко	Часто	Завжди
5			0.5	1.0
12			0.5	1.0
22			0.5	1.0
28			0.5	1.0
37			0.5	1.0
48	1.0	0.5		
58	1.0	0.5		
72		1.0	0.5	

**МЕТОДИКА «ТЕМПОРАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ»
(М.Т. АКИМОВА, В.Т. КОЗЛОВА)**

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
«Темпоральні особливості», авт. М.Т. Акімова, В.Т. Козлова	- дошкільний вік - молодший шкільний вік	Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами: Методичний посібник / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. – К.: Літера ЛТД, 2008. – С. 94-99.

Мета: дослідження особливостей центральної нервової системи дитини (рухливості-інертності, сили-слабкості).

Необхідний матеріал: набір ситуацій і проявів властивостей нервової системи особистості дитини.

Хід проведення

Дорослим, які добре знають дитину, пропонується за окремими 5-бальними шкалами (+2, +1, 0, -1, -2) оцінити ситуації і прояви наступних властивостей нервової системи дитини:

**Рухливість-інертність нервової системи
Як оцінювати**

Шкала оцінок	Прояви властивостей нервової системи
+2	Прояв рухливості нервової системи у спостережуваній ситуації виражений яскраво, завжди себе виявляє; особливість, характерна для проявів інертної нервової системи, відсутня.
+1	Прояв рухливості нервової системи виражений помітно і виявляє себе в більшості випадків. Протилежні особливості (інертної нервової системи) проявляються дуже рідко.
0	Прояви як рухливої, так і інертної нервової системи виражені помірно; іноді можуть спостерігатися прояви, характерні як для рухливої нервової системи, так і для інертної, але вони епізодичні.
-1	Прояви інертної нервової системи виражені помітно і виявляються в більшості випадків; прояви характерні для рухливої нервової системи – трапляються рідко.
-2	Прояв інертної нервової системи виражений яскраво, завжди себе виявляє. Протилежних особливостей немає.

Що оцінювати

Ситуації і прояви властивостей	Рівні прояву (+2, +1, 0, -1, -2)
<p><i>Виконання різноманітних за змістом і способом вирішення завдань</i></p> <p><i>Прояви рухливої нервової системи:</i> велике бажання брати участь у такій роботі; за наявності потрібних знань ефективність роботи висока.</p> <p><i>Прояви інертної нервової системи:</i> значні ускладнення в подібній ситуації навіть за наявності міцно засвоєних знань; трапляються випадки відмови від виконання на уроці завдань із часто змінюваним змістом та способами вирішення.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p><i>Високий темп роботи за неясної послідовності запитань (тобто темп пов'язаний із ситуацією невизначеності)</i></p> <p><i>Прояви рухливої нервової системи:</i> успішне виконання завдань у подібній ситуації; правильність відповідей не залежить від темпу подання матеріалу.</p> <p><i>Прояви інертної нервової системи:</i> дуже великі ускладнення в роботі (іноді повна відмова будь-що робити).</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p><i>Високий темп роботи, коли послідовність запитань відома (наприклад, вони записані на дошці)</i></p> <p><i>Прояви рухливої нервової системи:</i> успішне виконання завдань у подібній ситуації.</p> <p><i>Прояви інертної нервової системи:</i> характерним є початок виконання з другого або навіть із третього завдання. Пропускається перше, і цим збільшується час на приготування відповіді.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p><i>Швидке переключення уваги на новий вид діяльності</i></p> <p><i>Прояви рухливої нервової системи:</i> швидке переключення на новий вид діяльності, швидкий перехід до нової роботи.</p> <p><i>Прояви інертної нервової системи:</i> дуже великі труднощі; різке зниження продуктивності роботи; стан дискомфорту, розгубленість; включення у нову діяльність відбувається не відразу; активність виконання нових завдань зростає поступово (до 3-4-го завдання).</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>

<p><i>Час роботи суворо обмежений</i></p> <p><i>Прояви рухливої нервової системи:</i> за наявності необхідних знань продуктивність роботи висока; швидка актуалізація потрібних знань; дефіцит часу стимулює активацію, мобілізацію сил.</p> <p><i>Прояви інертної нервової системи:</i> виникнення почуття дискомфорту, стресу; навіть за наявності добре засвоєних знань їхня швидка актуалізація ускладнена. Учень у таких ситуаціях розгублюється, припускається помилок.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p><i>Одноманітна, монотонна робота</i></p> <p><i>Прояви рухливої нервової системи:</i> дуже великі ускладнення; швидка втрата зацікавленості роботою; пересиченість нею, активне бажання урізноманітнити діяльність.</p> <p><i>Прояви інертної нервової системи:</i> Схильність до такої роботи, вміння успішно її виконувати протягом тривалого часу.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p><i>Довготривала робота, що вимагає значних розумових зусиль</i></p> <p><i>Прояви рухливої нервової системи:</i> невміння довго працювати, не відволікаючись; тенденція до швидкого зростання й такого самого швидкого зниження активності; її швидке згасання, втрата зацікавленості завданням, постійне відволікання на сторонні заняття, що призводить до низьких результатів у довготривалій роботі.</p> <p><i>Прояви інертної нервової системи:</i> здатність працювати довго, не відволікаючись на сторонні справи, на зовнішні перешкоди; повільне зростання активності та довге її збереження.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p><i>Відволікання від роботи</i></p> <p><i>Прояви рухливої нервової системи:</i> постійне відволікання на спілкування з іншими; прагнення залучати до своїх справ оточення.</p> <p><i>Прояви інертної нервової системи:</i> віддає перевагу роботі наодинці, не відволікаючись під час роботи на сторонні справи.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p><i>Одночасне засвоєння нового і повторення старого матеріалу</i></p> <p><i>Прояви рухливої нервової системи:</i> перевага надається новому матеріалу, дитина здатна його швидко засвоювати й одразу ж відповідати; перевага надається книгам, що читаються вперше; відсутня схильність повертатися до вивченого матеріалу; висока активність під час опитування за новим матеріалом і низька активність при повторенні пройденого.</p> <p><i>Прояви інертної нервової системи:</i> невисока активність роботи</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>

з новим матеріалом відразу ж після ознайомлення з ним; для ефективного засвоєння нового матеріалу потрібний час (наприклад, опрацювати матеріал удома); висока активність під час роботи з пройденим матеріалом; кращий розвиток довготривалої пам'яті, ніж короткотривалої, оперативної.	
<p>Робота, що вимагає систематизації, єдиної схеми</p> <p><i>Прояви рухливої нервової системи:</i> відсутність схильності до роботи, що вимагає систематизації, упорядкування матеріалу, планування діяльності (складання будь-яких графіків і розкладів).</p> <p><i>Прояви інертної нервової системи:</i> яскраво виражена схильність до роботи, що потребує систематизації, однотипного виконання; прагнення ретельно продумати майбутню роботу; наявність підготовчого етапу; уміння самостійно організувати свою діяльність, не відволікаючись на сторонні справи; продумано розмішувати креслення, схеми, таблиці і т. ін.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>

Сила-слабкість нервової системи

Як оцінювати

Шкала оцінок	Прояви властивостей нервової системи
+2	Прояв сили нервової системи у спостережуваній ситуації виражений яскраво, завжди себе виявляє; особливість, характерна для проявів слабкої нервової системи, відсутня.
+ 1	Прояв сили нервової системи виражений помітно і виявляє себе в більшості випадків. Протилежні особливості (слабкої нервової системи) проявляються дуже рідко.
0	Прояви як сильної, так і слабкої нервової системи виражені помірно; іноді можуть траплятися прояви, характерні як для сильної нервової системи, так і для слабкої, але вони епізодичні.
-1	Прояви слабкої нервової системи виражені помітно й виявляють себе в більшості випадків; прояви, характерні для слабкої нервової системи, спостерігаються рідко.
-2	Прояв слабкої нервової системи виражений яскраво, завжди себе виявляє. Протилежні особливості відсутні.

Що оцінювати

Ситуації і прояви властивостей	Рівні прояву (+2, +1, 0, -1, -2)
<p><i>Довготривале розумове напруження</i> (важкий урок, контрольна робота, твір тощо).</p> <p><i>Прояви сильної нервової системи:</i> відсутність втоми, довготривала робота без перерви.</p> <p><i>Прояви слабкої нервової системи:</i> швидке наростання втоми, зниження</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p><i>Тривалий шкільний день</i></p> <p><i>Прояви сильної нервової системи:</i> втоми немає і в кінці робочого дня.</p> <p><i>Прояви слабкої нервової системи:</i> до останнього уроку продуктивність падає, зростає втома.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p><i>Відповідальна, емоційно напружена ситуація (ліміт часу, контрольна робота, екзамен тощо)</i></p> <p><i>Прояви сили нервової системи:</i> уміння зібратися, сконцентруватися, працювати продуктивніше, ніж зазвичай; відсутність стану дискомфорту у відповідальних ситуаціях.</p> <p><i>Прояви слабкої нервової системи:</i> дуже значні труднощі, почуття дискомфорту, зниження якості роботи (помилки, як у звичайній ситуації не виникають).</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p><i>Невдала відповідь, осуд з боку дорослого, зауваження</i></p> <p><i>Прояви сильної нервової системи:</i> ставлення до даної ситуації спокійне, на подальшій роботі це мало позначається.</p> <p><i>Прояви слабкої нервової системи:</i> підвищена чутливість до такої ситуації (пригнічений стан, сльози і т. ін.); робота не в'яжеться.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p><i>Необхідність постійно розподіляти увагу (наприклад, учень виконує самотійну роботу й одночасно стежить за тим, як відповідає однокласник біля дошки і які пояснення дає вчитель)</i></p> <p><i>Прояви сильної нервової системи:</i> розподіл уваги між кількома видами діяльності не викликає значних ускладнень.</p> <p><i>Прояви слабкої нервової системи:</i> великі ускладнення, почуття дискомфорту, зниження ефективності роботи.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>

<p>Робота у гамірній, неспокійній обстановці (наприклад, у групі подовженого дня)</p> <p><i>Прояви сильної нервової системи:</i> чинники, що відволікають увагу (шум, галас, розмови і т. п.), не заважають, ефективність роботи не знижується.</p> <p><i>Прояви слабкої нервової системи:</i> ефективність роботи різко падає, значно зростає кількість помилок, швидко виникає втома.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p>Виконання монотонної, одноманітної роботи протягом уроку</p> <p><i>Прояви сильної нервової системи:</i> дуже сильні ускладнення, особливо під кінець уроку, роздратування, невдоволення; активне уникнення такої роботи; часте відволікання на інші заняття, розмови із сусідами і т. ін.; низька продуктивність одноманітної роботи.</p> <p><i>Прояви слабкої нервової системи:</i> така робота виконується з великою охотою, легко, практично без помилок.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p>Виконання роботи за алгоритмом</p> <p><i>Прояви сильної нервової системи:</i> значні ускладнення роботи за алгоритмом, за шаблоном; часто спостерігаються пропуски, забудькуватість під час виконання тієї чи іншої операції.</p> <p><i>Прояви слабкої нервової системи:</i> висока ефективність роботи за шаблоном, алгоритмом, єдиною схемою, робота із задоволенням; докладне, крок за кроком, виконання завдань у чіткій їх послідовності, без перескакування з однієї операції на іншу.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p>Виконання роботи, що вимагає систематизації, планування</p> <p><i>Прояви сильної нервової системи:</i> відсутність схильності до роботи, що вимагає систематизації, упорядкування матеріалу, до планування своєї діяльності.</p> <p><i>Прояви слабкої нервової системи:</i> яскраво виражена схильність до попереднього планування своєї діяльності, складання планів у письмовій формі, а також до роботи, що вимагає систематизації; віддається перевага зовнішнім опорам (графікам, діаграмам, схемам, таблицям).</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>
<p>Самоконтроль</p> <p><i>Прояви сильної нервової системи:</i> ігнорування цієї діяльності; виконані завдання не перевіряються, тому успішність роботи може бути й невисокою.</p> <p><i>Прояви слабкої нервової системи:</i> схильність до ретельного контролю виконання завдань і перевірки отриманих результатів.</p>	<p>+2, +1, 0</p> <p>0, -1, -2</p>

Обробка та аналіз результатів

З огляду на вищевказані ситуації, підрахувати сумарний бал за кожною шкалою, що відображає особливості проявів досліджуваних властивостей нервової системи особистості дитини.

Рухлива нервова система – (+20) - (+15) б.

Середня за рухливістю-інертністю нервова система – (+14) - (-14) б.

Інертна нервова система – (-20) - (-15) б.

Сильна нервова система – (+20) - (+15) б.

Середня за силою-слабкістю нервова система – (+14) - (-14) б.

Слабка нервова система – (-20) - (-15) б.

ПАВЛОВСЬКИЙ ТЕМПЕРАМЕНТАЛЬНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК (PTS) (І.П. ПАВЛОВ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
«Павловський темпераментальний опитувальник (PTS)», авт. І.П. Павлов	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Павловский темпераментальный опросник (PTS) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vsetesti.ru/

Мета: дослідження властивостей (сили процесів збудження-гальмування та рухливості) нервової системи особистості.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Інструкція респонденту: «Цей опитувальник містить твердження, що стосуються різних властивостей нервової системи. Тут немає правильних або неправильних відповідей, тому що у кожної властивості є свої переваги.

Просимо Вас визначити своє ставлення до висловлювань по черзі, не звертаючись до своїх попередніх відповідей. Намагайтеся оцінювати себе щиро, описуйте себе таким (такою), яким (якою) Ви були протягом останнього року (декількох років), а не таким (такою), яким (якою) Ви хотіли б бути. Вам буде легше дати відповідь, якщо Ви будете порівнювати себе зі знайомими Вам людьми тієї ж статі й приблизно того ж віку.

Цілком очевидно, що поведінка та погляди змінюються в залежності від ситуації, тим не менш просимо Вас дати загальну оцінку самого (самої) себе і описувати себе таким (такою), яким (якою) Ви буваєте зазвичай.

На кожне твердження можна дати один варіант із чотирьох відповідей:

- 1 – Рішуче не згоден
- 2 – Швидше не згоден
- 3 – Швидше згоден
- 4 – Повністю згоден

Текст опитувальника

1. Якщо мене хтось ображає, я намагаюся відповісти тим же.
2. Я відмовляюся від задуманого, якщо несподівано з'ясовується, що це пов'язано з небезпекою.
3. Я швидко налаштовуюся на несподіваний візит.
4. Якщо під час реалізації плану виникає небезпека, для мене це цілком достатня причина, щоб від нього відмовитися.
5. Мені важко відмовитися від чогось, що приносить мені задоволення, навіть якщо оточуючі мене про це просять.
6. Раптова загроза не позбавляє мене мужності.
7. Я важко звикаю до нового середовища.
8. Я не люблю працювати під гучну музику.
9. Навіть у незнайомому місці я швидко починаю відчувати себе як удома.
10. Повинно пройти багато часу, перш ніж я звикну до нових знайомих.
11. При читанні я уникаю шуму.
12. Я легко звикаю до нового місця.
13. Я охоче працюю, коли навколо великий рух.
14. Я легко переходжу від однієї роботи до іншої.
15. Я охоче приймаю виклик, що приховується в ризикованому починанні.
16. Я можу виконувати по черзі, один за іншим, абсолютно різні види роботи.
17. Іноді мені важко відірватися від розмови, хоча, в принципі, я збирався зайнятися чимось абсолютно іншим.
18. Я побоююся будь-якого значного ризику.
19. Я готовий по черзі виконувати абсолютно різні дії.
20. Я неохоче включаюся в ризиковані ігри.
21. Швидкий перехід від однієї дії до іншої не становить для мене труднощів.
22. Якщо виникає необхідність зайнятися справою, то я легко відриваюся від розмови.
23. Мені нелегко дається зміна настроїв.
24. Коли у мене поганий настрій, то навіть те, чому я зазвичай радію, не в змозі його розвіяти.
25. Навіть під час небезпеки я зберігаю спокій.

26. Я роблю перерву раніше, ніж планував, тому що занадто поглинений думками про те, що збираюся робити під час перерви.
27. Шум під час роботи виводить мене з себе.
28. Я зберігаю спокій в автомобілі, навіть якщо виникає небезпека.
29. Я належу до тієї породи людей, які легко змінюють свій настрій.
30. Інший раз я лише насилу стримуюся, чекаючи своєї черги виступити.
31. Для переходу від смутку до радості мені потрібно багато часу.
32. Я замучився б, якщо мені довелося б одночасно розмовляти по двох телефонах.
33. Коли навколо мене весь час щось відбувається, моя продуктивність знижується.
34. Мені подобаються ситуації, в яких я можу одночасно займатися різними речами.
35. Моя продуктивність падає, якщо навколо багато відволікаючих мене від роботи факторів.
36. Я з труднощами даю своєму співрозмовнику закінчити фразу.
37. Якщо я вважаю це необхідним, то легко стримую бажання відразу ж висловити свою думку.
38. На поставлене мені питання я, як правило, відповідаю миттєво, хоча іноді розумніше було б почекати.
39. Я швидко справляюся зі змінами ходу моєї роботи.
40. Мені все одно, що комусь заважає моє хобі (захоплення).
41. Я не в змозі працювати, якщо навколо мене весь час щось відбувається.
42. Я легко пристосовуюся до раптових змін моїх планів роботи (розпорядку дня).
43. Мене дратує те, що зустріч із моїм керівником відкладається.
44. Я швидко звикаю до нового місця.
45. Я не втомлююся навіть від тривалої і важкої роботи.
46. Коли це потрібно, я легко стримуюся, перш ніж поділитися з іншими переданою мені по секрету інформацією.
47. Мене не вмотує навіть дуже напружена робота.
48. На роботі оточуючі по одному моєму вигляду, як правило, вгадують, радію я, нервуюся або в поганому настрої.
49. Я швидко втомлююся, коли доводиться працювати довше звичайного.
50. Я люблю розмовляти одночасно з декількома людьми.
51. Почуття роздратування не заважає мені реалізувати мої плани.
52. Навіть читаючи газету, я зосереджений на сутності розмови.
53. Коли так і хочеться сказати щось лихе, я все ж можу стриматися.

54. Навіть коли я намагаюся щось приховати, по мені одразу видно, що я розчарований.
55. Моє обличчя – «відкрита книга», яку кожен може читати.
56. Мене настільки виводять з себе неприємні звістки, що я вже не здатний зосередитися на своїх справах.
57. Пояснюючи щось, я легко дратуюся.
58. Коли треба, я без проблем можу стриматися від прояву своїх почуттів.
59. Несподівані зміни в моєму розпорядку дня виводять мене з себе.
60. Коли я доручаю комусь роботу, то нетерпляче чекаю моменту її завершення.
61. Хвилюючі переживання заважають мені здійснити мої наміри.
62. Коли я нервую, це одразу видно.
63. Коли є можливість кинути погляд на чужі речі або записи, я важко стримую цікавість.

Обробка та аналіз результатів

На основі підрахунку сумарного балу визначають силу збудження (SE), силу гальмування (SI), рухливість нервової системи (MO) досліджуваного.

Ключ

Відповіді на ці питання треба інвертувати (1 = 4; 2 = 3; 3 = 2; 4 = 1): 2, 4, 8, 11, 18, 20, 27, 33, 35, 41, 49, 56, 61, 1, 5, 17, 26, 30, 36, 38, 40, 43, 48, 54, 55, 57, 60, 62, 63, 7, 10, 12, 23, 24, 31, 32, 59.

• *Сила процесів збудження (SE):* 2, 4, 6, 8, 11, 13, 15, 18, 20, 25, 27, 28, 33, 35, 41, 45, 47, 49, 51, 56, 61.

• *Сила процесів гальмування (SI):* 1, 5, 17, 22, 26, 30, 36, 37, 38, 40, 43, 46, 48, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 62, 63.

• *Рухливість нервової системи (MO):* 3, 7, 9, 10, 12, 14, 16, 19, 21, 23, 24, 29, 31, 32, 34, 39, 42, 44, 50, 52, 59.

Бали всієї вибірки досліджуваних, що беруть участь в експерименті, ранжують і виділяють дві контрастні групи: верхні 27% вибірки характеризуються високими показниками сили збудження, сили гальмування й рухливості нервової системи, а нижні 27% – низькими показниками цих процесів.

ТЕППІНГ-ТЕСТ (Є.П. ІЛЬІН)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
«Теппінг-тест», авт. Є.П. Ільїн	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Пашукова Т.І. Практикум із загальної психології / Т.І. Пашукова, А.І. Допіра, Г.В. Дьяконов. – К.: Т-во Знання, 2000. – С. 110-113.

Мета: виявлення й оцінка лабільності та сили нервової системи особистості.

Необхідний матеріал: бланки на стандартних аркушах паперу (203 x 288 мм або 210 x 297 мм), поділених на 6 квадратів, по 3 у два ряди, олівці, секундомір, протокол дослідження.

Хід проведення

Процедура складається з двох етапів. Її проводять удвох – досліджуваний та експериментатор. Досліджуваного розпитують про самопочуття і пропонують зручно розташуватися за добре освітленим столом, взяти бланк і олівець.

Перший етап

На першому етапі досліджуваному пропонують правою рукою проставити в бланку крапки. За сигналом експериментатора досліджуваний має переходити до розміщення крапок від одного квадрата до іншого.

Інструкція респонденту: «За моїм сигналом починайте проставляти олівцем крапки в першому бланку. Намагайтеся поставити якомога більше крапок і переходьте з одного квадрата до іншого за моєю командою та тільки в напрямку за годинниковою стрілкою. Тепер візьміть у праву руку олівець і за сигналом «Починаємо!» розставляйте крапки».

Після перевірки правильності розуміння інструкції експериментатор подає сигнал: «Починаємо!» і через кожні 5 секунд – команду: «Перейти до іншого квадрата!». По закінченню 5 секунд роботи в шостому квадраті говорить: «Стоп!»

Другий етап

Другий етап починається одразу за першим після зачитування інструкції з пропозицією виконати на новому бланку аналогічне завдання, але лівою рукою. Інструкція і порядок проведення дослідження на другому етапі такі ж, як і на першому.

Обробка та аналіз результатів

Мета обробки результатів – визначення характеру працездатності під час виконання завдання теппінг-тесту. Для цього необхідно підрахувати кількість крапок, які розставляв досліджуваний за кожні 5 секунд у квадратах першого і другого бланків, і занести результат до протоколу.

Протокол дослідження

Завдання _____ Дата _____
Досліджуваний _____ Експериментатор _____
Самопочуття досліджуваного _____

№ квадрата	Проміжок часу роботи (в секундах)	Кількість проставлених крапок	
		правою рукою	лівою рукою
1-й	0-5		
2-й	6-10		
3-й	11-15		
4-й	16-20		
5-й	21-25		
6-й	26-30		

Потім будуються графіки працездатності окремо для правої й для лівої руки. З цією метою на осі абсцис треба відкласти п'ятисекундні проміжки часу, а на осі ординат – кількість крапок у кожному квадраті.

Сила нервової системи діагностується на основі аналізу графіка працездатності за формою кривої відповідно до раніше вказаних критеріїв.

1. Графік працездатності за типом випуклий: темп працездатності зростає за перші 10-15 секунд роботи, а за наступні 25-30 секунд він може знизитися нижче вихідного рівня. Тип нервової системи досліджуваного – **сильний**.

2. Графік працездатності за типом рівний: максимальний темп утримується приблизно на одному рівні протягом усього часу роботи. Тип нервової системи – **середньої сили**.

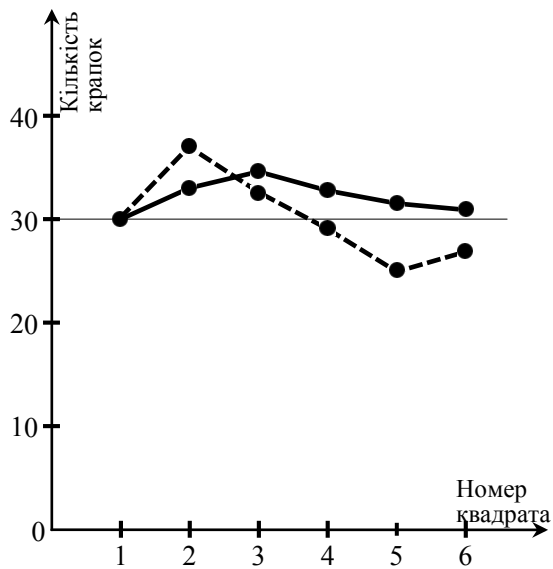
3. Графік працездатності за типом спадаючий: максимальний темп знижується вже з другого 5-секундного відрізка часу і залишається на зниженому рівні протягом всієї подальшої роботи. Це засвідчує **слабкість** типу нервової системи досліджуваного.

4. Графік працездатності за типом проміжний: темп роботи знижується в цьому разі після перших 10-15 секунд. Тип нервової системи в даному разі **середньо-слабкий**.

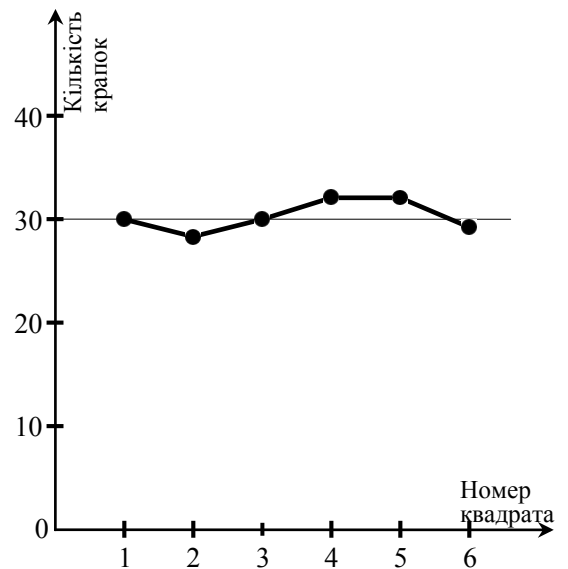
5. Графік працездатності за типом увігнутий: первинне зниження максимального темпу змінюється потім короткочасним зростанням темпу до вихідного рівня. Внаслідок здатності до короткочасної мобілізації такі досліджувані також належать до групи осіб із **середньо-слабким** типом нервової системи.

Аналізуючи результати, спочатку зіставляють графіки працездатності лівої та правої руки. У більшості випадків вони за характером однакові. У тих, хто пише правою рукою, працездатність правої руки вища за працездатність лівої руки, а в тих, хто пише лівою, – навпаки. У разі значної розбіжності графіків дослідження бажано повторити через деякий проміжок часу.

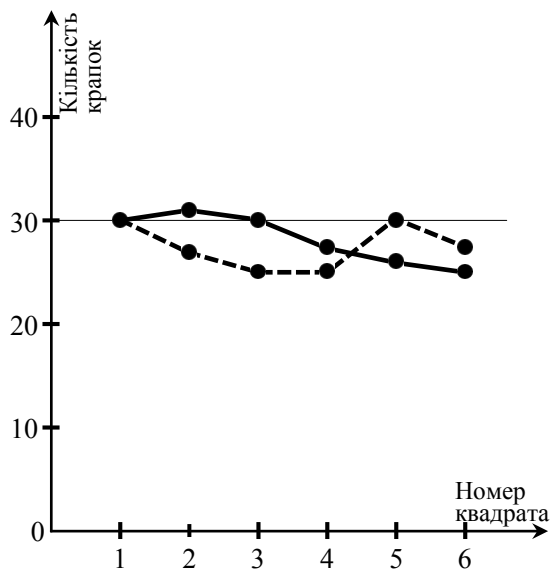
Важливо порівняти силу нервової системи з особливостями темпераменту. На цій підставі можна визначити силу працездатності досліджуваного й продумати рекомендації для її підвищення.

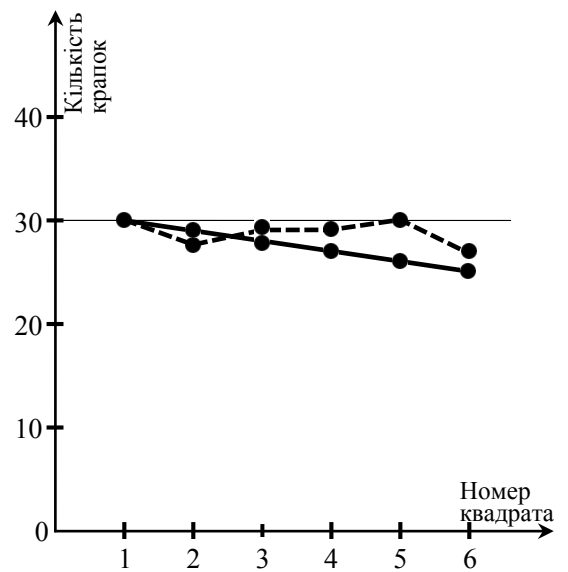
Сильний тип нервової системи

Нервова система середньої сили

Середньо-слабкий тип нервової

Слабкий тип нервової системи

**«ФОРМУЛА (ПАСПОРТ) ТЕМПЕРАМЕНТУ»
(А.М. БЕЛОВ)**

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
«Формула (паспорт) темпераменту», авт. А.М. Белов	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Уніят С. Вибір професії, або задача з багатьма невідомими / С. Уніят, С. Комінко. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1997. – С. 82-84.

Мета: вивчення властивостей та особливостей типу темпераменту особистості.

Необхідний матеріал: набори якостей, що характеризують основні типи темпераменту особистості; бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Інструкція респонденту: «Вам пропонуються чотири набори якостей, притаманних основним типам темпераменту – холеричному, сангвінічному, флегматичному і меланхолічному. Для проведення даного дослідження потрібно позначити знаком «+» ті якості, які, на Вашу думку, притаманні Вам особисто.

Слід пам'ятати, що люди часто «маскують» незмінні вроджені негативні темпераментні якості за допомогою формування бажаних рис характеру. Ми не повинні допустити підміни темпераменту характером. Тому для забезпечення об'єктивності тестування відповіді рекомендується давати одразу, не роздумуючи над тим, подобається Вам дана риса, чи ні».

Ви холерик, якщо:

1) непосидючі, метушливі; 2) нестримані; 3) запальні; 4) нетерплячі; 5) різкі і прямолінійні з людьми; 6) вперті; 7) кмітливі в суперечці; 8) працюєте ривками; 9) схильні до ризику; 10) незлопам'ятні і не вмієте довго ображатися; 11) характеризуєтеся швидкою, насиченою, з мінливими інтонаціями, мовою; 12) невірноважені і схильні до гарячковості; 13) агресивний забіяка; 14) нетерплячі до наслідків; 15) маєте виразну міміку; 16) здатні швидко діяти і вирішувати; 17) невтомно прагнете змін; 18) володієте різкими рухами; 19) наполегливі у досягненні поставленої мети; 20) здатні до різкої зміни настрою.

Ви сангвінік, якщо:

1) веселі й життєрадісні; 2) енергійні та ділові; 3) часто не доводите розпочату справу до кінця; 4) схильні переоцінити себе; 5) здатні швидко

сприйняти нове; 6) непостійні в інтересах і здібностях; 7) легко переживаєте невдачі та неприємності; 8) легко пристосовуєтеся до різних обставин; 9) із захопленням беретеся за нову справу; 10) швидко втрачаєте інтерес до справи, яка перестає вас цікавити; 11) швидко включаєтеся в нову справу і швидко можете переключитися з одного виду діяльності на інший; 12) вас дратує одноманітна, буденна, клопітка робота; 13) любите спілкуватися і не почуваєте скутості з незнайомими для вас людьми; 14) вимогливі і працездатні; 15) маєте гучну, швидко, чітку мову, яка проводиться живими жестами і виразною мімікою; 16) вмієте тримати себе в руках в несподіваній, складній ситуації; 17) завжди з піднесеним настроєм; 18) швидко засинаєте і прокидаєтеся; 19) проявляєте поспішність у рішеннях; 20) схильні «покрасуватися».

Ви флегматик якщо:

1) спокійні і холоднокрівні; 2) послідовні і детальні в справах; 3) обережні і розсудливі; 4) вмієте чекати; 5) мовчазні і не любите пускати слова на вітер; 6) маєте спокійну, рівномірну мову з паузами, без різких виразних емоцій, жестикуляцій, міміки; 7) стримані і терплячі; 8) доводите справу до кінця; 9) не витрачаєте дарма сил; 10) суворо дотримуетесь заведеного розпорядку в житті і системи в роботі; 11) легко стримуєте пориви; 12) не реагуєте на похвалу чи осудження; 13) не озлоблені і проявляєте поблажливе ставлення до шпильок на свою адресу; 14) постійні у своїх стосунках і інтересах; 15) повільно включаєтеся в роботу; 16) інертні і малорухомі; 17) підтримуєте однакові стосунки з усіма; 18) любите акуратність і порядок у всьому; 19) важко пристосовуєтеся до нової обстановки; 20) маєте витримку.

Ви меланхолік, якщо:

1) сором'язливі; 2) губитеся у новій обстановці; 3) вам важко встановити контакт з незнайомими людьми; 4) не вірите у свої сили; 5) легко переносите самотність; 6) відчуваєте пригніченість і розгубленість при невдачах; 7) схильні заглиблюватися в себе; 8) швидко втомлюєтеся; 9) маєте слабку, тиху мову, яка іноді понижується до шепоту; 10) мимоволі пристосовуєтеся до характеру співрозмовника; 11) в розмові здатні розчулитися до сліз; 12) надзвичайно чутливі до схваленень і зауважень; 13) ставите високі вимоги до себе та оточуючих; 14) схильні до підозри; 15) надто чутливі і ранимі; 16) образливі; 17) замкнуті, некомпанійські, не ділитеся ні з ким своїми думками; 18) малоактивні і несміливі; 19) покірні; 20) прагнете викликати співчуття і допомогу оточуючих.

Обробка та аналіз результатів

Підраховується кількість плюсів у кожному наборі якостей, що характеризують основні типи темпераменту особистості. Якщо кількість позитивних відповідей у «паспорті темпераменту» того чи іншого типу становить 16-20, це свідчить про те, що у досліджуваного в повній мірі виражені риси даного типу темпераменту. Якщо ж позитивних відповідей нараховується 11-15 – якості даного темпераменту притаманні респонденту в значній мірі. Якщо позитивних відповідей 5-10 – якостей даного типу темпераменту у нього дуже мало.

Після вищезазначених обчислень визначається «формула темпераменту» особистості:

$$\Phi(x) = A(x) / A \times 100; \Phi(c) = A(c) / A \times 100; \Phi(f) = A(f) / A \times 100; \Phi(m) = A(m) / A \times 100,$$

де $\Phi(i)$ – формула темпераменту; i – «холерик», «сангвінік», «флегматик» або «меланхолік»; A – загальна кількість плюсів по всіх типах; $A(i)$ – кількість позитивних відповідей у паспорті холерика, сангвініка, флегматика, меланхоліка відповідно.

У кінцевому вигляді «формула темпераменту» може мати, наприклад, такий вигляд:

$$\Phi(t) = 22\% (x) + 29\% (c) + 35\% (f) + 14\% (m).$$

Це означає, що даний темперамент на 22% – холеричний, 29% – сангвінічний, 35% – флегматичний і на 14% – меланхолічний.

При цьому якщо відносний результат кількості позитивних відповідей за певним типом становить 40% і вище, даний тип темпераменту в особистості домінуючий. Якщо цей результат становить 30-39%, то якості цього типу виражені досить яскраво. Якщо результат 20-29%, то виражені середньо. При результаті 10-19% можна стверджувати, що риси цього типу темпераменту виражені незначно.

«ОПИТУВАЛЬНИК ФОРМАЛЬНО-ДИНАМІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ В.М. РУСАЛОВА» (В.М. РУСАЛОВ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
«Опитувальник формально-динамічних властивостей індивідуальності В.М. Русалова», авт. В.М. Русалов	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Пашукова Т.І. Практикум із загальної психології / Т.І. Пашукова, А.І. Допіра, Г.В. Дьяконов. – К.: Т-во Знання, 2000. – 204 с. – С. 122-131.

Мета: визначення рівнів ергічності, пластичності, темпу та емоційності як властивостей темпераменту особистості.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Дослідження властивостей темпераменту за допомогою тесту-опитувальника можна провести як із одним досліджуваним, так і з групою. Під час роботи з групою кожного належить забезпечити тестом-опитувальником та бланком для відповідей.

До завдань експериментатора входить забезпечення умов самостійності відповідей досліджуваних і читання інструкцій.

Інструкція респонденту: «Вам запропоновано дати відповіді на 105 запитань. Запитання спрямовані на розкриття Вашого звичного способу поведінки. Намагайтеся пригадати типові ситуації та дайте першу-ліпшу відповідь, яка спаде Вам на думку. Відповідайте швидко. Пам'ятайте, нема «гарних» чи «поганих» відповідей. Якщо Ви обрали відповідь «Так», то поставте плюс у графі «Так» на бланку для відповідей біля відповідного номера запитання. Якщо Ви обрали відповідь «Ні», поставте плюс відповідно у графі «Ні».

Текст опитувальника

1. Чи рухлива Ви людина?
2. Чи завжди Ви можете відразу, без окремих роздумів, включитися в розмову?
3. Чи надасте Ви перевагу самоті порівняно з великою компанією?
4. Чи відчуваєте Ви постійну потребу в діяльності?
5. Ваша мова звичайно повільна і некваплива?
6. Чи вразлива Ви людина?
7. Чи часто Ви не можете заснути через те, що посперечались із друзями?
8. Ви завжди хочете чимось займатися у вільний час?
9. Чи часто Ваша мова передує Вашій думці під час розмови з іншими людьми?
10. Чи дратує Вас швидка мова співрозмовника?
11. Чи почувалися б Ви нещасною людиною, коли б на тривалий час Вас було позбавлено можливості спілкуватися з людьми?
12. Ви коли-небудь запізнювалися на побачення чи на роботу?
13. Чи подобається Вам швидко бігати?
14. Чи дуже Ви хвилюєтеся через розлад у роботі?
15. Чи легко Вам виконувати роботу, яка вимагає тривалої уваги та великої зосередженості?

16. Чи важко Вам говорити дуже швидко?
17. Чи часто Ви відчуваєте занепокоєння, що виконали роботу не так, як треба?
18. Чи часто Ваші думки перескакують з однієї на іншу під час розмови?
19. Чи подобаються Вам ігри, які вимагають швидкості та спритності?
20. Чи легко Ви можете знайти інші варіанти вирішення відомого завдання?
21. Чи зазнаєте Ви почуття неспокою, що Вас неправильно зрозуміли під час розмови?
22. Чи охоче Ви виконуєте складну, відповідальну роботу?
23. Чи буває, що Ви говорите про речі, на яких не розумієтеся?
24. Чи легко Ви сприймаєте швидку мову?
25. Чи легко Вам виконувати одночасно дуже багато справ?
26. Чи виникають у Вас конфлікти з друзями через те, що Ви сказали їм щось, не обміркувавши?
27. Чи надаєте Ви перевагу легким справам, які не вимагають від Вас багато енергії?
28. Чи легко Ви засмучуєтеся, коли виявляєте незначні недоліки у своїй роботі?
29. Чи любляєте Ви сидячу роботу?
30. Чи легко Вам спілкуватися з різними людьми?
31. Ви завжди надаєте перевагу роздуму, зважуєте всі «за» і «проти» і тільки тоді висловлюєте свою думку?
32. Чи всі Ваші звички гарні та бажані?
33. Чи швидкий у Вас рух рук?
34. Ви завжди мовчите і не контактуєте, коли перебуваєте в товаристві малознайомих людей?
35. Чи легко Вам переключатися з одного варіанту вирішення завдання на інший?
36. Чи схильні Ви іноді перебільшувати у своїй уяві негативне ставлення близьких Вам людей?
37. Ви говірка людина?
38. Вам звичайно легко виконувати справу, яка вимагає миттєвої реакції?
39. Ви звичайно говорите повільно, без запинки?
40. Чи хвилюють Вас побоювання, що Ви не можете виконати якусь роботу?
41. Чи легко Ви ображаєтеся, коли близькі люди вказують на Ваші особисті недоліки?
42. Чи відчуваєте Ви потяг до напруженої, відповідальної діяльності?
43. Чи вважаєте Ви свої рухи повільними й неквапливими?

44. Чи бувають у Вас думки, які б Ви хотіли приховати від інших?
45. Чи можете Ви без тривалих роздумів задати делікатне запитання іншій людині?
46. Чи подобаються Вам швидкі рухи?
47. Чи легко Ви генеруєте нові ідеї?
48. Чи хвилюєтеся Ви перед відповідальною розмовою?
49. Чи можна сказати, що Ви швидко виконуєте доручену Вам справу?
50. Чи подобається Вам братися за велику справу самостійно?
51. Чи багата у Вас міміка під час розмови?
52. Якщо Ви пообіцяли що-небудь зробити, то чи завжди Ви виконуєте обіцяне, незалежно від того, зручно Вам це чи ні?
53. Чи ображаєтеся Ви через те, що люди, які Вас оточують, поведуться з Вами значно гірше, ніж це може бути?
54. Ви зазвичай віддасте перевагу виконанню одночасно тільки однієї операції?
55. Чи подобаються Вам ігри, які відбуваються у швидкому темпі?
56. Чи багато у Вашій мові тривалих пауз?
57. Чи легко Вам внести пожвавлення в компанії?
58. Чи відчуваєте Ви зазвичай у собі надлишок сил, бажаючи зайнятися якою-небудь важкою справою?
59. Вам зазвичай важко переключити увагу з однієї справи на іншу?
60. Чи буває так, що у Вас на тривалий час псується настрій через те, що зірвано заплановану справу?
61. Чи часто Ви не можете заснути через те, що щось негаразд у справах, пов'язаних із роботою?
62. Чи подобається Вам бути у великій компанії?
63. Чи хвилюєтеся Ви, коли з'ясовуєте стосунки з друзями?
64. Чи відчуваєте Ви потребу в роботі, яка потребує повної віддачі?
65. Чи втрачаєте Ви іноді самовладання чи обурюєтеся?
66. Чи здатні Ви вирішувати багато справ одночасно?
67. Чи відчуваєтеся Ви вільно у великій компанії?
68. Чи часто Ви висловлюєте своє перше враження, не обміркувавши все як слід?
69. Чи непокоїть Вас почуття невпевненості в процесі виконання роботи?
70. Чи повільні Ваші рухи, коли Ви майструєте що-небудь?
71. Чи легко Ви переключаетесь з однієї роботи на іншу?
72. Чи швидко Ви читаєте вголос?
73. Чи Ви іноді розпускаєте плітки?
74. Ви мовчазні, коли перебуваєте в колі друзів?

75. Чи маєте Ви потребу в таких людях, які могли б Вас підбадьорити, розрадити?
76. Чи охоче Ви виконуєте багато всіляких доручень одночасно?
77. Чи охоче Ви виконуєте роботу у швидкому темпі?
78. Чи у вільний час Ви зазвичай відчуваєте потяг до спілкування з людьми?
79. Чи часто у Вас безсоння через невдачі на роботі?
80. Чи тремтять у Вас іноді руки під час сварки?
81. Чи довго Ви подумки готуєтеся перед тим, як висловитися?
82. Чи є серед Ваших знайомих люди, які Вам не подобаються?
83. Чи Ви зазвичай надаєте перевагу легкій роботі?
84. Чи легко Ви ображаєтеся через дрібниці під час розмови?
85. Чи Ви зазвичай першим у компанії вирішуєте почати розмову?
86. Чи відчуваєте Ви потяг до людей?
87. Чи схильні Ви спочатку все обміркувати і лише потім говорити?
88. Чи часто Ви хвилюєтеся з приводу своєї роботи?
89. Чи завжди Ви платили б за перевезення багажу в транспорті, якби не побоювалися перевірки?
90. Чи тримаєтеся Ви на вечірках або в компанії відокремлено?
91. Чи схильні Ви перебільшувати у власній уяві невдачі, пов'язані з роботою?
92. Чи подобається Вам швидко говорити?
93. Чи легко Вам утриматися від висловлення ідеї, яка негадано у Вас виникла?
94. Чи надаєте Ви перевагу повільній роботі?
95. Чи хвилюєтеся Ви через найдрібніші негаразди в роботі?
96. Чи надаєте перевагу повільній, спокійній розмові?
97. Чи часто хвилюєтеся через помилки в роботі, які Ви зробили?
98. Чи здатні Ви виконувати тривалу роботу?
99. Чи можете Ви, не довго думаючи, звернутися з проханням до іншої людини?
100. Чи часто Вас непокоїть почуття невпевненості в собі?
101. Чи легко Ви беретеся за виконання нових завдань?
102. Чи стомлюєтеся Ви, коли доводиться довго говорити?
103. Чи надаєте Ви перевагу роботі без напруження?
104. Чи подобається Вам різноманітна робота, яка потребує переключення уваги?
105. Чи подобається Вам тривалий час бути на самоті?

Обробка та аналіз результатів

Мета обробки результатів – обчислення ряду показників властивостей темпераменту: ергічності, соціальної ергічності, пластичності, соціальної пластичності, темпу, емоційності, соціальної емоційності і контролю з питань на соціальну бажаність. Величини показників підраховуються за кількістю співпадінь із відповідями «Так» чи «Ні», які подано в ключі.

Ключ

Ергічність (Ер): відповіді «Так» на запитання № 4, 6, 15, 22, 42, 50, 58, 64, 98; відповіді «Ні» на запитання № 27, 83, 103.

Соціальна ергічність (СЕр): відповіді «Так» на запитання № 11, 30, 57, 62, 67, 78, 86; відповіді «Ні» на запитання № 3, 34, 74, 90, 105.

Пластичність (П): відповіді «Так» на запитання № 20, 25, 35, 38, 47, 66, 71, 76, 101; відповіді «Ні» на запитання № 54, 59.

Соціальна пластичність (СП): відповіді «Так» на запитання № 2, 9, 18, 26, 45, 68, 85, 99; відповіді «Ні» на запитання № 31, 81, 87, 93.

Темп (Т): відповіді «Так» на запитання № 1, 13, 19, 33, 46, 49, 55, 77; відповіді «Ні» на запитання № 29, 43, 70, 94.

Соціальний темп (СТ): відповіді «Так» на запитання № 24, 37, 39, 51, 72, 92; відповіді «Ні» на запитання № 5, 10, 16, 56, 96, 102.

Емоційність (Ем): відповіді «Так» на запитання № 14, 17, 28, 40, 60, 61, 79, 88, 91, 95, 97.

Соціальна емоційність (СЕМ): відповіді «Так» на запитання № 6, 7, 21, 36, 41, 48, 53, 63, 75, 80, 84, 100.

Контрольні запитання на соціальну бажаність (К): відповіді «Так» на запитання № 32, 52, 89; відповіді «Ні» – на запитання № 12, 23, 44, 65, 73, 82.

Відповіді на даний тест-опитувальник надають можливість характеризувати темперамент як систему формальних змін у поведінці, які відображають 4-блокову структуру функціональної системи людини:

- блок аферентного синтезу, якому відповідає ергічність;
- блок програмування, який представлено пластичністю;
- блок виконань, якому відповідає темп;
- блок зворотного зв'язку, якому відповідає емоційна чутливість.

У кожній шкалі темпераменту виділено дві підшкали: предметно-орієнтована та суб'єктивно-орієнтована (комунікативна). Вони відображають дві сфери взаємозв'язку людини і навколишнього середовища: предметний світ і суспільство, тобто діяльність і спілкування.

Показник Ер – предметна ергічність. Включає в себе питання про рівень потреби в освоєнні предметного світу, прагненні до розумової та фізичної праці.

Високі значення за цією шкалою означають високу потребу в освоєнні предметного світу, спрагу діяльності, прагнення до напруженої розумової і фізичної праці, легкість розумового пробудження.

Низькі значення означають пасивність, низький рівень тону та активації, небажання розумової напруги низьку залученість в процесі діяльності.

Показник СЕр – соціальна ергічність. Містить питання про рівень потреби в соціальних контактах, про прагнення до лідерства.

Високі значення – комунікативна ергічність, потреба в соціальному контакті, бажання освоєння соціальних форм діяльності, прагнення до лідерства, товарищів, прагнення до заняття високого рангу, освоєння світу через комунікацію.

Низькі значення – незначна потреба в соціальних контактах, відхід від соціально-активних форм поведінки, замкнутість, соціальна пасивність.

Показник П – пластичність. Містить питання про ступінь легкості або труднощі переключення з одного предмета на інший, швидкість переходу з одних способів мислення на інші.

Високі значення – легкість перемикавання з одного виду діяльності на інший, швидкий перехід із одних форм мислення на інші в процесі взаємодії з предметним середовищем, прагнення до різноманітності форм предметної діяльності.

Низькі значення – схильність до монотонної роботи, боязнь й уникнення різноманітних форм поведінки, в'язкість, консервативні форми діяльності.

Показник СП – соціальна пластичність. Містить питання, спрямовані на з'ясування ступеня легкості або труднощі перемикавання в процесі спілкування від однієї людини до іншої, схильності до різноманітності комунікативних програм.

Високі значення – широкий набір комунікативних програм, автоматичне включення в соціальні зв'язки, легкість вступу в соціальні контакти, легкість перемикавання в процесі спілкування, наявність великої кількості комунікативних заготовок, комунікативна імпульсивність.

Низькі значення - труднощі в підборі форм соціальної взаємодії, низький рівень готовності до вступу в соціальні контакти, прагнення до підтримання монотонних контактів.

Показник Т – темп. Включає питання про швидкість моторно-рухових актів при виконанні предметної діяльності.

Високі значення – високий темп поведінки, висока швидкість виконання операцій при здійсненні предметної діяльності, моторно-рухова швидкість, висока психічна швидкість при виконанні конкретних завдань.

Низькі значення – уповільненість дій, низька швидкість моторно-рухових операцій.

Показник СТ – соціальний темп. Включає питання, спрямовані на виявлення швидкісних характеристик мовнорухливих актів у процесі спілкування.

Високі значення – мовнорухлива швидкість, швидкість говоріння, високі швидкості і можливості мовленнєвого апарату.

Низькі значення – слабо розвинена мовнорухлива система, мовна повільність, повільна вербалізація.

Показник Ем – емоційність. Включає в себе питання, що оцінюють емоційність, чутливість, чутливість до невдачі в роботі.

Високі значення – висока чутливість до розбіжності між задуманим і очікуваним, планованим і результатами реальної дії, відчуття невпевненості, тривоги, неповноцінності, високе занепокоєння з приводу роботи, чутливість до невдач, до розбіжності між задуманим, очікуваним, запланованим і результатами реальної дії.

Низькі значення – незначне емоційне реагування при невдачах, нечутливість до неуспіху справи, спокій, впевненість у собі.

Показник СЕм – соціальна емоційність. Включає питання, що стосуються емоційної чутливості в комунікативній сфері.

Високі значення – висока емоційність у комунікативній сфері, висока чутливість до невдач у спілкуванні.

Низькі значення – низька емоційність у комунікативній сфері, нечутливість до оцінок товаришів, відсутність чутливості до невдач у спілкуванні, впевненість у собі та ситуаціях спілкування.

Показник контролю соціальної бажаності К – це показник щирості відповідей. Відповіді, які збігаються, характеризують ступінь викривлення тим, хто відповідає, інформації про себе. Чим більший показник, тим менше щирості, та чим він менший, тим більш достовірними є інші показники темпераменту. Вважається, що відповідаючий був щирим і чесним із собою, якщо *К* не перевищує 5.

Рівень кожної властивості досліджуваного темпераменту оцінюється окремо. При цьому якщо той чи інший показник має величину в межах 0-3,

то це говорить про низький рівень, якщо 4-8 – про середній, якщо 9-12 – про високий.

Висновок про домінуючий тип темпераменту особистості робиться на основі порівняння показників, отриманих із різних властивостей темпераменту, з відповідними типами темпераменту.

Сангвінік – середньорозвинений показник за всіма властивостями темпераменту.

Холерик – високі показники по енергійності, темпу й емоційності при середніх або високих показниках по пластичності.

Флегматик – низькі показники за всіма властивостями темпераменту.

Меланхолік – низькі показники по енергійності, пластичності, темпу при середніх або високих показниках по емоційності.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ ТЕМПЕРАМЕНТУ (Я. СТРЕЛЯУ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика вивчення структури темпераменту, авт. Я. Стреляу, адапт. Н.М. Данилова, О.Г. Шмельов	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Романова Е. С. Психодіагностика: Учебное пособие / Е. С. Романова. – СПб.: Питер, 2005. – С. 354-359.

Мета: дослідження основних характеристик типу нервової діяльності особистості (рівня сили процесів збудження, гальмування, рухливості нервових процесів).

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Опитувальник складається з трьох шкал, що реалізовані у вигляді переліку зі 134 питань, кожне з яких передбачає три можливі варіанти відповіді – «Так», «Не знаю», «Ні».

Інструкція респонденту: «Вам будуть запропоновані питання про особливості Вашої поведінки в різних умовах і ситуаціях. Це не випробування розуму або здібностей, тому немає відповідей поганих або хороших. Ми зацікавлені в правдивих відповідях. На питання треба відповідати по черзі, не повертаючись до попередніх відповідей. Відповідайте «Так», «ні», «не знаю». Не пропускайте будь-якого питання. Починайте!».

Текст опитувальника

1. Чи легко Ви можете потоваришувати?
2. Чи здатні Ви утриматися від тієї або іншої дії до моменту, поки не отримаєте відповідні інструкції?
3. Чи достатньо Вам нетривалого відпочинку для відновлення після виснажливої роботи?
4. Чи вмієте Ви працювати в несприятливих умовах?
5. Чи стримуєтеся Ви під час суперечки від неділових, емоційних аргументів?
6. Чи легко Вам включитися в роботу після тривалої перерви, наприклад, після відпустки або канікул?
7. Чи забуваєте Ви про втому, якщо робота Вас повністю захоплює?
8. Чи здатні Ви, доручивши комусь певну роботу, терпляче чекати її закінчення?
9. Чи засинаєте Ви однаково легко, лягаючи спати в різний час доби?
10. Чи вмієте Ви зберігати таємницю, якщо Вас про це просять?
11. Чи легко Вам повертатися до роботи, якою Ви не займалися кілька тижнів або місяців?
12. Чи вмієте Ви терпляче пояснювати?
13. Чи любите Ви роботу, що вимагає розумового напруження?
14. Чи викликає у Вас монотонна робота нудьгу або сонливість?
15. Чи легко Ви засинаєте після сильних переживань?
16. Чи здатні Ви, коли потрібно, утримуватися від проявів своєї переваги?
17. Чи поводите Ви себе природно в присутності незнайомих людей?
18. Чи важко Вам стримати злість або роздратування?
19. Чи в змозі Ви володіти собою в скрутні хвилини?
20. Чи вмієте Ви, коли це потрібно, пристосувати свою поведінку до поведінки оточуючих?
21. Чи охоче Ви беретеся за відповідальну роботу?
22. Чи впливає зазвичай оточення на Ваш настрій?
23. Чи здатні Ви переносити поразки?
24. Чи розмовляєте Ви в присутності когось, чиєю думкою особливо дорожите, так само вільно, як зазвичай?
25. Чи викликають у Вас роздратування несподівані зміни у Вашому розпорядку дня?
26. У Вас на все є «готові відповіді»?
27. Чи в змозі Ви поводитися спокійно, поки чекаєте важливого рішення (наприклад, результату вступних іспитів, поїздки за кордон)?
28. Чи легко Ви організуєте перші дні своєї відпустки, канікул?

29. Ви володієте так званою «блискавичною» реакцією?
30. Чи легко Ви пристосовуєте свою ходу або манеру їсти до ходи або манери їсти людей більш повільних?
31. Чи швидко Ви засинаєте?
32. Чи охоче Ви виступаєте на зборах, семінарах?
33. Чи легко Вам зіпсувати настрій?
34. Чи важко Вам відірватися від роботи?
35. Чи вмієте Ви утриматися від розмови, якщо це заважає іншим?
36. Чи легко Вас спровокувати на що-небудь?
37. Чи легко Ви спрацьовуєтеся з людьми?
38. Чи завжди, коли має відбутися щось важливе, Ви обмірковуєте свої вчинки?
39. Чи в змозі Ви, читаючи текст, простежити від початку до кінця хід думок автора?
40. Чи легко Ви вступаєте в розмову з супутниками?
41. Чи утримуєтеся Ви від доказів неправоти співрозмовника, якщо це з тих чи інших причин недоцільно?
42. Чи охоче Ви беретеся за роботу, яка вимагає великої спритності рук?
43. Чи в змозі Ви змінити вже прийняте рішення, враховуючи думку інших?
44. Чи швидко Ви звикаєте до нової системи роботи?
45. Чи можете Ви працювати вночі, якщо працювали вдень?
46. Чи швидко Ви читаєте белетристику?
47. Чи часто Ви відмовляєтеся від своїх намірів, якщо виникає перешкода?
48. Чи вмієте Ви тримати себе в руках, якщо цього вимагають обставини?
49. Чи прокидаєтеся Ви зазвичай швидко, легко?
50. Чи в змозі Ви утриматися від миттєвої імпульсивної реакції?
51. Чи важко Вам працювати у шумі?
52. Чи вмієте Ви, коли це необхідно, утриматися від того, щоб «різати правду-матку»?
53. Чи успішно Ви стримуєте хвилювання перед іспитом, зустріччю із керівництвом і т. ін.?
54. Чи полюбляєте Ви часті зміни?
55. Чи швидко Ви звикаєте до нового середовища?
56. Чи відновлюєте Ви сили повністю після нічного відпочинку, важко пропрацювавши весь попередній день?
57. Чи уникаєте Ви занять, що вимагають виконання в короткий термін різноманітних дій?
58. Чи Ви зазвичай самотійно боретеся з труднощами?
59. Чи перебиваєте Ви співрозмовника?

60. Чи стрибнули б Ви у воду, не вміючи плавати, щоб врятувати потопаючого?
61. Чи в змозі Ви напружено працювати, займатися?
62. Чи можете Ви утриматися від недоречних зауважень?
63. Чи має для Вас значення постійне місце на роботі, за столом, на лекції і т.п.?
64. Чи легко Вам переходити від одного заняття до іншого?
65. Ви зважуєте всі «за» і «проти», перш ніж ухвалити важливе рішення?
66. Чи легко Ви долаєте перешкоди?
67. Чи заглядаєте Ви в чужі листи, речі?
68. Чи сумно Вам під час стереотипних (що завжди однаково протікають) дій, занять?
69. Чи дотримуєтеся Ви правил поведінки в громадських місцях?
70. Чи утримуєтеся Ви під час розмови, виступу або відповіді від зайвих рухів, жестикуляцій?
71. Чи любите Ви жваву обстановку?
72. Чи любите Ви діяльність, що вимагає великих зусиль?
73. Чи в змозі Ви тривалий час зосереджувати увагу на виконанні певного завдання?
74. Чи любите Ви заняття, роботу, що вимагають швидких рухів?
75. Чи вмієте Ви володіти собою у важких життєвих ситуаціях?
76. Ви встаєте, якщо це потрібно, відразу ж після того, як прокинулися?
77. Чи здатні Ви, якщо потрібно, закінчивши отриману роботу, терпляче чекати, поки інші не закінчать свою роботу?
78. Чи здатні Ви після того, як побачили щось неприємне, діяти настільки ж чітко, як зазвичай?
79. Чи швидко Ви переглядаєте щоденні газети?
80. Чи трапляється Вам говорити так швидко, що Вас важко зрозуміти?
81. Чи можете Ви, не виспавшись, нормально працювати?
82. Чи в змозі Ви тривалий час працювати без перерви?
83. Чи в змозі Ви працювати, якщо у Вас болить голова, зуб і т. ін.?
84. Чи в змозі Ви, якщо це необхідно, спокійно закінчити роботу, знаючи, що Ваші товариші розважаються і чекають на Вас?
85. Чи відповідаєте Ви, як правило, швидко на несподівані питання?
86. Зазвичай Ви швидко говорите?
87. Чи можете Ви спокійно працювати, якщо чекаєте гостей?
88. Чи легко Ви змінюєте свою думку під впливом переконливих аргументів?
89. Чи терплячі Ви?

90. Чи вмієте Ви пристосуватися до ритму роботи більш повільної людини?
91. Чи вмієте Ви спланувати роботу, щоб виконати кілька спільних дій?
92. Чи може весела компанія змінити Ваш настрій?
93. Чи вмієте Ви без особливих зусиль виконати кілька дій одночасно?
94. Чи зберігаєте Ви психологічну рівновагу, коли є свідком нещасного випадку на вулиці?
95. Чи любите Ви роботу, що вимагає безліч різноманітних маніпуляцій?
96. Чи зберігаєте Ви спокій, коли страждає хтось із близьких Вам людей?
97. Чи самостійні Ви у важких життєвих ситуаціях?
98. Чи вільно Ви себе почуваєте у великий або незнайомій компанії?
99. Чи можете Ви відразу перервати розмову, якщо це потрібно (наприклад, початок сеансу, лекції)?
100. Чи легко Ви пристосовуєтеся до методів роботи інших?
101. Чи любите Ви часто змінювати вид роботи?
102. Чи схильні Ви брати ініціативу у свої руки, якщо трапляється щось надзвичайне?
103. Чи утримуєтеся Ви від недоречних посмішок?
104. Чи починаєте Ви працювати відразу інтенсивно?
105. Чи наважиться Ви виступити проти загальноприйнятої думки, якщо Вам здається, що Ви маєте рацію?
106. Чи в змозі Ви подолати тимчасову депресію?
107. Чи важко Ви засинаєте, сильно втомившись від розумової роботи?
108. Чи в змозі Ви спокійно чекати, наприклад, у черзі?
109. Чи утримуєтеся Ви від втручання, якщо заздалегідь відомо, що воно ні до чого не призведе?
110. Чи в змозі Ви спокійно аргументувати під час різкої розмови?
111. Чи в змозі Ви миттєво реагувати в несподіваних обставинах?
112. Чи ведете Ви себе тихо, якщо Вас про це попросять?
113. Чи погоджуєтеся Ви без особливих внутрішніх вагань на хворобливі лікарські процедури?
114. Чи вмієте Ви інтенсивно працювати?
115. Чи охоче Ви змінюєте місце відпочинку, розваги?
116. Чи важко Вам звикнути до нового розпорядку дня?
117. Чи поспішаєте Ви на допомогу в нещасних випадках?
118. Чи утримуєтеся Ви від вигуків, жестів на спортивних матчах, в цирку?
119. Чи любите Ви роботу, заняття, що вимагають частих розмов із різними людьми?
120. Чи володієте Ви своєю мімікою (grimasi, іронічні усмішки і т. ін.)?
121. Чи любите Ви роботу, що вимагає чітких, енергійних рухів?

122. Чи вважаєте Ви себе сміливим?
123. Чи переривається у Вас голос (Вам важко говорити) в незвичайній ситуації?
124. Чи вмієте Ви долати зневіру, викликану невдачею?
125. Якщо Вас про це просять, чи в змозі Ви довгий час стояти (сидіти) спокійно?
126. Чи в змозі Ви притамувати свої веселощі, якщо це може когось зачепити?
127. Чи легко Ви переходите від смутку до радості?
128. Чи легко Вас вивести з себе?
129. Чи дотримуєтеся Ви без особливих зусиль обов'язкових у Вашому середовищі правил поведінки?
130. Чи любите Ви виступати публічно?
131. Чи приступаєте Ви до роботи зазвичай швидко, без тривалої підготовки?
132. Чи готові Ви прийти на допомогу іншому, ризикуючи життям?
133. Ваші рухи енергійні?
134. Чи охоче Ви виконуєте громадську роботу?

Обробка та аналіз результатів

За збіг відповіді з ключем нараховується 2 бали, за відповідь «не знаю» – 1 бал, розбіжність оцінюється в 0 балів.

Ключ

Шкала 1. Сила процесів збудження

«Так»: 3, 4, 7, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 24, 32, 37, 39, 45, 56, 58, 60, 61, 66, 72, 73, 78, 81, 82, 83, 94, 97, 98, 102, 105, 106, 113, 114, 117, 121, 122, 124, 130, 132, 133, 134;

«Ні»: 47, 51, 107, 123.

Шкала 2. Сила процесів гальмування

«Так»: 2, 5, 8, 10, 12, 16, 27, 30, 35, 38, 42, 48, 50, 52, 53, 59, 62, 65, 67, 69, 70, 75, 77, 84, 87, 89, 90, 96, 99, 103, 108, 109, 110, 112, 118, 120, 125, 126, 129;

«Ні»: 18, 34, 36, 128.

Шкала 3. Сила рухливості нервових процесів

«Так»: 1, 6, 9, 11, 14, 20, 22, 26, 28, 29, 31, 33, 40, 41, 43, 44, 46, 49, 54, 55, 64, 68, 71, 74, 76, 79, 80, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 95, 100, 101, 104, 111, 115, 119, 127, 131;

«Ні»: 25, 57, 63, 116.

Сума в 42 бали за кожною властивістю розглядається як високий ступінь її прояву.

Рівень процесів збудження

Високі бали – сильна реакція на збудження, стимул; пряма кореляція з високими показниками за теппінг-тестом: швидке включення в роботу, досягнення високої продуктивності; низька стомлюваність; висока працездатність і витривалість.

Низькі бали – слабка і запізнена реакція на збудження; низькі показники за теппінг-тестом: повільне включення в роботу, невисока продуктивність праці; висока стомлюваність; низька працездатність і витривалість.

Рівень процесів гальмування

Високі бали – сильні нервові процеси з боку гальмування; збудження, стимули легко гасяться; швидке реагування у діях у відповідь на прості сенсорні сигнали, хороша реакція; високий самоконтроль, зібраність, пильність, холоднокрівність у поведінкових реакціях.

Низькі бали – слабкість процесів гальмування, імпульсивність у діях у відповідь на стимул, слабкий самоконтроль у поведінкових реакціях, певне розгальмування, невимогливість і поблажливість до себе; повільне або запізнєне реагування відповідними діями на прості сигнали; погана реакція, нерівне реагування, неадекватні реакції, схильність до істерії.

Рівень рухливості нервових процесів

Високі бали – легкість переключення нервових процесів від збудження до гальмування і навпаки; швидкий перехід від одних видів діяльності до інших; швидке переключення, рішучість, сміливість в поведінкових реакціях.

Низькі бали – характерні для людей, схильних працювати за стереотипом, котрі не люблять швидких і несподіваних змін у діяльності, інертних, які виявляють, як правило, низьку здатність переключатися на нові види роботи й успішно освоювати нову професію; не придатні для роботи у швидко змінюваних умовах.

Додатковий показник **врівноваженість** дорівнює відношенню сили процесу збудження до сили процесу гальмування.

Чим ближче до одиниці значення цього дробу, тим більш високою є врівноваженість.

З досвіду відомо, що врівноваженою людиною є та, для якої значення дробу не виходить за межі інтервалу 0,85-1,15.

Якщо значення дробу виходить за межі інтервалу, то можна стверджувати, що дана особистість відрізняється неврівноваженістю своєї психічної активності. При цьому якщо значення дробу менше 0,85 – це означає дисбаланс у бік збудження, тобто процеси збудження не

врівноважують собою процеси гальмування; якщо значення більше 1,15 – це означає дисбаланс у бік гальмування, тобто процеси гальмування не врівноважують собою процеси збудження.

ДІАГНОСТИКА ПСИХОДИНАМІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ (Б.М. СМІРНОВ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Діагностика психодинамічних властивостей особистості, авт. Б.М. Смірнов	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Зелінська Т. М. Практикум із загальної психології: Навч. посібн. / Т. М. Зелінська, І. В. Михайлова – К.: Каравела, 2009. – С.216-219.

Мета: визначення базових психодинамічних особистісних властивостей, що зумовлюють специфіку діяльнісного особистісно-групового стилю.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Пропонується дати відповідь «так» або «ні» на 48 запитань опитувальника. При цьому дослідник наголошує на тому, що перша відповідь, яка спала на думку, – найкраща.

Текст опитувальника

1. Ви любите часто бувати в компанії?
2. Ви уникаєте мати речі, які ненадійні, хоча й гарні?
3. Чи часто у Вас бувають підйоми й спади настрою?
4. Під час бесіди Ви дуже швидко говорите?
5. Вам подобається робота, що вимагає повної напруги сил і здібностей?
6. Чи буває, що Ви передаєте чутки?
7. Чи вважаєте Ви себе людиною дуже веселою і життєрадісною?
8. Ви дуже звикаєте до певного одягу, його кольору та крою, що неохоче змінюєте його на щось інше?
9. Чи часто Ви відчуваєте, що потребуєте людей, які Вас розуміють, можуть підбадьорити й утішити?
10. У Вас дуже швидкий почерк?
11. Чи шукаєте Ви собі самі роботу, заняття, хоча можна було б і відпочивати?
12. Чи буває так, що Ви не виконуєте своїх обіцянок?
13. У Вас багато дуже хороших друзів?
14. Чи важко Вам відірватися від справи, якою захоплені, і переключитися на

іншу?

15. Чи часто у Вас виникає відчуття провини?
16. Зазвичай Ви ходите дуже швидко, незалежно від того, поспішаєте чи ні?
17. У школі Ви роздумували над важкими задачками до тих пір, поки не розв'язували їх?
18. Чи буває, що іноді Ви міркуєте гірше, ніж зазвичай?
19. Вам легко порозумітися з незнайомими людьми?
20. Чи часто Ви плануєте, як будете себе поводити при зустрічі, бесіді і т.п.?
21. Ви запальні й легко вразливі, коли жартують над Вами?
22. Під час бесіди зазвичай Ви жестикулюєте?
23. Найчастіше Ви прокидаєтеся вранці свіжим і відпочившим?
24. Чи бувають у Вас такі думки, про які Ви не хотіли б, щоб про них знали інші?
25. Ви любите жартувати над іншими?
26. Чи схильні Ви до того, щоб ґрунтовно перевірити свої думки, перш ніж їх повідомляти кому-небудь?
27. Чи часто Вам сняться жахи?
28. Зазвичай Ви легко запам'ятовуєте й засвоюєте новий учбовий матеріал?
29. Ви настільки активні, що Вам важко навіть декілька годин бути без справи?
30. Чи бувало, що розсердившись, Ви виходили з себе?
31. Вам не важко внести пожвавлення в нудну компанію?
32. Ви зазвичай досить довго роздумуєте, приймаючи якесь, навіть не дуже важливе, рішення?
33. Вам говорили, що Ви приймаєте все дуже близько до серця?
34. Вам подобається грати в ігри, що вимагають швидкості та хорошої реакції?
35. Якщо у Вас щось довго не виходить, то зазвичай Ви все ж таки намагаєтеся зробити це?
36. Чи виникало у Вас хоча б короткочасне відчуття роздратування до Ваших батьків?
37. Чи вважаєте Ви себе відкритою та товариською людиною?
38. Зазвичай Вам важко взятися за нову справу?
39. Чи турбує Вас відчуття, що Ви чимось гірше за інших?
40. Зазвичай Вам важко щось робити з повільними та неквапливими людьми?
41. Протягом дня Ви можете довго й продуктивно займатися чимось, не відчувачи втоми?
42. У Вас є звички, від яких слідувало б позбавитися?
43. Вас приймають іноді за людину безтурботну?
44. Чи вважаєте Ви хорошим другом тільки того, чия симпатія до Вас надійна

й перевірена?

45. Вас можна швидко розсердити?
46. В дискусії, зазвичай, Ви швидко знаходите належну відповідь?
47. Ви можете примусити себе довго та продуктивно, не відволікаючись, займатися чим-небудь?
48. Чи буває, що Ви говорите про речі, в яких зовсім не розумієтеся?

Обробка та аналіз результатів

Опитувальник темпераменту дозволяє діагностувати такі якості, як екстраверсію-інтроверсію, ригідність-пластичність, емоційну збудливість-емоційну врівноваженість, темп реакцій, активність та, крім того, щирість відповідей досліджуваного.

Перевірка результатів тестування починається з визначення достовірності відповідей досліджуваного за показником щирості. З цією метою за даним показником підраховується кількість співпадаючих відповідей «так» на поставлені питання (підрахунок проводиться по рядках за показником щирості в ключі опитувальника). Отримана кількість співпадань множиться на відповідні коефіцієнти (3, 2 або 1 бал). Те ж саме роблять із відповіддю «ні» (в нашому випадку, якщо відповідь випробуваного на питання 23 співпадає з відповіддю «ні», то йому приписується 1 бал). Після цього підраховується загальна сума балів за відповіді «так» і «ні».

Якщо загальна сума складе 13-20 балів, то це означає, що відповіді цілком достовірні. При 8-12 балах відповіді вважаються сумнівними, при 0-7 балів – недостовірними. Аналогічно описаному вище проводиться підрахунок загальних сум балів за іншими показниками (властивостями темпераменту). Потім, керуючись наведеною нижче таблицею, визначають ступінь вираження кожної з психодинамічних властивостей.

Код опитувальника

№	Властивості темпераменту	Відповіді «так»	Бал	Відповіді «ні»	Бал
1	Екстраверсія	1, 7, 13, 19, 25, 31, 37	3	2	1
		4, 43	2		
2	Ригідність	8, 26, 32	3	37	2
		2, 14, 20, 38, 44	2	19, 46	1
3	Емоційна збудливість	15, 21, 33, 39, 45	3		
		3, 9	2		
		27	1		
4	Темп реакцій	4, 16, 28	3		
		10, 22, 34, 40, 46	2		
		17, 29, 37	1		
5	Активність	5, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47	3	38	1
		10	1		
6	Щирість	30, 36, 42, 48	3	23	1
		6, 12	2		
		17, 24, 25	1		

Середня оцінка та зони вираження властивостей темпераменту

Екстраверсія	Ригідність	Емоційна збудливість	Темп реакції	Активність
22-26 (дуже висока)	16-23 (дуже висока)	18-20 (дуже висока)	20-22 (дуже швидкий)	24-26 (дуже висока)
17-21 (висока)	12-15 (висока)	14-17 (висока)	14-19 (швидкий)	17-23 (висока)
12-16 (середня)	7-11 (середня)	8-13 (середня)	9-13 (середній)	14-16 (середня)
7-11 (висока інтроверсія)	3-6 (висока пластичність)	4-7 (висока емоційна рівноваженість)	5-8 (повільний)	9-13 (низька)
0-6 (дуже висока інтроверсія)	0-2 (дуже висока пластичність)	0-3 (дуже висока емоційна рівноваженість)	0-4 (дуже повільний)	0-8 (дуже низька)

ТЕСТ «РИСИ ХАРАКТЕРУ ТА ТЕМПЕРАМЕНТУ (РХТ)» (розроблений у Військовому інституті фізичної культури на основі багатопрофільного опитувальника ММРІ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Тест «Риси характеру та темпераменту (РХТ)»	- підлітковий - юнацький вік - дорослі	Методики психодіагностики в учебно-воспитательном процессе / [сост. В.В. Гришин, П.В. Лушин]. – М.: ИКА «Москва», 1990. – С. 6-12.

Мета: визначення показників емоційної реактивності, невротичності, рівня домагань, типологічних особливостей особистості.

Необхідний матеріал: текст опитувальника з 10-ти розділів, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Дослідження може носити індивідуальний і груповий характер. Досліджуваному (або групі досліджуваних) зачитується питання опитувальника. Кожен респондент за 7-10 секунд повинен поставити у бланку відповідей відповідь «так» чи «ні» навпроти номеру відповідного питання. Для роботи з групою 20-30 осіб необхідно приблизно 30 хвилин.

Під час проведення обстеження більшість питань ставиться у стверджувальній формі.

Інструкція респонденту: «Якщо Ви повністю погоджуєтесь з тим твердженням, яке я зачитаю, то у бланку поряд із відповідним номером поставте «так»; якщо не згодні, напишіть «ні»; якщо вагаєтесь або не зрозуміли питання, поставте знак запитання».

Текст опитувальника

Розділ 1

1. Ви людина дуже витривала й можете досить довго виконувати важку роботу, не знижуючи її інтенсивності?
2. Ви любите долати труднощі в роботі?
3. Ви ніколи не хвилюєтесь, виступаючи на великих зібраннях?
4. Рішення Ви приймаєте, як правило, самостійно, без порад інших?
5. Ви дуже наполегливі в досягненні мети?
6. На екзаменах Ви любите відповідати першим?
7. Невдачі в роботі та в житті тільки посилюють Ваше бажання досягти поставленої мети?
8. На спортивних та інших змаганнях Ви показуєте, як правило, кращі результати, ніж під час тренування?
9. Ви не боїтесь ризикувати?
10. У Вас твердий характер і Ви можете успішно керувати людьми?

Розділ 1а

11. Чи часто буває так, що подумки Ви готові вчинити розправу з Вашим суперником, а практично не наважуєтесь зробити те, що задумали?
12. Коли виконуєте складну розумову роботу, то мимовільно переключаєтесь думками на якусь іншу тему, інколи мимоволі починаєте мріяти про щось інше?
13. Чи часто бувало так, що Ви добре підготувались до уроку, але під час відповіді губились і одержували низькі оцінки?
14. Чи бувало так, що протягом короткого часу Ви прийняли якесь рішення, але потім випадковий доказ примушував Вас це рішення змінити, потім знову Ви повертались до попереднього рішення, і так декілька разів впродовж короткого часу?
15. Чи вдаєтесь Ви, зазвичай до різких з'ясування стосунків, які можуть призвести до сварки, якщо внутрішньо переконані у своїй правоті?

Розділ 2

1. Якщо трапилася якась біда, Ви, як правило, довго переживаєте?
2. Вас легко образити, Ви людина з тонкими почуттями?
3. Якщо стосовно Вас вчинили несправедливо, у Вас все падає з рук, робота не йде?
4. Чи плачете Ви іноді в кіно чи театрі під час перегляду важких фільмів чи спектаклів?

5. Якщо трапилась біда, Вам хочеться з кимось поділитися переживаннями, хочеться співчуття?

6. Чи викликає у Вас іноді сльози траурна музика?

7. Вам завдає більше мук біль душевний, ніж біль фізичний?

8. Ви ніколи не вдарите людину першим, якщо навіть вона перед Вами завинила?

9. Чи часто Ви довго та гірко переживаєте з будь-якого приводу, потім розберетесь і думаєте, що переживали через дрібницю?

10. Ви все сприймаєте надто близько до серця?

Розділ 2а

11. Ви, зазвичай, не ображаєтесь, коли над Вами гостро жартують?

12. Якщо про Вас інші говорять добре або погано, Вас це не дуже турбує (хай собі говорять)?

13. Ви ніколи не розгублюєтесь перед великою аудиторією?

14. Про свої неприємності Ви, як правило, забуваєте досить швидко?

15. Муки тварин Вас не хвилюють?

Розділ 3

1. Ви любите робити все не поспішаючи, обдумуючи кожен вчинок?

2. Ви – стримана людина?

3. Як правило, Ви міцно спите навіть перед серйозними життєвими випробуваннями (екзаменами, спортивними змаганнями й ін.)?

4. Тихіше їдеш – далі будеш! Згодні?

5. Ви досить обережні у своїх словах, зайвого не скажете?

6. У черзі Ви, як правило, стоїте зовсім спокійно, не відчуваючи роздратування?

7. Своїми думками Ви не любите ділитися з іншими?

8. Ви легко тримаєте в секреті цікаву новину?

9. Ви, як правило, не дуже поспішаєте приймати рішення, любите зачекати, подивитися, як чинитимуть інші?

10. Люди, які все роблять швидко, надто часто помиляються?

Розділ 3а

11. Ви часто здійснюєте необдумані вчинки, про які потім жалкуєте?

12. Товариші часто звинувачують Вас у необдуманих вчинках?

13. Ви дуже не любите чекати на трамвай чи автобус?

14. Якщо обговорюється якесь цікаве питання, Вам хочеться першим викласти свою точку зору?

15. Коли Ви дуже обурились, то часто не можете себе стримати?

Розділ 4

1. Ви часто відчуваєте потяг до нових вражень?
2. Вам подобається робота, що потребує швидкого й частого переключення з однієї виробничої операції на іншу?
3. Ви можете швидко перейти від спокою (відпочинку) до інтенсивної діяльності?
4. Ви швидко сходитеся із новими людьми?
5. Ви швидко засинаєте й пробуджуєтеся?
6. Ви швидко звикаєте до нових обставин, включаєтесь у нову для Вас справу?
7. Вам подобається, коли на роботі з'являються нові люди?
8. Ви любите бувати в новому для Вас товаристві?
9. Вам доводиться чути від оточуючих і друзів, що Ви – людина дуже діяльна й рухлива?
10. Новий для Вас навчальний матеріал Ви, зазвичай, запам'ятовуєте й засвоюєте дуже швидко, хоч інколи здатні так само швидко його забувати?

Розділ 4а

11. Ви не любите заводити нових знайомих?
12. Вам дуже важко розлучатися з якоюсь думкою, в яку Ви колись повірили, хоч є багато переконливих доказів проти цієї думки?
13. Нові навички в будь-якій діяльності, нові звички формуються у Вас повільно, але проте дуже міцно, як кажуть «намертво»?
14. Вас інколи називають флегматиком (або дорікають в повільності)?

Розділ 5

1. У Вас інколи буває таке почуття, ніби пересохло в роті?
2. Коли Ви сердитесь або сидите на екзаменах, Вас інколи кидає у піт?
3. Коли Ви обурюєтесь або хвилюєтесь, то нерідко відчуваєте сильне серцебиття?
4. Чи буває так, що коли Ви сердитесь або хвилюєтесь, у Вас захоплює дихання?
5. Коли Ви сердитесь або знаходитесь на екзаменах, у Вас інколи відчутно змінюється тембр голосу і з'являються невластиві Вам низькі або високі тони?
6. Коли Ви дуже хвилюєтесь або сердитесь, Ви тремтите?
7. Чи буває так, що при сильному хвилюванні або люті Ви бліднієте?
8. Чи вірно, що Ви «заводитеся з півоберта» (Вас можна швидко розсердити)?
9. Коли Ви хвилюєтесь, Ви сильно червонієте?

10. Коли Ви дуже хвилюєтесь, то ходите в туалет частіше, ніж звичайно?

Розділ 5а

11. Як правило, у Вас переважно рівний настрій, Вас важко розсердити?

12. Коли Ви сердитесь, Ви не підвищуєте голос?

13. За виразом Вашого обличчя не можна визначити, сердиті Ви чи спокійні?

14. При хвилюванні у Вас не збивається ритм дихання, він, як правило, рівний?

15. Навіть у складних ситуаціях Ваше серце б'ється рівно?

Розділ 6

1. Практична діяльність подобається Вам більше, ніж її осмислення?

2. Вам дуже подобаються красиві пейзажі?

3. Ви пишете вірші або намагались коли-небудь їх писати?

4. Геометрія в школі давалась Вам набагато легше, ніж алгебра?

5. Художні твори живопису приносять Вам насолоду?

6. Ви любите (чи любили раніше) брати участь у художній самодіяльності?

7. Українська література подобається Вам більше, ніж фізика?

9. Ви любите фотографуватися?

10. У Вас хороша зорова пам'ять? Можете подумки уявити ті райони (будинки, вулиці, села), де Ви нещодавно були?

Розділ 6а

11. Не можна сказати, що Ви любите природу?

12. Ви не любите дивитись пригодницькі кінофільми?

13. Ви ніколи не любили вірші і не любите слухати, коли читають інші?

Розділ 7

1. Всі свої вчинки Ви, як правило, ретельно плануєте?

2. Ви, як правило, ретельно аналізуєте свої вчинки і робите відповідні висновки на майбутнє?

3. Вам значно легше запам'ятати суть подій, ніж подробиці про те, де і коли вони відбувалися?

4. Грі в шахи ви віддасте перевагу перед грою в доміно?

5. Чи любите Ви (або любили раніше) доводити теореми?

6. У школі алгебра подобалась Вам більше, ніж хімія?

7. Фізика подобається Вам більше, ніж географія?

8. Ви любите робити узагальнення?

9. Вам легше скласти план якоїсь роботи, підготувати якусь схему приладу, ніж власноручно виконати таку роботу?

10. Ви любите розумову працю, пов'язану з математичними розрахунками?

Розділ 7а

11. Під час навчання в школі найнеприємніше для Вас було виконувати завдання з математики?

12. У книгах Ви любите опис природи і нерідко в думках уявляєте собі ті пейзажі, про які читаєте?

13. У книгах Л. Толстого вам більше подобається слідкувати за ходом подій і долею героїв, ніж розбиратися в численних філософських відступках?

Розділ 8

1. Вам дуже важко призвичаїтись до нових умов життя і праці? Перехід до нових умов життя, роботи, навчання здається надто важким?

2. Ви часто втручаєтесь у конфлікт (сваритесь) із оточуючими?

3. Чи вірно, що саме стосовно Вас особливо часто чинять несправедливо?

4. Чи заслуговуєте Ви значно кращої долі, ніж тієї, котра випала Вам?

5. Коли за Вами хтось уважно спостерігає, у Вас до такої людини виникає неприязнь?

6. Інколи Вам здається, що Ви найнещасніша людина у світі?

7. Ви часто відчуваєте себе несправедливо скривдженим?

8. Ваша точка зору, як правило, не співпадає з точкою зору інших?

9. Чи трапляється так, що Вас лякають власні думки?

10. Чи буває так, що Ви прокидаєтесь серед ночі в холодному поту?

11. Чи вважаєте Ви себе людиною, яку переслідують різні хвороби?

12. Ви часто відчуваєте почуття втоми?

13. Чи буває так, що у Вас зникає апетит через переживання?

14. Ви людина особлива, незрозуміла для інших, не така, як усі?

15. На Вас звертають увагу частіше, ніж на інших?

16. Чи не здається Вам, що у Вас надто багато ворогів?

17. Чи бувають у Вас головні болі, запаморочення через хвилювання?

18. Інколи Вам хочеться позбутися якоїсь думки, а Вона вас вперто переслідує?

19. Часто буває так, що Ви не розумієте життя і людей?

20. Часто у Вас бувають такі періоди, коли нікого не хочеться бачити?

Розділ 9

1. У житті не було такого випадку, щоб Ви нетактовно поставились до вчителя або намагались його обманути?
2. У житті не було жодного випадку, щоб Ви не дотримали обіцянки?
3. За все життя у Вас не було жодної такої думки, за яку Вам потім було соромно?
4. За все життя Ви не зробили жодного негативного вчинку?
5. За все своє життя Ви не зробили жодного гарного вчинку щодо батьків?
6. Ви ніколи не запізнювались на роботу чи навчання?
7. Ви завжди й у всьому згодні з рішеннями керівників?
8. Ви ніколи не сказали грубого слова жінці?
9. За все своє життя Ви жодного разу не збрехали?
10. У вас немає і ніколи не було поганих звичок?

Розділ 10

1. Ви настирливо й без коливань здійснюєте прийняті рішення, не зупиняючись перед труднощами?
2. Керувати краще, ніж бути підлеглим?
3. У порівнянні з більшістю людей, Ви достатньо здібні й кмітливі?
4. Коли Вам доручають яку-небудь справу, Ви завжди наполягаєте на тому, щоб робити її по-своєму?
5. Ви завжди й скрізь намагаєтесь бути першим?
6. Якщо Ви всерйоз зайнялися наукою, то рано чи пізно стали б професором?
7. Вам дуже важко сказати собі «ні», навіть якщо Ваше бажання нездійснене?
8. Ви вважаєте, що досягнете в житті значно більшого, ніж Ваші ровесники?
9. У своєму житті Ви ще встигнете зробити дуже багато, більше ніж інші?
10. Якби Вам довелось знову почати життя, Ви б досягли більшого?

Розділ 10а

11. Як правило, Ви плануєте свою роботу так, що все встигаєте зробити?
12. У будь-якій справі краще бути десь посередині – менше відповідальності?
13. При однаковій матеріальній винагороді Ви швидше оберете роль підлеглого, ніж керівника?

Обробка та аналіз результатів

Опитувальник включає 10 розділів, які дозволяють отримати наступні відомості:

- 1-й розділ – про силу нервових процесів із боку збудження (переважно працездатність, відповідність «закону сили», домінантність);
- 2-й розділ – про характеристики нервової системи з боку нижніх порогів (чутливість);
- 3-й розділ – про силу нервових процесів з боку гальмування;
- 4-й розділ – про рухливість нервових процесів;
- 5-й розділ – про емоційну лабільність, реактивність;
- 6-й розділ – про розвиток першої сигнальної системи;
- 7-й розділ – про розвиток другої сигнальної системи;
- 8-й розділ – про наявність підвищеної нервозності й деяких психопатичних відхилень з боку характеру;
- 9-й розділ – про щирість;
- 10-й розділ – про рівень домагань, претензій.

Оцінка проводиться на основі аналізу суми позитивних відповідей (знаки запитання під час підрахунку розглядаються як негативні відповіді).

У тих випадках, коли є дублюючі розділи (2а, 7а та ін.), позитивні відповіді дублюючих розділів віднімаються від суми позитивних відповідей основних розділів.

За наявності восьми-дев'яти позитивних відповідей у розділах 1-7 і 10, дев'яти і більше позитивних відповідей у розділі 8, а також за відсутності позитивних у розділі 9 ознаки вважаються безсумнівно домінуючими.

За наявності п'яти-семи позитивних відповідей у розділах 1-7 і 10, шести-восьми позитивних відповідей у розділі 8 і наявності однієї-двох позитивних відповідей у розділі 9 ознаки вважаються вираженими (переважаючими).

Наявність трьох-чотирьох позитивних відповідей у розділах 1-8 і 10, чотирьох позитивних відповідей у розділі 9 характеризують середні показники вираженості ознаки.

Для зручності статистичної обробки матеріалів РХТ може бути застосована і 9-бальна оцінка:

9-балів – при дев'яти і більше позитивних відповідях у розділах 1-7 і 10 й відсутності позитивних відповідей у розділах 8 і 9;

8-7 балів – при восьми та семи позитивних відповідях у розділах 1-7 і 10, при одній-двох позитивних відповідях у розділах 8 і 9;

6 балів – при п'яти-шести позитивних відповідях у розділах 1-7 і 10, при чотирьох позитивних відповідях у розділі 8; у розділі 9 такої оцінки немає;

5 балів – при трьох-чотирьох позитивних відповідях у розділах 1-7 і 10, при п'яти-шести позитивних відповідях у розділі 8 і трьох позитивних відповідях у розділі 9;

4 бали – при одній-двох позитивних відповідях у розділах 1-7 і 10, при семи-восьми позитивних відповідях у розділі 8 і чотирьох позитивних відповідях у розділі 9;

3 бали – відсутність позитивних відповідей у розділах 1-7 і 10, дев'яти позитивних відповідей у розділі 8, п'яти позитивних відповідей у розділі 9;

2 бали – переважання дублюючих відповідей на одну одиницю (сума дорівнює мінус 1) у розділах 1-7 і 10, десяти позитивних відповідей у розділі 8, п'яти-семи позитивних відповідей у розділі 9;

1 бал – переважання дублюючих відповідей (сума дорівнює мінус 1) у розділах 1-7 та 10, дванадцяти і більше позитивних відповідей у розділі 8, восьми і більше позитивних відповідей у розділі 9.

Під час оцінюванні результатів бланкового тесту РХТ при аналізі розділу 9 за наявності п'яти позитивних відповідей результати опитувальника піддаються сумніву, за наявності шести позитивних відповідей результати проведеного опитування не беруться до уваги.

ДИТЯЧИЙ ВАРІАНТ ТЕСТУ-ОПИТУВАЛЬНИКА Г. АЙЗЕНКА

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Дитячий варіант тесту-опитувальника Г. Айзенка, авт. Г. Айзенк	- молодший шкільний вік	Моисеева О.Ю. Психодиагностика индивидуальных особенностей личности. Часть 1. Психодиагностика темперамента / О.Ю. Моисеева. – Владивосток Мор. гос. ун-т, 2002. – 52 с.

Мета: визначення особливостей темпераменту особистості дитини.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Дитині дається бланк відповідей, потім зачитується інструкція. Питання читаються вголос по черзі. На відповідь дається приблизно 1-1,5 хв. Якщо дитина не встигла відповісти, її можна поквипити, сказавши про те, що зараз Ви будете зачитувати наступне питання. Після завершення роботи дитину запитують, чи все їй було зрозуміло, чи не було пропущених питань, і в разі потреби зачитують пропущене питання повторно. Потім бланк із відповідями забирається.

Інструкція респонденту: «Слухай мене уважно. Зараз я тобі прочитаю питання, на які ти повинен відповісти тільки «так» чи «ні». Перед тобою лежить аркуш, на якому написані номери питань і намальовані дві колонки. Ти повинен поставити плюстик або пташечку в першій колонці, якщо хочеш відповісти на це питання «так». Якщо ж ти не згоден і хочеш відповісти «ні», то постав плюстик або пташечку в другій колонці. Намагайся відповідати швидко, але будь уважний, подумай, перш ніж відповісти «так» чи «ні».

Текст опитувальника

1. Чи любиш ти шум і метушню навколо себе?
2. Чи часто ти потребуєш друзів, які могли б тебе підтримати або втішити?
3. Ти завжди знаходиш швидку відповідь, коли тебе про щось запитують, якщо це не на уроках?
4. Буваєш ти іноді сердитим, дратівливим, злишся?
5. Чи Часто в тебе змінюється настрій?
6. Тобі більше подобається бути одному, ніж зустрічатися з іншими дітьми?
7. Чи буває іноді, що тобі заважають заснути різні думки?
8. Чи завжди ти робиш так, як тобі говорять?
9. Чи любиш ти пожартувати над кимось?
10. Ти коли-небудь відчував себе нещасним, хоча для цього не було справжньої причини?
11. Ти весела людина?
12. Ти коли-небудь порушував правила поведінки в школі?
13. Чи багато чого дратує тебе?
14. Тобі подобається така робота, де треба робити все швидко?
15. Ти переживаєш за усілякі страшні події, які ледь не відбулися, хоча все закінчилося добре?
16. Тобі можна довірити будь-яку таємницю?
17. Чи ти можеш розвеселити товаришів, які занудьгували?
18. Трапляється іноді так, що в тебе без всякої причини сильно б'ється серце?
19. Зазвичай ти робиш перший крок для того, щоб з кимось подружитися?

20. Ти коли-небудь говорив неправду?
21. Чи сильно ти засмучуєшся, якщо люди знаходять недоліки в роботі, яку ти зробив?
22. Любиш ти розповідати смішні історії, жартувати зі своїми друзями?
23. Чи часто ти відчуваєш себе втомленим без всякої причини?
24. Ти завжди спочатку робиш уроки, а граєш вже потім?
25. Ти зазвичай веселий і всім задоволений?
26. Вразливий ти?
27. Чи любиш ти розмовляти й грати з іншими дітьми?
28. Чи завжди ти виконуєш прохання рідних про допомогу по господарству?
29. Чи буває так, що в тебе сильно паморочиться голова?
30. Чи любиш ти поставити когось у незручне становище, посміятися над ким-небудь?
31. Ти часто відчуваєш, що тобі щось дуже набридло?
32. Ти любиш іноді похвалитися?
33. Ти найчастіше мовчиш в товаристві інших людей?
34. Ти іноді хвилюєшся так сильно, що тобі важко всидіти на місці?
35. Ти швидко наважуєшся на що-небудь?
36. Ти іноді галасуєш у класі, коли немає вчителя?
37. Тобі часто сняться страшні сни?
38. Чи можеш ти забути про все і від душі повеселитися серед своїх друзів, приятелів, подруг?
39. Тебе легко засмутити чим-небудь?
40. Чи траплялося тобі погано говорити про кого-небудь?
41. Чи можеш ти назвати себе безтурботною людиною?
42. Якщо тобі трапляється потрапити в незручне становище, ти довго потім переживаєш?
43. Ти любиш галасливі й веселі ігри?
44. Ти завжди їси все, що тобі пропонують?
45. Тобі важко відмовитися, якщо тебе про щось попросять?
46. Ти любиш часто ходити в гості?
47. Бувають такі моменти, коли тобі не хочеться жити?
48. Ти коли-небудь був грубим із батьками?
49. Тебе вважають веселою людиною?
50. Ти часто відволікаєшся, коли робиш уроки?
51. Ти більше любиш сидіти осторонь і дивитися, ніж брати участь у загальному святкуванні?
52. Тобі зазвичай буває важко заснути через різні думки?

53. Ти зазвичай буваєш упевнений у тому, що зможеш упоратися зі справою, яку тобі доручають?
54. Чи часто ти відчуваєш себе самотнім?
55. Ти соромишся першим заговорювати з незнайомими людьми?
56. Чи часто ти зважуєшся на що-небудь, коли вже пізно?
57. Коли хтось із приятелів кричить на тебе, ти теж кричиш у відповідь?
58. Ти іноді відчуваєш себе особливо веселим або сумним без всякої причини?
59. Ти вважаєш, що важко отримати справжнє задоволення в гостях, на святах, на ялинці?
60. Тобі часто доводиться хвилюватися через те, що ти зробив щось не подумавши?

Обробка та аналіз результатів

При обробці отриманого матеріалу підраховується кількість балів, набраних дитиною по кожній із трьох шкал – інтроверсія-екстраверсія, нейротизм-емоційна стійкість і брехливість. Підрахунок відбувається за допомогою ключа, який наводиться нижче.

Ключ

Шкала	№ питання	
	Так	Ні
Інтроверсія-екстраверсія	1, 3, 9, 11, 14, 17, 19, 22, 25, 27, 30, 35, 38, 41, 43, 46, 49, 53, 57	6, 33, 51, 55, 59
Нейротизм-емоційна стійкість	2, 5, 7, 10, 13, 15, 18, 21, 23, 26, 29, 31, 34, 37, 39, 42, 45, 47, 50, 52, 54, 56, 58, 60	
Брехливість	8, 16, 24, 28, 44	4, 12, 20, 32, 36, 40, 48

Якщо дитина відповіла на питання так, як зазначено в ключі, вона отримує 1 бал, якщо ні – 0 балів.

Максимальна кількість балів за *шкалою «інтроверсія-екстраверсія»* – 24.

Діти, які набрали по першій шкалі 12 і більше балів, – *екстраверти*. Для екстравертів характерне прагнення до спілкування. Вони відкриті і доброзичливі; як правило, впевнені в тому, що й інші люди ставляться до них добре. Така впевненість дає їм можливість ставитися до всіх людей, навіть незнайомих, із довірою. Це допомагає їм налагодити спілкування з будь-якою людиною, завести багато друзів. Для цих дітей також характерна імпульсивність, активність у поведінці, гарний настрій.

Діти, що набрали по першій шкалі менше 12 балів, – *інтроверти*.

Інтровертні діти – більш закриті, вони важче налагоджують контакти, особливо з незнайомими людьми через свою невпевненість і сором'язливість. Однак при контактах із близькими вони намагаються проявити себе з найкращої сторони, хоча й не прагнуть мати багато друзів.

Такі діти хочуть розпланувати свої дії заздалегідь або хоча б озирнутися в новій ситуації до того, як почати щось робити.

Максимальна кількість балів за *шкалою «нейротизм-емоційна стійкість»* – 24.

Діти, які набрали більше 12 балів за другою шкалою, – *емоційно нестійкі*. Вони ранимі, не можуть впоратися зі своїми негативними емоціями – образою, тривогою, які можуть у них перейти в гнів і навіть агресію, помсту. Водночас добре слово, посмішка здатні зняти цей спалах і швидко привести їх у гарний настрій.

Діти з низьким рівнем нейротизму (менше 12 балів) – *емоційно стійкі* – менше схильні до емоційних зривів, вони не так залежні від інших людей, особливо дорослих. Проте їх гнів або агресію не так легко зупинити, так же як і змінити їх погане (або хороше) ставлення до якоїсь людини (дорослого, ровесника).

Максимальна кількість балів за *шкалою «брехливість»* – 12. Критична кількість балів за шкалою «брехливість» 5-6. Діти, які набрали більше 5 балів, намагаються виглядати краще, ніж вони є насправді. Вони демонстративні, тобто прагнуть звернути на себе увагу будь-якою ціною, навіть якщо для цього треба нашкодити або збрехати. Для них характерна висока самооцінка, домагання на високу оцінку або лідерство в групі. Однак ця нещирість позначається й у відповідях на інші питання, на які діти можуть відповісти не стільки щиро, скільки «правильно», з їхньої точки зору, для того щоб показати себе з кращого боку. Це треба враховувати при обробці матеріалу, по можливості перевіряючи відповіді дітей або звіряючи отримані результати з даними інших тестів.

Для складання більш повної характеристики дитини після підрахунку балів за окремими шкалами потрібно співвіднести ці показники між собою. Зіставляючи цей тест, Г. Айзенк виходив з того, що психодинамічні якості співвідносяться з рисами характеру й темпераменту людини. Це співвідношення ілюструється «колом Айзенка», на якому показано, якими рисами володіє інтровертна дитина з високим (верхній лівий кут) і низьким (нижній лівий кут) рівнем нейротизму. Праворуч наводяться якості, характерні для екстравертних дітей із високим (верхній кут) або низьким (нижній кут) рівнем нейротизму.

Складаючи загальну характеристику дитини, потрібно також пам'ятати про те, що діти з високим рівнем екстраверсії, нейротизму та брехливості володіють неадекватно завищеною самооцінкою. Їх домагання, прагнення до домінування в групі однолітків часто вже не підкріплюються їх реальними знаннями й уміннями. Однак це не знижує їх самооцінку, тільки посилюючи їх демонстративність, переводячи її в негативізм, упертість, агресивну поведінку. У несприятливих умовах (холодність дорослих, небажання визнати їх достоїнства, жорсткий, авторитарний стиль спілкування) у них розвивається істерія.

Діти, у яких високий рівень нейротизму поєднується з інтроверсією та брехливістю, також неадекватні, але схильні, навпаки, занижувати свою самооцінку. Їх невпевненість у собі може призвести до відходу від спілкування, замкнутості, закомплексованості. Такі діти бояться помилитися, викликати гнів або незадоволення дорослих. Тому вони можуть не відповісти на питання навіть тоді, коли знають правильну відповідь, а їх брехливість пов'язана з прагненням сподобатися експериментатору. Проте й у таких дітей може спостерігатися агресивна поведінка, яка є захистом від їх тривожності та невпевненості в собі. У несприятливих обставинах у цих дітей розвиваються депресії і фобії, тобто невмотивовані страхи (темряви, висоти, закритих приміщень).

Таким чином, треба пам'ятати про те, що діти, які набрали велику кількість балів за шкалою «нейротизм-емоційна стійкість» і «брехливість», потребують підвищеної уваги дорослих, дбайливого ставлення, так як відхилення в процесі особистісного зростання у них виникають швидше, ніж у більш врівноважених і стабільних дітей. Водночас тепло і турбота дорослих, заохочення реальних досягнень дитини важливі для адекватного розвитку особистості всіх дітей.

ТЕСТ-ОПИТУВАЛЬНИК ЕРІ Г. АЙЗЕНКА (ФОРМА А) (Г. АЙЗЕНК)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Тест-опитувальник ЕРІ Г. Айзенка (Форма А), авт. Г. Айзенк, адапт. О.Г. Шмельов	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Моисеева О.Ю. Психодиагностика индивидуальных особенностей личности. Часть 1. Психодиагностика темперамента / О. Ю. Моисеева. – Владивосток: Морской гос. ун-т, 2002. – 52 с.

Мета: визначення показників інтроверсії-екстраверсії, нейротизму-емоційної стійкості, типу темпераменту особистості.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Інструкція респонденту: «Вам пропонується дати відповіді на 57 запитань, які спрямовані на вивчення Вашого типового стилю поведінки. Намагаючись уявити нескладні ситуації, дайте першу «природню» відповідь, яка прийде Вам в голову. Відповідайте швидко, точно та відверто. Пам'ятайте про те, що «хороших» або «поганих» відповідей немає. Отже, якщо Ви згодні з твердженням, поставте поряд з його номером знак «+», якщо ні – знак «-».

1. Чи часто Ви відчуваєте потребу в нових враженнях, бажання багато чого змінити навколо себе?
2. Чи часто Ви потребуєте підтримки надійного товариша, готового допомогти, підбадьорити чи заспокоїти?
3. Чи вважаєте Ви себе безтурботною людиною?
4. Чи відчуваєте Ви труднощі, коли потрібно відповісти «ні»?
5. Перш ніж діяти, чи обмірковуєте Ви можливі наслідки, кінцевий результат цих дій?
6. Чи завжди Ви дотримуєтесь слова, коли пообіцяли щось зробити?
7. Чи часто у Вас змінюється настрій?
8. Чи швидко Ви говорите та дієте, не витрачаючи при цьому багато часу на обдумування?
9. Чи часто Ви відчуваєте себе пригніченим, розчарованим без будь-яких вагомих на це причин?
10. Чи можете Ви зробити будь-що, побившись об заклад?
11. Чи відчуваєте Ви сором'язливість та збентеження, коли намагаєтесь заговорити з незнайомою симпатичною людиною протилежної статі?
12. Чи буває так, що, розізлившись, Ви втрачаєте самоконтроль?
13. Чи часто Ви дієте необмірковано, спонтанно, під впливом хвилинного настрою?
14. Чи часто Вас непокоять муки сумління через те, що Вам не варто було щось робити чи казати?
15. Чи приємніше Вам проводити час із книгами, журналами, газетами, ніж із друзями?
16. Вас легко образити?
17. Чи подобається Вам часто бувати в компаніях?

18. Чи спадає Вам на думку таке, чим би Ви не хотіли ділитись з іншими людьми?
19. Чи правда, що іноді Ви настільки енергійні, що все горить у Ваших руках, а часом Вас охоплюють нудьга та смуток?
20. Ви прагнете мати небагато друзів, але дуже близьких і відданих?
21. Ви мрійник?
22. Коли на Вас кричать, Ви кричите у відповідь?
23. Чи часто Вас пригнічує почуття провини?
24. Чи всі Ваші звички позитивні й бажані?
25. Чи здатні Ви дати волю своїм почуттям і весело провести час у галасливій і гучній компанії?
26. Ви легко збуджуєтесь?
27. Чи вважають Вас жвавою, веселою, компанійською людиною?
28. Після того, як справу виконано, чи повертаєтесь Ви подумки до неї, вважаючи, що могли б зробити її краще?
29. Чи правда, що Ви мовчазні та стримані, коли перебуваєте в товаристві незнайомих людей?
30. Вам подобається пліткувати?
31. Чи страждаєте Ви від безсоння через різні думки?
32. Відповідь на питання, яке Вас цікавить, шукаєте в книзі?
33. Чи відчуваєте Ви іноді посилене серцебиття?
34. Вам подобається робота, яка вимагає зосередженості?
35. Чи бувають у Вас напади тремтіння?
36. Чи платите Ви за свій проїзд навіть тоді, коли точно знаєте, що контролю в автобусі не буде?
37. Ви байдуже ставитесь до кепкувань над собою?
38. Ви дратівливі?
39. Чи подобається Вам робота, яка вимагає високого темпу, швидкості трудових операцій?
40. Чи хвилюють Вас думки про неприємні події, які можуть трапитись?
41. Ви неквапливі, повільні в рухах?
42. Чи запізнювались Ви коли-небудь на зустріч або на роботу?
43. Чи часто Вам доводиться бачити –страшні сни?
44. Чи легко Ви встановлюєте контакти з незнайомими людьми?
45. Чи страждаєте Ви від болю?
46. Чи пригнічують Вас неприємні почуття, які виникають від того, що Ви тривалий час позбавлені можливості спілкуватись із людьми?
47. Чи можете Ви назвати себе нервовою людиною?

48. Чи є серед Ваших знайомих люди, які Вам дуже не подобаються?
49. Ви впевнена в собі людина?
50. Вас легко образити, якщо вказати на недоліки Вашої поведінки?
51. Чи згодні Ви з тим, що від вечірки важко отримати справжнє задоволення?
52. Чи дошкуляють Вам думки, що Ви чимось гірші за інших?
53. Чи здатні Ви внести пожвавлення в нудну компанію?
54. Чи буває так, що Ви говорите про речі, яких не розумієте?
55. Ви піклуєтесь про власне здоров'я?
56. Чи часто Ви кепкуєте з інших?
57. Чи страждаєте Ви від безсоння?

Обробка та аналіз результатів

Отримані результати співставляються з ключем. За відповідь, що з ним співпадає, присвоюється 1 бал; за відповідь, яка не відповідає ключу, – 0 балів. Отримані бали сумуються.

Обробка результатів здійснюється за допомогою 3-х шкал: інтроверсії-екстраверсії, нейротизму-емоційної стійкості та специфічної шкали, призначеної для оцінки щирості досліджуваного, його ставлення до обстеження.

Підраховування балів слід починати саме зі шкали щирості, оскільки показник цієї шкали, що дорівнює 4-5 балам, є критичним і свідчить про тенденцію досліджуваного давати на питання лише «хороші» соціально бажані відповіді. В такому випадку результати опитування за іншими шкалами не слід розглядати.

Шкала щирості: 6+, 12–, 18–, 24+, 30–, 36+, 42–, 48–, 54–.

Шкала інтроверсії-екстраверсії характеризує індивідуально-психологічну орієнтацію людини або внутрішній суб'єктивний світ (інтроверсія), або на світ зовнішніх об'єктів (екстраверсія).

Шкала екстраверсії-інтроверсії: 1+, 3+, 5–, 8+, 10+, 13+, 15–, 17+, 20–, 22+, 25+, 27+, 29–, 32–, 34–, 37–, 39+, 41–, 44+, 46+, 49+, 51–, 53+, 56+.

Шкала нейротизму-емоційної стійкості характеризує людину з боку її нестійкості або емоційної стійкості (емоційна нестабільність або стабільність).

Шкала нейротизму-емоційної стійкості: 2+, 4+, 7+, 9+, 11+, 14+, 16+, 19+, 21+, 23+, 26+, 28+, 31+, 33+, 35+, 38+, 40+, 43+, 45+, 47+, 50+, 52+, 55+, 57+.

Якщо досліджуваний за шкалою інтроверсії-екстраверсії набрав 12 і більше балів, то він – екстраверт, (12-18 балів – помірна екстраверсія, 19-24

–значна екстраверсія); якщо у респондента менше 12 балів, то він – інтроверт (1-7 балів – значна інтроверсія, 8-11 – помірна інтроверсія).

Типовий екстраверт – це безтурботна, добродушна, весела, життєрадісна людина-оптиміст. Вона відкрита, комунікабельна, має широко коло знайомих, прагне до контактів із ними. Надає перевагу активному життю, гарно виконуючи роботу, що вимагає швидкого прийняття рішення. Проте часто діє під впливом ситуації, схильючись до ризикованих вчинків! Почуття та емоції не мають суворого контролю, тому прослідковується тенденція до агресивності, імпульсивності, запальності. На екстраверта не завжди можна покластись.

Типовий інтроверт – пряма протилежність типовому екстраверту. Він спокійний, сором'язливий, замкнутий, схильний до самоаналізу (рефлексії). Стриманий, обережний, некомунікабельний, має вузьке коло друзів. Це людина-песиміст, яка високо цінує моральні норми, вміло контролює свої почуття, її нелегко вивести із себе. Будучи акуратним і педантичним, добре справляється з монотонною роботою. Любить в усьому порядок. Дії ретельно планує та обдумує заздалегідь, не довіряючи несподіваним потягам. Серйозно ставиться до прийняття рішень.

Амбівертам притаманні риси екстраверсії та інтроверсії. Це подвійні натури, «золота середина», а тому до цієї групи належить більшість людей.

Якщо у досліджуваного 12 балів і менше за третьою шкалою, то він – емоційно стійкий (до 10 балів – висока стійкість, 11-12 балів – середня); якщо більше 12 балів – то респондент емоційно нестійкий (15-18 балів – висока, 19-24 балів – дуже висока нестійкість).

Емоційна стійкість свідчить про збереження організованої поведінки, ситуативної цілеспрямованості у звичайних та стресових ситуаціях. Відсутнє велике напруження, характерні зрілість, гарна адаптація, а також схильність до лідерства. Емоційно стійка особистість – конкордант.

Емоційна нестійкість (нейротизм) визначається надмірною нервовістю, нестійкістю в стресових ситуаціях, схильністю до швидкої зміни настрою (лабільністю), депресивними реакціями. Нейротизму притаманні почуття тривоги, занепокоєння; погана адаптація, нерівність у контактах із людьми, імпульсивність, швидка зміна інтересів; невпевненість у собі, вразливість, висока чутливість, схильність до роздратування; неадекватно сильні реакції на стимули, що їх викликають. У несприятливих стресових ситуаціях у осіб із високими показниками по шкалі нейротизму може розвинути невроз.

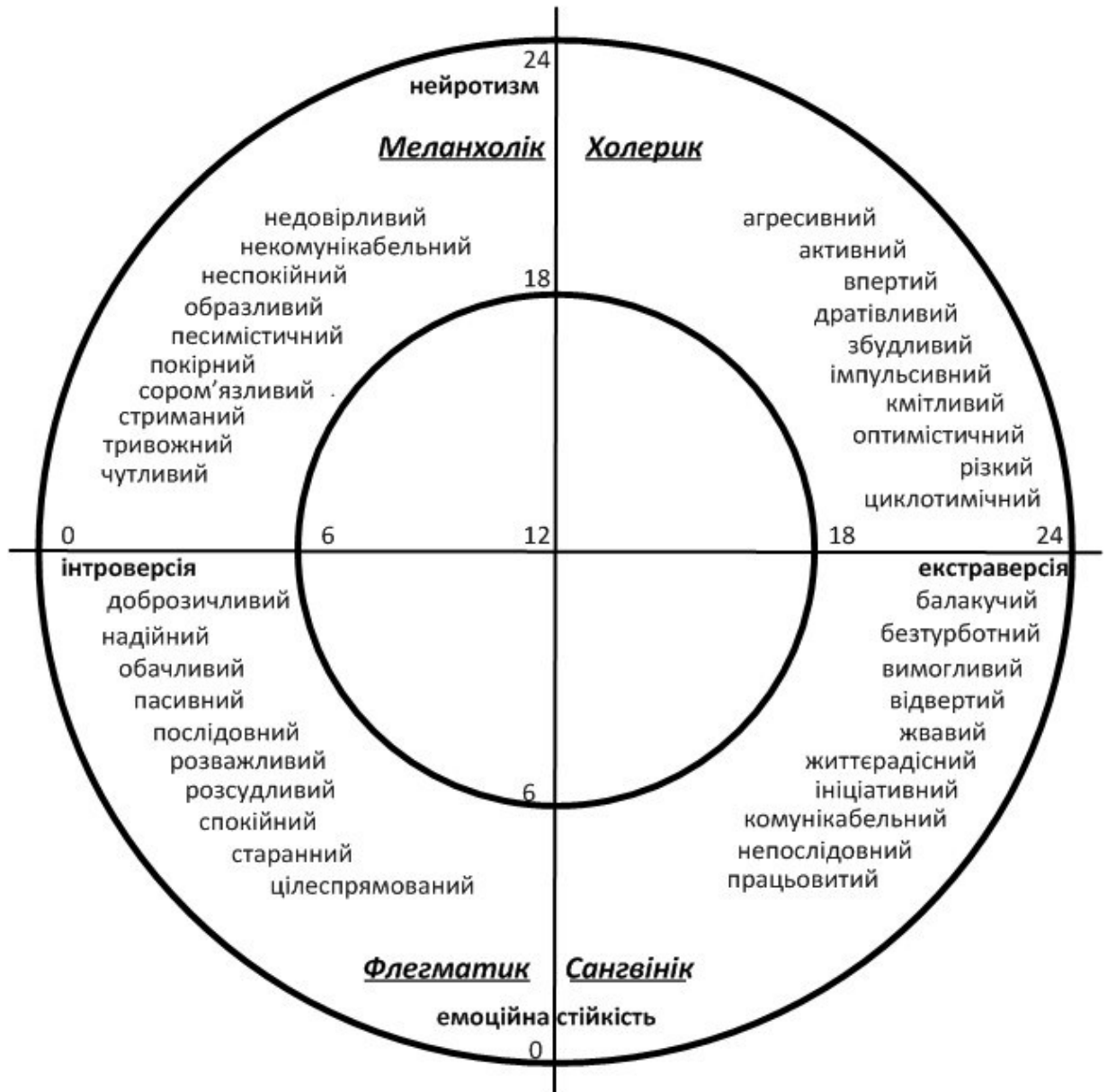
Нормостеніки – особистості з малопомітним вираженням нейротизму.

Високі показники по екстраверсії та нейротизму відповідають психіатричному діагнозу істерії, а високі показники по інтроверсії та нейротизму визначають стан тривоги, реактивної депресії. Проте в разі яскравого вираження показника емоційної нестабільності нейротизм розглядається як схильність до вищезазначених видів патології.

Після визначення типології особистості та отримання кількісних показників біполярних характеристик за шкалами інтроверсії-екстраверсії, нейротизму-емоційної стійкості будується «психограма особистості». Для цього на горизонтальній лінії «інтроверсія-екстраверсія» відкладаються значення показників інтроверсії-екстраверсії, а на вертикальній лінії «нейротизм-емоційна стійкість» – значення показників нейротизму. При цьому відлік ведеться від нульового значення відповідно зліва направо і знизу доверху; максимальна кількість балів по кожній шкалі – 24.

Перетин значень двох вищевказаних характеристик на «психограмі» визначає тип темпераменту особистості – меланхолічний, флегматичний, сангвінічний, холеричний. При цьому темпераменту меланхоліка відповідає інтроверсія та нейротизм, темпераменту флегматика – інтроверсія й емоційна стійкість, темпераменту сангвініка – екстраверсія та емоційна стійкість, темпераменту холерика – екстраверсія й нейротизм.

«Психограма особистості»

Якщо точка перетину перпендикулярів лежить у площині кола радіусом 6 одиниць, то це показник слабого вираження темпераменту, а якщо вона лежить у межах різниці площини великого та малого кіл, то тип темпераменту виражений яскраво, повно. Проте слід звернути увагу на те, що дані типи темпераменту в чистому вигляді зустрічаються досить рідко, оскільки у більшості людей поєднуються риси різних темпераментів. У такому випадку слід говорити про змішаний тип темпераменту.

ТЕСТ-ОПИТУВАЛЬНИК ЕРІ Г. АЙЗЕНКА (ФОРМА В)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Тест-опитувальник ЕРІ Г. Айзенка (Форма В), авт. Г. Айзенк, адапт. О.Г. Шмельов	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Волошина В. В. Загальна психологія: Практикум: Навчальний посібник / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук. – К.: Каравела, 2005. – С. 209-213.

Мета: діагностика екстраверсії та нейротизму, емоційної стійкості, типу темпераменту.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Дослідження може проводитися як в індивідуальній, так і в груповій формі. Респондентам пропонується відповісти на 57 запитань, спрямованих на виявлення їх звичного способу поведінки.

Інструкція респонденту: «Перед Вами 57 запитань, що стосуються Вашого звичного способу поведінки. Уважно прочитайте кожне запитання. Якщо твердження відповідає Вашій звичній поведінці у бланку відповідей обведіть відповідь «так», якщо не відповідає – відмітьте «ні». Над відповіддю не слід довго розмірковувати, оскільки «хороших» чи «поганих» відповідей немає».

Текст опитувальника ЕРІ

1. Чи любите Ви пожвавлення й метушню навколо себе?
2. Чи часто у Вас виникає почуття, що Вам чогось хочеться, але Ви не знаєте чого?
3. Ви з тих людей, які не лізуть за словом до кишені?
4. Ви почуваєте себе інколи то щасливим, то сумним без будь-якої на те причини?
5. Ви зазвичай залишаєтесь у тіні на вечірках чи в компанії?
6. Завжди Ви в дитинстві робили негайно і без вагань все, що Вам наказували?
7. Чи буває так, що Ви на когось ображаєтесь?
8. Чи надаєте Ви перевагу мовчазному завершенню суперечки?
9. Ви розумна людина?
10. Чи любите Ви бути серед людей?

11. Ви часто втрачаєте сон через свої турботи?
12. Ви вірите у прикмети?
13. Ви можете назвати себе безтурботною людиною?
14. Ви часто починаєте якусь роботу занадто пізно?
15. Ви любите працювати наодинці?
16. Часто Ви відчуваєте себе стомленим без причини?
17. Ви рухлива людина?
18. Ви інколи смієтеся при сороніцьких висловлюваннях?
19. Вам часто щось набридає і В відчуваєтеся «ситим по горло»?
20. Ви відчуваєте себе незручно в новому і святковому одязі?
21. Ви часто відволікаєтеся, коли намагаєтеся зосередитись?
22. Чи можете Ви швидко перекласти свої думки на слова?
23. Ви часто буваєте неуважними, аж до забудькуватості?
24. Ви повністю позбавлені страху перед прикметами?
25. Любите Ви гумор з підковирками?
26. Ви часто думаєте про своє минуле?
27. Ви любите смачну їжу?
28. Коли Ви чимось роздратовані, вам потрібна людина, якій хочеться виговоритися?
29. Якщо Вам будуть потрібні гроші, ви краще щось продасте, ніж візьмете в борг?
30. Ви вихваляєтеся інколи?
31. Чи Ви надто чутливі до деяких речей?
32. Ви краще проведете вечір удома, аніж підете на нудну вечірку?
33. Ви буваєте збуджені настільки, що Вам важко всидіти на місці?
34. Ви любите планувати все детально і заздалегідь?
35. Чи бувають у Вас запаморочення?
36. Ви завжди відповідаєте на приватні листи відразу після їх прочитання?
37. Ви виконуєте справу краще, коли обмірковуєте її наодинці, аніж у випадку, коли обговорюєте її з іншими людьми?
38. Чи виникає у Вас печія без причини?
39. Чи є Ви безтурботною людиною?
40. Вас підводять нерви?
41. Вам подобається більше планувати, аніж виконувати?
42. Відкладаєте Ви на завтра те, що можна зробити сьогодні?
43. Чи нервуєтеся Ви, коли знаходитесь в ліфті чи тунелі?
44. Ви робите перші кроки при знайомстві?
45. У Вас бувають сильні головні болі?
46. Чи вважаєте Ви, що вирішиться все саме по собі?

47. Вам важко заснути вночі?
48. Ви говорите інколи неправду?
49. Ви інколи говорите те, що перше спадає Вам на думку?
50. Ви довго переживаєте після неприємностей?
51. Чи замкнуті Ви з усіма, окрім близьких людей?
52. Ви часто переживаєте невдачу через непродумані вчинки?
53. Ви любите жартувати?
54. Ви надаєте перевагу більше програшам, аніж виграшам?
55. Ви соромитеся у присутності старших?
56. Чи вважаєте Ви, що варто ризикнути, коли шанси не на Вашу користь?
57. Часто Ви відчуваєте голод перед важливою справою?

Обробка та аналіз результатів

Методика містить 3 шкали: екстраверсії, нейротизму і специфічну шкалу, призначену для оцінки відвертості досліджуваного, його ставлення до дослідження.

Отримані результати порівнюються з «ключем». За відповідь, яка збігається з ключем, присуджується один бал. За відповідь, що не збігається, – нуль балів. Отримані бали сумуються. Підрахунок балів варто починати зі шкали щирості, оскільки показники за цією шкалою, що дорівнюють 4-5 балам, є критичними і свідчать про тенденцію досліджуваного давати лише «хороші відповіді». У такому випадку результати опитувальника за іншими шкалами можна вважати недійсними і залишити без розгляду.

Ключ

Шкала щирості:

«так»: 6, 24, 36.

«ні»: 12, 18, 30, 42, 48, 54.

Шкала інтроверсія-екстраверсія:

«так»: 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 56.

«ні»: 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51.

Високі бали за шкалою свідчать про екстравертований тип, низькі – про інтровертований тип.

Шкала нейротизму: «так»: 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57.

Високі бали за цією шкалою відповідають високому рівню нестабільності (невротизм), низькі – стабільності (психотизм).

Середній показник: за шкалою інтро-екстраверсії – 11-12 балів; за шкалою нейротизму – 12-13 балів.

Інтерпретація результатів

Екстраверсія-інтроверсія. Характеризуючи типового *екстраверта*, важливо відзначити його комунікабельність, широке коло знайомих, необхідність у контактах. Екстраверт діє під впливом моменту, імпульсивний, запальний; надає перевагу руху і діям, має тенденцію до агресивності; почуття й емоції не мають чіткого контролю, схильний до ризикованих вчинків.

Типовий інтроверт – це пряма протилежність типовому екстравертові. Він спокійний, сором'язливий, схильний до самоаналізу, рефлексії. Інтроверт стриманий і віддалений від усіх, окрім близьких людей. Планує й обдумує свої дії наперед, не довіряє випадковим емоційним збудженням, серйозно ставиться до прийняття рішень, любить у всьому порядок. Його нелегко вивести з себе, він контролює свої почуття. Характеризується песимістичністю, високо цінує моральні норми.

Нейротизм – характеризує емоційну стійкість (стабільність чи нестабільність). Нейротизм пов'язаний із показниками рівня лабільності нервової системи.

Яскраво *виражений нейротизм* (високий рівень емоційної нестійкості) виявляється в надмірній знервованості, поганій адаптації, схильності до швидкої зміни настрою, почутті провини, схвилюваності, стурбованості, депресивних реакціях, розпорошеності уваги, нестійкості в стресових ситуаціях. Нейротику притаманні імпульсивність, знервованість у контактах із людьми, мінливість інтересів, невпевненість у собі, виражена чутливість. Невротична особистість характеризується неадекватно сильними реакціями по відношенню до впливаючих стимулів. У осіб із високим показником за шкалою нейротизму в несприятливих стресових ситуаціях може розвинути невроз.

Емоційна стійкість (низький рівень нейротизму) – це риса, що характеризує збереження організованості поведінки, ситуативної цілеспрямованості у звичайних і стресових ситуаціях, а також зрілість, високу адаптивність, відсутність великої напруги, схильність до лідерства.

Дуже низькі показники нейротизму вказують на *психотизм*, що характеризується схильністю до асоціальної поведінки, примхливості, неадекватності емоційної реакції, високу конфліктність, неконтактність, егоцентричність, егоїстичність, низький рівень рефлексії.

За Г. Айзенком, високі показники за шкалою екстраверсії та нейротизму відповідають діагнозу істерії, а високі показники за шкалою інтроверсії й нейротизму – стану тривоги чи реактивної депресії.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ «ТЕМПЕРАМЕНТ»

1. Антонова Н. О. Дослідження взаємозв'язку особливостей темпераменту та показників особистісної зрілості студентів-психологів: з використанням нових авторських методик дослідження / Н. О. Антонова, Л. І. Рибачук // Практична психологія та соціальна робота. - 2012. - № 12. - С. 1-25.
2. Батаршев А. В. Психология индивидуальных различий. От темперамента - к характеру и типологии личности / А. В. Батаршев. - М. : Владос, 2001. - 255 с.
3. Батаршев А. В. Темперамент и характер: Психологическая диагностика / А. В. Батаршев. - М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. - 336 с.
4. Белоус В. В. Интегральная индивидуальность: Подходы, факты, перспективы / В. В. Белоус // Психологический журнал. - 1996. - Т.17, №1. - С. 44-51.
5. Белоус В. В. Проблема типа темперамента в современной дифференциальной психологии / В. В. Белоус // Психологический журнал. - 1981. – Т. 2, № 1. - С. 45-55.
6. Белоус В. В. Психологические симптомокомплексы и инварианты темперамента : автореф. дис. на соискание научн. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология» / В. В. Белоус. - Москва, 1980. - 46 с.
Режим доступа: http://irbis.gnpbu.ru/Aref_1980/Belous_V_V_1980.pdf
7. Белоус В. В. Структурно-функциональная характеристика интегральной индивидуальности / В. В. Белоус // Вопросы психологии. - 1994. - № 3. - С. 130-136.
Режим доступа: <http://www.voppsy.ru/issues/1994/943/943130.htm>
8. Белоус В. В. Темперамент как инвариант / В. В. Белоус. – Пятигорск : Пятигорский ГЛУ, 1997. - 208 с.
9. Белоус В. В. Тип нервной системы и успешность группового решения кратковременных задач на движение // В. В. Белоус, А. И. Щебетенко // Психологический журнал. - 1984. - Т.5, № 2. - С. 92-95.
10. Белоус В. В. К исследованию влияния типа темперамента на эффективность индивидуальной и совместной деятельности / В. В. Белоус // Вопросы психологии. - 1986. - №3. - С. 113-120.
11. Бирюков С. Д. Психогенетическое исследование пластичности как черты темперамента / С. Д. Бирюков // Психологический журнал. - 1992. - Т. 13, № 5. - С. 64-71.
12. Боев И. В. Психофизиологическая диагностика и дифференциальная диагностика конституционно-типологического личностного континуума подростков / И. В. Боев, С. В. Золотарев. - Ставрополь: Ставропольская государственная медицинская академия, 1999. - 55 с.

13. Вяткин Б. А. Роль темперамента в спортивной деятельности / Б. А. Вяткин. – М. : Физкультура и спорт, 1978. - 135 с.
  14. Вяткин Б.А. Развитие учения об интегральной индивидуальности / Б. А. Вяткин, М. Р.Щукин // Психологический журнал. - 1997. - Т. 18, № 3. - С. 126-141.
  15. Гильбух Ю. З. Темперамент и познавательные способности ученика. Диагностика, педагогика / Ю. З. Гильбух. - К. : ВИПОЛ, 1992. - 212 с.
  16. Гиппенрейтер Ю. Б. Психология индивидуальных различий / Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. - М. : ЧеРо, 2000. - 776 с.
  17. Гойя Ш. М. Влияние темперамента на продуктивность речемыслительной деятельности школьников в спокойной и стрессовой ситуациях : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. психол. наук / Ш. М. Гойя. - Ростов-на-Дону, 1991. - 20 с.
  18. Голубева Э. А. Некоторые направления и перспективы исследования природных основ индивидуальных различий / Э. А. Голубева // Вопросы психологии. - 1983. - №3. - С. 16 - 28.
  19. Гуревич К. М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы / К. М. Гуревич. - М. : Наука, 1970. - 271 с.
  20. Громова Т. Вплив темпераменту вчителя на ефективність педагогічної діяльності / Тетяна Громова // Психолог. Шкільний світ : всеукр. газ. - 2010. - № 18/19. - С. 50-52.
  21. Грошев И. В. Половые различия темпераментальных свойств личности / И. В. Грошев, Ю. А. Давыдова, Т. А. Загузова // Социально-экономические явления и процессы. - 2007. - №4. - С. 23-31.
- Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/N/polovye-razlichiya-temperamentnyh-svoystv-lichnosti>.
22. Дроздовский А. К. Нейродинамические характеристики профессионала в разных видах деятельности / А. К. Дроздовский // Психология XXI века / А. К. Дроздовский. - СПб, 2004. - (Матер. Междунар. межвуз.науч.-практ. конф. студентов, аспирантов и молодых специалистов / [ред. А. К. Дроздовский]). - С. 295-298.
  23. Дубравська Н. М. До проблеми врахування типів темпераменту у навчально-виховній роботі з дітьми дошкільного віку / Н. М. Дубравська // Теоретико-методичні підходи до психічного та особистісного розвитку дитини в умовах системних змін: збірник науково-методичних праць: статті / за ред. Н. М. Дубравської. - Житомир: Рута. - 2015. - С. 141-143.
  24. Дубравська Н. М. Психологічні основи врахування типів темпераменту у вихованні дітей дошкільного віку / Н. Дубравська, Т. Новодон // Теоретико-методичні проблеми підготовки педагогічних кадрів у системі дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць: статті / Н. А. Басюк, Н. П. Тарнавська. - Житомир: ФОП Левковець, 2013. - С. 297-300.
  25. Дубравська Н. М. Психофізіологічні особливості темпераменту молодших школярів / Н. Дубравська, Н. Петруняк // Формування

дидактичної компетенції педагогів дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць: статті / В. Є. Литньов, Н. Є. Колесник, Т. В. Наумчук. - Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. - С. 261-264.

26. Дудин С. И. О связи темперамента с общими способностями / С. И. Дудин // Психологический журнал. - 1994. - Т15, №2. - С. 165-170.
27. Ерошенко А. А. Динамика структуры индивидуальных свойств мастера ПТУ в зависимости от овладения педагогической деятельностью: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. психол. наук / А. А. Ерошенко. - Ленинград, 1982. - 21с.
28. Ильина А. И. Общительность и темперамент школьников / А. И. Ильина. - Пермь, 1961. - 105 с.
29. Каменская В. Г. Соотношение темпераментальных свойств личности со скоростными реакциями нервных процессов / В. Г. Каменская, Е. Е. Алексеева // Психологический журнал. - 2013. - Т.34, № 4. - С. 69-78.
30. Кагальняк А. И. Темперамент учителя и успешность педагогической деятельности / А. И. Кагальняк, Л. П. Мельник // Вопросы психологии. - 1986. - №2. - С. 79-82.
31. Кашапов Р. Р. Типология личности, или какие мы разные / Р. Р. Кашапов. - М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2002. - 320 с.
32. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Е. А. Климов. - Казань, 1969. - 277 с.
33. Климов Е.А. Психология профессионала: Избранные психологические труды / Е. А. Климов. - М. : Изд-во МПСИ; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. - 456 с.
34. Клищук В. В. Типы темпераменту : розвив. заняття з учнями 8 кл. / В. В. Клищук // Шкільному психологу. Усе для роботи : наук.-метод. журн. - 2011. - № 1. - С. 34-37.
35. Ковалев А. Г. Темперамент и характер / А. Г. Ковалев, В. Н. Мясищев // Психология индивидуальных различий. Тексты. - М. : Изд-во МГУ, 1982. - С. 167-171.
36. Коломенский Я. Л. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста : кн. для учителя / Я. Л. Коломенский, Е. А. Панько. - М. : Просвещение, 1988. - 190 с.
37. Костиникова О. А. Взаимное влияние пола и типа темперамента на продуктивность совместной деятельности старших дошкольников: автореф. дис. ... канд. психол. наук / О. А. Костиникова. - Пятигорск, 1996. - 16 с.
38. Краковский А. П. О подростках. Содержание возрастного, полового и типологического в личности младшего и старшего подростка / А. П. Краковский. - М. : Педагогика, 1970. - 272 с.
39. Кречмер Э. Строение тела и характер / Э. Кречмер. - М. : Книга по Требованию, 2012. - 168 с.
40. Курек Н. С. Дефицит психической активности: пассивность личности и

- болезнь / Н. С. Курек. - М. : Ин-т психологии РАН, 1996. - 245 с.
41. Ломтатидзе О. В. Влияние особенностей темперамента на формирование симпатий и антипатий у девушек : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: специальность 19.00.01 - Общая психология, психология личности, история психологии. - Екатеринбург, 2008. - 24 с.
Режим доступа: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/1556/1/urgu0538s.pdf>
42. Мегедь В. В. Темпераменты и их совместимость [Электронный ресурс] / В. В. Мегедь // Психология и соционика межличностных отношений, №5. - 2003. Режим доступа: http://ru.laser.ru/authors/meged_ovcharov/temperament_compatibility.htm
43. Мерлин В. С. Очерк теории темперамента / В. С. Мерлин - М. : Просвещение, 1964. - С. 224-253.
44. Мерлин В. С. Психология индивидуальности: избранные психологические труды / В. С. Мерлин / Под ред. Е. А. Климова. - Воронеж, 1996. - 448 с.
45. Мерлин В. С. Связь социально-типичного и индивидуального в личности / В. С. Мерлин // Вопросы психологии. - 1967. - №4. - С.34-43.
46. Мид М. Чамбули: Пол и темперамент [Электронный ресурс] / М. Мид // Культура и мир детства. - М., 1988. - С. 59-71. Режим доступа: <http://www.psychology-online.net/articles/doc-1837.html>
47. Небылицин В. Д. Основные свойства нервной системы человека / В. Д. Небылицин. - М. : Просвещение, 1966. - 383 с.
48. Небылицин В. Д. Темперамент. Психология индивидуальных различий. Тексты / В. Д. Небылицин. - М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1982. - 303 с.
49. Обозов Н. Н. Типы личности, темперамент и характер: Методическое пособие / Н. Н. Обозов. - СПб. : ЛНПП «Облик», 2001. - 40 с.
50. Овчинников Б. В. Типы темперамента в практической психологии / Б. В. Овчинников, И. М. Владимирова, К. В. Павлов. - СПб. : Речь, 2003. - 288 с.
51. Орликова Н. В. Тип темперамента и стиль совместной учебной деятельности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук / Н. В. Орликова. - Тбилиси, 1988. - 21 с.
52. Остапчук, О. В. Вплив типу темпераменту дитини на процес адаптації до умов ДНЗ / О. В. Остапчук, О. А. Сорочинська. // Сучасні тенденції і пріоритети компетентнісного підходу в підготовці майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти: зб. наук.-метод. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. акад. пед. наук України, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка; [коректор. Л. Я. Золотюк ; ред.: С. С. Вітвицька, О. В. Пастовенський, І. Д. Сахневич]. - Житомир : Полісся, 2016. - Ч. 3. - 2016. - С.145-149.
53. Павлов И. П. Избранные труды / И. П. Павлов. - М. : Изд-во АПН РСФСР, 1951. - 616 с.
54. Павлов И. П. Общие типы высшей нервной деятельности животных и человека / И. П. Павлов // Психология индивидуальных различий.

Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. - М. : Изд-во МГУ, 1982. - С. 21-23.

55. Пашнєв Б. К. Психодіагностичний інструментарій для вивчення властивостей темпераменту учнів / Б. К. Пашнєв // Шкільному психологу. Усе для роботи : наук.-метод. журн. - 2016. - № 7. - С. 2-16.
56. Пламеннов П. И. Возрастные изменения структур темперамента : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология» / П. И. Пламеннов. М. , 1991. - 16 с.
57. Пожарська Л. В. Як врахувати особливості темпераменту в навчально-виховному процесі / Л. В. Пожарська // Шкільному психологу. Усе для роботи : наук.-метод. журн. - 2015. - № 1. - С. 14-21.
58. Псядло Э. М. Темперамент и характер в истории медицины и психологии: Учебно-справочное пособие по курсам «Дифференциальная психология» и «Психофизиология», 3-е изд., доп. / Э. М. Псядло. - Одесса: Изд-во ВМВ, 2012. - 320 с.
59. Рамендик Д. М. Комплексное исследование свойств индивидуальности, входящих в понятие темперамента / Д. М. Рамендик, Б. В. Чернышов, Е. Г. Чернышева // Вопросы психологии. - 2014. - № 3. - С.105-118.
60. Русалов В. М. О представленности типов психической деятельности в различных моделях темперамента / В. М. Русалов, И. Н. Трофимова // Психологический журнал. - 2011. – Т. 32, № 3. - С. 74-83
61. Русалов В. М. О природе темперамента и его месте в структуре индивидуальных свойств человека / В. М. Русалов // Вопросы психологии. - 1985. - №1. - С. 19 - 32.
62. Русалов В. М. Пол и темперамент / В. М. Русалов // Психологический журнал. - 1993. - Т. 14, № 6. - С. 55-64.
63. Русалов В. М. Предметный и коммуникативный аспекты темперамента человека / В. М. Русалов // Психологический журнал. – 1989. - Т.10, №1. - С. 10-21.
64. Русалов В. М. Психология и психофизиология индивидуальных различий: некоторые итоги и ближайшие задачи системных исследований / В. М. Русалов // Психологический журнал. – 1991. - Т.12., №5. - С. 3-16.
65. Русалов В. М. Психофизиологическая основа взаимодействия темперамента и общих способностей человека / В. М. Русалов // Проблемы психологии личности. - М. : Наука, 1982. - С. 198-205.
66. Русалов В. М. Опросник структуры темперамента. Психодиагностическая серия / В. М. Русалов. - М. : Смысл, 1992. - Вып.1. - 36 с.
67. Русалов В. М. Темперамент и интеллект: общие и специальные факторы развития / В. М. Русалов, С. И. Дудин // Психологический журнал. – 1995. - Т.16, №5. - С. 12-23.
68. Самсониов Е. П. Древнейшая характеристика психобиологического фундамента личности / Е. П. Самсониов // Науковий студентський вісник. Зб.наук.статей.– Одеса, 2003. - С. 89-92.

69. Семиченко В. А. Психология. Блок психические свойства. Модуль темперамент : модуль курс лекций, практ. занятий, заданий для самостоят. работы для преподавателей и студентов высш. учеб. заведений / В. А. Семиченко - К.: Форміка, 2001. - 168 с.
70. Симонов П. В. Лекции о работе головного мозга. Потребностно-информационная теория высшей нервной деятельности / П. В. Симонов ; Рос. акад. наук, Ин-т психологии. - М. : Ин-т психологии РАН, 1998. - 94 с.
71. Симонов П. В. Темперамент - характер - личность / П. В. Симонов, П. М. Ершов.- М. : Наука, 1984. - 160 с.
72. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии / Я. Стреляу. Пер.с польск. В. Н. Поруса. [Под общ. ред. И.В. Равич-Щербо]. - М. : Прогресс, 1982.- 232 с.
73. Сухарева А. И. О психологических проявлениях основных свойств нервной системы в трудовой деятельности / А. И. Сухарева // Вопросы психологии. – 1970. - №4. - С. 35-46.
74. Темперамент школяра й успішність навчання : батьк. збори в 1-3 кл. / Алла Веленко // Психолог. Шкільний світ : всеукр. газ. - 2011. - № 5. - С. 7-10.
75. Темперамент: системное исследование. Сборник статей [Под науч. ред. В. С. Мерлина]. - Пермь : Издательство Пермского педагогического института, 1976 . - 139 с.
76. Теплов Б. М. Некоторые вопросы изучения общих типов ВНД человека и животных / Б. М. Теплов // Типологические особенности высшей нервной деятельности человека. М. : Просвещение, 1956. - С. 5-123.
77. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий / Б. М. Теплов. - М. : Просвещение, 1961. - 536 с.
78. Теплов Б. М. Типологические свойства нервной системы и их значение для психологии / Б. М. Теплов // Философские вопросы физиологии ВНД и психологии. - М., 1963. - С. 475-498.
79. Типологические особенности высшей нервной деятельности человека [Под ред. Б. М. Теплова]. - М., т. I, 1956. - 411 с; . II, 1959. - 230 с; т. III, 1963. - 275 с; т. IV, 1965. - 239 с; т. V, 1967. - 287 с.
80. Туріщева Л. В. Такі різні за темпераментом учні : профес. квест / Л. В. Туріщева // Географія : наук.-метод. журн. - 2016. - № 9/10. - С. 76-78.
81. Хорєв І. О. Коригування проявів темпераменту / І. О. Хорєв // Логопед : наук.-метод. журн. - 2011. - № 2. - С. 15-20.
82. Чичиндаев А. В. Особенности оценки темперамента и характера в европейской психологии / А. В. Чичиндаев. - Новосибирск: 2008. - 80 с.
83. Buss A. H. Temperament: Early Developing Personality Traits / A. H. Buss, R. A. Plomin. - New Jersey: Erlbaum, Hillsdale. 1984. - 215 p.
84. Stein S. B. Temperament and Development / S. B. Stein - N. Y., 1983. - 328 p.

ПІДРУЧНИКИ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПОСІБНИКИ, ЩО МІСТЯТЬ РОЗДІЛИ ЧИ ПАРАГРАФИ ПРО ТЕМПЕРАМЕНТ

1. Большаков А. С. Менеджмент. Психология успеха / А. С. Большаков. - СПб. : Литера, 2002. - 156 с.
2. Бондаренко А. Ф. Основы психологии : учеб. для студентов фак. славян. яз. Киев. нац. лингвист. ун-та / А. Ф. Бондаренко ; М-во образования и науки Украины, Киев. нац. лингвист. ун-т. - К. : КНЛУ, 2005. - 254 с.
3. Бутузова Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Частина 1: Вікова психологія / Лариса Петрівна Бутузова. - Житомир: ЖЦНТЕІ, 2012. - 286 с. - (Навчально-методичний посібник).
4. Бутузова Л. П. Психологія фізичного виховання: самостійна робота з курсу / Лариса Петрівна Бутузова. - Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2013. - 140 с. - (Навчально-методичний посібник).
5. Варій М. Й. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Й. Варій ; М-во освіти і науки України, Львів. держ. ун-т внутр. справ. - К. : Центр учб. л-ри, 2008. - 591 с.
6. Введение в психологию : учеб. для высш. шк. / под общ. ред. А. В. Петровского. - М. : Академия, 1996. - 494 с.
7. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский ; под ред. В. В. Давыдова. - 3-е изд. - М. : Педагогика, 1991. - 480 с.
8. Грановская Р. М. Творчество и конфликт в зеркале психологии / Р. М. Грановская. - СПб. : Речь, 2010. - 414 с.
9. Дрозденко К. С. Загальна психологія в таблицях і схемах : навч. посіб. / К. С. Дрозденко ; М-во освіти і науки України, Глухів. держ. пед. ун-т. - К. : Професіонал, 2004. - 303 с.
10. Дубравська Д. М. Основы психологии : навч. посіб. / Д. М. Дубравська ; ред. Л. І. Крючкович. - Л. : Світ, 2001. - 279 с.
11. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. В. Дуткевич. - 3-е вид. - К. : Центр учб. л-ри, 2012. - 423 с.
12. Елисеев О. П. Практикум по психологии личности / О. П. Елисеев. - 2-е изд., испр. и доп. - СПб. ; М. ; Харьков : Питер, 2002. - 508 с.
13. Загальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко [та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Максименка. - 3-тє вид., переробл. і допов. - Вінниця : Нова кн., 2006. - 687 с.
14. Загальна психологія : навч. посіб. / [О. П. Сергєєнкова та ін.] ; М-во освіти і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. - К. : Центр учб. л-ри, 2012. - 295 с.
15. Загальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [О. В. Скрипченко та ін.] ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - К. : Каравела, 2011. - 164 с.
16. Зелінська Т. М. Практикум із загальної психології : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. М. Зелінська, І. В. Михайлова. - К. : Каравела, 2009. - 271 с.
17. Іванюта О. В. Енциклопедія психологічних тестів : практикум з курсу

- "Заг. психології" : навч. посіб. / Іванюта Ольга Володимирівна, Яницька Олена Юріївна ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. - Л. : Новий Світ-2000, 2011. - 292 с.
18. Ільїна Н. М. Загальна психологія: теорія та практикум: навч. посіб. / Н. М. Ільїна, С. О. Мисник. - Суми : Унів. кн., 2011. - 352 с.
  19. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности / Е. П. Ильин. - СПб.: Питер, 2008. - 432 с.
  20. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент : підручник : у 2-х ч. / В. А. Козаков ; [рец.: В. А. Семиченко, Т. С. Яценко] ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т. - К. : [КНЕУ], 2000 - Ч. I : Психологія суб'єкта діяльності. - 242 с.
  21. Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько ; М-во освіти і науки України. - К. : Ін Юре, 2005. - 422 с.
  22. Корольчук М. С. Психодіагностика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. С. Корольчук, В. І. Осьодло ; за заг. ред. М. С. Корольчука. - К. : Ельга : Ніка-Центр, 2005. - 399 с.
  23. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. В. Ліфарєва ; Дніпропетров. ун-т економіки та права. - К. : Центр навч. л-ри, 2003. - 237 с.
  24. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко ; М-во освіти і науки України. - Вид. 2-ге, переробл. та допов. - К. : Центр навч. л-ри, 2004. - 271 с.
  25. Маценко В. Індивідуальний розвиток дитини / Віктор Маценко. - К. : Главник, 2007. - 159 с.
  26. Мельничук О. Б. Психологічна діагностика : навч. посіб. для студ. подв. спец. із спец. "Практич. психологія" / Оксана Богданівна Мельничук. - К. : Каравела, 2013. - 315 с.
  27. М'ясоїд П. А. Задачі з курсу загальної психології : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / П. А. М'ясоїд ; [рец. В. А. Роменець]. - К. : Вища шк., 2000. - 183 с.
  28. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / П. А. М'ясоїд ; рец. В. А. Роменець ; ред. Н. В. Леонова. - 5-те вид., стер. - К. : Вища шк., 2006. - 479 с.
  29. Немов Р. С. Общая психология : учеб. пособие / Р. С. Немов. - М. ; СПб. ; Новгород : Питер, 2007. - 304 с.
  30. Немов Р. С. Психология : в 3 кн. : учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений / Р. С. Немов. - М. : Владос, 2006. - Кн. 1 : Общие основы психологии. - 5-е изд. - 2006. - 687 с.
  31. Общая психология : курс лекций / [сост. Е. И. Рогов]. - М. : Владос, 1998. - 447 с.
  32. Основи психології : підруч. для студ. вищ. закл. / [за заг. ред.: О. В. Киричука, В. А. Роменця]. - Вид. 6-те, стер. - К. : Либідь, 2006. - 631 с.
  33. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. - К. : Академвидав, 2008. - 431 с.

34. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. / А. А. Палій. - К. : Академвидав, 2010. - 429 с.
35. Партико Т. Б. Загальна психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Т. Б. Партико ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - К. : Ін Юре, 2008. - 406 с.
36. Помогайбо В. М. Генетика людини: навч. посіб. / В. М. Помогайбо, А. В. Петрушов. - К. : Академія, 2011. - 278 с.
37. Пашукова Т. І. Практикум із загальної психології / Т. І. Пашукова, А. І. Допіра, Г. В. Дьяконов ; за ред. Т. І. Пашукової. - К. : Знання, 2000. - 203 с.
38. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / [ред.-сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара : Бахрах-М, 2002. – 668 с.
39. Психология личности: тесты, опросники, методики / сост.: Н. В. Киршева, Н. В. Рябчикова. - М. : Геликон, 1995. - 236 с.
40. Психологія : навч. посіб. / за заг. ред. Л. М. Кудояра. - Суми : Сум. держ. ун-т, 2011. - 330 с.
41. Равенский Н. Н. Искусство читать человека : черты лица, фигура, жесты, мимика / Н. Н. Равенский. - М. : РИПОЛ классик, 2007. - 414 с.
42. Рибалка В. В. Психологія та педагогіка праці особистості: від обдарованості дитини до майстерності дорослого : посібник / В. В. Рибалка ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т обдар. дитини. - Київ : Ін-т обдар. дитини, 2014. - 218 с.
43. Романова Е. С. Психодиагностика : учеб. пособие для высш. учеб. заведений обуч. по направлению и специальностям психологии / Е. С. Романова. - 3-е изд. доп. - М. : Кнорус, 2011. - 332 с.
44. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : учеб. пособие / С. Л. Рубинштейн. - СПб. ; М. ; К. : Питер, 2007. - 705 с.
45. Савчин М. В. Загальна психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин ; [рец.: І. Д. Пасічник, М. І. Томчук, Т. Д. Щербан]. - К. : Академвидав, 2011. - 461 с.
46. Сидоренко Н. І. Психологічні основи профорієнтації / Наталія Іванівна Сидоренко. - Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2011. - 126 с. - (Навчально-методичний посібник).
47. Себе зрозуміти, себе змінити : навч. посіб. / упоряд.: С. Максименко, О. Главник. - К. : В. Главник, 2006. - 127 с. - (Бібліотечка соціального працівника).
48. Смирнов А. Г. Практикум по общей психологии: учеб. пособие / А. Г. Смирнов. - М. : Изд-во ин-тута психотерапии, 2001. - 221 с.
49. Стахова О.О. Завдання для самостійної роботи студентів із курсу «Загальна психологія»: Навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» / [Укладач: О. О. Стахова]. - Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. - 79 с.
50. Столяренко Л. Д. Основы психологии : практикум / Л. Д. Столяренко. - Ростов н/Д : Феникс, 2000. - 565 с.

51. Столяренко Л. Д. Основы психологии : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Л. Д. Столяренко. - 6-е изд., перераб. и доп. - Ростов н/Д : Феникс, 2003. - 671 с.
52. Туриніна О. Л. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. / А. А. Палій, Є. О. Варлакова ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. - Київ : Персонал, 2012. - 135 с.
53. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология : учеб. пособие / Г. А. Урунтаева ; рец. А. И. Подольский. - М. : Academia, 1996. – 334 с.
54. Цимбалюк І. М. Психологія : навч. посіб. / І. М. Цимбалюк ; М-во освіти і науки України. - К. : Професіонал, 2004. - 214 с.
55. Цуканов Б.И. Дифференціальна психологія: конспект лекцій / Б. И. Цуканов. - Одеса: АстроПринт, 1999. - 66 с.
56. Щекин Г. В. Визуальная психодиагностика и её методы : учебно-метод. пособие / Г. В. Щекин ; Межрегион. акад. упр. персоналом. - 3-е изд., перераб. - Киев : МАУП, 1996. - 137 с.

РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕР

Орієнтовна тематика курсових робіт

1. Психологічні чинники формування характеру в дошкільному (молодшому шкільному, підлітковому, юнацькому) віці.
2. Вікові особливості формування характеру у дошкільному (молодшому шкільному, підлітковому, юнацькому) віці.
3. Прояв характерологічних особливостей дошкільників (молодших школярів, підлітків, старшокласників) у міжособистісних стосунках.
4. Розвиток характеру дошкільника в ігровій діяльності.
5. Психологічні аспекти самовиховання в підлітковому та ранньому юнацькому віці.
6. Соціально-психологічні умови формування характеру дитини (підлітка, юнака).
7. Вплив типу сімейного виховання на формування характеру дошкільника (молодшого школяра, підлітка).
8. Акцентуації характеру та міжособистісні стосунки студентської молоді.
9. Вплив акцентуацій характеру на навчальну успішність підлітків (старшокласників).
10. Психологічні особливості роботи вчителя з підлітками (старшокласниками) з акцентуаціями характеру.
11. Соціальна дезадаптація особистості як фактор розвитку девіантної поведінки.
12. Девіантна поведінка в підлітковому віці та чинники її корекції.
13. Психологічна характеристика девіантної поведінки підлітків.
14. Психологічні особливості характеру неповнолітніх правопорушників.
15. Психологічні особливості характеру підлітків із залежністю від мережі Інтернет.
16. Індивідуально-психологічні чинники формування комп'ютерної залежності у підлітковому віці.
17. Психологічні чинники самотності у юнацькому віці.
18. Проблема самотності (заздрості, сором'язливості) в підлітковому (юнацькому) віці
19. Сором'язливість у дошкільників (молодших школярів, підлітків, старших школярів): генезис і психологічні особливості її подолання.
20. Психологічні детермінанти сором'язливості.
21. Взаємозв'язок видів агресії з характерологічними властивостями особистості.
22. Взаємозв'язок особливостей характеру і адаптації.

23. Взаємозв'язок особливостей характеру і адаптації молодших школярів (підлітків, старших школярів).
24. Вивчення відповідальності (наполегливості) особистості.
25. Взаємозв'язок особливостей характеру і професійної спрямованості.
26. Вивчення змістовно-динамічних характеристик підлітків (юнаків).
27. Виховання і самовиховання характеру.
28. Відмінні риси характеру в юнацькому віці.
29. Вплив емоцій на прояв характеру в підлітковому (юнацькому) віці.
30. Емоційно - вольові риси характеру та їх розвиток.
31. Індивідуальне і національне в характері.
32. Прояв характеру в діяльності.
33. Симптомокомплекси різних властивостей характеру (відповідальності, алекситимії та ін.).
34. Оптимізм як детермінанта життєвої продуктивності.

МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ХАРАКТЕРУ

ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА «НЕІСНУЮЧА ТВАРИНА»

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Проективна методика «Неіснуюча тварина» запропонована Друкаревич М. З	- молодший шкільний вік - підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие / Е. И. Рогов. – М: ВЛАДОС, 1996. – С. 145-190.

Мета: дослідження загальних особливостей особистості дитини, її внутрішнього світу.

Матеріал та обладнання: аркуш паперу, олівець середньої м'якості (ручкою і фломастером користуватися не можна).

Інструкція: «Вигадайте і намалюйте НЕІСНУЮЧУ тварину і назвіть її НЕІСНУЮЧОЮ назвою».

Інтерпретація результатів

РОЗМІЩЕННЯ МАЛЮНКА БЛИЖЧЕ ДО ВЕРХНЬОГО КРАЮ (чим ближче, тим більше виражена якість) трактується як висока самооцінка, як незадоволеність своїм статусом у соціумі, недостатність визнання оточуючими, як претензія на просування і визнання, тенденція до самоствердження.

РОЗМІЩЕННЯ МАЛЮНКА В НИЖНІЙ ЧАСТИНІ - зворотна тенденція: невпевненість у собі, низька самооцінка, пригніченість, нерішучість, незацікавленість у своєму статусі в соціумі, у визнанні, відсутність тенденції до самоствердження.

ЦЕНТРАЛЬНА СМИСЛОВА ЧАСТИНА ФІГУРИ (голова або деталь її заміщує). Голова повернена вправо - стійка тенденція до діяльності, дієвості: майже все, що планується - здійснюється або, принаймні, починає здійснюватися (якщо навіть і не доводиться до кінця). Досліджуваний активно переходить до реалізації своїх планів, нахилів.

Голова повернена вліво - тенденція до рефлексії, до роздумів. Це не людина дії: лише незначна частина її задумів реалізується або хоча б починає реалізовуватися. Нерідко їй притаманний страх перед активними діями і нерішучість (чи це відсутність прагнення до дії, чи боязнь активності - слід вирішити додатково).

Положення «анфас», тобто голова на того, хто малює (на себе), трактується як егоцентризм.

На голові розташовані деталі, що відповідають органам чуття — вуха, рот, очі. Значення деталей «вуха» — пряме: зацікавленість в інформації, вагомість думки оточуючих про себе. Додатково за іншими показниками і їх поєднанням визначається, чи робить досліджуваний що-небудь для завоювання позитивної оцінки чи тільки продукує на оцінки оточуючих відповідні емоційні реакції (радість, гордість, образа, смуток), не змінюючи своєї поведінки. Відкритий рот, у поєднанні з язиком, за відсутності промальовування губ, трактується як велика мовна активність (балакучість), в поєднанні з промальовуванням губ - як чуттєвість; іноді і те, й інше разом. Відкритий рот без промальовування язика і губ, особливо закритий, трактується як легкість виникнення побоювань і страхів, недовір'я. Рот із зубами - вербальна агресія, у більшості випадків — захисна (огризається, задирається, грубіянить у відповідь на звертання до нього. Для дітей і підлітків характерний малюнок закритого рота округлої форми (боязливість, тривожність).

Особливе значення надається очам. Це — символ властивого людині переживання страху: підкреслюється різким промальовуванням райдужки. Слід звернути увагу на наявність або відсутність вій. Вії — істероїдно-демонстративні манери поведінки; але для чоловіків жіночні риси вдачі з промальовуванням зіниці і райдужки збігаються рідко. Вії — також зацікавленість в захопленні оточуюючих зовнішньою красою і манерою одягатися, надання цьому великого значення.

Збільшений (у порівнянні з фігурою) розмір голови говорить про те, що досліджуваний цінує раціональний початок (можливо, і ерудицію) в собі і оточуюючих.

На голові також можуть бути розташовані додаткові деталі: наприклад, роги — захист, агресія. У поєднанні з іншими ознаками — кігтями, щетиною, голками — можна визначити характер цієї агресії: спонтанна або захисна, у відповідь. Пір'я — тенденція до самовиправдання, до демонстративності. Грива, шерсть, подібність зачіски — чуттєвість, підкреслення своєї статі і іноді орієнтація на свою сексуальну роль.

НЕСУЧА, ОПОРНА ЧАСТИНА ФІГУРИ (ноги, лапи, іноді - постамент). Розглядається розмір цієї частини по відношенню до всієї фігури і форми:

а) масивність цієї частини тіла свідчить про ґрунтовність, обдуманість, раціональність ухвалення рішення, шляху до висновків, формування-думки, опора на істотні положення і значущу інформацію;

б) слабка вираженість або відсутність опорної частини фігури — про поверховість думок, легковажність у висновках і безпідставність думок, іноді імпульсивність в ухваленні рішень.

Звернути увагу на характер з'єднання ніг з корпусом: точне, ретельне або недбале, ноги слабо сполучені або не сполучені зовсім — це характер контролю за своїми міркуваннями, висновками, рішеннями. Однотипність і односпрямованість форми ніг, лап, будь-яких елементів опорної частини — конформність думок і установок в ухваленні рішень, їх стандартність, банальність. Різноманітність у формі і положенні цих деталей — своєрідність установок і думок, самостійність і небанальність; іноді навіть творче начало (відповідно незвичної форми) або нестандартність думок (ближче до патології).

ЧАСТИНИ, ЩО ПІДІЙМАЮТЬСЯ НАД РІВНЕМ ФІГУРИ. Можуть бути функціональними або прикрашаючими: крила, додаткові ноги, щупальця, деталі панцира, пір'я, бантики на зразок завитих кучерів, квітково-функціональні деталі — це пояснюється як енергія охоплення різних галузей людської діяльності, впевненість у собі, «саморозповсюдження» з неделікатним і нерозбірливим утиском оточуючих або допитливість, бажання брати участь у якомого більшому числі справ оточуючих, завоювання собі місця під сонцем, захопленість своєю діяльністю, сміливість підприємців (відповідно значенню деталі-символу — крил або щупалець і т. д.). Деталі, що прикрашають вказують на демонстративність, схильність привертають до себе увагу оточуючих, манірність (наприклад, кінь або її неіснуюча подібність в сутані з павиною пір'я).

ХВОСТИ. Виражають відношення до власних дій, рішень, висновків, до своєї вербальної продукції, судячи з того, куди повернені ці хвости: вправо (на листку) або вліво.

Хвости повернені вправо — відношення до своїх дій і поведінки. Вліво — відношення до своїх думок, рішень; до втрачених можливостей, до власної нерішучості. Позитивне або негативне забарвлення цього відношення виражене напрямком хвостів угору (впевнено, позитивно, бадьоро) або вниз (незадоволеність собою, сумнів у власній правоті, жаль про зроблене, сказане і т. п.). Слід звернути увагу на хвости, що складаються з декількох, іноді повторюваних, ланок, на особливо пишні хвости, довгі й розгалужені.

КОНТУРИ ФІГУРИ. Аналізуються за наявністю виступів (шипів, панцирів, голок тощо), промальованістю і затемненням лінії контура. Це захист від оточуючих, агресивність — якщо вона має гострі кути; страх і

тривога — якщо має затемнення, «зафарбовування» контурної лінії; побоювання, підозрілість — якщо поставлені щити, «заслони», лінія подвоєна. Спрямованість такого захисту — відповідно до просторового розташування: верхній контур фігури — проти вищестоящих осіб, таких, які мають можливість накласти заборону, обмеження, здійснити примус, тобто проти старших за віком, батьків, учителів, керівників; нижній контур — захист проти глузувань, невизнання, відсутність авторитету у підлеглих, молодших за віком, боязнь осуду; бокові контури — недиференційована боязкість і готовність до будь-якого самозахисту і в різних ситуаціях; те ж саме — елементи «захисту», розташовані не по контуру, а всередині контуру, на самому корпусі тварини. Справа — стосовно процесу діяльності (реальної), зліва — більше своїх думок, переконань, смаків.

ЗАГАЛЬНА ЕНЕРГІЯ. Оцінюється кількість зображених деталей — чи їх тільки необхідна кількість, щоб дати уявлення про вигадану неіснуючу тварину (тіло, голова, кінцівки або тіло, хвіст, крила і т. п.): із заповненим контуром, без штрихування і додаткових ліній і частин, просто примітивний контур, — або має місце щедре зображення не тільки необхідних, але й «ускладнюючих конструкцію додаткових деталей. Чим більше складових частин і елементів, тим вища енергія. В іншому випадку — економія енергії, астеничність організму, хронічне соматичне захворювання. Те ж саме підтверджується характером лінії — слабка павутиноподібна лінія, «возить олівцем по паперу», не натискаючи на нього. Протилежний же характер ліній — жирна з натиском — не є полярним: це не енергія, а тривожність. Слід звернути увагу на різко продавлені лінії, видимі навіть на зворотньому боці листа (судорожний, високий тонус м'язів малюючої руки) — різка тривожність. Звернути увагу також на те, яка деталь, який символ виконаний таким чином (тобто до чого прив'язана тривога).

ОЦІНКА ХАРАКТЕРУ ЛІНІЇ (дубляж лінії, недбалість, неакуратність з'єднань, «острівці» з ліній, що заходять один на одного, заштриховані частини малюнка, «забруднення», відхилення від вертикальної осі, стереотипності ліній і т. д.). Оцінка здійснюється так само, як і при аналізі піктограми. Те ж саме стосується фрагментарності ліній і форм, незавершеності, обірваності малюнка.

Тематично тварини діляться на загрозливих і нейтральних (подібних до лева, бегемота, вовка або птаха, равлика, мурашки, або білки, собаки, кішки). Це — відношення до власної персони і до свого «Я», уявлення про своє становище у світі, ідентифікація себе по значущості (із зайцем,

комашкою, слоном, собакою і т. д.). У даному випадку мальована тварина — представляє того, хто малює.

Уподібнення мальованої тварини людині, починаючи з постановки тварини на дві лапи замість чотирьох або більше і закінчуючи одяганням тварини в людський одяг (штани, спідниці, банти, пояси, плаття), включаючи схожість морди на обличчя, ніг і лап на руки, — свідчить про інфантильність, емоційну незрілість, відповідно до ступеня вираженості «олюднення» тварини. Механізм схожий (і паралельний) алегоричному значенню тварин і їх характерів у казках, притчах і т. п.

Ступінь агресивності виражений кількістю, розташуванням і характером кутів у малюнку, незалежно від їх зв'язку з тією чи іншою деталлю зображення. Особливо вагомі в цьому відношенні прямі символи агресії — кігті, зуби, дзьоби. Слід також звернути увагу на сексуальні ознаки — вим'я, соски, груди при людиноподібній фігурі та ін. Це відношення до статі, аж до фіксації на проблемі сексу.

Фігура круга (особливо нічим не заповнена) символізує і виражає тенденцію до потайливості, замкнутість, закритості свого внутрішнього світу, небажання давати звіт про себе оточуючим, нарешті, небажання піддаватися тестуванню. Такі малюнки звичайно дають дуже обмежену кількість даних для аналізу.

Необхідно звертати увагу на випадки вмонтування механічних частин у тіло тварини — постановка тварини на постамент, тракторні або танкові гусениці, триножник; прикріплення до голови пропелера, гвинта; вмонтування в око електролампи, в тіло і кінцівки тварини — рукояток, клавіш і антен. Це часто спостерігається у хворих на шизофренію і глибоких шизоїдів.

Творчі можливості звичайно виражені кількістю елементів, що поєднуються у фігурі: банальність, відсутність творчого начала набирають форми «готової», існуючої тварини (людини, коня, собаки, свині, риби), до якої приєднується теж «готова», існуюча деталь, щоб намальована тварина стала неіснуючою — кішка з крилами, риба з пір'ям, собака з лапами і т. п. Оригінальність виявляється у формі побудови фігури з елементів, а не цілих заготовок. Назва може виражати з'єднання змістовних частин («заєць, що літає», «бегекот», «мухожер» і т. п.). Інший варіант — словотворення з книжно-науковим, іноді латинським суфіксом або закінченням («ратолетиус» і т. п.). Перше свідчить про раціональність, конкретну установку при орієнтуванні й адаптації; друге — про демонстративність, спрямовану головним чином на показ власного розуму, ерудиції, знань. Зустрічаються назви поверхнево-звукові без жодного осмислення («лялиє»,

«лишана», «гратер» тощо), що знаменують легковажне ставлення до оточуючих, невміння враховувати сигнал небезпеки, наявність афектних критеріїв в основі мислення, перевагу естетичних елементів у думках над раціональними.

Спостерігаються іронічно-гумористичні назви («риночурка», «пузиренд» і т. п.) — при відповідно іронічно-поблажливому ставленні до оточуючих. Інфантильні назви мають елементи, що звичайно повторюються («тру-тру», «лю-лю», «кускус» і т. ін.). Схильність до фантазування виражена зазвичай подовженими назвами («аберосинотиклирон», «гулобарниклета-миєшиния» тощо).

ТЕСТ МАЛЮНОК ЛЮДИНИ

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Тест «Малюнок людини»	- молодший шкільний вік	Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами: Методичний посібник / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. – К.: Літера ЛТД, 2008. - С.227-244.

Цей тест був уперше запропонований Ф. Гуденаф для дослідження пізнавальної здатності. Далі К. Махове розробила систему критеріїв, що дає можливість оцінювати за допомогою цього тесту особливості особистості. Відтоді оцінювання як пізнавального, так і особистісного розвитку переглядалося багато разів і вдосконалювалося різними авторами. Однак сам тест при цьому використовується як класичний діагностичний метод.

Він займає небагато часу й зовсім не схожий на шкільні завдання для перевірки. Це дає змогу успішно використовувати його під час обстеження дітей зі сформованою стійкою негативною реакцією на все, що нагадує їм про школу. Малюнок людини допомагає оцінювати як когнітивні особливості дитини (сприйняття, способи побудови цілісного зорового образу, координацію око—рука, сформованість загальних уявлень про будову тіла людини та інші), так і особливості особистісно-емоційної сфери.

Дані, отримані за допомогою тесту «Малюнок людини», не дуже надійні й потребують додаткової перевірки, але вони дають можливість одразу ж висунути розумні гіпотези про те, у яких саме сферах дитина має психологічні проблеми.

Інструкція. *«Будь ласка, намалюй людину - усю, повністю. Спробуй намалювати якомога краще — так, як ти вмієш».* Якщо дитина ставить додаткові запитання («Хлопчика чи дівчинку?», «А можна, щоб у нього в руці була кулька?» тощо), то їй кажуть: *«Малюй, як хочеш».* Якщо ж запитання суперечить інструкції, то варто повторити її (частково). Наприклад, якщо дитина питає: «А можна намалювати тільки обличчя?», то їй відповідають: *«Ні, треба намалювати повністю».* Якщо дитина пропонує намалювати замість людини щось інше (машину, будинок), то їй говорять: *«Це потім. А зараз намалюй людину».* Трапляється, що дитина відмовляється виконувати завдання, стверджуючи, що не вміє малювати. У цьому разі слід сказати їй, щоб вона малювала так, як уміє, навіть якщо вийде не дуже красиво; що вам (перевіряючому) цікаві *будь-які* дитячі малюнки; що не дуже досконалий малюнок - це краще, ніж ніякий.

Проводячи цю методику, слід звертати увагу на особливості поведінки дитини та дорослого, який супроводжує дитину: куди і як дитина дивиться, коли їй пояснюють завдання; яка в неї перша реакція (подих, поза покірності, пожвавлення); у якій позі вона працює, у які моменти розслабляється й поводить природно, невимушено, а в які - напружується, насуплюється; коли і як намагається привернути до себе увагу дорослого; з яким виразом подає психологу закінчену роботу. Щоб усе це не забути, бажано робити відповідні нотатки у протоколах.

Показники розумового розвитку

Рисункові тести не можуть слугувати достатнім підґрунтям для ретельної характеристики особливостей розумового розвитку дитини. Але вони дають змогу робити обґрунтовані припущення про рівень розвитку інтелекту та виявити деякі обмеження уражень мозку. Під час аналізу малюнків слід враховувати, що їх особливості можуть визначатися не тільки інтелектуальним рівнем дитини, а й її специфічним ставленням до предмета зображення, до ситуації обстеження, до перевіряючого і т. ін. Для того щоб підвищити достовірність висновків, бажано, якщо це можливо, зіставити малюнки дитини, різні за тематикою, зроблені у різний час та в різних ситуаціях. Крім цього, слід пам'ятати, що чим старша дитина, тим менш прямим є зв'язок між розумовим розвитком та рівнем малювання. Тому з віком знижується надійність висновків про розумовий розвиток дитини, зроблений на основі малюнка (надійність висновків про особистісні та емоційні особливості, навпаки, тільки зростає з віком). Оцінюючи розумовий розвиток, спираються на такі показники.

Наявність основних деталей

Нормальним для *шестирічної* дитини вважається наявність на її малюнку людини *голови, очей, носа, рота, тулуба, рук та ніг*. До *семирічного* віку руки й ноги мають зображуватися подвійними лініями; мають з'являтися також *пальці* (їх кількість не суттєва), *шия, волосся* (або шапка) та одяг (хоча б дуже схематично). З *восьмирічного* віку з'являються *вуха*. Починаючи з дев'ятирічного віку повинні з'явитися *ступні* та по 5 *пальців* на руках. Відсутність якоїсь із деталей (окрім очей та тулуба) може компенсуватися наявністю деталі, яка стосується старшого віку, додатковими, необов'язковими деталями (пупа, гудзиків і т. ін.).

Слід враховувати, що відсутність на малюнку якоїсь важливої деталі (наприклад, рота чи рук) може бути зумовлена не інтелектуальними порушеннями, а особистісними проблемами дитини або ж просто відволіканням уваги. Тому необхідно з'ясувати, чи всі малюнки дефектні. Для порівняння можуть бути використані малюнки, які дитина зробила самостійно, і ті, що принесли батьки. Достатньо, якщо ця деталь є хоча б на одному малюнку.

Пластичність – схематичність

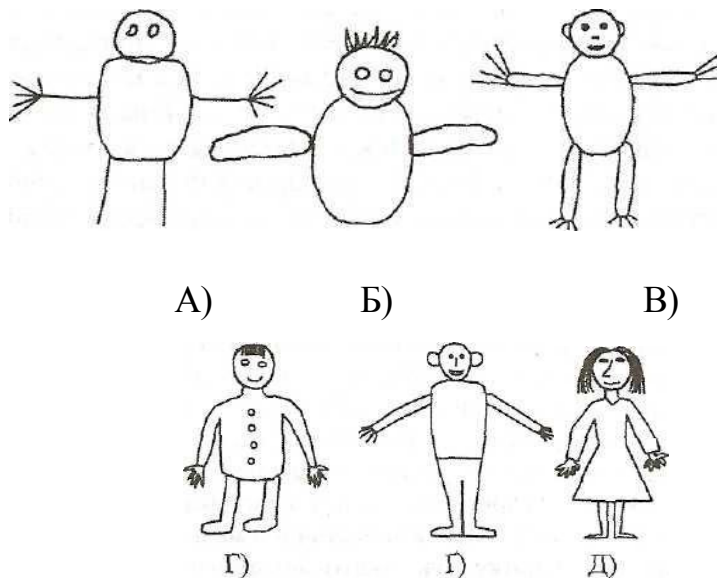
Показником високого рівня розумового розвитку є *пластичний малюнок*, тобто зображення того, що дитина бачить, на відміну від «зображувального переліку» потрібних деталей, як це буває у схематичному зображенні. У пластичному зображенні частини тіла переходять одна в одну без чіткої межі, що відповідає реальній будові тіла людини. Ноги (на малюнку постаті у брюках або без одягу) сходяться вгору в одну точку. Наявна спроба передати реальну форму тіла (хоча ця спроба може бути й не дуже вдалою). Зазвичай пластичний малюнок свідчить про нормальний рівень розумового розвитку молодшого школяра навіть за відсутності тих чи інших деталей, характерних для даного віку.

Схематичне зображення - це малюнок, на якому людина ніби складена з окремих деталей (голова, тулуб, руки, ноги), межі між якими чітко видно. Найбільш показові переходи між шиєю (за її наявності) та тілом, а також між плечем та рукою. На схематичному малюнку і шия, і руки ніби приклеєні до тіла. Ноги (на малюнку постаті або в брюках, або не вдягнені) не сходяться вгору в одну точку. Схематичне зображення типове для дітей віком до 7 років. У шкільному віці такий малюнок - прояв загальної або часткової інфантильності. Він може пояснюватися сенсомоторними порушеннями, викликаними органічним ураженням мозку, педагогічною запущеністю або ж розумовою відсталістю. Ще він може бути

також проявом інтелектуалізму (раннього розвитку формального інтелекту при недорозвиненості образної сфери).

Малюнок, *проміжний між схематичним та пластичним зображеннями*, характеризується тим, що деякі частини тіла переходять одна в одну без чіткої межі (що відповідає реальній будові тіла людини), тоді як інші частини тіла ніби приклеєні. Наприклад, руки органічно виростають із плечей, а ноги відділені від тулуба чіткою межею. Такий спосіб зображення типовий для дітей віком *7—9 років*. Починаючи з десятирічного віку він може розглядатися як показник повільного розвитку образотворчої діяльності і, можливо, образного мислення у цілому.

Нижче наведено принципи кількісного оцінювання малюнка людини. Їх рекомендовано при груповому використанні методики. При індивідуальному проведенні детальний якісний аналіз зазвичай виявляється більш показовим. Однак кількісними критеріями можна користуватися й у цьому випадку. Приблизні вікові норми такі: *6 років* - II-III рівень, *7 років* - III рівень; *8 років* - IV рівень; *9 років* - IV-V рівень; *10 років* - V рівень.

Приклади оцінювання малюнка людини

А) око - 2, руки - 2, ноги - 2, пальці - 1, по п'ять пальців - 2. Усього: 9 балів.

Б) очі - 2, рот - 2, волосся - 1. Усього: 5 балів.

В) очі-2, рот-2, ніс-2, руки-2, ноги-2, вуха 1, пальці 1, руки й ноги-подвійні лінії - 2. Усього: 14 балів

Г) очі - 2, рот - 2, руки - 2, ноги - 2, волосся - 1, шия - 1, пальці — 1, ступні - 1, по п'ять пальців - 2, зображення, проміжне між схематичним (руки) й пластичним (руки, шия) —4. Усього: 18 балів.

Г) очі - 2, рот - 2, ніс — 2, руки - 2, ноги — 2, вуха - 1, пальці - 1, ступні - 1, одяг -1, по п'ять пальців - 2; зображення, проміжне між схематичним (руки) і пластичним (ноги) - 4. Усього: 20 балів.

Д) очі - 2, рот - 2, ніс - 2, руки - 2, ноги - 2, волосся - 1, шия - 1, пальці - 1, ступні - 1, одяг - 1, по п'ять пальців - 2, зображення пластичне - 8. Усього: 25 балів.

Показники особистісних особливостей

Показники тривожності, гострої тривоги, страхів

Найпоширеніша ознака тривожності - численні *самовиправлення*. Особливо показовими є *безглузді виправлення* (тобто такі, які не ведуть до реального поліпшення результату). Виправлення можуть вноситися із стиранням старих ліній або ж без нього (в останньому випадку замість однієї лінії з'являється кілька).

Характерна ознака тривожності - *лінія, яка складається з окремих дрібних штрихів*, коли дитина побоюється, що коли вона проведе її відразу (за один рух), то лінія може піти не туди, куди треба. Для тривожних дітей типове штрихування всього малюнка або якоїсь його частини. За наявності гострої тривоги штрихування зазвичай буває розмашистим, неретельним.

При підвищеній тривожності, а особливо за наявності *страхів* часто зображуються очі збільшеного розміру. Особливо характерне загорнення (штрихування із сильним натисканням) райдужки або всього ока. У цьому випадку можна припустити, що в дитини присутня *фобія* (наприклад, страх темряви, висоти, тварин, замкнених приміщень тощо).

Для стану *гострої тривоги* типове різке збільшення розмірів малюнка, так, що він займає практично весь аркуш (а іноді навіть не вміщується на аркуші).

Для того щоб висунути припущення про підвищений рівень тривожності, достатньо наявності хоча б однієї з перелічених ознак.

Показники демонстративності

Демонстративність має прояви насамперед у *прикрашуванні*, наявності необов'язкових деталей (наприклад, додаткових деталей одягу, аплікації на сукні, пір'їн на капелюсі). Необов'язкові деталі у малюнку людини не слід плутати з другорядними. Так, шия, вуха - деталі, які обов'язкові для кожної людини, хоча й другорядні порівняно з тулубом, ротом або очима; а от бантики на взутті — деталь суто факультативна. З другорядних (але обов'язкових) деталей демонстративні діти надають перевагу *віям, зачісці*, нерідко ретельно вимальовують *губи*.

Для демонстративних дітей типове зображення не «просто людини», а певного *персонажа*: короля, принцеси, лицаря, блазня, феї і т. ін. Порівняно з тенденцією до прикрашування ця ознака є другорядною.

Показники імпульсивності

За підвищеної імпульсивності лінії часто не *доводяться до кінця* (контур залишається незамкнутим) або, навпаки, «проскакують» *далі, ніж треба*. Малюнок виконується *дуже швидко*. Низька *деталізованість малюнка*. При цьому, на відміну від низької деталізованості при астенізації, для імпульсивних дітей типовою є лінія із сильним натискуванням.

До ознак імпульсивності відносять також *грубі порушення симетрії*, «постать, що падає» *{нахилена}*, *невдале розміщення* малюнка на аркуші (не вистачає місця для ніг або ж зображена людина впирається головою у обріз аркуша).

Показники агресивності та асоціальних тенденцій

Припущення про *агресивні тенденції* може бути зроблене, якщо зображена людина справляє враження *злої, агресивної*. Крапки на обличчі, що зображують *неголеність*, великі *кулаки, зброя* (пістолет, шабля і т. ін.) також можуть свідчити про агресивність. Для хлопчиків у *підлітковому віці* всі ці ознаки цілком нормальні, оскільки цьому віку притаманне підвищення агресивності. Іноді вони свідчать про передчасний початок підліткової психологічної кризи.

Занадто *великий рот*, намальований сильнішим натискуванням, зображення *зубів* (особливо якщо вони виділені натискуванням або намальовані ретельніше, ніж основні риси обличчя) - часті ознаки *вербальної агресії*.

На *асоціальні* тенденції вказує порушення прийнятих норм зображення. Одним із частих проявів асоціальності є зображення статевих органів. Наприкінці молодшого шкільного віку на малюнках можуть проявлятися такі ознаки асоціальності, як зображення *цигарки, келиха, пляшки тощо*, зображення людини *злодієм, бандитом і т. ін.* (у цих випадках можна припустити поєднання асоціальності з демонстративністю).

Показники особливості сфери спілкування

Показники інтровертності – екстравертності

Основним показником інтровертності -- екстравертності є *поза* зображеної людини. *Інтровертна* поза - руки притиснуті до тіла або зведені разом (так, що вони виявляються всередині контуру тіла), ноги поставлені близько одна до одної. *Екстравертна* поза - руки й ноги широко розставлені. *Інтровертам* притаманне зображення довгої, витягнутої

догори постаті, *екстравертам* - широкої. В *інтровертів* постать частіше виглядає кутастою, в *екстравертів* - округлою.

Показники емоційної насиченості спілкування

Найважливіший показник емоційної насиченості спілкування — *руки*. Редуковані (різко скорочені) або *відсутні кисті рук, відсутність пальців* або повна *відсутність рук* зазвичай говорить про *недостатню практику спілкування*. Відсутність такої практики може бути викликана різними причинами. Це може бути сильна *інтровертність* або аутизація (тоді відсутність кисті рук поєднується з ознаками інтровертності). Можливий варіант широкого, але *формального, поверхового спілкування* (тоді відсутність кисті рук поєднується з екстравертною позою). Відсутність кисті рук може бути й мотивована (руки за спиною або в кишенях), й немотивована (руки ніби обрізані). Інтерпретація у тому і в іншому випадках однакова.

Надто *великі кисті, надто довгі пальці* за наявності *екстравертної пози* - це зазвичай показник дуже *напруженої, але незадоволеної потреби у спілкуванні*.

Крім проєктивного тесту, розробленого К. Махвер, існує методика Гуденар, яка історично перша. Але ця методика не є проєктивною. Вона орієнтована на визначення вад інтелекту дітей.

ДИТЯЧИЙ 12 ФАКТОРНИЙ ОСОБИСТІСНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК 12PF (Р. КЕТТЕЛЛ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Дитячий 12 факторний особистісний опитувальник Кеттел 12PF Адаптований О. М. Александровською та І. Н. Гільяшевою	8-12 років	Немов Р. С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. / Р. С. Немов. - 4-е изд. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001.- Кн.3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. - С. 227-255.

Мета: виявити особливості характеру, схильностей та інтересів особистості.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Дослідження може проводитися як у індивідуальній, так і в груповій формі. Респондентам пропонується відповісти на 55 запитань, спрямованих на виявлення їх звичного способу поведінки.

Інструкція респонденту: (окремо для хлопчиків і для дівчаток) «Дорогі хлопці (Дівчата)! Ми за допомогою даної методики проводимо вивчення вашого характеру і для цього пропонуємо вам відповісти на ряд питань. Вони є перед вами (при початку групового обстеження) або будуть вам зачитані (перед індивідуальних обстеженням). На ці питання не існує «правильних» або «неправильних» відповідей, всі вони з точки зору цінності однакові. Кожен з вас повинен буде обрати для себе відповідь, яка найкраще підходить. Всі питання складаються з двох частин, розділених сполучником «або». У опитувальному листі навпроти номера кожного питання є два квадратики, які відповідають лівій частині судження (всього, що розташовано до сполучника «або») і його правій частині (всього, що розташовується після сполучника «або»). Поставте, будь ласка, хрестик (X) на тому із квадратиків, який за розташуванням відповідає обраній вами відповіді, тобто праворуч або ліворуч. У деяких питаннях може не бути відповіді, яка точно підходить для вас. Тоді потрібно трохи подумати і все ж обрати з двох запропонованих варіантів ту відповідь, яка більше для вас підходить. Пропускати питання або не обирати одну з двох запропонованих відповідей не дозволяється».

Текст опитувальника КЕТТЕЛ 12РФ

Текст особистісного опитувальника Кеттела для хлопчиків

Частина 1

1. Ти швидко справляєшся зі своїми домашніми завданнями.	зі або	Ти довго виконуєш свої домашні завдання.
2. Якщо над тобою пожартували, ти сердишся.	або	Якщо над тобою пожартували, то ти смієшся над жартом разом з жартівником.
3. Ти впевнений, що майже все сам можеш зробити як треба.	або	Ти переконаний, що сам можеш впоратися лише з деякими завданнями.
4. Ти часто здійснюєш помилки.	або	Ти майже ніколи не робиш помилок.
5. У тебе багато друзів.	або	У тебе мало друзів.

6. Інші хлопчики вміють робити більше, ніж ти.	або	Ти можеш зробити стільки ж, як і інші хлопчики.
7. Ти завжди добре запам'ятовуєш імена людей.	або	Трапляється, що ти забуваєш імена людей.
8. Ти багато читаєш.	або	Більшість хлопців читає більше, ніж ти.
9. Коли вчитель вибирає іншого хлопчика для виконання роботи, яку ти хотів би зробити сам, тобі стає прикро.	або	Коли вчитель вибирає другого хлопчика для того, щоб зробити роботу, яку ти сам би хотів зробити, то ти швидко забуваєш про це і не ображаєшся.
10. Ти вважаєш, що всі твої вигадки, ідеї правильні.	або	Ти не впевнений в тому, що всі твої вигадки, ідеї хороші.
11. Ти зазвичай мовчазний.	або	Ти зазвичай багато говориш.
12. Якщо мама на тебе сердиться, то вона неправа.	або	Якщо мама на тебе сердиться, то у тебе виникає відчуття, що ти щось зробив не так.
13. Тобі більше б сподобалося займатися з книгами в бібліотеці.	або	Тобі більше сподобалося б бути капітаном дальнього плавання.
14. Ти можеш увечері довго сидіти спокійно.	або	Ти не можеш увечері довго сидіти спокійно і починаєш соватися.
15. Якщо хлопці розмовляють про якесь місце, яке і ти добре знаєш, то ти теж вступаєш в розмову і починаєш розказувати про нього що-небудь.	або	Якщо хлопці розмовляють про те місце, яке тобі також добре знайоме, то ти не вступаєш в розмову і чекаєш, коли вони закінчать її.
16. Ти цілком зміг би стати космонавтом.	або	Ти думаєш, що стати космонавтом важко і це справа не для тебе.
17. Твоя мама говорить, що ти занадто неспокійний і галасливий.	або	Твоя мама говорить, що ти спокійний і тихий.
18. Ти більш охоче слухаєш, коли говорять інші хлопці.	або	Тобі більше подобається не слухати, а розповідати самому.
19. У вільний час ти б краще почитав книгу.	або	У вільний час ти б краще пограв у м'яч.
20. Ти завжди обережний у своїх рухах.	або	Буває, що бігаючи, ти зачіпаєш людей і предмети.
21. Ти турбуєшся про те, що тебе можуть покарати.	або	Тебе не хвилює те, що тебе можуть покарати.
22. Коли ти виростеш, тобі більше сподобалося б будувати будинки.	або	Коли ти виростеш, тобі більше хотілося б стати льотчиком.
23. Учитель часто робить тобі зауваження на уроках.	або	Учитель вважає, що ти ведеш себе на уроках так, як треба.
24. Коли твої друзі сперечаються	або	Коли твої друзі сперечаються про

про щось, то ти втручаєшся в їх суперечку.		щось, то ти зазвичай мовчиш.
25. Коли інші в класі розмовляють і сміються, то ти в цей час можеш спокійно займатися.	або	Коли ти займаєшся, то навколо повинна бути тиша.
26. Ти часто слухаєш передачу «Новини» по телебаченню.	або	Коли по телебаченню починають передавати новини, то тобі стає нудно і ти йдеш займатися чимось іншим.
27. Тебе ображають дорослі.	або	Дорослі тебе добре розуміють.
28. Там, де великий рух транспорту, ти спокійно переходиш вулицю.	або	Ти трохи хвилюєшся, переходячи вулицю в тому місці, де жвавий рух.
29. З тобою часто трапляються великі неприємності.	або	З тобою рідко бувають великі неприємності, частіше - дрібні, незначні.
30. Якщо ти знаєш відповідь на питання, то відразу ж піднімаєш руку на уроці.	або	Якщо ти знаєш відповідь на питання, то чекаєш, коли тебе запитують, а сам руку не піднімаєш.
31. Коли в класі з'являється новачок, то ти знайомишся з ним сам і швидко.	або	Коли в класі з'являється новачок, то ти до нього придивляєшся і знайомишся з ним не відразу.
32. Охочіше ти став би водієм якого-небудь транспорту (автобуса, таксі).	або	З великим бажанням ти став би лікарем.
33. Ти часто засмучуєшся, коли не збувається те, на що ти розраховуєш.	або	Ти рідко засмучуєшся, якщо не трапляється те, на що ти розраховуєш.
34. Коли хтось із товаришів по класу просить допомогти під час контрольної роботи, ти кажеш, щоб він робив все сам.	або	Коли хтось просить про допомогу під час контрольної роботи, ти допомагаєш, якщо не бачить учитель.
35. Дорослі не звертають на тебе увагу і розмовляють між собою в твоїй присутності.	або	У твоїй присутності дорослі часто припиняють свою розмову і слухають тебе.
36. Якщо ти чуєш сумну історію, то сльози самі собою з'являються у тебе на очах.	або	Якщо ти чуєш сумну історію, то вона тебе не зачіпає.
37. Більшість твоїх планів тобі вдається здійснити.	або	Часом трапляється так, що те, що ти запланував, не відбувається.
38. Коли мама кличе тебе додому, ти йдеш не відразу і ще деякий час продовжуєш грати.	або	Коли мама кличе тебе додому, ти відразу припиняєш гру і йдеш додому.

39. Чи можеш ти вільно встати, не соромлячись, в класі і що завгодно розповісти.	або	Коли потрібно що-небудь розповісти всьому класові, ти боїшся, бентежишся.
40. Сподобалося б тобі залишатися вдома з малими дітьми.	або	Тобі не сподобалося б залишатися вдома з малими дітьми.
41. Буває так, що тобі сумно і самотньо.	або	Не буває так, щоб тобі було самотньо і сумно.
42. Уроки вдома ти робиш в різний час дня, коли як.	або	Уроки вдома ти завжди робиш суворо в певний час дня.
43. Тобі добре живеться.	або	Тобі живеться зовсім не добре.
44. З великим задоволенням ти відправився б за місто помилуватися красивою природою.	або	З великим задоволенням ти відправився б на виставку сучасних машин.
45. Якщо тобі роблять зауваження, лають, то ти зберігаєш спокій і гарний настрій.	або	Якщо тебе лають, роблять зауваження, то ти сильно засмучуєшся.
46. Швидше тобі сподобалося б працювати на кондитерській фабриці.	або	Швидше тобі сподобалося б працювати вчителем.
47. Коли хлопці в класі шумлять, то ти завжди сидиш тихо.	або	Коли хлопці в класі шумлять, то ти шумиш разом з ними.
48. Якщо тебе штовхають в автобусі, то ти не реагуєш на це і вважаєш, що нічого серйозного не відбулося.	або	Якщо тебе штовхають в автобусі, то це тебе сердитий і дратує.
49. Тобі траплялося робити щось таке, чого не слід було б робити.	або	Тобі не траплялося робити таке, що не слід було б робити.
50. Ти віддаєш перевагу друзям, які люблять балуватися, бігати, пустувати.	або	Ти віддаєш перевагу друзям, яким подобаються більш серйозні справи.
51. Ти відчуваєш занепокоєння, роздратування, коли доводиться сидіти тихо і чекати, поки щось почнеться.	або	У тебе не викликає особливого занепокоєння довге очікування чого-небудь.
52. Охочіше ти зараз ходив би до школи.	або	Охочіше ти зараз поїхав би подорожувати в автомобілі.
53. Буває іноді, що ти злишся на всіх.	або	Ти завжди всім задоволений.
54. Який учитель тобі подобається більше: м'який і поблажливий.	або	Тобі більше подобається строгий учитель.
55. Удома ти їси все, що пропонують.	або	Удома ти протестуєш, коли тебе годують тим, чого тобі не хочеться.

Частина 2

1. Майже всі до тебе добре ставляться.	або	Дотебе добре ставляться тільки деякі люди.
2. Коли ти вранці прокидаєшся, то часто буваєш сонним і млявим.	або	Коли ти прокидаєшся вранці, то буваєш бадьорим і тобі відразу хочеться веселитися.
3. Ти звичайно закінчуєш свою роботу швидше інших.	або	Ти звичайно виконуєш свою роботу довше, ніж інші.
4. Ти іноді буваєш не впевнений у собі.	або	Ти завжди впевнений у собі.
5. Ти завжди радієш, коли бачиш своїх шкільних друзів.	або	Іноді тобі не хочеться нікого бачити.
6. Чи говорить тобі мама, що ти все робиш занадто повільно.	або	Мама тобі каже, що ти все робиш швидко.
7. Іншим дітям завжди подобається те, що ти пропонуєш.	або	Іншим дітям не завжди подобається те, що ти пропонуєш.
8. У школі ти все виконуєш точно так, як вимагають.	або	У школі твої однокласники виконують вимоги краще, ніж ти.
9. Ти думаєш, що інші діти намагаються тебе перехитрити.	або	Ти думаєш, що інші діти ставляться до тебе по-дружньому.
10. Ти завжди робиш все добре.	або	Бувають дні, коли у тебе нічого не виходить.
11. Ти під час уроку сидиш спокійно.	або	Ти під час уроку любиш покрутитися.
12. Ти іноді заперечуєш своїй мамі.	або	Ти не заперечуєш своїй мамі, побоюючись її.
13. Тобі більше подобається кататися на лижах в парку, в лісі.	або	Тобі більше подобається кататися на лижах з високих гір.
14. Ти вважаєш, що завжди ввічливий.	або	Ти вважаєш, що іноді буваєш невічливим.
15. Кажуть, що з тобою важко домовитися про що-небудь, ти любиш наполягати на своєму.	або	З тобою легко домовитися, ти любиш погоджуватися.
16. Ти обмінювався з ким-небудь з ровесників своїми речами (олівцем, лінійкою, ручкою).	або	Ти ніколи не обмінювався з друзями своїми речами.
17. Тобі хочеться бути іноді неслухняним.	або	У тебе ніколи не виникає бажання бути неслухняним.
18. Твоя мама робить все краще, ніж ти.	або	Часто ти робиш різні речі краще, ніж мама.
19. Якби ти був дикою твариною, то сподобалося б тобі стати швидкісним конем?	або	Якби ти став дикою твариною, то швидше за все був би левом.

20. Коли тобі повідомляють приємну новину, ти радієш, але при цьому ведеш себе спокійно.	або	Коли тобі повідомляють приємну новину, тобі від радості хочеться кричати і стрибати.
21. Якщо хтось до тебе ставиться не дуже добре, то ти пробачаєш йому це.	або	Якщо до тебе хтось недобре відноситься, то ти так само ставишся до нього.
22. Тобі більше сподобалося б в басейні плавати.	або	Тобі більше сподобалося б в басейні пірнати.
23. Учитель іноді говорить, що ти недостатньо уважний і допускаєш багато помилок в зошиті.	або	Учитель каже, що ти досить уважний і не допускаєш помилок в своєму зошиті.
24. У суперечках ти за будь-яку ціну прагнеш довести свою правоту.	або	У суперечках ти намагаєшся зрозуміти свого співрозмовника і готовий йому поступитися, якщо він правий і навіть якщо не правий.
25. Ти краще послухав би історію про війну.	або	Ти краще послухав би історію про життя тварин.
26. Ти завжди допомагаєш новим учням, які прийшли до вас у клас.	або	Ти рідко допомагаєш новим учням, зазвичай це роблять інші.
27. Ти довго пам'ятаєш про свої неприємності.	або	Ти швидко забуваєш про свої неприємності.
28. У грі ти з великим задоволенням би зображував пілота надзвукового літака.	або	У грі ти з великим задоволенням зображував би відомого письменника.
29. Якщо мама тебе насварила, ти стаєш сумним.	або	Якщо мама тебе насварила, то настрій у тебе майже ніколи не псується.
30. Ти завжди збираєш свій портфель з вечора.	або	Буває так, що ти збираєш свій портфель тільки вранці, перед самим виходом до школи.
31. Тебе вчитель часто хвалить.	або	Учитель тебе рідко хвалить.
32. Чи можеш ти взяти в руки павука?	або	Ти не в змозі взяти павука в руки.
33. Ти часто ображаєшся.	або	Ти рідко ображаєшся.
34. Коли батьки говорять, що тобі пора спати, ти відразу ж йдеш спати.	або	Коли батьки говорять, що тобі пора спати, ти не хочеш цього робити і продовжуєш грати.
35. Ти соромишся, коли тобі доводиться розмовляти з незнайомою людиною.	або	Ти зовсім не бентежишся, коли доводиться розмовляти з незнайомою людиною.
36. Ти швидше б став художником.	або	Ти швидше б став мисливцем.
37. У тебе все вдало виходить.	або	У тебе бувають невдачі.
38. Якщо ти не зрозумів умову	або	Якщо ти не зрозумів умову задачі,

задачі, то завжди звертаєшся до товариша за роз'ясненням.		то звертаєшся до вчителя.
39. Чи можеш ти розповісти смішну історію так, щоб всі сміялися.	або	Ти не можеш розповісти історію так, щоб всі сміялися.
40. Після уроку тобі хочеться деякий час побути біля вчителя.	або	Після уроку тобі хочеться відразу ж іти гуляти в коридор.
41. Іноді ти сидиш без діла і тому відчуваєш себе погано.	або	Такого з тобою майже ніколи не буває.
42. По дорозі зі школи ти зупиняєшся пограти.	або	Після школи ти відразу ж йдеш додому.
43. Твої батьки завжди вислуховують тебе.	або	Твої батьки майже ніколи тебе не вислуховують.
44. Тобі сумно, коли ти не можеш вийти з дому.	або	Тобі байдуже, коли ти не в змозі вийти з дому.
45. У тебе мало різного роду труднощів.	або	У тебе багато різного роду труднощів.
46. У вільний час ти краще сходить би в кіно.	або	У вільний час ти краще садив би дерева у дворі.
47. Ти більш охоче розповіси мамі про свої шкільні справи.	або	Ти більш охоче розповіси про екскурсію, прогулянку.
48. Якщо друзі беруть твої речі без дозволу, то ти вважаєш, що в цьому немає нічого особливого.	або	Якщо друзі беруть твої речі без дозволу, то ти сердишся на них.
49. Ти зазвичай здригаєшся при несподіваному звуці.	або	Ти спокійно озиряєшся і намагаєшся встановити, що сталося.
50. Тобі більше подобається, коли ви з хлопцями розповідаєте щось один одному.	або	Тобі більше подобається грати зі своїми друзями.
51. Чи підвищуєш ти голос під час розмови, коли сильно хвилюєшся?	або	Ти ніколи не підвищуєш голос під час розмови і говориш спокійно.
52. Охочіше ти пішов би на урок.	або	Охочіше ти подивився б матч з футболу.
53. Тобі заважають сторонні розмови, коли ти слухаєш радіо або дивишся телевізор.	або	Тобі не заважають сторонні розмови, коли ти слухаєш радіо або дивишся телевізор.
54. Тобі буває важко в школі.	або	Тобі не буває в школі важко.
55. Якщо тебе вдома чимось розлютили, то ти не звертаєш уваги і спокійно виходиш з кімнати.	або	Якщо тебе вдома чимось розлютили, то, виходячи з кімнати, ти можеш грюкнути дверима

Текст особистісного опитувальника Кеттела для дівчаток

Частина 1

1. Ти швидко справляєшся зі своїми домашніми завданнями.	або	Ти довго виконуєш свої домашні завдання.
2. Якщо над тобою пожартували, ти трохи сердишся.	або	Якщо над тобою пожартували, ти сприймаєш це з гумором, і разом з усіма смієшся.
3. Ти впевнена, що майже все можеш робити так, як треба.	або	Ти переконана, що можеш впоратися тільки з деякими завданнями.
4. Ти часто здійснюєш помилки.	або	Ти майже не робиш помилок.
5. У тебе багато друзів.	або	У тебе мало друзів.
6. Інші дівчатка вміють робити більше, ніж ти.	або	Інші дівчатка вміють робити те ж саме, що й ти.
7. Ти завжди добре запам'ятовуєш імена людей.	або	Трапляється, що ти погано запам'ятовуєш імена людей.
8. Ти багато читаєш.	або	Більшість дівчат читають більше, ніж ти.
9. Коли вчитель обирає іншу дівчинку для виконання роботи, яку ти хотіла б зробити сама, то тобі стає прикро.	або	Коли вчитель обирає для виконання роботи, яку ти хотіла б зробити сама, іншу дівчинку, то ти швидко забуваєш про це і не ображаєшся.
10. Ти вважаєш, що твої пропозиції, ідеї, вигадки завжди хороші й правильні.	або	Ти вважаєш, що твої ідеї, пропозиції та вигадки не завжди правильні.
11. Ти зазвичай мовчазна.	або	Ти зазвичай балакуєш.
12. Якщо мама на тебе сердиться, то вона не права.	або	Якщо мама на тебе сердиться, то у тебе виникає відчуття, що ти щось зробила неправильно.
13. Тобі сподобалося б більше займатися з книгами в бібліотеці.	або	Тобі більше сподобалося б бути капітаном дальнього плавання.
14. Ти можеш ввечері досить довго сидіти спокійно.	або	Ти не можеш увечері довго сидіти спокійно і починаєш соватися.
15. Якщо дівчинки розмовляють про якесь місце, яке ти добре знаєш, то ти теж включаєшся в розмову, перебиваючи їх.	або	Якщо дівчинки розмовляють про якесь знайоме тобі місце, то ти їх не перебиваєш і чекаєш, коли вони закінчать говорити.
16. Ти змогла б стати космонавткою.	або	Ти не змогла б стати космонавткою.
17. Твоя мама говорить, що ти занадто неспокійна і непосидюча.	або	Твоя мама говорить, що ти тиха і спокійна.
18. Ти більш охоче слухаєш, як	або	Тобі більше подобається

розповідають інші.		розповідати самій.
19. У вільний час ти краще почитала б книгу.	або	У вільний час ти краще б пограла в м'яч.
20. Ти завжди обережна у своїх рухах.	або	Буває так, що, бігаючи, ти зачіпаєш речі і інших людей.
21. Ти турбуєшся, що тебе можуть за щось покарати.	або	Тебе ніколи не хвилює те, що тебе за щось можуть покарати.
22. Коли ти виростеш, то тобі більше сподобалося б будувати будинки.	або	Коли ти виростеш, то тобі більше хотілося б стати пілотом або стюардесою.
23. Учитель часто робить тобі зауваження на уроках.	або	Учитель рідко робить тобі зауваження на уроках.
24. Коли твої друзі про щось сперечаються, то ти зазвичай втручаєшся в їх суперечку.	або	Коли твої друзі про щось сперечаються, то ти зазвичай мовчиш.
25. Ти можеш займатися, коли інші в класі розмовляють, сміються.	або	Ти не можеш займатися, коли інші в класі сміються або розмовляють.
26. Ти любиш слухати «Новини» по телевізору.	або	Коли починають передавати «Новини», ти не дивишся телевізор і віддаєш перевагу займатися чимось іншим.
27. Тебе ображають дорослі.	або	Дорослі тебе добре розуміють.
28. Ти спокійно переходиш вулицю там, де великий рух транспорту.	або	Ти трохи боїшся переходити вулицю там, де великий рух транспорту.
29. З тобою нерідко трапляються великі неприємності.	або	З тобою рідко трапляються великі неприємності.
30. Якщо ти знаєш відповідь, то відразу ж піднімаєш руку.	або	Якщо ти знаєш відповідь, то піднімеш руку і відповідаєш тільки тоді, коли тебе викличуть.
31. Коли в клас приходить новенька, то ти з нею знайомишся так само швидко, як і інші дівчата.	або	Коли в клас приходить новенька, то ти не поспішаєш знайомитися з нею і робиш це однією з останніх.
32. Охочіше ти стала б водієм якого-небудь транспорту (автобуса, тролейбуса, таксі).	або	Охочіше ти стала б лікарем.
33. Ти часто засмучуєшся, коли щось не виходить.	або	Ти рідко засмучуєшся, коли у тебе щось не виходить.
34. Коли хтось із дітей просить допомогти на контрольній роботі, то ти кажеш, щоб він робив все сам.	або	Коли хтось із товаришів просить йому допомогти під час контрольної, то ти допомагаєш, якщо не бачить учитель.

35. Дорослі не звертають на тебе увагу і розмовляють в твоїй присутності.	або	Дорослі в твоїй присутності звертають на тебе увагу і починають розмовляти з тобою.
36. Якщо ти чуєш сумну історію, то сльози навертаються на твої очі.	або	Якщо ти чуєш якусь сумну історію, то це ніяк не зачіпає тебе.
37. Більшість твоїх планів тобі вдається здійснити.	або	Більшу частину твоїх планів тобі не вдається здійснити так, як це було задумано.
38. Коли мама кличе тебе додому з вулиці, ти йдеш не відразу, але продовжуєш деякий час ще грати.	або	Коли мама кличе з вулиці додому, ти йдеш відразу ж.
39. Чи можеш ти, не соромлячись, встати в класі і перед усіма розповісти якусь історію.	або	Коли потрібно встати перед усім класом і що-небудь розповісти, то ти завжди боїшся і бентежишся.
40. Тобі подобається залишатися з маленькими дітьми.	або	Тобі не подобається залишатися з маленькими дітьми.
41. Буває так, що тобі самотньо і сумно.	або	Не буває так, щоб тобі було сумно і самотньо.
42. Уроки вдома ти робиш завжди в різний час дня.	або	Уроки вдома ти завжди робиш в один і той же час.
43. Тобі добре живеться.	або	Тобі погано живеться.
44. З великим задоволенням ти вирушила б за місто помилуватися красивою природою.	або	З великим задоволенням ти вирушила б на виставку нових товарів.
45. Якщо тобі роблять зауваження, лають, то ти не засмучуєшся, зберігаєш спокій і гарний настрій.	або	Якщо тобі роблять зауваження, лають, то ти сильно засмучуєшся.
46. Швидше тобі сподобалося б працювати на кондитерській фабриці.	або	Тобі швидше сподобалося б бути вчителькою.
47. Коли дівчата в класі шумлять, то ти сидиш тихо.	або	Коли дівчата в класі шумлять, то ти шумиш разом з ними.
48. Якщо тебе штовхають в автобусі, то ти не звертаєш на це увагу і вважаєш, що нічого особливого не сталося.	або	Коли тебе штовхають в автобусі, то ти злишся.
49. Тобі траплялося робити щось таке, чого не слід було б робити.	або	Тобі не траплялося робити такого, що не слід було б робити.
50. Ти віддаєш перевагу друзям, які люблять побалуватися, побігати, побешкетувати.	або	Ти віддаєш перевагу друзям, які поводяться серйозно.

51. Ти відчуваєш стан занепокоєння, роздратування, коли доводиться тихо чекати, поки щось почнеться.	або	Довге очікування чогось не приносить тобі ніякого занепокоєння.
52. Ти зараз охочіше б ходила до школи.	або	Ти зараз охочіше б поїхала подорожувати на автомобілі.
53. Буває, що ти злишся на всіх.	або	Ти завжди і всім задоволена.
54. Тобі б більше сподобався м'який, поблажливий учитель.	або	Тобі більше б сподобався суворий вчитель.
55. Вдома ти їси все, що тобі пропонують.	або	Вдома ти їси тільки те, що тобі хочеться, і протестуєш, коли дають їжу, яку ти не любиш.

Частина 2

1. До тебе майже всі добре ставляться.	або	До тебе добре ставляться тільки деякі люди.
2. Коли ти вранці прокидаєшся, то відчуваєш себе сонною і млявою.	або	Коли ти вранці прокидаєшся, то відчуваєш себе бадьорою і веселою.
3. Ти зазвичай закінчуєш свою роботу швидше, ніж інші.	або	Ти зазвичай закінчуєш свою роботу після того, як інші її виконають.
4. Ти іноді буваєш невпевненою в собі.	або	Ти завжди впевнена в собі.
5. Ти завжди радієш, коли бачиш своїх шкільних друзів.	або	Іноді тобі не хочеться нікого бачити.
6. Тобі мама каже, що ти занадто повільна.	або	Тобі мама каже, що ти все робиш швидко.
7. Іншим дітям подобається те, що ти пропонуєш.	або	Іншим дітям не завжди подобається те, що ти пропонуєш.
8. У школі ти виконуєш все точно так, як вимагають.	або	У школі багато твоїх однокласники краще виконують вимоги, ніж ти.
9. Ти думаєш, що всі діти намагаються тебе перехитрити.	або	Ти думаєш, що всі діти не намагаються це робити і ставляться до тебе по-дружньому.
10. Ти завжди все робиш добре.	або	Бувають дні, коли у тебе нічого не виходить.
11. Під час уроку ти сидиш спокійно.	або	Під час уроку ти любиш покрутитися.
12. Ти іноді заперечуєш своїй мамі.	або	Ти завжди погоджуєшся зі своєю мамою, побоюючись її.
13. Тобі більше подобається кататися на лижах в парку, в лісі.	або	Тобі більше подобається кататися на лижах з гір.
14. Ти вважаєш, що ти завжди ввічлива.	або	Ти вважаєш, що іноді буваєш недостатньо ввічливою.
15. Кажуть, що з тобою важко	або	Кажуть, що з тобою легко мати

домовитися: ти любиш наполягати на своєму.		справу: ти поступаєшся, йдеш назустріч іншим.
16. Ти обмінювалася з ким-небудь з дівчат своїми речами.	або	Ти цього ніколи не робила.
17. Тобі хочеться іноді бути неслухняною.	або	У тебе ніколи не виникає бажання бути неслухняною.
18. Твоя мама все робить краще, ніж ти.	або	Часто твої пропозиції бувають краще, ніж мамині.
19. Якби ти була дикою твариною, то швидше захотіла б стати швидкісним конем.	або	Якби ти була дикою твариною, то швидше захотіла б стати тигрицею.
20. Коли тобі повідомляють приємну новину, ти спокійно радієш.	або	Коли тобі повідомляють приємну новину, тобі хочеться стрибати від радості.
21. Якщо хтось до тебе ставиться не дуже добре, то ти не ображаєшся і прощаєш йому це.	або	Якщо хтось ставиться до тебе недобре, то ти так само ставишся до нього.
22. Тобі більше сподобалося б в басейні плавати.	або	Тобі більше сподобалося б в басейні пірнати з вишки.
23. Учитель каже, що ти недостатньо уважна і допускаєш багато помилок в зошиті.	або	Учитель каже, що ти завжди достатньо уважна і не допускаєш помилок в зошиті.
24. У суперечках ти за будь-яку ціну прагнеш довести іншим свою правоту.	або	У суперечках ти не прагнеш доводити свою правоту і спокійно поступаєшся іншим.
25. Ти краще послухала б яку-небудь історію про війну.	або	Ти краще послухала б історію з життя тварин.
26. Ти завжди допомагаєш новим учням, які прийшли до вас у клас.	або	Зазвичай новим учням у вашому класі допомагають інші, а не ти.
27. Про свої неприємності ти довго не можеш забути.	або	Ти швидко забуваєш про свої неприємності.
28. Тобі більше сподобалося б шити вбрання.	або	Тобі більше сподобалося б бути балериною.
29. Якщо мама тебе насварила, ти стаєш сумною.	або	Якщо мама тебе насварила, то у тебе майже ніколи не псується настрій.
30. Ти завжди збираєш свій портфель звечора.	або	Буває так, що ти збираєш свій портфель тільки вранці, перед самим відходом до школи.
31. Тебе вчитель часто хвалить.	або	Учитель тебе хвалить дуже рідко.
32. Ти спокійно можеш доторкнутися до павука.	або	Павук тобі дуже неприємний, і ти не в змозі до нього доторкнутися.
33. Ти часто ображаєшся.	або	Трапляється дуже рідко, щоб ти на кого-небудь ображалася.

34. Коли батьки говорять, що тобі пора спати, ти відразу ж йдеш в ліжко.	або	Коли батьки говорять, що тобі пора спати, ти йдеш в ліжко не відразу і продовжуєш грати.
35. Ти завжди бентежишся, коли доводиться розмовляти з незнайомими людьми.	або	Ти майже ніколи не бентежишся, коли тобі доводиться розмовляти з незнайомими людьми.
36. Ти швидше воліла б стати художником.	або	Ти швидше воліла б бути хорошим перукарем.
37. У тебе все вдало виходить.	або	У тебе бувають невдачі.
38. Якщо ти не зрозуміла умову завдання, ти звертаєшся за роз'ясненням до кого-небудь із дівчат.	або	Якщо ти не зрозуміла умову задачі, то ти звертаєшся за роз'ясненням до вчителя.
39. Ти можеш розповідати смішні історії так, щоб всі сміялися.	або	Ти не можеш розповідати смішні історії так, щоб всі сміялися.
40. Після уроку тобі завжди хочеться деякий час побувати біля вчителя.	або	Після уроку тобі завжди хочеться швидше вийти з класу і погуляти в коридорі.
41. Іноді ти сидиш без діла і відчуваєш себе погано.	або	Такого з тобою ніколи не буває.
42. По дорозі зі школи додому ти зупиняєшся пограти.	або	По дорозі зі школи ти не зупиняєшся пограти і відразу йдеш додому.
43. Твої батьки завжди вислуховують тебе.	або	Твої батьки часто сильно зайняті і не вислуховують тебе.
44. Коли ти не можеш вийти з дому, то тобі буває від цього сумно.	або	Коли ти не можеш вийти з дому, то це тебе не засмучує.
45. У тебе мало труднощів у житті.	або	У тебе багато труднощів у житті.
46. У вільний час ти краще пішла б у кіно.	або	У вільний час ти краще пішла б садити квіти і дерева у дворі.
47. Ти охочіше розповіси мамі про свої шкільні справи.	або	Ти охочіше розповісиш мамі про прогулянки, екскурсії.
48. Якщо друзі беруть твої речі без дозволу, то ти вважаєш, що в цьому немає нічого особливого.	або	Якщо друзі беруть твої речі без дозволу, то ти сердишся на них за це.
49. Ти зазвичай здригаєшся при несподіваному звуці.	або	Ти просто озираєшся при несподіваному звуці.
50. Тобі більше подобається, коли ви з дівчатками розповідаєте щось один одному.	або	Тобі більше подобається грати з дівчатками в щось.
51. Ти підвищуєш голос в розмові,	або	Ти завжди розмовляєш спокійно.

коли схвильована.		
52. Ти більш охоче пішла б на урок.	або	Ти більш охоче подивилася б виступ фігуристів.
53. Якщо ти слухаєш радіо або дивишся телевізор, то тобі заважають сторонні розмови.	або	Якщо ти слухаєш радіо або дивишся телевізор, то ти не помічаєш сторонніх розмов.
54. Тобі буває в школі важко.	або	Тобі в школі завжди легко.
55. Якщо тебе вдома чимось розлютили, то ти спокійно виходиш з кімнати.	або	Якщо тебе вдома чимось розлютили, то виходячи з кімнати, ти можеш грюкнути дверима.

Обробка та аналіз результатів

Дана методика є оригінальною і спеціально розроблена для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, являє собою модифікацію, адаптацію стосовно до дітей відомого дорослого варіанту 16-факторного особистісного тесту Р. Кеттела.

Тест включає в себе 12 шкал, які відповідають основним рисам особистості дитини. Кожна риса (фактор) може бути як позитивною, так і негативною, наприклад: «інтелектуальну розвиненість - інтелектуальна нерозвиненість», причому повна шкала оцінки від мінімального до максимального пункту становить 10 балів із середнім значенням 5,5 бала.

Нижче наводиться опис 11 особистісних рис (Дванадцята риса - «інтелектуальна розвиненість» - виключена з тієї причини, що по-перше, для оцінки інтелекту в комплексі є спеціальні методики, по-друге, шляхом кількох питань - завдань оцінити рівень розвитку мислення дитини неможливо). У методиці прийнято виділяти три рівня розвитку різних рис особистості: низький (від 1 до 3 балів), середній (від 4 до 7 балів) і високий (від 8 до 10 балів). При описах різних особистісних рис виділяються і представляються тільки дві крайні полюси їх розвитку: високий і низький. Зазначаються відповідні їм кількісні оцінки за прийнятою шкалою і дається короткий якісний опис. Назви більшості рис особистості складні в тому сенсі, що в них, як правило, не називається протилежний полюс шкали, відповідно позитивним чи негативним. Йдеться про те, що там, де це необхідно, вони представляються в окремому, власному формулюванні. Так, наприклад, перша з рис особистості названа «екстраверсія». Передбачається, що протилежна їй риса, також оцінюється за допомогою цієї ж шкали, - інтроверсія, і вона має місце тоді, коли екстраверсія у дитини відносно слабо розвинена.

Опитувальник по дитячому варіанту тесту Кеттела містить 110 суджень, які стосуються різних сторін життя дитини та її взаємодії з

іншими людьми. У них є прямі і непрямі питання, пов'язані з самою особистістю досліджуваного, включаючи його соціальні установки, самооцінку і ряд інших якостей.

До кожного питання тесту даються на вибір дві відповіді, вірніше, два можливих альтернативних судження: опитуваний повинен виразити свою згоду або відхилити її.

Опитувальник розділений на дві частини по 55 суджень-питань у кожній. Всі одинадцять шкал запитальника містять по 10 суджень (5 у кожній частині), і значима відповідь на кожне судження оцінюється в 1 бал. Сума балів, отриманих по кожній шкалі, за допомогою відповідних таблиць переводиться в оцінки за 10 бальною шкалою.

Крайні оцінки - 1 і 10 балів - на практиці зустрічаються рідко і є екстремальними, надмірно акцентуйовані цими рисами особистості.

Психодіагностику за даною методикою можна проводити як індивідуальним, так і груповим способом. Для проведення групової психодіагностики дітям, кожному окремо, роздаються списки суджень. Для хлопчиків одні, для дівчаток - інші, а також пропонуються спеціальні бланки для відповідей на ці судження (див. табл. 1 А, Б).

Таблиця 1

Бланк для відповідей досліджуваних на запитальник тесту Кеттела А

Прізвище, ім'я:

Дата:

		26 ☐ ☐	46 ☐ ☐
	11 ☐ ☐	27 ☐ ☐	47 ☐ ☐
Частина 1	12 ☐ ☐	28 ☐ ☐	48 ☐ ☐
	13 ☐ ☐	29 ☐ ☐	49 ☐ ☐
		30 ☐ ☐	50 ☐ ☐
	14 ☐ ☐	31 ☐ ☐	51 ☐ ☐
	15 ☐ ☐	32 ☐ ☐	52 ☐ ☐
	16 ☐ ☐	33 ☐ ☐	53 ☐ ☐
		34 ☐ ☐	54 ☐ ☐
	17 ☐ ☐	35 ☐ ☐	55 ☐ ☐
1 ☐ ☐	18 ☐ ☐	36 ☐ ☐	
2 ☐ ☐	19 ☐ ☐	37 ☐ ☐	
3 ☐ ☐		38 ☐ ☐	
4 ☐ ☐	20 ☐ ☐	39 ☐ ☐	
5 ☐ ☐	21 ☐ ☐	40 ☐ ☐	
6 ☐ ☐	22 ☐ ☐	41 ☐ ☐	
7 ☐ ☐		42 ☐ ☐	
8 ☐ ☐	23 ☐ ☐	43 ☐ ☐	
9 ☐ ☐	24 ☐ ☐	44 ☐ ☐	
10 ☐ ☐	25 ☐ ☐	45 ☐ ☐	

Таблиця 2

Бланк для відповідей досліджуваних на запитальник тесту Кеттела Б

Прізвище, ім'я:

Дата:

Частина 2

1 ☐ ☐	11 ☐ ☐	26 ☐ ☐	46 ☐ ☐
2 ☐ ☐	12 ☐ ☐	27 ☐ ☐	47 ☐ ☐
3 ☐ ☐	13 ☐ ☐	28 ☐ ☐	48 ☐ ☐
4 ☐ ☐		29 ☐ ☐	49 ☐ ☐
5 ☐ ☐		30 ☐ ☐	50 ☐ ☐
6 ☐ ☐	14 ☐ ☐	31 ☐ ☐	51 ☐ ☐
7 ☐ ☐	15 ☐ ☐	32 ☐ ☐	52 ☐ ☐
8 ☐ ☐	16 ☐ ☐	33 ☐ ☐	53 ☐ ☐
9 ☐ ☐		34 ☐ ☐	54 ☐ ☐
10 ☐ ☐	17 ☐ ☐	35 ☐ ☐	55 ☐ ☐
	18 ☐ ☐	36 ☐ ☐	
	19 ☐ ☐	37 ☐ ☐	
		38 ☐ ☐	
	20 ☐ ☐	39 ☐ ☐	
	21 ☐ ☐	40 ☐ ☐	
	22 ☐ ☐	41 ☐ ☐	
		42 ☐ ☐	
	23 ☐ ☐	43 ☐ ☐	
	24 ☐ ☐	44 ☐ ☐	
	25 ☐ ☐	45 ☐ ☐	

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI

При визначенні кількості балів, отриманих дитиною за кожну з оцінюваних рис особистості, використовується стандартний ключ (табл. 2), який накладається на опитувальний лист (табл. 1). Ключ є шаблоном, за допомогою якого швидко знаходяться та підраховуються потрібні бали.

Кожна риса особистості на шаблоні позначена цифрою, і ті відповіді, які збігаються з шаблоном, оцінюються в 1 бал. Потім всі бали, отримані за 1-у і 2-у частини опитувальника, підсумовуються для кожної риси особистості. Отримана сума балів є попередньою оцінкою риси особистості. Вона записується в нижній частині бланка для відповідей (табл. 1 Б) проти відповідної риси особистості.

Ключ до методики ■ «Тест Кеттела».

				26 ■	VI	46	■	X		
		11	■	III	27	■	VII	47	■	X
		12	■	IV	28	■	VIII	48	■	XI
		13	■	V	29	■	IX	49	■	XI
					30	■	VI	50	■	X
		14	■	III	31	■	VII	51	■	XI
		15	■	IV	32	■	VIII	52	■	X
		16	■	V	33	■	IX	53	■	XI
					34	■	VI	54	■	X
		17	■	III	35	■	VII	55	■	XI
1	■		I	18	■	IV	36	■	VIII	
2		■	I	19	■	V	37	■	IX	
3	■		II				38	■	VI	
4		■	II	20	■	III	39	■	VII	
5	■		I	21	■	IV	40	■	VIII	
6		■	II	22	■	V	41	■	IX	
7	■		I				42	■	VI	
8	■		II	23	■	III	43	■	VII	
9		■	I	24	■	IV	44	■	VIII	
10	■		II	25	■	V	45	■	IX	

Примітка. Ключ виготовляється в точній відповідності з форматом бланків для відповідей піддослідних (табл. 1 А, Б) і при зміні шляхом його послідовного накладення на частину 1 і частину 2 бланка відповідей піддослідних. Попередньо в ключі повинні бути прорізані наскрізні отвори в місцях, де мають бути чорні квадрати.

Кожна така оцінка далі переводиться в стандартну 10-бальну, шляхом співвіднесення її з нормативними даними, наведеними у вигляді таблиць, для дітей різної статі і віку (8-10 років і 11-12 років) (табл. 3). Відповідно до статті за віком досліджуваних у таблиці знаходять для кожної риси особистості інтервал, який включає попередні оцінки, і співвідносять їх зі значенням нормативів, позначених в першому рядку таблиці. Кожна з них і є остаточна, або шкальна, оцінка виражена в одиницях 10-бальної шкали.

Таблиця 3

Нормативні дані по дитячому варіанту особистісного тесту Кеттела

Норми для хлопчиків 8-10 років										
Риси особистості	Бали в десятибальній шкалі									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	0	1-2	3	4	5	6	7	8	9	10
II	0	1	2	3	4-5	6	7	8	9	10
III	0	1	2	3	4-5	6	7	8	9	10

IV	0	—	1	2	3	4	6	6	7-8	9-10
V	0-1	2	3	4	5	6	7	—	8	9-10
VI	0	1	2	3-4	5	6	7	8	9	10
VII	0-2	3	4	5	6	7	8	—	9	10
VIII	—	0	1	2	3	4	5	6	7	8-10
IX	—	0	1	2	3	4-5	6-7	7	8	9-10
X	0	1	2	3	4-5	6	7	8	9	10
XI	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9-10

Норми для дівчаток 8-10 років

Риси особистості	Бали в десятибальній шкалі									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	0-1	2-3	4	5	6	7	8	9	—	10
II	0	1	2	3-4	5	6	7	8	9	10
III	—	0	1	2	3	4	5-6	7-8	9	10
IV	—	0	1	2	3	4	5	7	8	8-10
V	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9-10
VI	0-1	2	3-4	5	6	7	8	—	9	10
VII	0-1	2-3	4	5	6	7	8	—	9	10
VIII	0-1	2	3-4	5	6	7	8	9	—	10
IX	—	0	1	2	3	4	5	6	7	8-10
X	0-1	2	3-4	5	6	7	8	9	—	10
XI	—	0	1	2	3	4	5	6-7	8	9-10

Норми для хлопчиків 11-12 років

Риси особистості	Бали в десятибальній шкалі									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	—	1	2	3	4-5	7	8	9	—	10
II	0	1	2	3	4-5	6	7	8	9	10
III	0	1	2-3	4	5	6	7	8	9	10
IV	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V	0-1	2-3	4	5	6	7	8	9	—	10
VI	0	1	—	2	3	4	5	6-7	8	9-10
VII	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
VIII	0	—	1	2	3	4	5	6	7	8-10
IX	—	0	1	2	3	4	5-6	7	8	9-10
X	—	0	1	2	3	4	5	7	8	8-10
XI	0	1	2	3-4	5	6	7	8	9	10

Норми для дівчаток 11-12 років

Риси особистості	Бали в десятибальній шкалі									
------------------	----------------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	0-2	3	4	5	6	7	8	9	9	10
II	0	1	2	3	4-5	6	7	8	9	10
III	0	1	2	3-4	5	7	8	9	10	10
IV	0-1	2	3	4	5	6	8	9	10	10
V	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
VI	0	1	2	3	4	5	6-7	8	9	10
VII	0-1	2	3	4	5-6	7	8	9	9	10
VIII	0-2	3	—	4	5	6	7	8	9	10
IX	0	1	2	3	4	5	6-7	8	9	10
X	0	1	2	3	4	5	6-7	8	9	10
XI	0	1	2-3	4	5	6	7	8	9	10

Інтерпретація результатів

Риса I. Екстраверсія

Високі бали за відповідною шкалою - **8-10 балів** - характеризують дитину як відкриту, доброзичливу, прораховуючу, співчутливу, уважну до людей.

Низькі бали за цією ж шкалою презентують її як замкнуту, недовірливу, відокремлену, байдужу до навколишнього середовища - **від 1 до 3 балів**.

Дитина з високою оцінкою за цією шкалою характеризується як емоційна, з домінуванням позитивних емоцій, весела і товариська. Дитина з низькою оцінкою тієї самої риси особистості характеризується недовірливістю, образливістю, нездатністю приховувати свої негативні емоції, будувати взаємостосунки з оточуючими людьми на позитивній основі. У її поведінці часто спостерігаються егоцентризм, упертість.

Риса II. Впевненість у собі

Дитина з високими балами за цією шкалою **8-10 балів** характеризується як впевнена у собі, з низькою тривожністю.

Дитина з низькими балами за цією шкалою - **від 1 до 3** - характеризується як невпевнена у собі, легко вразлива.

Низькі значення цієї риси особистості зазвичай виявляються у дітей, які емоційно гостро реагують на свої невдачі, оцінюють себе як менш здібних в порівнянні з більшістю однолітків, погано контролюють свої емоції, переживають психологічні та поведінкові труднощі в пристосуванні до нової обстановки, умов життя. Високі значення за цією шкалою, навпаки відмічаються у добре соціально адаптованих дітей.

Риса ІІІ. Емоційна незбудливість

Діти з високою оцінкою за цією шкалою - **8-10 балів** - характеризуються як нетерплячі, легко збудливі, реактивні. Для дітей з підвищеною збудливістю характерні нестійка увага, підвищена рухова активність.

Діти, які мають порівняно низькі оцінки - **від 1 до 3 балів**, виявляються стриманими, незбудливими і флегматичними, найчастіше спокійними. Низька оцінка за цими якостями особистості розглядається як ознака емоційної врівноваженості, стриманості.

Риса ІV. Незалежність

Дитина з високими значеннями по даній шкалі - **8-10 балів** - є незалежною, наполегливою, що прагнуть домінувати над оточуючими людьми, ні в чому не поступаються їм.

Дитина, яка має низькі показники - **1-3 бали**, навпаки, виявляє схильність до ризику, безпечність.

Риса V. Розсудливість

Високі показники за цією шкалою **8-10 балів** говорять про розсудливість, розважливість дитини, про її серйозність і обережність.

Низькі показники, навпаки, свідчать про схильність до ризику - **1-3 бали**. Діти, які мають низьку оцінку з цієї риси особистості, відрізняються авантюризмом, безвідповідальністю, переоцінкою своїх можливостей і надмірним, невиправданим оптимізмом. Діти, які володіють високою оцінкою, поведуться розумно, зважено, намагаються не ризикувати там, де можна уникнути ризику і діяти напевно.

Риса VI. Сумлінність

Високі значення за цією шкалою - **8-10 балів** - свідчать про сумлінність, старанність, відповідальність дитини.

Низькі показники за цією ж шкалою - **1-3 бали** - є ознакою несумлінності, безвідповідальності.

Ця риса особистості відображає те, як дитина сприймає і виконує прийняті і схвалені більшістю людей правила і норми поведінки. Низькі оцінки зазвичай мають діти, які зневажають своїми обов'язками, не заслуговують довіри, часто конфліктують з батьками і вчителями. На позитивному полюсі за ступенем розвиненості такої особистісної риси концентруються діти з високорозвиненим почуттям відповідальності, сумлінні, цілеспрямовані, акуратні.

Риса VII. Сміливість

Високі значення - **8-10 балів** - мають сміливі, рішучі діти. Низькі значення - **1-3 бали** - мають діти боязкі і сором'язливі, нерішучі у своїх діях і вчинках.

Риса VIII. Практичність

Високі бали за цією шкалою - **8-10 балів** - свідчать про непрактичність, мрійливість, нереалістичність дитини.

Низькі бали за цією ж шкалою - **1-3 бали**, навпаки, є ознакою реалістичності, практичності, вміння покладатися на себе. Така дитина часто поводить себе як самотня і незалежна, в той час як дитина, яка має високі бали, виступає як занадто сентиментальна, довірлива, потребує підтримки, схильна до впливів середовища.

Риса IX. Оптимізм

Дитина, що має високу оцінку (**8-10 балів**), легко виводиться зі стану душевної рівноваги, часто має понижений настрій.

Дитина з низькою оцінкою - **1-3 бали** - зазвичай спокійна і рідко засмучується.

Риса X. Самоконтроль

Високі бали (**8-10**) за цією шкалою свідчать про гарну соціальну пристосованість та вміння контролювати свою поведінку.

Низькі бали (**1 -3**) - це ознакою невміння контролювати свою поведінку.

Риса XI. Незворушність

Дитина з високими значеннями (**8-10 балів**) за цією шкалою відрізняється підвищеною нервовою напруженістю.

Дитина з низькою оцінкою - **1-3 бали**, як правило, спокійна і незворушна.

ОСОБИСТІСНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК Р. КЕТТЕЛЛА

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Особистісний опитувальний Р.Кеттелла 16 PF	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Капустина А.Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла / А. Н. Капустина. - СПб. : Речь, 2001. С. 55-81, 96-97.

10. Мене бавить, що те, що люди роблять, зовсім не схоже на те, що вони потім розповідають про це.
а) так   б) іноді   в) ні
11. Читаючи про якусь подію, я цікавлюсь усіма подробицями.
а) завжди   б) іноді   в) рідко
12. Коли друзі кепкують з мене, я зазвичай сміюся разом з усіма і зовсім не ображаюся.
а) вірно   б) не знаю   в) невірно
13. Якщо мені хтось нагрубіянить, я можу швидко забути про це.
а) вірно   б) не знаю   в) невірно
14. Мені більше подобається придумувати нові способи у виконанні якоїсь роботи, ніж притримуватись встановлених прийомів.
а) вірно   б) не знаю   в) невірно
15. Коли я планую щось, я віддаю перевагу робити щось самотійно, без чийсь допомоги.
а) вірно   б) іноді   в) ні
16. Я думаю, що я менш чутливий і не так легко збудливий, ніж більшість людей.
а) вірно   б) важко відповісти   в) невірно
17. Мене дратують люди, які не можуть швидко приймати рішення.
а) вірно   б) не знаю   в) не вірно
18. Іноді, хоч і короткочасно, у мене виникало почуття роздратованості по відношенню до батьків.
а) так   б) не знаю   в) ні
19. Я скоріше розкрив би свої таємні думки:
а) моїм гарним друзям   б) не знаю   в) у своєму щоденнику
20. Я думаю, що слово, протилежне за змістом слову –неточний – це:
а) недбалий   б) ретельний   в) приблизний
21. У мене завжди вистачає енергії, коли мені це необхідно.
а) так   б) важко сказати   в) ні
22. Мене більше дратують люди, що:
а) своїми грубими жартами змушують людей червоніти
б) важко відповісти
в) створюють незручності для мене, коли запізнюються на умовлену зустріч
23. Мені дуже подобається запрошувати гостей і розважати їх.
а) вірно   б) не знаю   в) не вірно

24. Я думаю, що:
- а) не усе треба робити однаково старанно
  - б) важко сказати
  - в) будь-яку роботу варто виконувати старанно, якщо Ви за неї взялись
25. Мені завжди приходить переборювати зніяковілість.
- а) так
  - б) можливо
  - в) ні
26. Мої друзі частіше:
- а) радяться зі мною
  - б) роблять те й інше порівну
  - в) дають мені поради
27. Якщо приятель обманює мене в дрібницях, я скоріш віддаю перевагу зробити вигляд, що не помітив цього, ніж викрити його.
- а) так
  - б) іноді
  - в) ні
28. Мені подобається друг:
- а) інтереси якого мають діловий і практичний характер
  - б) не знаю
  - в) який відрізняється глибоко продуманими поглядами на життя
29. Я не можу спокійно слухати, як інші люди висловлюють ідеї, протилежні тим, у які я твердо вірю.
- а) вірно
  - б) важко відповісти
  - в) невірно
30. Мене хвилюють мої минулі вчинки і помилки.
- а) так
  - б) не знаю
  - в) ні
31. Якби я однаково вмів і те й інше, то я б віддав перевагу:
- а) грати в шахи
  - б) важко сказати
  - в) грати в городки
32. Мені подобаються товариські, компанійські люди.
- а) так
  - б) не знаю
  - в) ні
33. Я настільки обережний і практичний, що зі мною трапляється менше неприємних несподіванок ніж з іншими людьми.
- а) так
  - б) важко сказати
  - в) ні
34. Я можу забути про свої турботи і обов'язки, коли мені це необхідно.
- а) так
  - б) іноді
  - в) ні
35. Мені буває важко визначити, що я неправий.
- а) так
  - б) іноді
  - в) ні
36. На підприємстві мені було б цікавіше:
- а) працювати з машинами і механізмами і брати участь в основному виробництві
  - б) важко сказати
  - в) розмовляти з людьми, займаючись суспільною роботою
37. Яке слово не пов'язане з двома іншими?
- а) кішка
  - б) близько
  - в) сонце

38. Те, що відриває мою увагу:
а) дратує мене   б) щось середнє   в) не турбує мене
цілком
39. Якби в мене було багато грошей, то я:
а) подбав би про те, щоб не викликати до себе заздрості
б) не знаю
в) жив би, не обмежуючи себе ні в чому
40. Гірше покарання для мене:
а) важка робота   б) не знаю   в) бути замкненим самому
41. Люди повинні більше, ніж вони роблять це зараз, дотримуватись законів моралі.
а) так   б) іноді   в) ні
42. Мені говорили, що дитиною я був:
а) спокійним і любив залишатися один б) не знаю   в) жвавим і
рухливим
43. Мені подобалася би практична повсякденна робота з різноманітними приладами і машинами.
а) так   б) не знаю   в) ні
44. Я думаю, що більшість свідків говорять правду, навіть якщо це нелегко для них.
а) так   б) важко сказати   в) ні
45. Іноді я не наважуюсь впровадити в життя свої ідеї, тому що вони здаються мені нездійсненними.
а) вірно   б) важко відповісти   в) невірно
46. Я намагаюся сміятися з жартів не так голосно, як це робить більшість людей.
а) вірно   б) не знаю   в) невірно
47. Я ніколи не почуваю себе таким нещасним, що хочеться плакати.
а) вірно   б) не знаю   в) невірно
48. У музиці я насолоджуюсь:
а) маршами у виконанні військових оркестрів б) не знаю в)
скрипковими соло
49. Я б скоріше віддав перевагу провести два літніх місяці:
а) у селі з одним або двома друзями
б) важко сказати
в) очолюючи групу в туристському таборі
50. Зусилля, витрачені на упорядкування планів:

- а) ніколи не зайві   б) важко сказати   в) не коштують цього
51. Необдумані вчинки і висловлювання моїх приятелів у мою адресу не кривдять і не засмучують мене.
а) вірно   б) не знаю   в) невірно
52. Коли мені усе вдається, я визнаю ці справи легкими.
а) завжди   б) іноді   в) рідко
53. Я віддав би перевагу працювати:
а) в установі, де мені прийшлося б керувати людьми й увесь час бути серед них
б) важко відповісти
в) архітектором, який у тихій кімнаті розробляє свій проект
54. Будинок так відноситься до кімнати, як дерево:
а) до лісу   б) до рослини   в) до листка
55. Те, що я роблю, у мене не виходить:
а) рідко   б) іноді   в) часто
56. У більшості справ я віддаю перевагу:
а) ризикнути   б) не знаю   в) діяти напевно
57. Мабуть, деякі люди вважають, що я занадто багато говорю.
а) скоріше це так   б) не знаю   в) думаю, що ні
58. Мені більше подобається людина:
а) великого розуму, навіть ненадійна   б) важко сказати
в) із середніми здібностями, яка вміє протистояти усіляким спокусам
59. Я приймаю рішення:
а) швидше, ніж більшість людей   б) не знаю   в) повільніше, ніж більшість людей
60. На мене більше враження справляють:
а) майстерність і витонченість   б) важко сказати   в) сила і міць
61. Я вважаю, що я людина, яка схильна до співробітництва.
а) так   б) щось середнє   в) ні
62. Мені більше подобається розмовляти з людьми вишуканими, витонченими, ніж із відвертими і прямолінійними.
а) так   б) не знаю   в) ні
63. Я віддаю перевагу:
а) вирішувати питання, що стосуються особисто мене, самостійно
б) важко відповісти   в) радитися з моїми друзями
64. Якщо людина не відповідає відразу ж, після того, як я сказав їй щось, то я почуваю, що, мабуть, сказав якусь дурницю.
а) вірно   б) не знаю   в) невірно

65. У шкільні роки я більше всього одержав знань.
а) на уроках   б) важко сказати   в) читаючи книги
66. Я уникаю громадської роботи і пов'язаної з нею відповідальності.
а) вірно   б) іноді   в) невірно
67. Коли питання, що треба вирішити, дуже складне і вимагає від мене багато зусиль, я намагаюся:
а) зайнятися іншим питанням
б) важко відповісти
в) ще раз спробувати вирішити його
68. У мене виникають сильні емоції: тривога, гнів, приступи сміху і т. д. – здавалося б без певних причин.
а) так   б) іноді   в) ні
69. Іноді я розмірковую гірше, ніж зазвичай.
а) вірно   б) не знаю   в) невірно
70. Мені приємно зробити людині послугу, погодившись призначити зустріч із нею на зручний для неї час, навіть якщо це трохи незручно для мене.
а) так   б) іноді   в) ні
71. Я думаю, що правильним числом, яке повинне продовжити ряд 1,2,3,6,5– буде:
а) 10   б) 5   в) 7
72. Іноді в мене бувають нетривалі приступи нудоти і запаморочення без певної причини.
а) так   б) не знаю   в) ні
73. Я віддаю перевагу відмовитися від свого замовлення, ніж зайвий раз потурбувати офіціанта чи офіціантку.
а) так   б) іноді   в) ні
74. Я живу сьогоднішнім днем у більшій мірі, ніж інші люди.
а) вірно   б) важко відповісти   в) невірно
75. На вечірці мені подобається:
а) брати участь у цікавій бесіді
б) важко відповісти
в) дивитися, як люди відпочивають і відпочивати самому
76. Я висловлюю свою думку не залежно від того, скільки людей можуть її почути.
а) так   б) іноді   в) ні
77. Якби я міг перенестися в минуле, я б більше хотів зустрітися з:
а) Колумбом   б) не знаю   в) Шевченком
78. Я змушений утримувати себе від того, щоб не вирішувати чужі справи.

а) так

б) іноді

в) ні

79. Працюючи в магазині, я віддав би перевагу:

а) оформляти вітрини

б) не знаю

в) бути касиром

80. Якщо люди погано про мене думають, я не намагаюся переконати їх, я продовжую поводитися так, як вважаю за потрібне.

а) так

б) важко сказати

в) ні

81. Якщо я бачу, що мій давній друг байдужий до мене й уникає мене, я, як правило:

а) відразу ж думаю: –У нього поганий настрій!

б) не знаю

в) тривожуся, який неправильний вчинок я зробив

82. Всі нещастя відбуваються через людей:

а) які намагаються в усе внести зміни, хоча вже існують задовільні способи вирішення цих питань

б) не знаю

в) які відхиляють нові, багатообіцяючі пропозиції

83. Я отримаю велике задоволення, розповідаючи місцеві новини.

а) так

б) іноді

в) ні

84. Акуратні, вимогливі люди не вживаються зі мною.

а) вірно

б) іноді

в) невірно

85. Мені здається, що я менш дратівливий, ніж більшість людей.

а) вірно

б) не знаю

в) невірно

86. Я можу легше не рахуватися з іншими людьми, ніж вони зі мною.

а) вірно

б) іноді

в) невірно

87. Буває, що весь ранок я не хочу ні з ким розмовляти.

а) часто

б) іноді

в) ніколи

88. Якщо стрілки годинника зустрічаються рівно через кожні 65 хвилин, які відліковуються за точним часом, то цей годинник:

а) відстає

б) йде правильно

в) поспішає

89. Мені буває нудно:

а) часто

б) іноді

в) рідко

90. Люди кажуть, що мені подобається робити усе по своєму.

а) вірно

б) іноді

в) невірно

91. Я вважаю, що потрібно уникати зайвих хвилювань, тому що вони стомливі.

а) так

б) іноді

в) ні

92. Вдома, у вільний час, я:

а) розмовляю і відпочиваю

б) важко відповісти

в) займаюся цікавими мені справами

93. Я неспіливо й обережно ставлюся до зав'язування дружніх стосунків з новими людьми.

а) так

б) іноді

в) ні

94. Я вважаю, що те, що люди говорять віршами, можна також точно висловити прозою.

а) так

б) іноді

в) ні

95. Я підозрюю, що люди, із якими я знаходжуся в дружніх стосунках, можуть виявитися аж ніяк не друзями за моєю спиною.

а) так, у більшості випадків

б) іноді

в) ні рідко

96. Я думаю, що навіть самі драматичні події через рік уже не лишають у моїй душі ніяких слідів.

а) так

б) іноді

в) ні

97. Я думаю, що було б цікавіше бути:

а) натуралістом і працювати з рослинами   б) не знаю   в) страховим агентом

98. Я схильний до безпричинного страху і відрази стосовно деяких речей, наприклад, до певних тварин, місць і т. д.

а) так

б) іноді

в) ні

99. Я люблю міркувати про те, як можна було б поліпшити світ.

а) так

б) важко сказати

в) ні

100. Я віддаю перевагу грі:

а) де треба грати в команді або мати партнера

б) не знаю

в) де кожен грає за себе

101. Вночі мені сняться фантастичні або чудні сни.

а) так

б) іноді

в) ні

102. Якщо я залишаюся в будинку один, то через деякий час відчуваю тривогу і страх.

а) так

б) іноді

в) ні

103. Я можу своїм дружнім ставленням ввести людей в оману, хоча насправді вони мені не подобаються.

а) так

б) іноді

в) ні

104. Яке слово не відноситься до двох інших?

а) думати

б) бачити

в) чути

105. Якщо мати Марії є сестрою батька Олександра, то ким є Олександр по відношенню до батька Марії?

а) двоюрідним братом

б) племінником

в) дядьком

КЛЮЧ **ДО ОСОБИСТІСНОГО ОПИТУВАЛЬНИКА КЕТТЕЛЛА**

1. а б	18. б в	35. б в	52. а б	69. б в	86. б в	103. б в	MD
2. б в	19. а б	36. б в	53. а б	70. а б	87. б в	104. а	A(-104)
3. б	20. в	37. б	54. в	71. а	88. в	105. б	B(+104)
4. а б	21. а б	38. б в	55. а б	72. а б в	89. б в		C
5. б в	22. б в	39. а б	56. а б	73. б в	90. а б		E
6. б в	23. а б	40. б в	57. а б	74. а б	91. б в		F
7. а б	24. б в	41. а б	58. б в	75. а б	92. б в		G
8. а б	25. б в	42. б в	59. а б	76. а б	93. б в		H
9. а б	26. а б	43. б в	60. а б	77. б в	94. б в		I
10. а б	27. б в	44. б в	61. б в	78. а б	95. а б		L
11. б в	28. б в	45. а б	62. а б	79. а б	96. б в		M
12. б в	29. а б	46. а б	63. а б	80. б в	97. б в		N
13. б в	30. а б	47. б в	64. а б	81. б в	98. а б		O
14. а б	31. а б	48. б в	65. б в	82. б в	99. а б		Q1
15. а б	32. б в	49. а б	66. а б	83. б в	100. б в		Q2
16. а б	33. а б	50. а б	67. б в	84. б в	101. б в		Q3
17. а б	34. б в	51. б в	68. а б	85. б в	102. а б		Q4

Співпадання відповідей -а|| та -в|| оцінюється двома балами, співпадання відповіді -б|| – одним балом. Сума балів по кожній виділеній групі питань дає в результаті значення фактору. Виключенням є фактор В – тут будь-яке співпадання з ключем дає один бал. Таким чином, максимальна оцінка по кожному фактору – 12 балів, по фактору В – 8 балів; мінімальна – 0 балів.

Таблиця переводу сирих балів у стени

Фактори	СТЕНИ									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Md	0-2	3	4	5	6	7	8	9	10	11-12
A	0-4	5	6	7	8	-	9	10	11	12
B	0-2	-	3	-	4	-	5	6	-	7-8
C	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
E	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10-12
F	0-2	-	3	4	5	6	7	8	9	10-12
G	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
H	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
I	0-3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
L	0-1	2	-	3	4	-	5	6	7	8-12
M	0-3	-	4	5	6	7	8	9	10	11-12
N	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10-12
O	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10-12
Q1	0-4	5	6	-	7	8	9	10	11	12
Q2	0-2	3	-	4	5	6	7	8	9	10-12
Q3	0-2	3	4	5	6	7	8	9	10	11-12
Q4	0-1	2	3	4	5	6-7	8	9	10	11-12

Опитувальник дозволяє діагностувати три блоки факторів:

- інтелектуальні (фактори В,М,Q₁),
- емоційно-вольові особливості (фактори С,Г,І,О,Q₃,Q₄) та комунікативні властивості

- особливості міжособистісної взаємодії (фактори А,Н,Ф,Е,Q₂,N,L).

Традиційна форма А опитувальника призначена для обстеження осіб, які мають освіту не нижче 8-9 класів, в той час як форма С є скороченим варіантом методики. Опитувальник містить 105 питань, на які респонденти дають відповіді, обираючи одну з трьох альтернатив і позначаючи свій вибір на бланку відповідей. В результаті діагностується 16 факторів: 15 рис особистості та інтелект (за Р.Кеттеллом – конституційних факторів). Отримані сирі бали переводяться у стени. Також опитувальник діагностує 17-ий фактор, який дозволяє оцінити відвертість відповідей респондентів.

Не піддаються подальшому аналізу дані опитування тих респондентів, показник щирості яких не відповідав передбаченому опитувальником рівню надійності (MD>8-9).

Кожен з факторів має подвійну (біполярну) назву, яка характеризує ступінь їх розвитку – сильний чи слабкий. Аналіз та інтерпретація характерологічних рис особистості здійснюється у відповідності до балів (та відповідних стень), отриманих по таких факторах:

Фактор А. Замкнутість – товариськість. Для високих значень фактору (8-10 стень) характерним є відкритість, доброзичливість, комунікабельність, природність та невимушеність поведінки, готовність до співробітництва, чуйне уважне ставлення до людей, добросердечність у стосунках. Така людина охоче працює з людьми, активна в усуненні конфліктів, довірлива, не боїться критики, переживає яскраві емоції, жваво відгукується на будь-які події.

Низькі значення (менше 4 стень) свідчать про некоммунікабельність людини, її замкнутість, байдужість, певну ригідність та зайву суворість в оцінці людей. Вона скептично налаштована та холодна по відношенню до оточуючих, любить бути на самоті, не має близьких друзів, з якими можна бути відвертим.

Фактор В. Інтелект. Високі оцінки (більше 7 стень) характеризують абстрактність мислення, кмітливість та високий рівень наочності. Існує деякий зв'язок із рівнем вербальної культури та ерудицією.

При низьких оцінках (менше 4-х стень) людині властиві конкретність та деяка ригідність мислення, низький рівень наочності. Людина більш

схильна до здогадок, прагне до інтуїтивних, а не логічно обґрунтованих рішень.

Фактор С. Емоційна нестійкість – емоційна стійкість. При високих оцінках людина витримана, працездатна, емоційно зріла, реалістично налаштована та добре усвідомлює вимоги дійсності. Вона легше приймає норми та правила групи, не приховує від себе власні недоліки та характеризується сталістю інтересів.

При низьких оцінках виражена низька толерантність до фрустрації, чутливість, мінливість інтересів, схильність до лабільності настрою, дратівливості, стомлюваності, невротичні симптоми, іпохондрія. Такі люди не здатні контролювати емоції та імпульсивні потяги, у них знижений емоційний контроль, відсутнє почуття відповідальності.

Фактор Е. Підкореність – домінантність. Високі оцінки по фактору свідчать про владність, самостійність, самовпевненість, прагнення до домінантності, ігнорування соціальних умовностей та авторитетів. Це незалежна у судженнях і поведінці людина, яка свій спосіб мислення схильна вважати законом для себе та оточуючих. Діє сміливо та енергійно. Вимагає прояву самостійності від оточуючих. Не визнає над собою влади. У конфліктах обвинувачує інших.

Людина, що має низьку оцінку по фактору, слухняна, сором'язлива, не вміє відстоювати свою точку зору, схильна звільняти дорогу іншим. Не вірить в себе та свої можливості, тому часто виявляється залежною, бере провину на себе, непокоїться про можливі свої похибки. Їй властива тактовність, шанобливість, покірність до повної пасивності.

Фактор F. Стриманість – імпульсивність. Високі оцінки по фактору характерні для жвавих, активних, імпульсивних, безтурботних, веселих осіб. Вони вірять в удачу, рухливі та мало турбуються про майбутнє. Соціальні контакти для них емоційно значимі, вони експресивні, відверті у стосунках з людьми. Емоційність, динамічність спілкування призводять до того, що вони часто стають лідерами та ентузіастами групової діяльності. Говірки, схильні до поверхової комунікабельності.

При низьких оцінках людина характеризується розсудливістю, обережністю, розважливістю, мовчазливістю. Їй властива схильність усе ускладнювати, деяка занепокоєність, песимістичність у сприйнятті дійсності. Тривожиться про майбутнє, очікує невдач. Вона ретельно планує свої вчинки, намагається попередити можливі невдачі. Оточуючим така людина здається нудною, млявою та надмірно манірною.

Фактор G. Емоційність в поведінці – висока нормативність поведінки. В цілому, фактор визначає, якою мірою різноманітні норми і

заборони регулюють поведінку та стосунки людей. Для високих значень фактору характерні такі риси, як відповідальність та почуття обов'язку, стійкість моральних принципів. Їм характерне усвідомлене дотримання норм і правил поведінки, наполегливість у досягненні цілей, точність, відповідальність, ділова спрямованість. Такі люди в усьому люблять порядок та не порушують правил навіть тоді, коли правила видаються пустою формальністю.

При низьких оцінках людина схильна до мінливості, підпадає під вплив випадку і обставин, легко покидає незавершену справу. Не докладає зусиль для виконання групових вимог та норм. Вона характеризується безпринципністю, неорганізованістю, безвідповідальністю, гнучкими установками щодо соціальних норм, має низький моральний самоконтроль. Свобода від впливу норм може призвести до антисоціальної поведінки.

Фактор Н. Обережність – соціальна сміливість. В цілому фактор визначає реактивність на погрозу в соціальних ситуаціях і визначає ступінь активності в соціальних контактах. При високих оцінках людині властива соціальна сміливість, активність, готовність мати справу з незнайомими обставинами і людьми. Вона схильна до ризику, тримається вільно, розкуто. Висока стресова стійкість сприяє несприйнятливості до загрози, сміливості, рішучості. Такі люди неуважні до деталей, ігнорують сигнали небезпеки, витрачають багато часу на розмови. Схильні активно спілкуватися, вступати в контакти з особами протилежної статі, не розгублюються при зіткненні з непередбачуваними обставинами та швидко забувають про невдачі. Часто стають лідерами в групах, діяльність яких пов'язана з ризиком та суперництвом.

При низьких оцінках людина сором'язлива, невпевнена у своїх силах, стримана, несмілива, віддає перевагу знаходженню в тіні. Характеризується нестійкістю поведінки у стресових ситуаціях та підвищеною чутливістю до загрози. Це повільна, стримана у вираженні своїх почуттів людина, уникає великих компаній.

Фактор І. Жорсткість – чутливість. Висока оцінка по фактору є показником м'якості, чуттєвості, витонченості, мрійливості, прагнення до заступництва, схильності до романтизму, артистичності натури, образного, художнього сприйняття світу. Можна говорити про розвиток здатності до емпатії, співчуття, співпереживання та розуміння інших людей.

Низькі оцінки характерні для мужніх, емоційно стабільних, самовпевнених, суворих та дещо жорстких, безпристрасних, практичних, реалістичних осіб. Вони більше вірять здоровому глузду, аніж почуттям та черстві у взаєминах з людьми.

Фактор L. Довірливість – підозрілість. В цілому фактор говорить про емоційне ставлення до людей. Особи з високими оцінками по фактору ставляться до людей насторожено, з упередженням, нікому не довіряють. Вони ревниві, заздрісні, підозрілі та обережні у своїх вчинках, егоцентричні. У стосунках з людьми наполегливі, проте дратівливі, а конкуренція для них нестерпна.

При низьких оцінках людина характеризується відвертістю, довірливістю, доброзичливістю щодо інших людей, толерантністю, беззаздрістністю, легко ладнає з людьми та добре працює в колективі.

Фактор M. Практичність – розвиненість уяви. При високій оцінці можна говорити про розвинену уяву, орієнтовану на свій внутрішній світ, високий творчий потенціал людини.

При низьких оцінках людина практична, сумлінна, врівноважена, добросовісна, тверезо оцінює обставини та людей. Вона орієнтується на зовнішню реальність і підкоряється узвичаєним нормам, їй властива деяка обмеженість та зайва пильність до дрібниць. Проте в нестандартних ситуаціях їй часто не вистачає уяви та винахідливості.

Фактор N. Прямолинійність – дипломатичність. Особи з високими оцінками по фактору характеризуються штучністю, розважливістю, проникливістю, принциповістю, розумним та скептичним підходом до подій та людей. Не піддаються емоційним поривам, тримаються коректно, ввічливо, відсторонено та дещо амбіційно. Схильні до інтриг.

Низькі оцінки свідчать про грубість, безтактність, прямолинійність. Зазвичай це відкриті, наївні люди з безпосередністю у поведінці. Вони комунікабельні, проте погано розуміють мотиви поведінки оточуючих. Сентиментальні, спонтанні, не вміють вдаватися до хитрощів, поведуться природно, просто та грубувато.

Фактор O. Впевненість у собі – тривожність. При високих оцінках людині властива тривожність, депресивність, вразливість, пригніченість, обтяженість недобрими передчуттями. Схильні до самодокорів, недооцінюють свої можливості, применшують свою компетентність, знання та здібності.

Низькі оцінки характерні для життєрадісних, холоднокровних, спокійних, упевнених в собі осіб. Вони нечутливі до групового несхвалення і тим самим можуть викликати до себе антипатію.

Фактор Q1. Консерватизм – радикалізм. При високих оцінках людина критично налаштована, характеризується наявністю інтелектуальних інтересів, аналітичністю мислення, прагне бути добре поінформованою. Більш схильна до експериментування, спокійно сприймає нові,

нетрадиційні погляди і зміни, не довіряє авторитетам, на віру нічого не приймає. Відрізняється критичністю мислення, терпимістю до незрозумілого.

Низькі оцінки характерні для консервативних, ригідних людей, які не люблять змін. З сумнівом ставляться до нових ідей, схильні до перебільшення, моралізації та повчань. Це люди з усталеними поглядами, нормами та правилами.

Фактор Q₂. Конформізм – нонконформізм. При високій оцінці людина віддає перевагу власним рішенням, незалежна, йде по обраному нею самою шляху, сама приймає рішення, сама діє і сама несе відповідальність. Проте вона не завжди домінантна, тобто маючи власну думку, не прагне нав'язати її навколишнім, оскільки не потребує їх схвалення та підтримки. Вона готова пожертвувати будь-якими зручностями задля збереження своєї незалежності.

При низьких оцінках людина несамотійна, залежна від групи, громадської думки, орієнтується на соціальне схвалення. При цьому у неї найчастіше відсутня ініціатива у прийнятті рішень та виборі особистої лінії поведінки.

Фактор Q₃. Низький самоконтроль – високий самоконтроль. При високих оцінках спостерігається розвинений самоконтроль, точність виконання соціальних вимог. Людина слідує своєму уявленню про себе, добре контролює свої емоції та поведінку, доводить усі справи до кінця. Їй властиві цілеспрямованість і інтегрованість особистості. На відміну від соціальної нормативності поведінки (фактор G), цей фактор вимірює рівень внутрішнього контролю поведінки.

При низьких оцінках – недисциплінованість, внутрішня конфліктність уявлень про себе, людина не орієнтована на виконання соціальних вимог.

Фактор Q₄. Розслабленість – напруженість. Високі оцінки свідчать про напруженість, фрустрацію, наявність збудження та занепокоєння. Людина з такими показниками неспокійна, непосидюча, відчуває себе розбитою та втомленою, для її стану характерна емоційна нестійкість, понижений настрій, роздратованість та нетерплячість.

При низьких оцінках людині властива розслабленість, млявість, спокій, низька мотивація, лінь, надлишкова задоволеність та незворушність.

При інтерпретації результатів, отриманих за допомогою даного опитувальника, має враховуватись також та обставина, що реалізація в поведінці особистісних рис і установ залежить від потреб і характеристик ситуації (від динамічних факторів), які неможливо діагностувати за

допомогою опитувальника Р. Кеттелла та які потребують застосування додаткових методів.

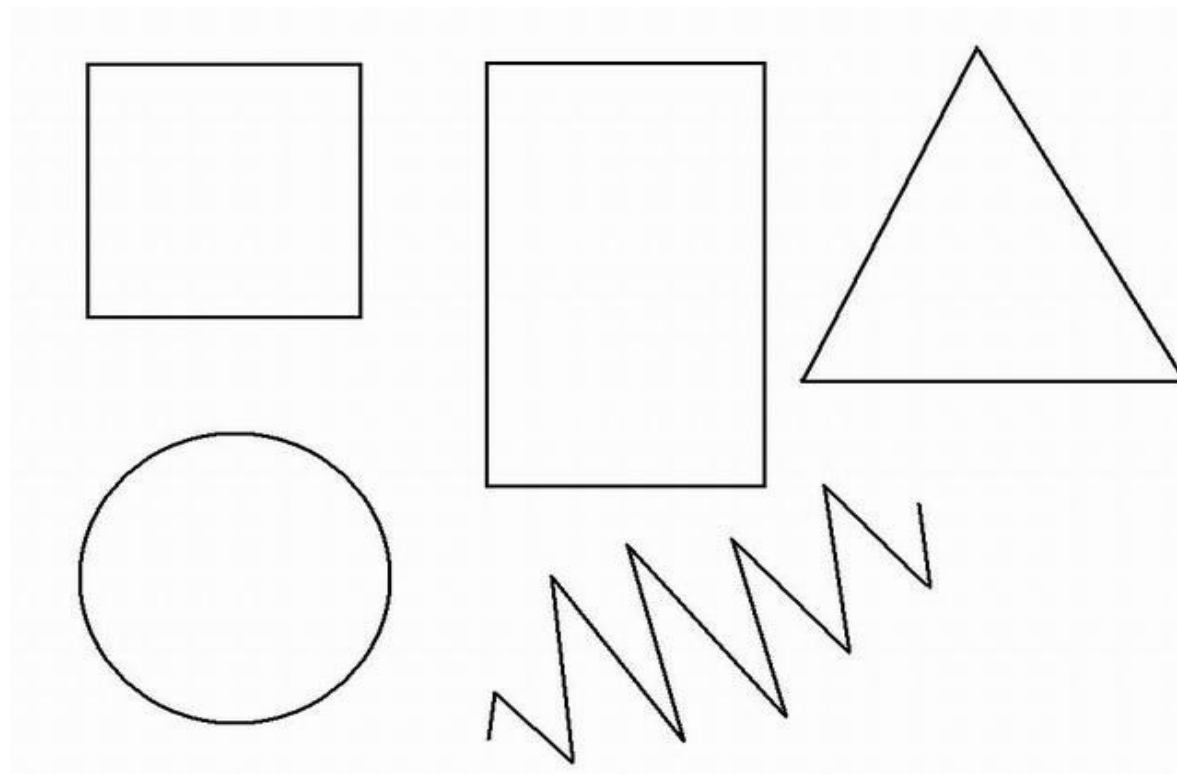
ПСИХОГЕОМЕТРИЧНИЙ ТЕСТ СЬЮЗЕН ДИЛЛІНГЕР

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Психогеометричний тест Сьюзен Диллінгер	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие / Е. И. Рогов. – М: ВЛАДОС, 1996. – С. 293–308.

Мета: діагностика особистісних якостей і особливостей поведінки за допомогою психогеометрії.

Необхідний матеріал: бланк з фігурами

Інструкція: Виберіть із п'яти фігур ту, у відношенні якої ви можете сказати: це-Я. Спробуйте відчувати свою форму! Якщо вам буде важко зробити це, то виберіть фігуру, яка першою привернула вашу увагу. Потім прорангуйте фігури, які залишилися поза вашою увагою і запишіть їхні назви під відповідними номерами. Остання фігура під номером 5, буде точно не вашою формою, тобто формою, яка підходить вам найменше.

Інтерпретація результатів

Квадрат. Якщо вашою основною формою є квадрат, то ви невтомний працівник. Працелюбність, наполегливість, потреба доводити розпочату справу до кінця, старанність, яка дозволяє досягати завершення роботи, — це те, чим відомі істинні «люди-квадрати». Витривалість, терпіння і методичність зазвичай роблять їх висококласними спеціалістами у своїй галузі. Цьому сприяє невтомна потреба в інформації та колекціонування найнеймовірніших відомостей. «Люди-квадрати» скоріше «вираховують» результат, аніж здогадуються про нього. Вони надзвичайно уважні до деталей, дрібниць, а також люблять раз і назавжди заведений порядок. Усі ці якості сприяють тому, що «квадрати» можуть стати відмінними адміністраторами, виконавцями, але рідко бувають хорошими розпорядниками, менеджерами. Звичайно, всі названі чесноти «людей-квадратів» мирно співіснують зі слабкими місцями.

Трикутник. Ця форма символізує лідерство, і багато «трикутників» відчують у цьому своє призначення: «Народжені, щоб бути лідерами». Найхарактернішою особливістю «людей-трикутників» є здатність концентруватися на головній меті. Вони — енергійні, сильні особистості, які ставлять прозорі цілі і, як правило, досягають їх. «Люди-трикутники» дуже впевнені в собі, хочуть бути всьому правими. Це робить їх особистостями, які постійно конкурують з іншими. «Трикутник» — це установка на перемогу. Із «Трикутників» виходять прекрасні менеджери найвищого рівня управління. Саме до таких висот вони і прагнуть. І допомагає їм у цьому ще одна якість — майстерність «політичної інтриги». Узагалі, «Трикутники» дуже симпатичні, привабливі люди, які змушують все і всіх обертатися навколо себе і без яких наше життя втратило б усю гостроту відчуттів.

Прямокутник. Символізує стан переходу та змін. Ці люди незадоволені тим способом і стилем життя, який вони ведуть у даний час, а тому перебувають у пошуках кращого положення.

Найбільш характерні риси «Прямокутників» — непослідовність і непередбачуваність вчинків упродовж перехідного періоду. Тим не менш, як і у всіх людей, у «Прямокутників» виявляються і позитивні якості, що приваблюють до них оточуючих. Це, перш за все, допитливість, жвавий інтерес до всього, що відбувається, та сміливість. Правда, зворотнім боком цього явища є надмірна довірливість, навіюваність, наївність. Тому «Прямокутниками» легко маніпулювати.

Якщо ви дійсно маєте «прямокутну форму», будьте обережні! І пам'ятайте, що «прямокутність» — це лише стадія. Вона мине — і ви

вийдете на новий рівень особистісного розвитку та збагатитесь набутим досвідом.

Коло. «Люди-кола» — це найкращі комунікатори серед п'яти форм, насамперед тому, що вони найкращі слухачі. Вони володіють високою чутливістю, розвинутою емпатійністю — здатністю співпереживати, співчувати, емоційно відгукуватися на переживання іншої людини.

«Людина-коло» відчуває чужу радість і відчуває чужий біль, як свій власний. «Люди-кола» відмінно «бачать» людей і, в одну мить можуть розпізнати облудника і брехуна. Вони «вболівають» за свій колектив і високопопулярні серед колег по роботі. Але, як правило, вони слабкі менеджери і керівники у сфері бізнесу.

По-перше, «Люди-кола», через їх спрямованість скоріше на людей, ніж на справу, надто стараються догодити кожному. По-друге, «Кола» не відрізняються рішучістю. Якщо їм випадає керувати, то вони обирають демократичний стиль керівництва і намагаються обговорити практично будь-яке рішення з більшістю та заручитися їх підтримкою.

Можна сказати, що «Кола» — природжені психологи. Для того, щоб очолити серйозний бізнес, «Людям-колам» не вистачає організаторських навичок.

Зигзаг (хвилясті лінії). Ця фігура символізує креативність, творчість. Це найбільш унікальна і єдина розімкнута фігура з п'яти. Якщо ви чітко обрали хвилясту лінію як свою основну форму, то ви, скоріше за все, істинний «право-півкульний» мислитель, вільнодумача людина.

«Зигзаги» схильні бачити світ постійно змінним. Тому для них немає нічого більш нудного, як речі, які ніколи не змінюються: постійність, шаблон, правила та інструкції; люди, які завжди з усім погоджуються або роблять вигляд, що погоджуються. «Зигзаги» просто не можуть продуктивно працювати у добре структурованих ситуаціях. їм необхідна різноманітність, високий рівень стимуляції та незалежність від інших на своєму робочому місці. «Зигзаг» — найзбудливіша з усіх п'яти фігур. При цьому «людині-зигзагу» не вистачає компромісності: вона нестримана, дуже експресивна, що разом з ексцентричністю часто заважає їй втілювати свої ідеї в життя.

ВИЗНАЧЕННЯ ТИПУ ХАРАКТЕРУ ЗА К. ЮНГОМ

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Визначення типу характеру за К. Юнгом	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Зелінська Т. М., Михайлова І. М. Практикум із загальної психології: Навч. посібн. – К.: Каравела, 2009. – С. 228-231.

Мета: дослідити типи характеру особистості.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка.

Хід виконання роботи:

Досліджуваним пропонується обрати один варіант відповіді на подані запитання.

Інструкція: «Уважно прочитайте питання та оберіть той варіант відповіді, який більшою мірою Вас характеризує. У бланку відповідей навпроти відповідного номеру поставте букву обраного Вами варіанту. Пам'ятайте, що правильних і неправильних відповідей немає, тому довго не роздумуйте і ставте відповідь, яка першою спадає на думку»

Текст опитувальника:

1. Чому Ви віддаєте перевагу?
  - а) декільком близьким друзям;
  - б) великій товариській компанії.
2. Які книги Ви вважаєте за краще читати?
  - а) з цікавим сюжетом;
  - б) з розкриттям переживань іншого.
3. Що Ви швидше можете допустити в роботі?
  - а) запізнення;
  - б) помилки.
4. Якщо Ви здійснюєте поганий вчинок, то:
  - а) гостро переживаєте;
  - б) гострих переживань немає.
5. Як Ви зближуєтеся з людьми?
  - а) швидко, легко;
  - б) повільно, обережно.
6. Чи вважаєте Ви себе образливим?
  - а) так;
  - б) ні.
7. Чи схильні Ви сміятися від душі?
  - а) так;
  - б) ні.
8. Чи вважаєте Ви себе:
  - а) мовчазним;
  - б) балакучим.
9. Чи відверті Ви або потайні?
  - а) відвертий;
  - б) потайний.

10. Чи любите Ви займатися аналізом своїх переживань?
а) так; б) ні.
11. Перебуваючи у товаристві, Ви вважаєте за краще:
а) говорити; б) слухати.
12. Чи часто Ви відчуваєте незадоволеність собою?
а) так; б) ні.
13. Чи любите Ви що-небудь організовувати?
а) так; б) ні.
14. Хотілося б Вам вести інтимний щоденник?
а) так; б) ні.
15. Чи швидко Ви переходите від прийняття рішення до дій?
а) так; б) ні.
16. Чи легко змінюється Ваш настрій?
а) так; б) ні.
17. Чи полюбляєте Ви переконувати, запевняти інших, нав'язувати свої погляди?
а) так; б) ні.
18. Ваші рухи
а) швидкі; б) повільні.
19. Чи хвилюєтесь Ви про можливі неприємності?
а) часто; б) рідко.
20. У скрутних випадках Ви:
а) квапитеся звернутися за допомогою; б) не звертаєтесь.

Обробка та аналіз результатів:

Про **екстраверсію** говорять наступні варіанти відповіді: 16, 2а, 36, 5а, 66, 7а, 86, 9а, 106, На, 126, 13а, 15а, 16а, 17а, 18а, 196, 20а.

Підраховується кількість відповідей, які збіглися, та множиться на 5.

0-35 балів - інтроверсія;

36-65 балів - амбіверсія;

66-100 балів - екстраверсія.

Аналіз результатів:

Екстраверти (вивернутий назовні) - легкі у спілкуванні, у них високий рівень агресивності, мають тенденцію до лідерства, люблять бути у центрі уваги, легко зав'язують контакти, імпульсивні, відкриті, контактні (оскільки серед контактів можуть бути і корисні), судять людей за зовнішнім виглядом, не заглядають всередину; холерики, сангвініки.

Інтроверти (звернений всередину): спрямовані на світ власних переживань, малоконтактні, мовчазні, важко заводять нові знайомства, не люблять ризик, переживають розрив старих зв'язків, не розглядають варіантів

програшу і виграшу, мають високий рівень тривожності і ригідності; флегматики, меланхоліки.

Амбіверти (поєднання): володіють обома якостями, домінування якоїсь залежить від того, наскільки сильний вплив іззовні (екстраверсія) або настроїв (інтроверсія).

МЕТОДИКА ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКИ ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ (ОПИТУВАЛЬНИК АЙЗЕНКА У МОДИФІКАЦІЇ Т.В. МАТОЛІНОЇ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Експрес-діагностика характерологічних особливостей особистості (опитувальник Айзенка у модифікації Т.В. Матоліної)	- підлітковий вік - юнацький вік	Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. / Ред.-сост. Д.Я. Райгородский. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ», 1998. – С.511-528.

Мета: діагностика характерологічних особливостей особистості.

Методика може використовуватися:

- При формуванні класних колективів.
- При знайомстві викладача або вихователя з новенькими підлітками.
- У діяльності працівників «служби зайнятості» та відділів кадрів при прийомі на роботу підлітків.
- У професійному відборі молоді на різноманітні професії (у тому числі на професії типу «людина - людина»).
- У професійному відборі виробничих груп з метою досягнення оптимального ділового та соціального співробітництва.
- У спортивній практиці при підборі команд.
- У педагогічній практиці з метою корекції взаємостосунків у системах: «учень - вчитель» та «учень - клас».

Необхідний матеріал: опитувальник Г. Айзенка, бланк, ручка, шкала градації результатів.

Хід проведення

В основі розробки цієї методики лежить факт повторення набору схожих загально-психологічних типів в різноманітних авторських класифікаціях (Р. Кетелла, К. Леонгарда, Г. Айзенка, А.Є. Лічко та інші).

Запропонована методика містить опитувальник Г.Айзенка (підлітковий варіант), класифікацію залежно від співвідношення результатів шкали нейротизму та шкали інтроверсії, вербальний опис особливостей кожного типу та основна спрямованість тактики взаємин з підлітками кожного типу.

В якості основного використовується тест Г.Айзенка (підлітковий варіант), шкала градації результатів, розроблені типологічні характеристики та рекомендації з корекції.

Інструкція (для психолога): «На запропоновані питання досліджуваній повинен відповідати «так» або «ні», не розмірковуючи. Відповідь заноситься до бланку відповідей поряд відповідним номером запитання».

Опитувальник Г. Айзенка

1. Чи любиш ти метушню та шум навколо себе?
2. Чи часто тобі потрібні друзі, які б могли тебе підтримати?
3. Ти завжди знаходиш швидку відповідь, коли тебе про щось запитують?
4. Чи буває так, що ти роздратований чим-небудь?
5. Чи часто в тебе змінюється настрій?
6. Чи вірно, що тобі легше та приємніше проводити час з книгами, ніж з друзями?
7. Чи часто тобі заважають заснути різні думки?
8. Ти завжди робиш так, як тобі кажуть?
9. Чи любиш ти кепкувати з когось?
10. Ти коли-небудь почувався нещасним, хоча для цього не було вагомої причини?
11. Чи можеш ти сказати про себе, що ти весела, жвава, життєрадісна людина?
12. Ти коли-небудь порушував правила поведінки у школі?
13. Чи вірно, що ти часто роздратований чим-небудь?
14. Чи подобається тобі все робити в швидкому темпі (якщо ж навпаки, ти схильний до неквапливості, відповідай «ні»)?
15. Ти переживаєш через усякі страшні події, що ледве було не відбулися, хоча все скінчилося добре?
16. Тобі можна довірити якусь таємницю?
17. Чи можеш ти без особливих зусиль внести пожвавлення в нудьгуючу компанію ровесників?
18. Чи буває так, що у тебе без усякої причини (фізичні навантаження) сильно б'ється серце?

19. Чи робиш ти, зазвичай, перший крок для того, щоб подружитися з ким-небудь?
20. Ти коли-небудь казав неправду?
21. Ти легко засмучуєшся, коли критикують тебе та твою роботу?
22. Ти часто жартуєш та розповідаєш кумедні історії своїм друзям?
23. Ти часто почуваєшся втомленим?
24. Ти завжди спочатку робиш уроки, а потім все інше?
25. Ти зазвичай веселий та всім задоволений?
26. Чи вразливий ти?
27. Ти дуже любиш спілкуватися з іншими ровесниками?
28. Чи завжди ти виконуєш прохання рідних про допомогу по господарству?
29. У тебе бувають запаморочення?
30. Чи буває так, що твої дії та вчинки ставлять інших людей в незручне становище?
31. Ти часто почуваєш, що тобі щось набридло?
32. Чи любиш ти іноді похвалитися?
33. Ти частіше сидиш та мовчиш, коли потрапляєш в товариство незнайомих людей?
34. Чи хвилюєшся ти іноді так, що не можеш усидіти на місці?
35. Ти зазвичай швидко приймаєш рішення?
36. Ти інколи галасуєш у класі, коли немає вчителя?
37. Тобі часто сняться страшні сни?
38. Чи можеш ти дати волю почуттям та повеселитися в товаристві друзів?
39. Тебе легко засмутити?
40. Чи траплялося тобі погано говорити про когось?
41. Чи вірно, що ти, зазвичай, говориш та дієш швидко, не витрачаючи часу на обмірковування?
42. Коли ти опиняєшся у незручному становищі, то потім довго переживаєш?
43. Тобі дуже подобаються гучні та веселі ігри?
44. Ти завжди їси те, що тобі дають?
45. Тобі важко відповісти «ні», коли тебе про щось просять?
46. Ти полюбляєш часто ходити в гості?
47. Чи бувають такі моменти, коли тобі не хочеться жити?
48. Чи був ти коли-небудь грубим із батьками?
49. Чи вважають тебе друзі веселою та жвавою людиною?
50. Ти часто відволікаєшся, коли робиш уроки?

51. Ти більше любиш спостерігати збоку, ніж самому брати активну участь у загальних розвагах?
52. Тобі часто буває важко заснути через різні думки?
53. Чи буваєш ти цілком упевнений, що зможеш впоратися зі справою, яку повинен виконати?
54. Чи буває так, що ти почуваєшся самотнім?
55. Ти соромишся заговорити першим із незнайомими людьми?
56. Ти часто спохвачуєшся, коли вже пізно що-небудь виправити?
57. Коли хто-небудь з друзів кричить на тебе, ти також кричиш у відповідь?
58. Чи буває так, що ти іноді почуваєшся веселим або сумним без будь-якої причини?
59. Ти вважаєш, що важко отримати справжнє задоволення від поживавленої компанії ровесників?
60. Тобі часто доводиться хвилюватися через те, що ти зробив щось не подумавши?

Обробка і аналіз результатів

За кожне співпадіння відповідей з ключем нараховується 1 бал. Підраховується сума набраних балів за кожною шкалою окремо:

Ключ

I. Екстраверсія (Е):

«Так»: 1, 3, 9, 11, 14, 17, 19, 22, 25, 27, 30, 35, 38, 41, 43, 46, 49, 53, 57.

«Ні»: 6, 33, 51, 55, 59.

II. Нейротизм (Н):

«Так»: 2, 5, 7, 10, 13, 15, 18, 21, 23, 26, 29, 31, 34, 37, 39, 42, 45, 47, 50, 52, 54, 56, 58, 60.

III. Неправдивість:

«Так»: 8, 16, 24, 28, 44.   «Ні»: 4, 12, 20, 32, 36, 40, 48.

Нормативи для підлітків та юнаків 12-17 років: екстраверсія – 11-14 балів, неправдивість – 4-5 балів, нейротизм – 10-15 балів.

За співвідношенням показників екстраверсії та нейротизму визначається тип, до якого можна віднести досліджуваного.

Таблиця типів

№	Дані за тестом Г. Айзенка	
	Екстраверсія (Е) в балах	Нейроїтизм (Н) в балах
1	0-4	0-4
2	20-24	0-4
3	20-24	20-24
4	0-4	20-24
5	0-4	4-8
6	0-4	16-20
7	0-4	8-16
8	4-8	0-4
9	8-16	0-4
10	16-20	0-4
11	20-24	4-8
12	20-24	8-16
13	20-24	16-20
14	16-20	20-24
15	8-16	20-24
16	4-8	20-24
17	16-20	4-8
18	4-8	16-20
19	4-8	4-8
20	16-20	16-20
21	12-16	8-12
22	8-12	8-12
23	16-20	8-12
24	12-16	4-8
25	8-12	4-8
26	4-8	8-12
27	4-8	12-16
28	8-12	16-20
29	12-16	16-20
30	16-20	12-16
31	8-12	12-16
32	12-16	12-16

Характеристика типів

Характерологічні прояви	Шляхи корекції
Тип №1 Е: 0-4; Н: 0-4.	
<p>Безтурботний, мирний, незворушний. В групі скромний. Не нав'язує дружбу, але і не відмовляється, якщо запропонують. Схильний до впертості, якщо відчуває свою правоту. Не часто сміється. Мовлення спокійне. Терплячий. Холоднокровний.</p>	<p>Мало турбує вихователів, і це означає, що завжди страждає від недостатньої уваги педагогів, тренерів, керівників. Головне у підході – підвищити самооцінку зверненням уваги групи до цієї людини. Бажано, щоб у індивіда була можливість обирати темп роботи. Підкреслювати цінність таких якостей, як скромність і холоднокровність.</p>
Тип №2 Е: 20-24; Н: 0-4.	
<p>Радісний, комунікабельний, балакучий. Полюбляє бути в центрі уваги. Оптиміст, вірить в успіх. Поверхневий. Легко вибачає образи, перетворює конфлікти на жарт. Вразливий, любить новизну. Користується всезагальною симпатією. Однак поверхневий та безтурботний. Примхливий. Артистичний. Не вміє досягати результату (захоплюється але швидко втрачає запал).</p>	<p>Заохочувати працелюбність, використовувати природній артистизм та схильність до нового. Бажано намагатися привчати до наполегливості, дисциплінованості, організованості (наприклад, пропонуючи оригінальні завдання). Рекомендується допомогти організувати час (секційною роботою, участю в експедиціях, тощо).</p>
Тип №3 Е: 20-24; Н: 20-24.	
<p>Активний, має добре розвинені бійцівські якості. Глузливий. Прагне спілкуватися з усіма «на рівних». Дуже честолубний. У разі незгоди з позицією більш старшого приймає активно протилежну позицію. Не витримує байдужості до себе.</p>	<p>Основна тактика – підкреслена повага. Взаємостосунки слід будувати на переконанні, спокійному доброзичливому тоні спілкування. При афективній поведінці можлива іронічна реакція. Не варто «з'ясовувати стосунки» у момент конфлікту. Краще обговорити проблему пізніше у спокійній ситуації. При цьому бажано акцентувати увагу на проблемі і на можливості її вирішення без надмірного емоційного напруження. Підліткам</p>

	цього типу необхідна можливість прояву організаторських здібностей, а також реалізація енергетичного потенціалу (спортивні досягнення, тощо).
Тип №4 Е: 0-4; Н: 20-24.	
Тип неспокійний, насторожений, невпевнений в собі. Шукає опіку. Некомунікабельний, тому має зміщені оцінки та самооцінки. Дуже вразливий. Адаптація проходить довго, тому дії уповільнені. Не любить активний спосіб життя. Споглядач. Часто схильний до філософії. Легко драматизує ситуацію.	Намагатися підтримати. Відгородити від насмішок. Виділяти і підкреслювати позитивні сторони (вдумливість, схильність до монотонної діяльності). Підібрати діяльність, яка не потребує активного спілкування, суворой часової регламентації, а також не включену у жорстку систему субординації. Активізувати інтерес до оточуючих. Непомітно зближувати з людьми доброзичливо-енергійними.
Тип №5 Е: 0-4; Н: 4-8.	
Споглядач, спокійний. Має низький рівень зацікавленості в реальному житті, а відтак і низькі досягнення. Спрямований на внутрішні вигадані або вичитані колізії. Слухняно-байдужий.	Гостро потребує підвищення самооцінки, це руйнує байдужість та підвищує рівень домагань, а, як наслідок, якість роботи та навчання. Бажано знайти сильні сторони (здібності, задатки), щоб якимось захопити роботою.
Тип №6 Е: 0-4; Н: 16-20.	
Стриманий, боязкий, чуттєвий, соромиться в незнайомій ситуації. Невпевнений, мрійливий. Любить пофілософствувати, не любить скупчення людей. Має схильність до сумнівів. Мало вірить у свої сили. В цілому врівноважений. Не схильний до панікування та драматизації подій. Тривожний. Часто перебуває у нерішучості, схильний до фантазій.	Намагатися підтримувати, опікуватися ним, підкреслювати перед групою позитивні якості та прояви (серйозність, вихованість, чутливість). Можна захопити ідеєю (наприклад, допомоги комусь слабшому). Це підвищить самооцінку, дасть привід до більш оптимістичного відчуття життя.
Тип №7 Е: 0-4; Н: 8-16.	
Людина скромна, активна, спрямована на справу. Справедливий, відданий друг. Дуже хороший, вмілий помічник,	В діяльності бажано надати вільний режим; заохочувати, це активізує ініціативу. Намагатися зробити більш розкутим, щоб діяв

непоганий організатор. Сором'язливий. Надає перевагу залишатися непоміченим. Як правило, не входить до компаній. Дружить вдвох. Взаєминам надає великого значення. Іноді буває нудно-моралізуючим.	самостійно, а не за вказівками (оскільки за своєю природою він більше підкорюється комусь). Уникати публічної критики. Навіювати впевненість в своїх силах та правах. Не допускати сліпої віри в будь-чий авторитет.
Тип №8 Е: 4-8; Н: 0-4.	
Людина спокійна, схильна до спілкування в компаніях. Естетично обдарована. Швидше споглядач, ніж діяч. Врівноважена. Байдужа до успіхів. Полюбляє жити «як усі». У взаємостосунках рівна, але глибоко переживати не вміє. Легко уникає конфліктів.	Головне завдання – активізувати потребу в діяльності. Знайти заняття, яке може зацікавити (швидше за все, пов'язане з художніми проявами). Заохочувати успіхи. Бажано частіше спілкуватися з підлітком, звертаючи увагу на розвиток соціального інтелекту.
Тип №9 Е: 8-16; Н: 0-4.	
Активний, життєрадісний. Комунікабельний. У спілкуванні нерозбірливий. Легко потрапляє до асоціальних угруповань, внаслідок поганого опору дезорганізуючим умовам. Схильний до новизни, допитливий. Соціальний інтелект розвинений слабо. Не має вміння будувати адекватні оцінки та самооцінки. Часто немає твердих, принципових установок. Енергійний. Довірливий.	Бажаний більш жорсткий, мобілізуючий режим. Встановити доброзичливі стосунки, але підліток має відчувати, що за ним спостерігають. Намагатися спрямовувати енергію у суспільно корисну справу (наприклад, захопити глобальною ідеєю досягнути чогось (вступ до ВНЗ і т.п). Проте в цьому випадку необхідно разом розпланувати майбутню роботу, фіксувати терміни та обсяги та жорстко контролювати виконання. Бажано підлітка даного типу вести до складу групи з сильним лідером та позитивними установками.
Тип №10 Е: 16-20; Н: 0-4.	
Артистичний. Любить розповідати. Недостатньо наполегливий. Комунікабельний. Неглибокий. Врівноважений.	Підтримувати зусилля, спрямовані на досягнення цікавих цілей (самому вистачає ініціативи обрати певне заняття або ціль, але не вистачає наполегливості). Заохочувати артистизм, але не допускати клоунади.

Тип №11 Е: 20-24; Н: 4-8.	
Активний, комунікабельний, благородний, честолюбний. Легко погоджується на ризиковані розваги. Не завжди розбірливий в друзях, в засобах досягнення мети. Часто егоїстичний. Привабливий. Має організаторські здібності.	Заохочувати та розвивати організаторські здібності. Може бути лідером, але потрібно контролювати. Стримувати від зарозумілості. Лідерське положення у колективі легко виправляє лінь та неорганізованість. Полюбляє бути «на коні». За необхідності, можна допустити колективну критику.
Тип №12 Е: 20-24; Н: 8-16.	
Легко підкорюється дисципліні. Має почуття власної гідності. Організатор. Схильний до мистецтва, спорту. Активний. Легко закохується. Легко захоплюється людьми та подіями. Вразливий.	За натурую лідер як емоційного, так і ділового плану. Необхідно підтримувати лідерські зусилля, допомагати, спрямовувати в діловому та особистісному плані.
Тип №13 Е: 20-24; Н: 16-20.	
Складний тип. Марнослашний. Енергійний. Життерадісний. Як правило, не має високої духовної спрямованості. Заглиблений у житейські радощі. В житті надає перевагу побутовим потребам. Приклоняється перед престижністю. Всі зусилля прикладає на досягнення успіху, вдачі та користі. Зневажає невдах. Комунікабельний, демонстративний. Жорстко висуває свої вимоги.	Мета старшого - тримати підлітка «в рамках», оскільки той схильний до зарозумілості, підкоренню собі оточуючих. Діяти краще спокійно та твердо. Виокремлювати інших, підкреслюючи позитивні особистісні якості. Можна запропонувати роль організатора. При цьому вимагати виконання обов'язків. Бажано естетичне виховання.
Тип №14 Е: 16-20; Н: 20-24.	
Владний, недовірливий, підозрілий, педантичний. Завжди прагне до першості. Дріб'язковий. Насолоджується будь-якою перевагою. В'їдливо-жовчний. Схильний до висміювання більш слабких. Деспотичний, мстивий, зневажливий. Швидко втомлюється.	Не можна залишатися байдужим. Можна ставитись дружелюбно, можна з іронією. Надати можливість зайняти лідерське положення, однак, при цьому слід обирати позицію, на якій він більше приділяв би увагу паперовій праці, ніж людям. Заохочувати волю та наполегливість. При цьому підлітку бажано виховувати в собі позитивне емоційне ставлення до оточуючих та

	позитивні установки.
Тип №15 Е: 8-16; Н: 20-24.	
Завжди незадоволений, буркотливий. Прискіпливий. Дріб'язково-вимогливий. Не схильний до насміхань. Легко ображається через дрібниці. Часто похмурий, дратівливий. Заздрісний. В справах невпевнений. У стосунках – підлеглий. Пасує перед труднощами. У групі, класі тримається осторонь. Злопам'ятний. Друзів не має. Однолітками командує. Голос тихий, різкий.	Бажано налагодити хоча б мінімальні взаємостосунки. Це легше зробити, спираючись на вразливість даної людини. Можна цікавитися його самопочуттям, успіхами у довірливій бесіді. У якості будь-якого суспільного навантаження, що дозволяє мати опору у взаєминах, можна давати канцелярську роботу (педантичні якості дозволяють робити її добре). Заохочувати за сумлінність при всьому колективі, що дозволить налагодити стосунки з ровесниками. Підлітки такого типу потребують постійної уваги та індивідуальної взаємодії.
Тип №16 Е: 4-8; Н: 20-24.	
Високочутливий тип, недовірливий, таємно-пристрасний, мовчазний, замкнено-образливий. Самолюбивий, незалежний, має критичний розум. Песиміст. Схильний до узагальненого мислення. Часто – невпевнений у собі.	У підході бажані: оберегаючий режим, заохочення при однокласниках, доброзичливість, поважне ставлення. Слід підтримувати справедливі критичні судження, але уникати розвитку у підлітка моралізування та критиканства.
Тип №17 Е: 16-20; Н: 4-8.	
Дуже емоційний. Захопливий, життєрадісний, комунікабельний, легко закохується. В контактах – нерозбірливий, дружньо налаштований до всіх. Непостійний, наївний, легковажний, ніжний. Користується симпатією оточуючих. Фантазер. Не прагне до лідерства, надаючи перевагу інтимно-дружнім стосункам.	Підтримувати позитивне налаштування. Бажано розвивати естетичні схильності, підтримувати захоплення (заохочувати, цікавитися, пропонувати виступити перед класом, групою). Звернути увагу на розвиток вольових якостей (наполегливості, рівня домагань).

Тип №18 Е: 4-8; Н: 16-20.	
Емпатійний. Жалісливий, схильний підтримувати слабких, надає перевагу інтимно-дружнім контактам. Настрій частіше спокійно-знижений. Скромний. Сором'язливий. Невпевнений у собі. Споглядач. Легко стає настороженим та підозрілим в несприятливих умовах.	Рекомендовано налагодити щадно-розвиваючий режим. Поволі контролювати, ставитись спокійно-доброзичливо. Допомогати в складних ситуаціях, якими в цьому випадку є досягнення мети, формування активної позиції, налагодження стосунків (з ровесниками та дорослими). Виключити публічне обговорення, якщо можливі негативні оцінки.
Тип №19 Е: 4-8; Н: 4-8.	
Спокійний тип, Мовчазний, розсудливий. Уповільнено-діючий, дуже послідовний, самостійний, незалежний, кропіткий. Безпристрасний, скромний, низько-емоційний. Інколи відокремлений від реальності.	У підлітків цього типу потрібно намагатися підвищити самооцінку, розвинути систему домагань, розкрити схильності та здібності. Зацікавити чимось можна, запропонувавши якусь роботу з високою особистою відповідальністю (за типом діяльності повинна бути більше пов'язана з паперами, ніж з людьми). Підлітки такого типу потребують порад з різних питань, але які надаються у делікатній формі.
Тип №20 Е: 16-20; Н: 16-20.	
Надто демонстративний, не вміє співпереживати. Емоційно бідний. Любить протиставляти себе колективу. Дуже наполегливий у досягненні значимих для себе цінностей. Престижний. Часто фальшивий. Практичний.	Режим взаємодії м'який, терпимий, щоб не загострювати негативні якості. Залучити до спортивних або технічних занять, щоб підлітки змогли перенести енергетику у позитивне русло, а потребу у боротьбі за першість в прийнятну форму. Бажане естетичне виховання. Залучати у позитивні соціальні групи з сильним впливовим лідером.
Тип №21 Е: 12-16; Н: 8-12.	
Дуже енергійний, життєрадісний. «Улюбленець публіки». Прийнято вважати, що підлітки такого типу	Потребують доброзичливо-суворого ставлення. У колективі не варто обирати їх на лідерські посади

щасливчики. Дійсно, вони часто дуже здібні, легко вчаться, артистичні, мало втомлюються. Однак наявність цих якостей часто має негативні результати. Підлітки (та молоді люди) з дитинства звикають, що їм все доступно. В результаті чого не вчаться серйозно працювати над досягненням цілі. Легко все кидають, часто переривають дружбу. Поверхневі. Мають досить низький соціальний інтелект.	(краще часто пропонувати разові доручення організаторського типу). Суворо вимагати виконання доручень. Бажано разом з підлітком знайти якусь значиму мету (наприклад, володіння іноземною мовою), розбити на періоди термін виконання, розписати у часі задачі та контролювати виконання. Це, з одного боку, допоможе досягти поставленої мети, з іншого боку – привчити до впорядкованої, систематизованої роботи.
Тип №22 Е: 8-12; Н: 8-12.	
Дуже пасивно-байдужий. Впевнений в собі. Стосовно оточуючих дуже вимогливий. Злопам'ятний. Часто проявляє пасивну впертість. Дуже педантичний, дріб'язковий. Розсудливий, холоднокровний. До думки оточуючих ставиться байдуже. Ригідний, надає перевагу звичним справам та монотонності побуту. Інтонація мовлення маловиразна. Малоестетичний.	Створити у підлітка відчуття, що він цікавий для вихователя (тренера і т. д.) Слід цікавитись дрібницями побуту, самопочуття. З суспільних доручень бажано обрати щось, що потребує акуратного виконання (ведення журналу чи табеля, врахування чогось і т.п.). Хвалити за своєчасність виконання та старанність. Допомогати обирати заняття (бажано індивідуальні, а не групові види спорту чи художньої самодіяльності).
Тип №23 Е: 16-20; Н: 8-12.	
Комунікабельний, активний, ініціативний, захоплюваний. При цьому вміє керувати собою. Вміє досягати поставленої мети. Честолюбний. Полюбляє бути лідером та вміє бути організатором. Користується довірою та щирою повагою оточуючих. Характер легкий, естетичний, рівно поживлений.	Створити можливість лідерства. Допомогати в вирішенні групових та індивідуальних задач, слідкувати за тим, щоб навантаження (учбове, виробниче і суспільне) було в межах розумного.
Тип №24 Е: 12-16; Н: 4-8.	
Активний, врівноважений тип. Енергійний. Середньо-комунікабельний. Прив'язаний до не	Надає перевагу спокійному довірливому ставленню оточуючих. Бажано налагодження чітких ділових

багатьох друзів. Впорядкований. Вміє ставити перед собою мету та досягати рішень. Не схильний до суперництва. Іноді образливий.	контактів.
Тип №25 Е: 8-12; Н: 4-8.	
Активний, інколи вибуховий, інколи безтурботно-веселий. Часто спокійно-байдужий. Ініціативи майже виявляє, діє за вказівками. Пасивний в соціальних контактах. До глибоких емоційних переживань не схильний. Схильний до монотонної копіткої роботи.	Бажано спокійно-ділове ставлення. Знаходити та рекомендувати краще індивідуальні заняття. Добре справляються з адміністративною роботою.
Тип №26 Е: 4-8; Н: 8-12.	
Спокійний, врівноважений, терплячий, педантичний. Честолюбний. Цілеспрямований. Має тверді принципи. Іноді образливий.	Полюбляють довірливі стосунки, спокійний темп роботи. Не схильні до панібратства. Бажано заохочувати при групі (класі) за акуратність, старанність. Працювати над підвищенням впевненості у своїх силах.
Тип №27 Е: 4-8; Н: 12-16.	
Врівноважено-меланхолійний. Тонко чуттєвий. Прив'язливий; цінує довірливо-інтимні стосунки, спокійний. Цінує почуття гумору. У цілому – оптиміст. Інколи панікує, інколи впадає в депресію. Однак, частіше спокійно-задумливий.	Створити умови активно-спокійної діяльності. Бажано уникнути жорсткої регламентації. Рекомендувати естетичні та літературні заняття.
Тип №28 Е: 8-12; Н: 16-20.	
Меланхолійний, честолюбний, наполегливий, серйозний. Іноді схильний до пригнічено-тривожного настрою. Дружить з малочисельним колом людей. Не образливий, але інколи приймає все близько до серця. Самостійний у рішеннях стосовно принципових питань, але залежить від близьких в емоційному житті.	Рекомендовано спрямовувати зусилля на підвищення самооцінки, посилювати впевненість у собі.

Тип №29 Е: 12-16; Н: 16-20.	
<p>Жорстко вимогливий до оточуючих: впертий, гордий, дуже честолюбний. Енергійний, комунікабельний, настрій частіше бойовий. Невдачі приховує. Любить бути в центрі уваги. Холоднокровний.</p>	<p>Взаємостосунки будувати на основі поваги, високої вимогливості. Можна висміяти недоліки, якщо підліток зарозумілий.</p>
Тип №30 Е: 16-20; Н: 12-16.	
<p>Гордий, прагне бути першим, злопам'ятний. Прагне бути лідером у всьому. Енергійний, наполегливий. Спокійний, обачливий. Любить ризик, незламний у досягненнях. Не позбавлений артистизму, хоча і проявляє сухість.</p>	<p>Не допускати зарозумілості. Підтримувати у позитивних зусиллях. Допомогати у лідерстві, не допускати командний стиль стосунків. Нейтралізувати озлобленість. Розвивати соціальний інтелект.</p>
Тип №31 Е: 8-12; Н: 12-16.	
<p>Сором'язливий, незаздрісний, прагне самостійності, прив'язливий. Доброзичливий. З близькими людьми виявляє спостережливість, почуття гумору. Схильний до глибоких довірливих стосунків. Уникає ситуацій ризику, небезпеки. Не витримує нав'язаний темп. Інколи схильний до швидких рішень. Часто жалкує з приводу своїх вчинків. У невдачах звинувачує лише себе.</p>	<p>Забезпечити спокійні доброзичливі умови. Намагатися залучити до активного рішення ділових питань. Заохочувати соціальну активність, залучити до участі у будь-яких заходах (семінарах, конференціях, тощо).</p>
Тип №32 Е: 12-16; Н: 12-16.	
<p>Честолюбний, невдачі не знижують впевненості у собі. Зарозумілий. Злопам'ятний. Енергійний. Наполегливий. Цілеспрямований. Схильний до конфліктності. Не поступається навіть, якщо неправий. Докорів сумління не відчуває. У спілкуванні не схильний до співпереживання. Цінує лише інформативність. Емоційно обмежений тип.</p>	<p>Не підтримувати у конфліктних ситуаціях. Впливати через честолюбство. Стосунки підтримувати рівні, намагаючись поволі розвивати соціальний інтелект.</p>

МЕТОДИКА «ВИХІД ІЗ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ»

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Вихід із складних життєвих ситуацій	- юнацький вік - дорослі	Вівчарик Т. П. Методи діагностики та формування у молодих жінок установок на самореалізацію / Т. П. Вівчарик, А. К. Дмитренко – Чернівці: Прут, 1999. – С.14-16.

Люди по-різному виходять із складних життєвих ситуацій. Одні примиряються з проблемами, неприємностями, пристосовуються до них, воліють «плисти за течією». Інші проклинають долю, емоційно розряджаються і, врешті, також заспокоюються, фактично не вирішуючи ніяких проблем. Треті чинять якось по-іншому.

Мета: визначення домінуючого типу виходу особистості із складних життєвих ситуацій.

Необхідний матеріал: опитувальник, бланк відповідей, ручка.

Хід проведення

Досліджуваному пропонують опитувальник із запропонованими варіантами відповідей.

Інструкція: «Перед Вами ряд суджень, що відображають певний спосіб вирішення людиною життєвих проблем. Необхідно на кожне судження вибрати один із можливих варіантів відповідей і позначити його на бланку для відповідей поряд з відповідним номером.»

Текст опитувальника

1. Чи розповідаєте Ви іншим про свої проблеми і неприємності:
  - а. Ні, так як вважаю, що це не допоможе;
  - б. Так, якщо для цього є підходящий співрозмовник;
  - в. Не завжди, оскільки деколи буває важко самому думати про них, не те, що розповісти іншим.
2. Як сильно Ви переживаєте неприємності:
  - а. Завжди і дуже важко;
  - б. Це залежить від обставин;
  - в. Стараюсь терпіти і не сумніваюсь, що будь-якій неприємності, зрештою, настане кінець.
3. Якщо Ви не вживаєте спиртне, то пропустіть це питання і перейдіть до наступного. Якщо Ви вживаєте спиртні напої, то з якої причини:
  - а. Для того, щоб «втопити» у вині свої проблеми;
  - б. Для того, щоб якось відвернутись від них;

- в. Просто так, мені подобається час від часу бути напідпитку і почувати себе вільніше.
4. Що Ви робите, якщо щось Вас глибоко ранить:
- Дозволяєте собі розслабитись і робити те, що давно собі не дозволяли;
  - Ідете в гості до друзів;
  - Сидите вдома і жалієте самого себе.
5. Коли близька людина ображає Вас, то Ви:
- Замикаєтесь у собі та ні з ким не спілкуєтесь;
  - Вимагаєте від неї пояснень;
  - Розповідаєте кожному, хто готовий Вас вислухати.
6. У хвилини щастя Ви:
- Не думаєте про перенесені нещастя;
  - Побоюєтесь, що ця хвилина дуже швидко мине;
  - Не забуваєте про те, що в житті є багато неприємного.
7. Що Ви думаєте про психіатрів:
- Ви б не хотіли стати їхнім пацієнтом;
  - Багатьом людям вони могли б реально допомогти;
  - Людина сама без психіатра повинна допомагати собі.
8. Доля, на Вашу думку:
- Вас переслідує;
  - Несправедлива до Вас;
  - Прихильна до Вас.
9. Про що Ви думаєте після сварки з коханою людиною (чоловіком/дружиною), коли Ваш гнів уже минає:
- Про те приємне, що у Вас було в минулому;
  - Мрієте таємно їй помститися;
  - Про те, скільки від неї вже витерпіли.

Обробка і аналіз результатів

Підрахунок набраних балів здійснюється згідно ключа.

Ключ

Варіант відповіді	Порядковий номер судження								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
а	3	4	5	0	3	1	4	5	1
б	1	0	3	2	0	3	2	2	2
в	2	2	1	4	1	5	3	1	3

На основі загальної суми балів судять про типи для досліджуваного способи виходу зі складних ситуацій. При сумі балів **від 7 до 15** роблять

висновок про те, що ця людина легко примирюється з неприємностями, правильно оцінюючи те, що трапилось, зберігаючи душевну рівновагу.

При сумі набраних балів **від 16 до 26** – не завжди людина з гідністю витримує удари долі. Часто вона зривається, проклинає її, тобто засмучується при виникненні проблем і засмучує інших.

Якщо сума балів в межах **від 27 до 36** - людина не може правильно переживати неприємності, та, зазвичай, реагує на них психологічно неадекватно.

ОПИТУВАЛЬНИК ГЕКСА ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Опитувальник Гекса для визначення характерологічних особливостей особистості. Сингалітичний опитувальник	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Корчуганова І. П. Профессиональное развитие и поддержка педагогов, работающих с детьми группы риска: Методическое пособие)/ И. П. Корчуганова [Под науч. Ред. профессора С.А. Лисицына, С.В. Тарасова]. - СПб.: ЛОИРО, 2006. – 172 с. - С. 62-64.

Мета: методика спрямована на вивчення характерологічних особливостей особистості

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Поставте бал в залежності від ступеню вираженості якості:

- 0 – відсутність риси,
- 1 – слабо виражена,
- 2 – середньо виражена,
- 3 – сильно виражена.

Хід проведення

Дослідження може проводитися як у індивідуальній, так і у груповій формі. Респондентам пропонується відповісти на 38 запитань.

Інструкція. Поставте бал в залежності від міри прояву якостей: 0 – відсутність риси, 1 – слабо проявляється, 2 – середній прояв риси, 3 – сильний прояв.

1. Ви не може залишатися спокійним, якщо вас не помічають, бажаєте привертати до себе увагу.
2. Внутрішній світ мало привертає вашу увагу (емоції, відчуття і т.д.).
3. Звертаєте величезну увагу на свій внутрішній світ, ведете щоденник.
4. Любите «світський» спосіб життя, надаєте велике значення умовним формулам ввічливості.
5. Говорите мало і дуже рідко смієтесь.
6. Дуже виверткий, умієте отримати користь з будь-якої справи, знайти вихід зі всякого положення, опортуніст.
7. Вся поведінка підпорядкована певним принципам, поважаєте розклади і розпорядження.
8. Живете безтурботно, прагнете узяти якомога більше з життя.
9. Працюєте з великим старанням, наполегливо переслідуючи в роботі далеко віддалені цілі.
10. Живете, не піклуючись ні про минуле, ні про майбутнє.
11. Часто і довго роздумуєте про вже минулі події і вас хвилює думка про те, що можна було б вчинити інакше.
12. Сердечний, щедрий, душа компанії, веселий.
13. Коли суперечать, стаєте дратівливим і буркотливим.
14. Хочете здаватися кращим.
15. Тримаєтесь з гідністю, вам не дорікають за зайву офіційність, «церемонність», за відчуття дистанції.
16. Легко знаходите спільну мову у стосунках з іншими людьми, легко пристосовуєтесь до різних ситуацій.
17. «Методичний розум», любите порядок у всьому, регулярність.
18. Шукаєте змін, розваг, нової обстановки, струсу.
19. Любите самотність, боїтесь контактів з незнайомими людьми, страждаєте від нерозуміння оточуючих.
20. Щасливі вже тим, що живете, вірите, що все рано чи пізно прийде до ладу, оптиміст.
21. Тривожний, нерішучий, боязкий, легко втрачаєте упевненість в собі, не вистачає упевненості у власних силах.
22. Швидко ухвалюєте рішення, потім ретельно виконуєте задумане.
23. Володієте ніби природженим авторитетом, темпераментом ватажка, керівника.
24. Дорікають за те, що беретесь за дуже багато справ і не може закінчити те, що почали.
25. Дуже вимогливі як до себе, так і до оточуючих
26. Дорікають за те, що не завжди стежите за собою, ледачі.

27. Розсудливий, обережний, передбачливий, мало сприйнятливий до різних впливів ззовні, має дуже незалежний характер.
28. Дуже м'який характер, легко дозволяє керувати собою.
29. Дорікають за упертість, образливість.
30. Навмисно цинічний, уїдлиий, повний іронії.
31. Відчуваєте, що привертають великі справи, важкі почини.
32. Маєте інтерес до незвичайного, містичного, дивного.
33. Дуже прив'язані до своїх звичок, способу життя, не здійснюєте необдуманих вчинків.
34. Дорікають за непостійність настрою, за деяку агресивність, дратівливість, навіть ворожість.
35. Дуже терплячі і наполегливі в роботі.
36. Перш за все шукаєте зручності і спокою.
37. Схильні до надмірностей, крайнощів, можливо навіть і до безрозсудності.
38. Справляєте враження дуже байдужої людини, яка не виявляє явної цікавості до оточуючих його людей, подій, речей.

Таблиця відповідей

№ типу	1	2	3	4	5	6	7	8
	9	1	3	1	7	2	5	2
	23	12	11	14	15	4	29	8
	25	20	13	18	17	6	33	10
	31	22	19	32	27	16	36	26
	37	24	21	34	35	30	38	28
Загальна формула характеру								

Примітка. Деякі номери в таблиці представлені двічі. Колонка, яка містить найбільшу кількість хрестиків, указує на переважний тип випробовуваного. Не основний тип характеру називається паратипом.

Інтерпретація

- 1 тип — пристрасно-емоційний,
- 2 тип - щедро-холеричний,
- 3 тип - сентиментально-чуттєвий,
- 4 тип - нервовий,
- 5 тип - флегматичний,
- 6 тип - сангвінічний (реалістичний),
- 7 тип - апатичний (гальмівний),
- 8 тип - аморфний.

Аналіз результатів

Відповіді на даний опитувальник можуть бути наступного типу: ХХ — риса вдачі дуже виразно виражена, х — риса вдачі присутня, але виражена не дуже виразно; прочерк говорить про відсутність даної межі.

На останній лінії таблиці відповідей треба підрахувати загальну кількість хрестиків по колонках, це і буде формулою характеру випробовуваного. Наприклад: 2—3—1—7—2—7—1—5. Нервово-реалістичний тип - основний. Параморфний — паратип.

ОПИТУВАЛЬНИК «ДОСЛІДЖЕННЯ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ» Х. ШМІШЕКА

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Дослідження акцентуацій характеру Х. Шмішека	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Волошина В. В. Загальна психологія: Практикум: Навчальний посібник / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук. Загальна психологія: Практикум: Навчальний посібник – К.: Каравела, 2005. – С. 214-221.

Мета: тест призначений для діагностики типу акцентуацій особистості.

Опис методики: тест включає 10 шкал у відповідності до десяти виділених К. Леонгардом акцентуєваних типів особистостей і складається з 88 запитань.

Інструкція: «Пропонуємо Вам відповісти на наведені нижче питання. Намагайтеся відповідати відразу, не задумуючись. Пам'ятайте, що правильних чи неправильних відповідей тут немає. Ви можете відповісти лише «так» або «ні».

Текст опитувальника

1. У Вас переважно веселий та безтурботний настрій?
2. Ви чутливі до образ?
3. Чи прагнете Ви у всьому і всюди дотримуватися порядку?
4. Зробивши щось, Ви сумніваєтесь, чи все зроблено правильно, і не заспокоїтеся до того часу, поки не переконаєтеся ще раз у тому, що все виконано правильно?
5. Чи буває так, що у Вас на очах з'являються сльози в кіно, театрі, під час розмови тощо?

6. У дитинстві Ви були такими ж сміливими та відважними, як усі Ваші ровесники?
7. Чи часто у Вас різко змінюється настрій від стану безмежної радості до суму?
8. Чи буває так, що Ви безпричинно знаходитеся в такому сварливому настрої, що з Вами краще не розмовляти?
9. Ви серйозна людина?
10. Чи буваєте Ви звичайно центром уваги в колективі?
11. Чи здатні Ви захоплюватися, милуватися чим-небудь?
12. Ви енергійна людина?
13. Чи швидко ви забуваєте, якщо Вас хто-небудь образить?
14. Чи прагнете Ви завжди бути в числі кращих працівників?
15. Коли Ви опускаєте листа до поштової скриньки, чи перевіряєте Ви, проводячи рукою по скриньці, що лист упав до скриньки?
16. Ви м'якосердні?
17. Чи бувало Вам страшно у дитинстві під час грози або при зустрічі з незнайомою собакою?
18. Чи залежить Ваш настрій від зовнішніх обставин?
19. Чи часто у Вас буває почуття сильного внутрішнього неспокою, почуття очікування біди, неприємностей?
20. Чи часто у Вас буває пригнічений настрій?
21. Чи люблять Вас Ваші знайомі?
22. Чи була у Вас хоч раз істерика чи нервовий зрив?
23. Чи важко Вам довго всидіти на одному місці?
24. Якщо по відношенню до Вас несправедливо повелися, чи енергійно Ви відстоюєте свої інтереси?
25. Чи віддаєте Ви перевагу такій діяльності, де робити треба швидко, але вимоги до якості виконання невисокі?
26. Чи дратує Вас, якщо дома скатертина або фіранка висять нерівно, і Ви прагнете швидше їх поправити?
27. Чи можете Ви зарізати курку чи вівцю?
28. Чи боялися Ви в дитинстві залишатись удома самі?
29. Чи часто у Вас бувають коливання настрою без причин?
30. Чи швидко Ви впадаєте у гнів чи починаєте сердитися?
31. Чи можете Ви бути абсолютно безтурботно веселим?
32. Чи завжди Ви прагнете бути достатньо кваліфікованим працівником за своїм фахом?
33. Чи буває так, що почуття повного щастя пронизує Вас?

34. Як Ви гадаєте, чи вийшов би з Вас ведучий у гумористичному спектаклі?
35. Говорите Ви, зазвичай, людям свою думку достатньо відверто, прямо та недвозначно?
36. Чи виступаєте Ви на захист осіб, з якими хтось несправедливо повівся?
37. Чи любите Ви роботу з високою особистою відповідальністю?
38. Чи важко Вам переносити вигляд крові? Чи викликає це у Вас неприємне почуття?
39. Чи боїтеся Ви спускатися в темний підвал?
40. Чи любите Ви спілкуватися?
41. Чи втікали Ви в дитинстві з дому?
42. Чи здається Вам життя тяжким?
43. Чи з задоволенням Ви читали вірші у школі?
44. Чи буває так, що після конфлікту, образи Ви були до того знервовані, що йти на роботу здавалося просто неможливо?
45. Чи можна сказати, що при невдачі Ви не втрачаєте почуття гумору?
46. Чи робите Ви перші кроки до примирення, якщо Вас хто-небудь образив?
47. Чи стежите Ви за тим, щоб кожна річ у Вашій квартирі знаходилася на одному й тому ж місці?
48. Чи повертаєтеся Ви, щоб перевірити, що залишили квартиру, робоче місце в такому стані, що там нічого не скоїться?
49. Чи любите Ви тварин?
50. Чи непокоїть Вас інколи думка, що з Вами або з Вашими близькими може трапитися щось страшне?
51. Чи вважаєте Ви, що Ваш настрій дуже мінливий?
52. Чи можете Ви вдарити людину, яка Вас образила?
53. Чи велика у Вас потреба у спілкуванні з іншими людьми?
54. Чи важко Вам доповідати перед великою кількістю людей?
55. Чи належите Ви до тих, хто при певних невдачах впадає у глибокий відчай?
56. Чи подобається Вам робота, яка потребує енергійної організаторської діяльності?
57. Чи стійко Ви добиваєтесь наміченої цілі, якщо на шляху до неї вимушені долати масу перешкод?
58. У школі Ви іноді підказували своїм друзям чи давали списувати?
59. Чи часто Вам буває важко заснути через те, що проблеми прожитого дня або майбутнього весь час у Ваших думках?
60. Чи може трагічний фільм схвилювати Вас до сліз?

61. Чи потрібне Вам велике напруження волі, щоб уночі одному пройти через цвинтар?
62. Буває так, що, перебуваючи в гарному настрої перед сном, наступного дня Ви прокидаєтесь у пригніченому, що тягнеться кілька годин?
63. Чи бувають у Вас головні болі?
64. Чи часто Ви смієтесь?
65. Чи легко Ви звикаєте до нових ситуацій?
66. Чи можете Ви бути привітним з тим, кого Ви явно не цінуєте, не любите, не поважаєте?
67. Чи рухлива Ви людина?
68. Ви дуже переживаєте через несправедливість?
69. Чи буває, що Ви остерігаєтесь того, що кинетесь під колеса потягу, чи, стоячи біля вікна багатопверхового будинку, що можете випасти з вікна?
70. Виходячи з дому чи вкладаючись спати, чи перевіряєте Ви, чи вимкнений газ, погашене світло, замкнені двері?
71. Чи настільки Ви любите природу, що можете назвати себе її другом?
72. Ви дуже обов'язкові?
73. Чи змінюється Ваш настрій при прийомі алкоголю?
74. Чи оцінюєте Ви життя песимістично, без очікування радості?
75. Вас часто тягне мандрувати?
76. У юності Ви залюбки брали участь у художній самодіяльності (театр, танці і т. д.). А може Ви берете участь і зараз?
77. Чи може Ваш настрій змінюватися так різко, що Ваша радість раптово змінюється на нудьгу?
78. Чи легко Вам вдається підняти настрій друзів у компанії?
79. Чи довго Ви переживаєте образу?
80. Ви ставитеся до людей скоріше з недовірою, ніж з довірою?
81. Чи часто, коли були учнем, Ви переписували сторінку з Вашого зошиту, якщо ненавмисне ставили на ній ляпку?
82. Чи переживаєте Ви довгий час відчай інших людей?
83. Чи часто Ви бачите страшні сни?
84. У веселій компанії Ви, зазвичай, веселі?
85. Ви стаєте менш стриманим і відчуваєте себе більш вільно, коли випиваєте?
86. У бесіді Ви скупі на слова?
87. Чи здатні Ви відволіктися від серйозних проблем, що потребують негайного вирішення?

88. Якби Вам необхідно було грати на сцені, Ви змогли б увійти в роль так, щоб забути про те, що це тільки гра?

Опрацювання результатів та їх інтерпретація

Ключ:

	Знак –+	Знак ---	Коефіцієнт
Демонстративний тип	7, 19, 22, 29, 41, 44, 63, 66, 73, 85, 88	51	* 2
Педантичний тип	4, 14, 17, 26, 36, 48, 58, 61, 70, 80, 83	39	* 2
Збудливий тип	8, 20, 30, 42, 52, 64, 74, 86	-	* 3
Застрагаючий тип	2, 15, 24, 34, 37, 56, 68, 78, 81	12,46, 59	* 2
Гіпертимічний тип	1, 11, 23, 33, 45, 55, 67, 77	-	* 3
Дистимічний тип	9, 21, 43, 75, 87	31,53, 65	* 3
Циклотимічний тип	6, 18, 28, 40, 50, 62, 72, 84	-	* 3
Афективно-екзальтований тип	10, 32, 54, 76	-	* 6
Тривожний тип	16, 27, 38, 49, 60, 71, 82	5	* 3
Емотивний тип	3, 13, 35, 47, 57, 69, 79	25	* 3

Використовуючи ключ, підраховуємо суму «сирих» балів за кожною шкалою. Помноживши показник «сирого» бала на коефіцієнт, отримаємо тип акцентуації.

Максимальний бал після множення — 24.

Показник від 14 до 19 балів вказує на тенденцію до того чи іншого типу акцентуації. Показник від 20 до 24 балів вказує на яскраво виражену акцентуацію певного типу.

Виділені К. Леонгардом десять типів акцентуованих особистостей інколи поділяють на 2 групи: акцентуації характеру (демонстративний, педантичний, застрягаючий, збудливий) й акцентуації темпераменту (гіпертимічний, дистимічний, тривожно-боязливий, циклотимічний, емотивний).

Отримані дані можуть бути представлені у вигляді таблиці.

Профілі особистісної акцентуації

Характеристика типів акцентуацій (скорочений варіант)

Гіпертимний тип. Люди цього типу характеризуються контактністю, комунікабельністю, вираженістю міміки і жестів. Часто відхиляються від теми розмови. З оточуючими виникають конфлікти з приводу халатності та несерйозного ставлення до службових та сімейних обов'язків. Вони — ініціатори конфлікту, але часто ображаються, коли їм роблять зауваження. Позитивні риси: енергійність, ініціативність, оптимізм, жага до діяльності. Негативні риси: схильність до аморальних вчинків, підвищена подразливість, несерйозне ставлення до своїх обов'язків, легковажність. Вони важко переносять умови дисципліни, монотонну діяльність, самотність.

Дистимічний тип. Людям цього типу притаманна низька контактність, песимістичний настрій. Такі люди рідко вступають у конфлікти, ведуть замкнений спосіб життя. Вони високо цінують друзів і готові їм підпорядкуватися. Позитивні риси: серйозність, загострене почуття справедливості, сумлінність. Негативні риси: пасивність, загальмованість мислення, індивідуалізм.

Циклоїдний тип. Часті зміни настрою, манери спілкування. Характеризуються зміною гіпертимних та дистимічних станів. Під час душевного піднесення поводять себе як гіпертиміки, під час спаду — як дистиміки.

Збудливий тип. Низька контактність у спілкуванні, гальмування вербальних і невербальних реакцій. Занудливі, похмурі, схильні до хамства, конфліктів, сварок. В емоційно спокійному стані вони сумлінні, акуратні, люблять тварин та дітей. Однак під час збудження вони погано контролюють свою поведінку.

Застрагаючий тип. Помірне спілкування, схильність до повчань. У конфліктах — ініціатор. Прагне досягти високих показників у будь-якій справі має підвищену вимогливість до себе. Чутливий до соціальної справедливості, разом з тим підозріливий, недовірливий, образливий, інколи надзвичайно самовпевнений, ревнивий.

Педантичний тип. В конфлікт вступає рідко, пасивна сторона. На службі — бюрократ (занадто великі вимоги до оточуючих), але поступається лідерством іншим. Позитивні риси: сумлінність, акуратність, серйозність, надійність. Негативні риси: формалізм, занудливість.

Тривожний тип. Низька контактність, боягузтво, невпевненість, мінорний настрій. Рідко вступає в конфлікти. Позитивні риси: товариськість, самокритичність, сумлінність. Унаслідок своєї незахищеності слугують «козлами відпущення», мішенями для жартів.

Емотивний тип. Надають перевагу спілкуванню в вузькому колі людей, з якими встановлені добрі стосунки, розуміють «з півслова». Рідко вступають у конфлікти. Образи носять у собі. Позитивні якості: доброта, емпатійність, почуття обов'язку, старанність, ретельність. Негативні риси: надмірна чутливість, плаксивість.

Демонстративний тип. Легкість встановлення контактів, прагнення влади, лідерства, похвали. Добре адаптується до людей, має схильність до інтриг. Дратує оточуючих самовпевненістю і високими вимогам, провокують конфлікти. Позитивні якості: галантність, артистичність, здатність захопити інших, неординарність мислення та вчинків. Негативні риси: егоїзм, лицемірство, хвалькуватість, зухвалість.

Екзальтований тип. Висока контактність, захоханість, балакучість. Дуже часто сперечаються, але не доводять до конфліктів. У конфліктах бувають як активні, так і пасивні. Уважні до близьких та родичів; альтруїстичні, емпатійні; мають добрий смак; виявляють яскравість почуттів. Негативні риси: схильні перебувати під впливом швидкоплинних настоїв та впадати в паніку.

ПАТОХАРАКТЕРОЛОГІЧНИЙ ДІАГНОСТИЧНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК (А.Є. ЛІЧКО)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Патохарактерологічний діагностичний опитувальник (А.Є. Лічко)	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Кутішенко В. П. Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: Навч. посіб./ В. П Кутішенко, С. О. Ставицька— К.: Каравела, 2009. – С.247-277.

Мета: визначення типів акцентуації характеру та типів психопатії, психологічної схильності до алкоголізму, делінквентності, ризику формування психопатії, розвитку депресії та соціальної дезадаптації, можливості органічної природи психопатії, ступеня вияву реакції емансипації в самооцінці, а також ступеня прояву рис мужності й жіночності в системі стосунків.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, два бланки відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

1. Процедура тестування. Опитувальник ПДО (патохарактерологічний діагностичний опитувальник) розробив А.Є. Лічко в 1970 р. у Ленінградському психоневрологічному інституті імені В.М.Бехтерева. У процесі дослідження визначають ставлення досліджуваного до низки особистісних проблем, розбитих у тексті опитувальника на **25 тем**. Кожна тема містить **від 10 до 19** можливих відповідей. Досліджуваному запропоновано обрати варіанти, які йому найбільше підходять. Допускається вибір декількох варіантів, а також відмова від вибору.

Основне завдання опитувальника ПДО - визначення типів акцентуації характеру та типів психопатії, психологічної схильності до алкоголізму, делінквентності, ризику формування психопатії, розвитку депресії та соціальної дезадаптації, можливості органічної природи психопатії, ступеня вияву реакції емансипації в самооцінці, а також ступеня прояву рис мужності й жіночності в системі стосунків. У роботі з опитувальником використовуються такі умовні позначення:

Г - гіпертимний тип; **Ц** - циклоїдний тип; **Л** - лабільний тип; **А** - астено-невротичний тип; **С** - сензитивний тип; **П** - психастенічний тип; **Ш** - шизоїдний тип; **Е** - епілептоїдний тип; **І** - істероїдний тип; **Н** - нестійкий тип; **К** - конформний тип; **О** - показник негативного ставлення

до дослідження, кількість відмов від виборів; **Д** - показник дисимуляції рис характеру; **Т** - показник відвертості; **В** - показник органічної природи психопатії та акцентуації; **Дп** - показник ризику депресії; **Ем** - показник реакції емансипації у самооцінці; **Д** - психологічна схильність до делінквентності; **М** - виразність рис мужності; **Ф** - виразність рис жіночності; **В** - психологічна схильність до алкоголізації.

З метою обстеження потрібні текст опитувальника, два бланки для відповідей. Тестування проводиться індивідуально або з групою, вміщує **два дослідження**, на які витрачається **по 30-60 хв.** Опитувальник розрахований на досліджуваних **від 14 до 18 років**; хоча можливе обстеження учнів з **11-12 років** (достовірність результатів децю знижується). Опитувальник непридатний для підлітків з виразною інтелектуальною недостатністю, або з наявністю гострого психотичного стану з порушеннями свідомості, а також у разі виразного психічного дефекту.

У першому обстеженні досліджуваний ознайомлюється з інструкцією, після чого у кожному розділі тексту опитувальника обирає відповідь або декілька відповідей, які йому найбільше підходять.

У другому дослідженні, в тих же самих розділах, досліджуваний вибирає одну або декілька відповідей, які йому найбільше не підходять.

В обох дослідження не можна вибирати більше, ніж: три відповіді. Досліджуваний зазначає на бланку номер вибраного твердження.

Одразу ж після тестування потрібно перевірити бланки. Якщо з'ясується, що досліджуваний в якому-небудь розділі обрав більше, ніж **три пункти**, потрібно попросити його скоротити їхню кількість. Якщо відмов від вибору в бланку більше, ніж **шість**, то це зменшує достовірність опрацювання результатів. Велика кількість відмов може бути зумовлена труднощами роботи з опитувальником або негативним ставленням до дослідження. В останньому випадку важливо повторити обстеження після психотерапевтичної бесіди.

Інструкція до першого дослідження. Перед Вами текст опитувальника, розбитий на **25 розділів**. Кожен розділ містить **від 10 до 19 тверджень**. Вам необхідно у кожному розділі вибрати варіант твердження, який найбільше Вам підходить і зазначити відповідний номер у бланку відповідей. Якщо Вам у якомусь розділі підходить не один, а декілька варіантів, можна зробити **2-3 вибори**, але не більше. У різних розділах можна зробити неоднакову кількість виборів. Якщо жоден з варіантів у якомусь розділі Вам не підходить, дозволяється не робити вибору. У цьому випадку в бланку для відповідей записує "0".

Інструкція до другого дослідження. Вам необхідно переглянути всі розділи вдруге і вибрати у кожному із них твердження, які найбільше Вам не підходять. Дозволяється робити декілька виборів у кожному розділі, але не більше трьох. Номери необхідних відповідей відзначте у бланку № 2. Дозволяється не робити вибору в окремих розділах. При цьому, в бланку відзначаємо "О".

Текст опитувальника

I. Самопочуття

1. У мене майже завжди погане самопочуття.
2. Я завжди почуваю себе бадьорим і сповненим сил.
3. Тижні хорошого самопочуття у мене чергуються з тижнями, коли я почуваю себе погано.
4. Моє самопочуття часто змінюється - часом декілька разів на день.
5. У мене майже завжди щось болить.
6. Погане самопочуття у мене виникає після прикрощів і тривоги.
7. Погане самопочуття виникає у мене через хвилювання і очікування Неприємностей.
8. Я легко переносю біль та фізичні страждання.
9. Моє самопочуття цілком задовільне.
10. У мене трапляються приступи поганого самопочуття з роздратованістю і почуттям туги.
11. Моє самопочуття дуже залежить від того, як до мене ставляться оточуючі.
12. Я дуже погано переносю біль та фізичні страждання.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

II. Настрій

1. Зазвичай настрій у мене є дуже хорошим.
2. Мій настрій легко змінюється через незначні причини.
3. У мене настрій псується від очікування неприємностей, турботи про близьких, невпевненості в собі.
4. Мій настрій залежить від товариства, в якому я знаходжусь.
5. У мене майже завжди хороший настрій.
6. Мій поганий настрій залежить від поганого самопочуття.
7. Мій настрій покращується, коли мене залишають на самоті.
8. У мене бувають напади похмурої роздратованості, під час яких я зриваю злість на оточуючих.
9. У мене не буває пригнічення і смутку, але можуть бути озлоблення та гнів.
10. Щонайменші неприємності дуже засмучують мене.
11. Періоди дуже хорошого настрою змінюються у мене періодами поганого настрою.

12. Мій настрій зазвичай такий самий, як у людей навколо мене.

0. Жодне з тверджень мені не підходить.

III. Сон та сновидіння

1. Я сплю добре, а сновидінням значення не надаю.

2. Сон у мене сповнений яскравими сновидіннями.

3. Перед тим, як заснути, я люблю помріяти.

4. Я погано сплю вночі і відчуваю сонливість вдень.

5. Я сплю мало, але прокидаюсь бадьорим. Сни бачу рідко.

6. Сон у мене дуже міцний, але часом бувають страшні жахливі сновидіння.

7. У мене поганий, неспокійний сон і часто бувають болісно-тужливі сновидіння.

8. Безсоння у мене наступає періодично без особливих причин.

9. Я не можу спокійно спати, якщо вранці треба встати у певний час.

10. Якщо мене щось прикро вразить чи засмутить, я довго не можу заснути.

11. Я часто бачу різні сни - то радісні, то неприємні.

12. Вночі у мене бувають напади жаху.

13. Мені часто сниться, що мене ображають.

14. Я не можу вільно керувати своїм сном.

0. Жодне з тверджень мені не підходить.

IV. Пробудження від сну

1. Мені важко прокинутись у призначений час.

2. Прокидаюсь з неприємною думкою, що треба йти на роботу або на навчання.

3. Деколи я прокидаюсь веселим та життєрадісним, деколи - без усякої причини зранку я пригнічений і похмурий.

4. Я легко прокидаюсь, коли мені потрібно.

5. Ранок для мене - найважчий час доби.

6. Часто мені не хочеться прокидатись.

7. Прокинувшись, я нерідко ще довго переживаю те, що бачив уві сні.

8. Деколи вранці я почуваю себе бадьорим, деколи - розбитим.

9. Вранці я прокидаюсь бадьорим та енергійним.

10. Зранку я активніший і мені легше працювати, ніж увечері.

11. Буває, що, прокинувшись, я не можу відразу збагнути, де я і що зі мною.

12. Я прокидаюся з думкою, що сьогодні треба зробити.

13. Прокинувшись, я люблю полежати в ліжку і помріяти.

0. Жодне з тверджень мені не підходить.

V. Апетит і ставлення до їжі

1. Невідповідні умови, бруд і розмови про неапетитні речі ніколи не

заважали мені їсти.

2. Часом у мене буває скажений апетит, часом нічого їсти не хочеться.
3. Я їм дуже мало, іноді зовсім нічого не їм.
4. Мій апетит залежить від настрою: то їм із задоволенням, то через силу, з неохотою.
5. Я люблю ласощі та делікатеси.
6. Часто я соромлюсь їсти в присутності сторонніх.
7. У мене хороший апетит, але я не ненажера.
8. Є страви, які викликають у мене нудоту.
9. Я ліпше з'їм небагато, але щось дуже смачне.
10. У мене поганий апетит.
11. Я люблю ситно поїсти.
12. Я їм із задоволенням і не люблю обмежувати себе в їжі.
13. Я боюсь зіпсованої їжі й завжди ретельно перевіряю її свіжість і доброякісність.
14. Мені легко можна зіпсувати апетит.
15. Їжа цікавить мене передусім як засіб підтримки здоров'я.
16. Я намагаюсь дотримуватись дієти, яку сам розробив.
17. Я погано переносю голод - швидко слабну.
18. Я знаю, що таке відчуття голоду, але не знаю, що таке апетит.
19. Я не отримую великого задоволення від їжі.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

VI. Ставлення до спиртних напоїв

1. Моє бажання випити залежить від настрою.
2. Я уникаю пити спиртне, щоб не наговорити зайвого.
3. Періодами я випиваю із задоволенням, часом мене не тягне до спиртного.
4. Люблю випити у веселій, хорошій компанії.
5. Я боюсь пити спиртне тому, що, сп'янівши, можу викликати насмішку і презирство.
6. Спиртне не викликає у мене веселого настрою.
7. До спиртного у мене відраза.
8. Спиртним я намагаюсь заглушити приступи поганого настрою, тривоги, пригніченості.
9. Я уникаю пити спиртне через погане самопочуття і сильний головний біль, який виникає після цього.
10. Я не п'ю спиртного, оскільки це суперечить моїм принципам.
11. Спиртні напої мене лякають.
12. Випивши трохи, я особливо яскраво сприймаю навколишній світ.

13. Я випиваю з усіма за компанію.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

VII. Сексуальні проблеми

1. Статевий потяг мене мало турбує.
2. Найменша неприємність пригнічує у мене статевий потяг.
3. Я краще житиму мріями про справжнє щастя, ніж буду розчаровуватись у житті.
4. Періоди сильного статевого потягу чергуються у мене з періодами холодності та байдужості.
5. У статевому відношенні я швидко збуджуюсь, але швидко заспокоююсь і охолоджуюсь.
6. За умови нормального сімейного життя не буває статевих проблем.
7. У мене сильний статевий потяг, який мені важко стримувати.
8. Моя сором'язливість мені дуже сильно заважає.
9. Я б ніколи не пробачив зради.
10. Я вважаю, що статевий потяг не можна стримувати, інакше він заважатиме повноцінній, плідній роботі.
11. Найбільше задоволення я отримую від флірту та залицяння.
12. Я люблю аналізувати своє ставлення до статевих проблем, свій власний потяг.
13. Я вбачаю ненормальності у своєму статевому потязі і намагаюсь з ними боротись.
14. Вважаю, що статевим проблемам не варто надавати великого значення.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

VIII. Ставлення до одягу

1. Люблю костюми яскраві та ефектні.
2. Вважаю, що одягатись треба пристойно тому, що "зустрічають за вбранням".
3. Для мене головне, щоб одяг був зручним, охайним та чистим.
4. Люблю одяг модний та незвичайний, який мимовільно привертає увагу.
5. Ніколи не наслідую загальної моди, а ношу те, що мені самому подобається.
6. Люблю одягатися так, щоб мені личило.
7. Не люблю занадто екстравагантного одягу, вважаю, що потрібно одягатись так, як усі.
8. Часто хвилююсь, що з моїм костюмом не все гаразд.
9. Про одяг я думаю мало.
10. Мені часто здається, що усі навколо осуджують мене за мій костюм.

11. Віддаю перевагу темним та сірим відтінкам.
12. Часом мені хочеться одягтися модно та яскраво, часом одягом не цікавлюсь.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

IX. Ставлення до грошей

1. Нестача грошей мене дратує.
2. Гроші мене зовсім не цікавлять.
3. Дуже засмучуюсь, коли грошей не вистачає.
4. Не люблю заздалегідь розраховувати усі витрати.
5. Легко беру в борг, навіть якщо знаю, що вчасно повернути його мені буде важко.
6. Я дуже обережний щодо грошових справ і, знаючи про безвідповідальність багатьох, не люблю давати в борг.
7. Якщо у мене взяли гроші в борг, я соромлюсь про це нагадати.
8. Я завжди намагаюсь залишити гроші про запас на непередбачені витрати.
9. Гроші мені потрібні лише для того, щоб як-небудь прожити.
10. Намагаюсь бути ощадливим, але не скупим, люблю витратити гроші з користю.
11. Завжди боюсь, що мені не вистачить грошей, дуже не люблю брати в борг.
12. Часом я до грошей ставлюсь легко і витрачаю їх, не задумуючись, часом боюсь залишитись без грошей.
13. Я ніколи нікому не дозволю обмежувати мене в грошах.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

X. Ставлення до батьків

1. Дуже боюсь залишитись без батьків.
2. Я вважаю, що батьків треба поважати, навіть якщо приховуєш у серці образи на них.
3. Батьків люблю і відданий їм, але буває, що дуже серджусь і ображаюсь на них.
4. Деколи мені здається, що мене занадто опікали, деколи - докоряю собі за неслухняність і прикрощі, які я завдав рідним.
5. Мої батьки не дали мені того, що необхідно у житті.
6. Докоряю їм у тому, що в дитинстві вони приділяли недостатньо уваги моєму здоров'ю.
7. Дуже люблю одного з батьків.
8. Я люблю їх, але дратуюсь, коли мною командують.
9. Дуже люблю матір і боюсь, що з нею що-небудь трапиться.
10. Докоряю собі за те, що недостатньо сильно люблю своїх батьків.

11. Батьки мене занадто утискали і в усьому нав'язували свою волю.
12. Мої батьки мене не розуміють і здаються мені чужими.
13. Я вважаю себе винним перед батьками.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XI. Ставлення до друзів

1. Мені не раз доводилось переконуватись, що люди дружать через вигоду.
2. Добре себе почуваю з тими, хто мені співчуває.
3. Для мене важливим є не один друг, а дружний хороший колектив.
4. Я ціную такого друга, який вміє мене вислухати, підбадьорити, додати впевненості, заспокоїти.
5. Щодо друзів, з якими довелось розлучитись, я довго не нудьгую і швидко знаходжу нових.
6. Я почуваю себе таким хворим, що мені не до друзів.
7. Моя сором'язливість заважає мені потоваришувати з тим, з ким мені хотілося б.
8. Я легко зав'язую дружбу, але часто розчаровуюсь і втрачаю інтерес до друзів.
9. Я віддаю перевагу тим друзям, які уважні до мене.
10. Я сам вибираю собі друга і рішуче покидаю його, якщо розчаровуюсь у ньому.
11. Я не можу знайти собі друга до душі.
12. У мене немає ніякого бажання мати друга.
13. Часом я люблю великі дружні компанії, часом уникаю їх і шукаю самотності.
14. Життя навчило мене бути не дуже відвертим, навіть з друзями.
15. Люблю мати багато друзів і з теплотою ставлюсь до них.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XII. Ставлення до людей навколо

1. Мене оточують обмежені, нерозумні, заздрісні люди.
2. Усі навколо мені заздрять і тому ненавидять мене.
3. Часом мені добре з людьми, часом вони мене обтяжують.
4. Я вважаю, що самому не варто виділятися серед людей.
5. Намагаюся жити так, щоб ніхто не міг сказати про мене нічого поганого.
6. Мені здається, що усі навколо мене зневажають і дивляться на мене зверхньо.
7. Легко сходжусь з людьми за будь-яких обставин.
8. Найбільше з боку людей я ціную увагу до себе.
9. Я швидко відчуваю хороше або недоброзичливе ставлення до себе з боку людей і так само ставлюсь до них.

10. Я легко сварюсь, але швидко йду на примирення.
11. Я часто довго розмірковую, правильно чи неправильно я щось сказав або зробив.
12. Людське товариство мене швидко втомлює і дратує.
13. Від усіх навколо я намагаюсь триматись подалі.
14. Я не знайомий зі своїми сусідами і не цікавлюсь ними.
15. Мені часто здається, що усі навколо підозрюють мене в чомусь поганому.
16. Мені доводилось терпіти від людей багато образ та обманів.
17. Мені часто здається, що усі навколо дивляться на мене як на нікчему та непотрібну людину.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XIII. Ставлення до незнайомих людей

1. Я ставлюсь упереджено до незнайомих людей і мимовільно чекаю від них чогось поганого.
2. Буває, що зовсім незнайома людина відразу викликає у мене довіру та симпатію.
3. Я уникаю нових знайомств.
4. Незнайомі люди викликають у мене неспокій та тривогу.
5. Перш ніж познайомитись, я завжди хочу знати, що це за людина, що про неї говорять.
6. Я ніколи не довіряю незнайомим людям і часто переконуюсь у тому, що правильно чиню.
7. Якщо незнайомі виявляють інтерес до мене, то я з інтересом ставлюсь до них.
8. Незнайомі люди мене дратують, до знайомих я вже якось звик.
9. Я із задоволенням і легко заводжу нові знайомства.
10. Часом я із задоволенням знайомлюсь з новими людьми, часом ні з ким знайомитись не хочеться.
11. У хорошому настрої я легко знайомлюсь, у поганому - уникаю знайомств.
12. Я соромлюсь незнайомих людей і боюсь заговорити першим.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XIV. Ставлення до самотності

1. Я вважаю, що будь-яка людина не повинна відриватись від колективу.
2. На самоті я почуваю себе спокійно.
3. Я важко переживаю самотність й завжди прагну бути серед людей.
4. Деколи мені краще серед людей, а деколи надаю перевагу самотності.
5. На самоті я розмірковую або розмовляю з уявним співрозмовником.

6. На самоті я сумую за людьми, а серед людей швидко втомлююсь і шукаю самотності.
7. Найчастіше я хочу бути з людьми, але іноді хочеться побути на самоті.
8. Я не боюсь самотності.
9. Я боюсь самотності, проте часто трапляється так, що я опиняюсь на самоті.
10. Я люблю самотність.
11. Самотність я переносю легко, якщо вона не пов'язана з неприємностями.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XV. Ставлення до майбутнього

1. Я мрію про щасливе майбутнє, боюсь неприємностей та невдач.
2. Майбутнє здається мені похмурим та неперспективним.
3. Я намагаюсь жити так, щоб майбутнє було хорошим.
4. У майбутньому мене передусім турбує моє здоров'я.
5. Я впевнений, що у майбутньому здійсняться мої плани та бажання.
6. Не люблю багато думати про своє майбутнє.
7. Моє ставлення до майбутнього часто і швидко змінюється: то будую рожеві плани, то майбутнє здається мені похмурим.
8. Я втішаю себе тим, що у майбутньому здійсняться усі мої плани та бажання.
9. Я завжди мимоволі думаю про неприємності та біди, які можуть трапитися у майбутньому.
10. Свої плани на майбутнє я люблю будувати у щонайменших дрібницях і в усіх подробицях намагаюся їх здійснити.
11. Я впевнений, що у майбутньому доведу всім свою правоту.
12. Я живу своїми думками, і мене мало хвилює, яким виявиться моє майбутнє.
13. Часом мені моє майбутнє здається ясным, а часом похмурим.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XVI. Ставлення до нового

1. Деколи я легко переносю зміни у своєму житті й дуже люблю їх, але часом починаю їх боятися й уникати.
2. Нове мене приваблює, але, разом з тим, турбує і тривожить.
3. Я люблю зміни у житті - нові враження, нових людей, нову обстановку навколо.
4. У мене бувають моменти, коли з жагою шукаю нових вражень і нових знайомств, але буває, що я уникаю їх.
5. Я люблю сам придумувати нове, все переінакшувати і робити по-своєму, не так, як усі.

6. Нове мене приваблює, але часто швидко втомлює і набридає.
7. Не люблю всяких нововведень, надаю перевагу раз і назавжди встановленому порядку.
8. Я боюсь змін у житті: нові обставини мене лякають.
9. Нове для мене є приємним, якщо це щось хороше.
10. Мене приваблює лише те нове, що відповідає моїм принципам та інтересам.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XVII. Ставлення до невдач

1. Свої невдачі я переживаю сам і ні в кого не шукаю співчуття та допомоги.
2. Періоди, коли я активно борюсь з невдачами, чергуються у мене з періодами, коли від щонайменших невдач опускаються руки.
3. Невдачі доводять мене до розпачу.
4. Невдачі викликають у мене сильне роздратування, яке я виливаю на невинних.
5. Якщо трапляються невдачі, я завжди шукаю, що ж я зробив неправильно.
6. Невдачі викликають у мене протест, обурення і бажання їх подолати.
7. Якщо у моїх невдачах хтось винен, я не залишаю його безкарним.
8. У випадку невдач мені хочеться втекти куди-небудь подалі і не повертатися.
9. Буває, що найменші невдачі пригнічують мене, але буває, що серйозні неприємності я переносю стійко.
10. Невдачі мене пригнічують, і я передусім звинувачую себе самого.
11. Невдачі мене не зачіпають, я не звертаю на них уваги.
12. У випадку невдач я ще більше мрію про здійснення своїх мрій.
13. Я вважаю, що у випадку невдач не можна зневірятися, втратити надію.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XVIII. Ставлення до пригод і ризику

1. Люблю різні пригоди, навіть небезпечні, із задоволенням ризикую.
2. Я багаторазово зважую усі "за" і "проти" і ніяк не можу наважитися на ризик.
3. Мені не до пригод, а ризикую я лише тоді, коли до цього змушують обставини.
4. Я не люблю пригод і уникаю ризикувати.
5. Я люблю мріяти про пригоди, але не шукаю їх у житті.
6. Часом я люблю пригоди і часто ризикую, але часом пригоди й ризик стають мені не до душі.

7. Пригоди я люблю тільки веселі й ті, що добре закінчуються, а ризикувати не люблю.
8. Я навмисно не шукаю пригод і ризику, але йду на них, коли цього вимагає справа.
9. Пригоди і ризик мене приваблюють, якщо в них мені перепадає перша роль.
10. Буває, що ризик і азарт мене п'янять.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XIX. Ставлення до лідерства

1. Я можу йти попереду інших у міркуваннях, але не у діях.
2. Я люблю бути першим у компаніях, керувати і спрямовувати інших.
3. Я люблю опікати кого-небудь одного, хто мені подобається.
4. Я завжди прагну вчити людей правилам і порядку.
5. Одним людям я з неохотою підкоряюсь, іншими керую сам.
6. Часом я люблю "задавати тон", бути першим, але часом мені це набридає.
7. Я люблю бути першим там, де мене люблять; боротись за першість я не люблю.
8. Я не вмію керувати людьми.
9. Я не вмію керувати іншими, відповідальність мене лякає.
10. Завжди знаходяться люди, які слухаються мене і визнають мій авторитет.
11. Я люблю бути першим, щоб мене наслідували.
12. Я із задоволенням підкоряюсь авторитетним людям.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XX. Ставлення до критики і заперечень

1. Я не слухаю заперечень та критики і завжди думаю та роблю по-своєму.
2. Слухаючи заперечення і критику, я шукаю аргументи на своє виправдання, але не завжди наважуюсь їх висловити.
3. Заперечення і критика мене особливо дратують, коли я втомився і погано себе почуваю.
4. Критику та осуд щодо мене я сприймаю краще, ніж байдужість та зневагу.
5. Не люблю, коли мене критикують, і якщо мені заперечують -серджусь і не завжди можу стримати свій гнів.
6. Мене дуже засмучує і пригнічує, коли мене критикують або заперечують мені.
7. Від критиків мені хочеться втекти подалі.
8. Деколи критику та зауваження переношу легко, а деколи - дуже хворобливо.

9. Заперечення і критика мене дуже засмучують, якщо вони висловлені в різкій і грубій формі, навіть якщо стосуються дрібниць
10. Я не чув ще справедливої критики на свою адресу або справедливих заперечень на мої аргументи.
11. Я стараюсь правильно реагувати на критику.
12. Я переконався, що критикують зазвичай тільки для того, щоб тобі нашкодити або самому відзначитися.
13. Якщо мене критикують або заперечують, мені завжди починає здаватися, що інші праві, а я ні.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XXI. Ставлення до опіки і настанов

1. Я слухаю настанови тільки тих, хто має на них право.
2. Я з охотою слухаю ті настанови, які стосуються мого здоров'я.
3. Не терплю, коли мене опікають і за мене все вирішують.
4. Я не потребую настанов.
5. Я охоче слухаю того, хто мене любить.
6. Я намагаюсь слухати корисні настанови, але це у мене не завжди виходить.
7. Часом усі настанови пролітають повз мої вуха, часом я картаю себе за те, що не слухав їх раніше.
8. Не терплю настанов, які дають тоном начальника.
9. Я уважно слухаю настанови і не чиню опору, коли мене опікають.
10. Я охоче слухаю ті настанови, які мені приємні та ігнорую те, що мені не до душі.
11. Я люблю, коли про мене турбуються, але не люблю, щоб мною керували.
12. Я не наважуюсь зупинити навіть непотрібні для мене настанови або позбутися від непотрібного мені заступництва.
13. Настанови викликають у мене бажання робити все навпаки.
14. Я допускаю опіку над собою у повсякденному житті, але ненад моїм духовним світом.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XXII. Ставлення до правил і законів

1. Коли правила і закони мені заважають, це викликає у мене роздратування.
2. Завжди вважаю, що заради цікавої і принадливої справи закони можна оминати.
3. Логічно обґрунтованих правил я намагаюсь дотримуватись.
4. Я часто боюсь, що мене помилково приймуть за правопорушника.
5. Дуже не люблю правила, які мене обмежують.

6. Періоди, коли я не дуже слідкую за тим, щоб дотримуватись усіх правил та законів, чергуються з періодами, коли я дорікаю собі за недисциплінованість.
7. Будь-які правила і розпорядження викликають у мене бажання навмисно їх порушувати.
8. Я завжди дотримуюсь правил і законів.
9. Завжди слідкую за тим, щоб усі дотримувались правил.
10. Часто дорікаю собі за те, що порушив правила і не суворо дотримувався законів.
11. Я прагну дотримуватись правил і законів, але не завжди це мені вдається.
12. Суворо дотримуюсь тих правил, які вважаю справедливими, веду боротьбу з тими, які вважаю несправедливими.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XXIII. Оцінення себе в дитинстві

1. У дитинстві я був полохливим і плаксивим.
2. Дуже любив сам вигадувати різні казки та фантастичні історії.
3. У дитинстві я уникав шумних та рухливих ігор.
4. Я був, як всі діти, і нічим не відрізнявся від інших однолітків.
5. Часом мені здається, що у дитинстві я був жвавим і веселим.
6. Часом починаю думати, що був дуже неслухняним і неспокійним.
7. Я з дитинства був самостійним і рішучим.
8. У дитинстві я був веселим і відчайдушним.
9. У дитинстві я був образливим і чутливим.
10. У дитинстві я був дуже непосидючим і балакучим.
11. У дитинстві я був таким, як зараз: мене легко було засмутити, але легко було й заспокоїти, розвеселити.
12. З дитинства я прагнув охайності й порядку.
13. В дитинстві я любив гратись на самоті й дивитись здалеку, як граються інші діти.
14. У дитинстві я більше любив спілкуватись з дорослими, ніж гратись з однолітками.
15. У дитинстві я був вередливим і дратівливим.
16. У дитинстві я погано спав і погано їв.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XXIV. Ставлення до школи

1. Любив замість шкільних занять піти погуляти з товаришами.
2. Дуже переживав через зауваження та оцінки, які мене не влаштовували.
3. У молодших класах любив школу, потім вона мене стала обтяжувати.
4. Часом любив школу, часом вона мені починала набридати.
5. Не любив школи тому, що всі педагоги ставились до мене несправедливо.
6. Шкільні заняття мене дуже втомлювали.
7. Найбільше любив шкільну самодіяльність.
8. Любив школу тому, що там була весела компанія.
9. Соромився ходити до школи: боявся глузування і грубощів.
10. Дуже любив фізкультуру.
11. Відвідував школу постійно і завжди брав участь у громадській роботі.
12. Шкільні умови мене пригнічували.
13. Намагався охайно виконувати усі завдання.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

XXV. Оцінка себе на цей момент

1. Мені не вистачає тверезої розсудливості.
2. Часом я задоволений собою, часом картаю себе за нерішучість і млявість.
3. Я занадто вразливий, постійно хвилююсь і турбуюсь за все.
4. Я не винен у тому, що викликаю заздрість у інших.
5. Мені не вистачає посидючості і терпіння.
6. Вважаю, що нічим не відрізняюсь від більшості людей.
7. Мені не вистачає рішучості.
8. Я не бачу в собі великих недоліків.
9. У хороші хвилини я цілком задоволений собою, у хвилини поганого настрою вважаю, що мені не вистачає тієї чи іншої якості.
10. Я занадто дратівливий.
11. Інші знаходять в мені значні недоліки, я вважаю, що вони перебільшують.
12. Я страждаю від того, що мене не розуміють.
13. Я надмірно чутливий і образливий.
0. Жодне з тверджень мені не підходить.

Обробка та аналіз результатів

Первинне опрацювання результатів здійснюється за допомогою ключа з кодом шкали об'єктивної оцінки (ОШ). Кожен символ відповідає одному балу на користь відповідного типу акцентуації чи додаткового показника. За один пункт може нараховуватись один або декілька балів за одним або декількома типами.

Для опрацювання результатів пропонується два ключі - для першого та другого досліджень. Бали за першим та другим дослідженням відкладаються на графіку. Далі повторно опрацюють результати з уточненням графіка, визначенням додаткових та допоміжних показників. Уточнюють графік шляхом нарахування додаткових балів, якщо під час аналізу вихідної ОШ наявні такі показники.

Показники за графіком ОШ	Типи, за якими нараховуються
$\Gamma = 0$ або 1	П,С
Ц - 6 і більше	Л
А - 4 і більше	Л
П = 0 або 1	Н
Н = 0 або 1	П
К = 0	Ш,Ш, І
К = 1	Ш
Д - 6 і більше	Н
$T > D$	П,П,Ц
В = 5	Е
В - 6 і більше	ЕЕ
Ем - 6 і більше	Ш, І
Д - 5 і більше	Ш

Показники за графіком ОШ	Типи, за якими нараховуються додаткові бали
0 - 6 і більше	С
$M < \Phi$ (у хлопчиків)	С,Ш,І
$V = - 6$ і менше	С
$V = + 6$ і більше	І
* 1 помилка у виборах	Е
2 та більше помилок	ЕЕ

* помилка у виборі означає, що один і той самий номер вибирається і у 1-му, і у 2-му дослідженнях.

Конформність: Якщо К=0 або 1 - низька конформність, навіть нонконформізм; К=2 **або** 3 - помірна конформність; К=4 або 5 - середня конформність; К=6 та більше - висока конформність.

Негативне ставлення до обстеження - про це свідчить величина 0 = 7 та більше. Надійність діагностики при цьому суттєво зменшується.

Схильність до дисимуляції - цей показник трактується як прагнення не розкривати рис характеру та дійсного ставлення до проблем.

Якщо D більше, ніж T , на 4 одиниці й вище, це значно знижує точність діагностики типів та повністю виключає правильність діагностики типів C та K . Високий $D = 6$ та більше найчастіше зустрічається у типу H .

Підвищена відвертість - про це свідчить перевищення показника T над D , що найчастіше зустрічається у типів C .

Можливість органічної природи психопатії та акцентуації характеру: якщо $B = 5$ та вище, то вірогідність органічного генезису дуже велика; якщо B менше за 5, то така вірогідність все ж не заперечується.

Виразність реакції емансипації у самооцінці: якщо $E_m = 0$ або

1- реакція емансипації слабка; $E_m = 2$ або 3 - помірна; $E_m = 4$ або 5 - виразна; $E_m = 6$ або більше - дуже сильна.

Виразна реакція емансипації не властива типам C та P , у такому випадку ці типи не діагностуються незалежно від кількості балів за ОШ. Слабкість реакції емансипації у типу G часто не відтворює її різкої виразності у поведінці.

Психологічна схильність до делінквентності. Делінквентність - схильність до правопорушень, злочинів, визначається лише у підлітків чоловічої статі, якщо $d = 4$ та **більше**. Винятком є тип $Ш$, у якого цей показник часто може бути високим без усякої схильності до делінквентності, а також тип H , для якого d зазвичай низьке, але при цьому схильність до делінквентності здебільшого висока.

Виразність рис мужності та жіночності у системі стосунків. Якщо різниця $M-F$ - позитивна, то у системі стосунків переважають риси мужності, якщо негативна - жіночності. Переважання M у підлітків-дівчаток часто трапляється при психопатіях. І навпаки, переважання F у підлітків-хлопчиків буває при психопатіях і акцентуаціях за типами I , $Ш$, C .

Психологічну схильність до алкоголізації визначають без графіка. Підраховують алгебраїчну суму балів за шостою темою (Ставлення до спиртних напоїв) за 1-м та 2-м дослідженнями, при V менше 0 - схильності до алкоголізації немає; $V = 0$ або $+1$ - результат невизначений; $V = +2$ та вище - передбачається схильність до алкоголізації; $V = +6$ та вище - результат швидше свідчить про схильність виставляти напоказ свою алкогольну поведінку.

Ризик депресії. Цього показника немає в кодах ОШ. Він підраховується на основі аналізу графіка. Спочатку нараховують по одному балу, коли:

1) $G=2$ та менше; 2) $C=7$ та більше; 3) $H=2$ та менше; 4) T більше за D ; 5) M менше F (тільки для хлопчиків).

Далі з одержаної суми віднімають по одному балу, коли:

1) $G=7$ та більше; 2) $H=7$ та більше; 3) $M=7$ та більше;

Наявність дисимуляції. При Дп менше 0 - високий ризик депресії заперечується; Дп = 2 та більше - наявний високий ризик депресії; Дп = 1 або 0 - результат невизначений.

**Діагностика типів психопатій
та акцентуацій характеру здійснюється шляхом
послідовного використання низки правил:**

Правило 0. Тип вважають невизначеним, якщо за ОШ не набрано мінімальної діагностичної кількості (МДК) балів за жодним з типів.

МДК становить для типу Г-7 балів, для типу А - 5 балів, для решти типів - 6 балів.

Правило 1. Якщо МДК досягнуто або перевищено за одним із типів, то діагностують цей тип (за винятком випадків, вказаних в правилах 2, 3).

Правило 2. Якщо визначена можливість дисимуляції, то типи Ц і К не діагностують.

Правило 3. Якщо реакція емансипації виразна, то типи С та П не діагностують.

Правило 4. Якщо МДК досягнуто або перевищено за типом К та ще за одним або декількома типами, то тип К не діагностують.

Правило 5. Якщо після застосування правил 2, 3, 4 виявляється, що МДК досягнуто за двома типами, то:

А) у випадку вище перелічених сумісних сполучень діагностується змішаний тип: ГЦ, ГН, ГІ, ЛА, ЛС, ЛІ, ЛН, ЦЛ, АС, АП, АІ, СП, СШ, ПШ, ШЕ, ШІ, ШН, ЕІ, ЕН, ІН. Виняток становить випадок у правилі 6;

Б) у випадку несумісних сполучень діагностують той тип, на користь якого одержано найбільше перевищення в балах над МДК;

В) якщо стосовно 2-х несумісних типів досягнуто однакове перевищення над МДК, то для виключення одного з них користуються таким принципом домінування: А+Н=Н; А+Е=Е; А+Ш=Ш; Г+Л=Г; Г+Ш=Ш; Г+А=А; Г+П=П; Г+С=С; Г+Е=Е; Л+П=П; Л+Ш=Ш; Л+Е=Е; П+Н=Н; П+Е=Е; П+І=П; С+Е=Е; С+Н=Н; С+І=І; Ц+С=С; Ц+Ш=Ш; Ц+А=А; Ц+І=І; Ц+Н=Н; Ц+П=П; Ц+Е=Е.

Правило 6. Якщо на користь будь-якого типу досягнуто перевищення над МДК більше, ніж за іншими типами на 4, то інші типи не діагностують, навіть якщо сполучення сумісні.

Правило 7. Якщо МДК досягнуто за трьома та більше типами і за правилами 2,3,4 та 6 їх не вдається скоротити до двох, то відбирають два типи, на користь яких одержано найбільше перевищення в балах над МДК, і далі виконують правило 5.

Правило 8. В усіх випадках за необхідності зробити вибір між декількома типами, за якими досягнуто однакове перевищення над МДК, діагностуються 1-3 типи, які відповідно до правила 5 виявляються сумісними з **найбільшим числом** решти типів.

Діагностика можливості девіантної поведінки.

А) Ризик соціальної дезадаптації (шкала Ю.В. Попова, Н.Я. Іванова)

Оцінка можлива, якщо діагностується один із типів Г, Л, С, Ш, Е, І, Н. Для визначення ризику соціальної дезадаптації необхідно користуватись ознаками, поданими у таблиці. Наявність хоча б однієї ознаки свідчить про ризик дезадаптації. Якщо таких ознак **2 та більше**, такий ризик дуже високий.

Шкала ризику соціальної дезадаптації

Тип	Ознаки дезадаптації
Г	$G > 11, E > 7, H > 8, D > 5, E_m > 5, G + H > 19$
Л	$L > 12, Ш > 7, H > 7, E_m > 4, d > 4$
С	$C > 11, E > 6, d > 3$, наявність і позитивних, і негативних балів за шкалою депресії
Ш	$L > 6, Ш > 12, d > 5$
Е	$Ш > 7, l > 8, H > 8, E_m > 5, d > 5$
І	$A > 5, П > 8, I > 13, H > 7, d > 6$
Н	$Ц > 6, H > 10, B > 5, A + C + П > 7$

Можливість формування психопатії

Типи	Ознаки формування психопатії
Г	$H > 10, K = 0, E_m > 6$
Л	$A > 6, Ш > 7, K = 0, D > 6$
С	$C > 12$
Ш	$G < 1, L < 1, Ш > 13, d > 7, V > + 4$
Е	$G = 0, Ц > 8, K < 1, d > 6$. Дві помилки у виборах за умови, що $E > 10$
І	$A > 5, O > 6, E_m > 6$
Н	$H > 12, K < 1, B > 5, V < - 6$

Оцінюючи можливість формування психопатії, необхідно користуватись такими правилами:

Правило 1. Відсутність вказаних ознак не може свідчити проти діагнозу "психопатія".

Правило 2. Наявність вказаних ознак у підлітків з порушенням поведінки можна вважати одним з доказів на користь діагнозу психопатії, але не вирішальним діагностичним чинником.

Правило 3. Виявлення вказаних ознак при масовому обстеженні не може бути прямою вказівкою для підозри щодо психопатії. Проте такі підлітки потребують більш ретельного психологічного обстеження.

Дані **ПДО** необхідно зіставляти з даними, одержаними від осіб, які добре знають підлітка. Особливо важливо дізнатись про фон і динаміку настрою підлітка, поведінку в ситуації взаємодії з однолітками, дорослими, самооцінку, ситуації, що є "ахіллесовою п'ятою" для підлітка, його прагнення та інтереси, сексуальну поведінку, схильність до різноманітних підліткових та дитячих реакцій. Випадки, коли анамнез не збігається з результатами тестування, свідчать про недостовірність останніх.

Б) Ризик зловживання наркотичними речовинами. Описано два види ризику, пов'язані зі зловживаннями наркотиками та іншими токсичними речовинами. Один вид ризику-початок зловживання, інший-ризик розвитку залежності у тих, хто розпочав уже зловживати. Запропонована шкала спрямована на виявлення першого виду ризику -на виявлення серед підлітків тих, для кого морально-етичні та дисциплінарні чинники не є перешкодою для того, щоб пережити "кайф", галюцинації. Шкала розроблена Б.М. Гузіковим, А.А. Вдовиченко, Н.Я. Івановим (1993) шляхом зіставлення графіків оцінення результатів обстеження за допомогою **ПДО** у підлітків, які ніколи не вживали згаданих психоактивних речовин, і тих, хто їх епізодично вживав, а також у підлітків з токсикоманією.

Показники ризику зловживання психоактивними речовинами:

Показники ризику	Кількість балів на користь ризику
C = 0,1,2	2
E = 7 та більше	1
H = 7 та більше	2
V = + 4 та більше	1

Відсутність ризику - 0-1 бал; помірний ризик - 2 бали; виразний ризик - 3 бали; дуже високий ризик - 4-6 балів (валідність шкали 82%).

В) Диференційна психологічна діагностика дійсних та демонстративних суїцидальних спроб

На користь дійсної спроби нараховується 1 бал зі знаком "+" за кожний з наступних показників	На користь демонстративної спроби нараховується 1 бал зі знаком "-" за кожний з наступних показників
C = 6 та більше	Г = 7 та більше
H = 2 та більше	C = 3 та менше
T більше D	I = 7 та більше
D п = + 2 та більше	H = 6 та більше
Дискордантність характеру*	Dп = - 2 та менше

*Дискордантність характеру - феномен, коли при діагностиці певного типу акцентуації характеру одночасно виявляється досить високий показник несумісного з ним типу.

Далі визначають алгебраїчну суму показників дійсних та демонстративних суїцидних спроб: *дійсна спроба до суїциду від +1 до +5; демонстративна спроба суїциду від -1 до -5; спроба суїциду невизначена - 0* (валідність 84%).

Ознаки дискордантності

Тип акцентуації, який діагностується	Ознаки дискордантності
Г	С, П, Ш = 6 та більше; П=6 та більше; Ш=6 та більше
Ц	Щ = 6 та більше
С	Е = 6 та більше І=6 та більше
П	Н = 6 та більше
Ш	Г = 6 та більше; більше; Ц=6 та більше
Е	С = 6 та більше
І	С =6 та більше
Н	П - 6 та більше
Ем=5 та більше	С = 6 та більше; П = 6 та більше

Ризик ранніх статевих стосунків у дівчаток

Бали на користь ризику (за кожний з наступних виборів нараховується 1 бал зі знаком "+")		Бали проти ризику (за кожний з наступних виборів нараховується 1 бал зі знаком "-")	
Тема	№ ви- бору	Тема	№ ви- бору
<i>Перше дослідження</i>		<i>Перше дослідження</i>	
Ставлення до спиртних напоїв	13	Настрій	8
Ставлення до батьків	13	Сон та сновидіння	11
Ставлення до критики та заперечень	10	Ставлення до спиртних напоїв	7
Ставлення до правил та законів	4	Ставлення до одягу	8
Ставлення до школи	1	Ставлення до батьків	3
<i>Друге дослідження</i>		Ставлення до інших	
Ставлення до спиртних напоїв	6,9	Ставлення до самотності	11
Сексуальні проблеми	2	Ставлення до нового	3
Ставлення до критики і заперечень	9	Ставлення до невдач	13
Ставлення до правил та законів	8	Ставлення до лідерства	7
Ставлення до школи	6		
		<i>2-е дослідження</i>	
		Сон і сновидіння	8
		Ставлення до правил та законів	7
		Апетит і ставлення до їжі	11

Визначають алгебраїчну суму: ризику немає - (—3 бали); результат невизначений - (-0, -1, -2 бали); ризик високий - (+ 1 бал та більше).

Ключ

Перше обстеження

1. **Самопочуття:** 1) А; 2) ГММ; 3) Ц; 4) П; 5) АА; 8) Ц; 9) ННД; 0) О.
2. **Настрій:** 1) ГН; 2) П; 6) ЦА; 7) Ш; 10) СЛ; 11) Т; 0) О.
3. **Сон:** 1) ГНММ; 3) К; 4) Ад; 6) Ц; 7) А; 10) ЛА; 0) О.
4. **Пробудження:** 1) Е; 3) Т; 4) Ц; 6) Ф; 8) А; 9) НН; 11) d; 12) Ц; 0) О.
5. **Апетит:** 1) Ш; 2) Т; 3) А; 5) ЛЛП; 6) СТ; 7) М; 11) Н; 15) М; 17) Ц; 0) О.
6. **Спиртні напої:** 1) +2; 3) М; +1; 4) ГГ, +2; 5) -1; 6) -1; 7) С, -3; 8) +1; 9) П; 10) СПШ, -3; 12) Ц d; 13) А; 0) О.
7. **Сексуальні проблеми:** 1) ННД; 10) М; 13) ТТТ; 14) ЛІ; 0) О.
8. **Одяг:** 4) П; 5) АС; 6) КФ; 0) О.
9. **Гроші:** 2) Ц; 4) ІМ; 6) ЛА; 0) О.
10. **Батьки:** 1) П; 3) ЛЛВ; 5) Ем; 8) ЕмФФ; 9) ПП; 10) М; 11) Ем; 12) ШЕ; 13) d Е; 0) ОЕм.
11. **Друзі:** 1) Д; 3) ГЦ; 4) К; 7) СС; 14) Л; 15) А; 0) О.
12. **Люди:** 5) ММ; 7) Г; 10) В; 16) d; 0) О.
13. **Незнайомі:** 1) ЕЕ; 8) Ц; 9) ГЦ; 12) СС; 0) О.
14. **Самотність:** 1) Н; 2) СШШ; 3) ГЕН; 4) ЛА; 6) d; 8) Ш; 11) Л. 0) О.
15. **Майбутнє:** 3) М; 5) ГГ; 7) П; 8) Е; 10) Ц; 11) d; 0) О.
16. **Нове:** 5) Ш; 8) d; 9) Л Е; 10) ПШШЕ; 0) О.
17. **Невдачі:** 1) ШВ; 3) Е; 5) І; 7) d ЕЕ; 10) П; 13) К; 0) О.
18. **Пригоди:** 1) Г; 2) С; 3) СМ; 6) В; 7) Ф; 9) Г; 0) О.
19. **Лідерство:** 1) Ц; 7) ПП; 8) ЛС; 0) О.
20. **Критика:** 1) ШШЕм; 5) Е; 7) НЕм d; 8) Т; 9) А; 10) Ем; 11) Ц; 12) Ем; 0) ОЕм.
21. **Опіка:** 1) ЦПМм; 2) ЕЕ; 3) ДЕм; 4) Ем; 6) ЦЛ; 8) Ем; 11) ПЕмФФ; 13) ЕмФФФ; 14) ЕмФФ; 0) ОЕм.
22. **Правила:** 1) Ем; 2) ГГЕм; 4) d; 5) Ем; 7) Ем; 10) d; 11) ЛФ; 0) ОЕм.
23. **Дитинство:** 2) Г; 4) Д; 7) Г; 8) СС; 10) Л; 13) І; 14) ЕЕ; 0) О.
24. **Школа:** 1) ГЕІНН; 2) Е; 3) Ц; 4) Ф; 6) d; 13) Ц; 0) О.
25. **Оцінка в заданий момент:** 1) М; 2) ТТ; 3) А; 8) ЕІ; 11) d; 12) UІІ; 13) С; 0) О.

Друге обстеження

1. **Самопочуття:** 2) d; 10) С; 0) О.
2. **Настрій:** 2) Г; 10) d; 0) О.
3. **Сон:** 2) Е; 4) В; 5) Ц; 14) А; 0) О.
4. **Пробудження:** 1) Л; 2) К; 7) ЛМ; 0) О.
5. **Апетит:** 3) ЦЕМ; 16) І; 0) О.
6. **Спиртні напої:** 1) Ц; 4) С, -1; 5) +2; 6) +1; 7) ЦЛ, +2; 8) Ф; 10) +1; 11) І;

- 13)Л; 0) ОЕ.
- 7.Сексуальні проблеми: 1) М; 2) Ц; 5) НН; 7) КВ; 8) П; 11) ЛС; 13) ГЛ; 0)О.
8. Одяг: 1) АВ; 4) К; 0)0.
- 9.Гроші: 1) М; 2) ЕІД; 6) І; 0) О.
- 10.Батьки: 5) К; 11) ГЛПЕ; 0) О.
- 11.Друзі: 3) d; 6) І; 12) Д; 0) 0.
- 12.Люди: 2) ЕФ; 7) С; 10) С; 13) П; 0) О.
- 13.Незнайомі: 1) Г; 2) ЕЕ; 8) Г; 9) С; 0) О.
- 14.Самотність: 1) ШШ; 3) СПШШШ; 5) Е ІВ; 0) О.
- 15.Майбутнє: 0) О.
- 16.Нове: 6) Е; 7) ІД; 0) О.
- 17.Невдачі: 1) ППЕ; 2) ЕЕ; 3) В; 8) Л; 10) Ц; 0) О.
- 18.Пригоди: 1) СС; 5) 3 3; 10) ЛН; 0) О
- 19.Лідерство: 4) І; 9) І; 0) О.
- 20.Критика: 1) К; 5) Л; 10) ПП; 11) d; 12) І; 0) ОА.
- 21.Опіка: 9) І; 12) І; 0) О.
- 22.Правила: 1) К; 2) С; 4) Г; 5) Л; 7) Ц; 8) d d d; 9)І; 0) О.
- 23.Дитинство: 4) Ц; 7) С; 11) П; 12) Л; 14) Л; 0) О.
- 24.Школа: 2) ЕЕ Н; 9) І; 11) ШШ dd; 13) d; 0) О.
25. Оцінка в заданий момент: 1) Г; 6) ПП; 8) А; 10) М; 13) М; 0) О.

Реєстраційний бланк №1 (перше обстеження)

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Відзначте у графі "Номер обраних відповідей" номери тих відповідей, які найбільше Вам підходять. Більше трьох відповідей за однією темою робити не можна.

№	Назви тем	Номер обраних відповідей	Розкодування
I	Самопочуття		
II	Настрій		
III	Сон і сновидіння		
IV	Пробудження від сну		
V	Апетит і ставлення до їжі		
VI	Ставлення до спиртних напоїв		
VII	Сексуальні проблеми		
VIII	Ставлення до одягу		
IX	Ставлення до грошей		
X	Ставлення до батьків		
XI	Ставлення до друзів		
XII	Ставлення до людей навколо		
XIII	Ставлення до незнайомих		
XIV	Ставлення до самотності		
XV	Ставлення до майбутнього		

XVI	Ставлений до нового		
XVII	Ставлення до невдач		
XVII	Ставлення до пригод		
XIX	Ставлення до лідерства		
XX	Ставлення до критики		
XXI	Ставлення до опіки і настанов		
XXII	Ставлення до правил і законів		
XXII	Оцінення себе в дитинстві		
XXI	Ставлення до школи		
XXV	Оцінка себе в цей момент		

Реєстраційний бланк №2 (друге обстеження)

Прізвище, ім 'я, по батькові _____

Відзначте у графі "Номер обраних відповідей" номери тих відповідей, які найбільше Вам підходять. Більше трьох відповідей за однією темою обирати не можна.

№	Назви тем	Номер обраних відповідей	Розкодування
I	Самопочуття		
II	Настрій		
III	Сон і сновидіння		
IV	Пробудження від сну		
V	Апетит і ставлення до їжі		
VI	Ставлення до спиртних напоїв		
VII	Сексуальні проблеми		
VIII	Ставлення до одягу		
IX	Ставлення до грошей		
X	Ставлення до батьків		
XI	Ставлення до друзів		
XII	Ставлення до людей навколо		
XIII	Ставлення до незнайомих		
XIV	Ставлення до самотності		
XV	Ставлення до майбутнього		
XVI	Ставлення до нового		
XVII	Ставлення до невдач		
XVIII	Ставлення до пригод		
XIX	Ставлення до лідерства		
XX	Ставлення до критики		
XXI	Ставлення до опіки і настанов		
XXII	Ставлення до правил і законів		
XXIII	Оцінення себе в дитинстві		
XXIV	Ставлення до школи		
XXV	Оцінка себе в цей момент		

Варіант бланку для двох обстежень (№2)

Бланк для відповідей

Ім'я досліджуваного _____

Проставте, будь ласка, у таблиці номери тих відповідей, які Вам найбільше підходять, а в другій графі – ті, які Вам не підходять. В одній графі можна робити не більше трьох виборів

Назви тем	Номери відповідей					
	Прийнятний вибір			Неприйнятний вибір		
1. Самопочуття						
2. Настрій						
3. Сон та сновидіння						
4. Пробудження від сну						
5. Апетит та ставлення до їжі						
6. Ставлення до спиртних напоїв						
7. Сексуальні проблеми						
8. Ставлення до одягу						
9. Ставлення до грошей						
10. Ставлення до батьків						
11. Ставлення до друзів						
12. Ставлення до оточуючих						
13. Ставлення до незнайомих людей						
14. Ставлення до самотності						
15. Ставлення до майбутнього						
16. Ставлення до нового						
17. Ставлення до невдач						
18. Ставлення до пригод та ризику						
19. Ставлення до лідерства						
20. Ставлення до критики та заперечень						
21. Ставлення до опіки та повчань						
22. Ставлення до правил та законів						
23. Оцінка себе в дитинстві						
24. Ставлення до школи						
25. Оцінка себе в даний момент						

Бланк фіксації результатів

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Вік _____ Дата _____

Графік підрахунку балів

10																			
9																			
8																			
7	+											+							
6		+	+		+	+	+	+	+	+	+								
5				+										+					
4																+			
3																			
2																			
1																			
	Г	Ц	Л	А	С	П	Ш	Е	І	Н	К	О	Д	Т	В	Е	Д	М	Ф

V _____ Дп _____

Психопатія _____ Соц. дезадаптації _____

Ризик зловживання психоактивними речовинами _____

Ризик суїцидних спроб _____

Ризик ранніх статевих стосунків у дівчаток _____

Тип акцентуації або психопатії _____

Класифікація типів акцентуації характеру за А.Є. Лічко

Нестійкий тип

Головна риса - відсутність бажання працювати, вчитися, наявність постійного сильного потягу до розваг, байдкування. За наявності суворого та неперервного контролю з неохотою підкоряються але завжди шукають нагоди уникнути будь-якого навантаження. Найважливішою особливістю слугує слабкість вольового компонента особистості. Цілковита відсутність волі фіксується в ситуаціях виконання обов'язків, дотримання обіцянок, досягнення мети. Як наслідок слабкості волі та невисокої ініціативності, виявляється схильність до підлеглості в групах та компаніях. Контакти завжди поверхові. Не властива романтична закоханість. Байдужість до власного майбутнього, відсутність планів. Гіпоопіка в сім'ї, безпритульність швидко призводять до негативних наслідків.

Конформний тип

Головна риса - конформність - яскраве, виразне прагнення бути як усі: від наслідування одягу до залежності поглядів, цінностей, поведінки від оточення. Така особистість стає продуктом свого оточення: в "хорошому" середовищі вона старанно навчається, працює, у "поганому" - досить швидко переймає звички, традиції, манери поведінки. Некритичні до сприймання

групових еталонів поведінки, цінностей і взагалі будь-якої інформації. Успішно працюють, якщо не виникає потреби в особистій ініціативі. Погано переносять злам життєвих стереотипів, позбавлення звичного оточення.

Шизоїдний тип

Головні риси - замкнутість та недостатність чутливості у процесі спілкування. Швидка виснажливість від контактів зумовлює ще більше замикання у собі. Недостатня чутливість виявляється в невмінні зрозуміти чужі переживання, низькій емпатії, нездатності зрозуміти бажання і думки партнера. Захоплення та інтереси відрізняються силою, стійкістю і часто нетрадиційністю. Багаті еротичні фантазії поєднуються із зовнішньою асексуальністю. Важко переносяться ситуації, у яких виникає потреба налагодити неформальні емоційні контакти, а також вторгнення сторонніх у внутрішній світ.

Епілептоїдний тип

Головна риса - схильність до перебування в озлоблено-пригніченому настрої з поступовим наростанням роздратованості і пошуком об'єкта, на якому можна було б зірвати злість. Властива схильність до афективних спалахів. Афекти не лише сильні, а й тривалі. Кохання майже завжди супроводжується ревностями. Лідерство виявляється у прагненні панувати над однолітками. Добре адаптуються в умовах дисциплінарного режиму, в яких своєю показовою ретельністю прагнуть виділитись, увійти у довіру та керувати іншими підлітками. Властива дріб'язкова охайність, ретельність дотримування усіх правил, педантизм.

Істероїдний тип

Головними рисами є егоцентризм, потреба уваги до власної особи, захоплення, здивування, шанування. Схильність до обманювання, фантазування з метою прикрасити та привернути увагу до своєї особистості. Театральність переживань, позерство. Серед однолітків претендують на першість або на виняткове становище. Низька здатність до наполегливої праці поєднується з високим рівнем вимог щодо майбутньої професії. Зміна захоплень зумовлена пошуками такої справи, займаючись якою можна бути поміченим.

Астено-невротичний тип

Головними рисами слугують підвищена втомлюваність, роздратованість. Втомлюваність має місце під час розумових навантажень, а також в умовах змагань, конкуренції. Наростання втоми зумовлює афективні спалахи через незначні причини.

Сезитивний тип

Має дві головні особливості - висока вразливість і почуття власної неповноцінності. У собі бачить багато недоліків, особливо у сфері вольових якостей. Невдоволеність власним фізичним "я" (своїм тілом). Замкнутість, сором'язливість, схильність ніяковіти виявляються під час спілкування з малознайомими людьми та у незвичних умовах. З незнайомими ускладнені навіть поверхневі контакти. З тими, до кого звикли, спілкуються вільно. Комунікабельні. Надмірні труднощі викликають ситуації негативного оцінювання або звинувачення (особливо несправедливого).

Психастенічний тип

Головними рисами є нерішучість, тривожна помисливість (у вигляді побоювання за майбутнє своє та своїх близьких), схильність до самоаналізу. Риси характеру домінують уже в початковій школі. Найважче Для них буває нести відповідальність за себе та за інших. Захистом від постійної тривоги щодо уявних неприємностей та випадковостей, які Можуть статися, слугують надумані прикмети та ритуали. Нерішучість особливо яскрава за необхідності зробити самостійний вибір.

Гіпертимний тип

Відрізняється хорошим, дещо підвищеним настроєм, високим життєвим тонусом. Висока активність поєднується з постійним прагненням до лідерства. Цікавляться усім новим, але інтереси нестійкі. Нерозбірливі у виборі знайомств. Легко пристосовуються до незнайомих обставин, але погано переносять самотність, розмірений ритм життя, сувору дисципліну, одноманітну працю, що потребує дріб'язкової ретельності, вимушену бездіяльність. Схильні до переоцінки власних можливостей, до надмірно оптимістичних планів на майбутнє. Прагнення інших вгамувати їхню активність часто призводить до бурхливих, але короткочасних спалахів роздратування.

Циклоїдний тип

Характерною особливістю є часта зміна невиразних фаз гіпертимності та пригніченості (субдепресії). В субдепресивній фазі знижується працездатність, втрачається інтерес до всього. Людина уникає компаній. Невдачі, навіть незначні, важко переживаються. Серйозні нарікання, особливо такі, що принижують самолюбство, можуть навіяти думки про власну неповноцінність та непотрібність. Можливі провокаційні суїциди. В гіпертимній фазі циклоїдні підлітки не відрізняються від гіпертиміків. Тривалість кожної фази - 1-2 тижні. Між фазами відбувається досить тривалий період неакцентуованої, "гармонійної" поведінки.

Лабільний тип

Головна риса - надмірна мінливість настрою через незначні причини. Від настрою залежить активність, працездатність, комунікабельність. У лабільних підлітків почуття відверті та глибокі, особливо до тих осіб, які самі виявляють любов, увагу та турботу. Велика потреба у співпереживанні. Тонко відчувають ставлення до себе з боку всіх навколо навіть у разі поверхневих контактів. До лідерства не прагнуть. Важко переживають втрату або емоційне відторгнення з боку значущих осіб. Відрізняються умінням адекватно оцінювати свій характер.

Змішані типи

Крім явних акцентуацій, трапляються випадки одночасного загострення двох або декількох рис. Це так звані змішані типи, які становлять половину випадків явних акцентуацій.

ДІАГНОСТИКА ТИПУ АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ ЗА МЕТОДОМ Е.Г. ЕЙДЕМІЛЛЕРА

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Метод аутоідентифікації та ідентифікації за словесними харекторологічними портретами Е.Г. Ейдемільера	- підлітковий вік - юнацький вік	Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис. - 4-е изд. - СПб.: Питер, 2008. – С.593-600.

Мета: Визначення типу акцентуації характеру підлітка.

Необхідний матеріал: описи типів акцентуацій, бланки для відповідей.

Хід проведення

Для проведення дослідження використовуються 13 карток з описом харекторологічних типів.

Інструкція: «Вам необхідно ознайомитися зі змістом усіх запропонованих характеристик і вибрати одну або декілька карток, на яких, на вашу думку, найбільш повно і схоже описаний ваш характер. Якщо ви оберете декілька карток одразу, то розкладіть їх у порядку важливості».

КАРТКА «А»

Я - природжений песиміст, настрій у мене завжди знижений. Світ я сприймаю ніби крізь чорні окуляри: життя мені часто здається безглуздом,

в усьому бачу лише похмурі сторони. Ніяк не можу позбутися відчуття, що ось-ось повинно статися щось погане. Мені здається, що я в чомусь винен і тому навколишні до мене погано ставляться, дивляться звисока. Я похмурий, всім незадоволений. Все роблю повільно, неквапливо. Мої друзі кажуть, що обличчя в мене сумне, що від мене віє зневірою. Я не здатний до вольового зусилля, від труднощів впадаю у відчай. Особливо погано себе почуваю вранці, прокидаюся з відчуттям розбитості, втоми. Часто в мене бувають закрепи. Життя моє - безглузде і болісне катування, іноді приходять думки про її нікчемність, безцільність.

КАРТКА «Б»

У мене завжди гарний настрій. Про мене можна сміливо сказати, що характер у мене привітний і відкритий. Думаю, що я добрий, у всякому разі, охоче приймаю участь у долі моїх друзів, яких, до речі, у мене багато. Я - не мовчун, з задоволенням приймаю участь у розмові. Охоче допомагаю людям, але оскільки багато роздаю обіцянок, то, природно, далеко не всі можу виконати. Терпіти не можу нудну, копітку роботу, яка вимагає посидючості та терпіння. На роботі у мене так багато всяких справ, що не встигаю все зробити вчасно. Помічав, що оточуючі охоче слухають мене, потім повторюють мої найбільш дотепні вислови. Мені нічого не варто висміяти свого супротивника. У мене часто бувають оригінальні ідеї, але, зізнаюся, не дуже люблю займатися їх втіленням у життя. Люблю дівчат, вони мені зізнавалися, що я - галантний залицяльник. Скільки я зустрічав людей, все ж таки можу сказати, що мало кого з них поставив би вище себе. Не люблю, коли мені суперечать, це починає мене дратувати, а коли розійдуся, веду себе грубо, кричу, лаюся, ображаю всіх підряд. У мене чудовий апетит. У школі у мене була репутація пустуна, вчителі вважали мене заводієм у всіх витівках, мабуть, не без підстав. Хто бачив мою міміку, здатність передражнювати і копіювати людей, завжди говорив, щоб я йшов у актори. Життєві негаразди переношу легко, грошам рахунок не веду, легко даю їх в борг, так само легко сам залазив у борги.

КАРТКА «В»

Мабуть, головне в моєму характері - безпричинна зміна періодів різного настрою: то тривалий час я себе відчуваю дуже добре, все у мене виходить, робота йде на лад, добре сплю, у мене прекрасний апетит, часто зустрічаюся з друзями, ходжу з ними в кіно, на танці. Якщо ж трапляються зі мною будь-які неприємності, то в цей період переношу їх легко. Проте абсолютно незрозумілим для мене чином настрій псується, часом на тривалий час - на тижні, навіть місяці. Мені стає все байдуже, відчуваю себе в цей період часу хворим, похмурим, перестаю вірити в себе. Іноді

з'являється страх, що зі мною може щось статися. Від труднощів, що зустрічаються, неприємностей, впадаю у відчай. Погано сплю, прокидаюся з відчуттям розбитості, погано їм. Мені не хочеться зустрічатися з людьми, їхнє суспільство дратує мене. Хочеться лежати в ліжку і забути про все. Я помітив, що такі зміни періодів гарного настрою і поганого найчастіше відбуваються або навесні, або восени.

КАРТКА «Г»

За характером я людина весела, відкрита, добродушна, однак, найменша неприємність (зміна погоди, грубе слово, неприязний погляд і т.п.) затьмарює мене, приводить в глибоку зневіру, але ненадовго. Яка-небудь цікава новина, тепло інших допомагають мені відновити позитивний настрій. Протягом дня настрої у мене може неодноразово змінюватися від найрізноманітніших причин. Навіть самому собі незрозуміло буває, чому раптом стало так сумно, хоча до цього почував себе добре, був веселий. Дуже навіюваний і несміливий, такий вже в мене характер - трохи дитячий, дуже ніжний. Моїм почуттям якось не особливо вірять, вважають їх занадто поверхневими, хоча це, звичайно, не так. Різні, навіть дрібні неприємності переносу важко.

КАРТКА «Д»

Я часто відчуваю себе млявим, втомленим. Настрої у мене, як правило, пригнічений. Одним людям я знехотя підкоряюся, іншими можу командувати сам. Мені дуже важко зосередитися, виконувати роботу, пов'язану з тривалим зусиллям і напругою, в таких випадках з'являється відчуття втоми, сонливості. Мене дуже турбує власне здоров'я. У мене часто з'являються побоювання, що я хворий якоюсь хворобою. Іноді мене турбують болі в серці, іноді головний біль. Апетит у мене поганий. Сплю погано, довго не можу заснути, іноді навіть хочеться прийняти снодійне, часто бачу кошмарні сни. Сон часто не приносить бадьорості. З ранку млявий і сонливий, але до вечора стан поліпшується - розходжуюся. Часом мені важко стриматися, з найменшого приводу дратуюся, кричу, навіть плачу. Важко звикаю до нового колективу. Охайним мене не назвеш, часто мені дорікають за те, що речі мої лежать у безладі.

КАРТКА «Е»

Мабуть, буде правильним сказати про мене, що я - людина боязка, сором'язлива, вразлива, малодушна. Я дуже страждаю, якщо зі мною поводяться грубо, не можу дати відсіч, постояти за себе. Людське суспільство мене втомлює, віддаю перевагу самотності. Боюся темряви, здригаюся від найменшого шурхоту. Не переносю вигляду крові, мене нудить при виді нечистот. Не виношу гарячих суперечок, намагаюся

уникати скандалів, конфліктів: вже краще я поступлюся. Мене не полишає відчуття власної неповноцінності. Нерідко мені здається, що оточуючі мене засуджують. Настрій у мене, як правило, знижений. Мене дуже мучить відчуття того, що я не такий, як всі, вкрай не впевнений у собі, із заздрістю дивлюся на людей сильних, рішучих, впевнених у собі. При появі у великому суспільстві ніяковію, червонію, починаю затинатися. Сон у мене неспокійний, тривожний, повний кошмарних сновидінь.

КАРТКА «Ж»

Основні риси мого характеру - крайня нерішучість, боязкість, постійна схильність до сумнівів. Найважче для мене - прийняти рішення. Зважившись на що-небудь, почавши вже діяти, я постійно сумніваюся: чи так роблю, чи те я роблю, що хочу, і ці вічні сумніви роблять цю роботу повільною і болісною. Люблю, коли мене втішають, не вмію обходитися без дружньої підтримки. Я боюся за своє здоров'я, турбуюся про долю своїх близьких. Постійні тривоги, побоювання, неспокій - такий зміст мого життя. Довго не можу зважитися, але якщо на що-небудь зважився, то не заспокоюсь сам і не дам спокою навколишнім, поки намічене мною не буде зроблено. Я - педант, формаліст. Будь-який відступ від раз і назавжди заведеного порядку турбує і сердить мене. Дуже соромлюся і гублюся, коли на мене звертають увагу. Через свою сором'язливість я часто боюся зробити те, що хотів би. Якщо, наприклад, мені зробили щось хороше, я не наважуюся подякувати; якщо мені роблять невідповідну пропозицію, я не наважуюся відхилити її. Не люблю займатися фізичною працею, вважаю, що незграбний. Не пристосований до боротьби за існування. Схильний до самоаналізу, самокопання. Люблю розмірковувати та обговорювати «загальні проблеми», які не мають до мене прямого відношення.

КАРТКА «З»

За характером я замкнутий, коло моїх знайомих мале. У компаніях не можу знайти собі місця. У суспільстві людей почуваюся самотнім. Хоча я замкнутий, але іноді, невідомо чому, можу поділитися своїми переживаннями, розкритися навіть випадковій симпатичній мені людині. Мені буває важко зрозуміти близьких, їхнє горе чи радощі, а їм, у свою чергу, ще важче зрозуміти мене. Від знайомих доводилося чути, що від мене віє холодом, що спілкуватися зі мною важко. Часом деякі мої вчинки виглядають дивними, викликають подив оточуючих. У мене є на все своя думка, і те, що їй не відповідає, я відкидаю. Люблю наполягти на своєму, не терплю чужих порад, вчиняю по-своєму. Мене нерідко вважають несправедливим, кажуть, що я «не знаю середини». Мій внутрішній світ, переживання, ідеї незрозумілі оточуючим. Я часто викликаю подив і

посмішки у людей, але це не зачіпає мене. Використовую свою систему образів, слова, які іншими людьми майже не застосовуються.

КАРТКА «І»

Я - людина ідеї, все життя борюся то за втілення свого винаходу, то за впровадження якої-небудь реформи. Спостереження за людьми, з якими мені доводилося стикатися, дозволяє мені вважати себе вище за них. Коло моїх знайомих складається з людей, які поділяють мої погляди. Я не прощаю людям ні байдужості до себе, ні незгоди зі мною. Живу за принципом: «Хто не зі мною, той проти мене». У мене немає причин бути незадоволеним собою; відчуваю себе добре, завжди бадьорий, активний. Якщо я ставлю перед собою яку-небудь мету, то завжди досягаю її, якщо помічаю недоліки, то використовую усі свої сили, щоб виправити їх у відповідності зі своїми принципами. Використовую будь-який спосіб, щоб домогтися свого: пишу у газети, виступаю на зборах. Мої знайомі кажуть, що я часом приношу їм страждання, але це неправда: насправді у всіх своїх невдачах винні вони самі. Вважаю, що людям особливо не можна довіряти, у мене багато заздрісників, недругів. Через їхні підступи мені важко здійснювати свої ідеї, але, незважаючи на це, ніщо не може мене зупинити - ні прохання, ні погрози. Життя переконує мене в тому, що я завжди опиняюся правий, і заради цього варто вести боротьбу.

КАРТКА «К»

Для мене немає інших інтересів, окрім інтересів роботи і власних. Мене вважають запальним, хоча я довго стримуюся, але коли вже скиплю, то впадаю в нестримну лютю. Уразливий, нанесену образу пам'ятаю довго, не пропускаю випадку розрахуватися за неї. Давно переконався, що якщо не чіплятися, то ніхто не буде працювати. Навколо такий безлад, така недбалість у всьому, розбещеність, що я змушений домагатися встановлення порядку. Тому я суворо запитую з інших. Вимагаю скрупульозного дотримання встановленого порядку, не прощаю жодного поганого вчинку. Оскільки мені притаманні охайність і пунктуальність у виконанні роботи, то й від інших я вимагаю того ж. Вважаю своїм обов'язком давати поради, не терплю до себе начальницького ставлення. Якщо кажу, пояснюю що-небудь, то роблю це ґрунтовно, повільно, щоб якомога переконливіше висловитися: терпіти не можу, коли мене перебивають, не дають договорити, кваплять. Часом у мене буває така туга, і тоді я стаю запальним і дратівливим. На роботі мене хвалять і ставлять у приклад за ретельність і охайність. Гнучкість у спілкуванні з людьми мені

не властива, звик йти напролом, говорити те, що думаю, хоча усвідомлюю, що через це можуть бути неприємності.

КАРТКА «Л»

Не виношу байдужого ставлення оточуючих до себе. Вважаю за краще бути в центрі уваги, коли з мене беруть приклад, наслідують. Люблю викликати здивування і захоплення у інших. Вже краще нехай ненавидять мене, ніж ставляться байдуже або не помічають. Люблю розповідати історії, і тим охочіше, ніж з більшим інтересом мене слухають. Вважають, що у мене є артистичні здібності. Люблю фантазувати, в моїх фантазіях виконуються мої мрії, я досягаю такого положення, що мені всі заздять і мною захоплюються. Я відразу відчуваю ставлення людей до мене. Якщо я захочу, то зі мною охоче дружать. На жаль, мені не вдалося знайти справжнього друга. Я ціную такого приятеля, який завжди уважний до мене. Коли я хворий, то хочу, щоб до мене ставилися уважно, доглядали за мною і навіть жаліли. Роботу люблю захопливу, таку, щоб мене цінували і ставили іншим за приклад. У любові мені найбільше, задоволення доставляє флірт. Одягатися люблю так, щоб мною милувалися оточуючі

КАРТКА «М»

Я - людина компанійська, дуже сумую, коли залишаюся один. Зазвичай беру приклад зі своїх більш сильних за характером друзів. Не завжди закінчую розпочату справу, особливо якщо мене ніхто не перевіряє і не допомагає. Дуже люблю всякі розваги, випивку в компанії друзів. Завжди хочу повеселитися. Взагалі мені подобається все те, що заборонено. Мої домашні дорікають мене в тому, що я ледачий, неакуратний, невпорядкований, але мене ці закиди мало зачіпають. Протверезівши, каюсь у своїх вчинках, лаю себе, але в той же час, подумавши, розумію, що провина моя не така вже й велика. Якщо б не ряд деяких обставин, то було б все інакше. Хотів би мати вірного друга, який би мене захищав від бід, інакше я можу пропасти. Про майбутнє своє я думаю мало, особливо в моменти, коли мені весело і добре.

КАРТКА «Н»

Я вважаю, що треба жити так, як живуть усі, не відриватися від колективу, не відставати від оточуючих, але й не забігати наперед. Не люблю бути оригінальним. Люблю, щоб у мене все було, як у людей: добрий, в міру модний одяг - не такий, щоб всі оглядалися на вулиці; вдома - хороша обстановка і все необхідне. Намагаюся жити так, щоб про мене ніхто не міг сказати нічого поганого: ні товариші, ні сусіди, ні близькі. Розважатися люблю як всі: якщо випити, то в міру і не часто, посидіти в колі друзів, подивитися телевізор. Яких-небудь особливих розваг не шукаю.

Не люблю тих, хто занадто оригінальний, модний, ламає усталений порядок, женеться за новизною. Вважаю, що думка більшості - завжди правильна і протиставляти себе більшості погано і шкідливо.

Ключ (розшифровка карток) - словесні портрети характерологічних типів зашифровані літерними позначеннями:

- А - меланхолійний
- Б - гіпертімний
- В - циклоїдний
- Г - емоційно-лабільний
- Д - неврастенічний
- Е - сентизивний
- Ж - психастеничний
- З - шизофренічний
- І - параноїдальний
- К - епілептоїдний
- Л - істеричний
- М - нестійкий
- Н - конформний

Інтерпретація результатів методики проводиться у відповідності з тими типами характеру, які зайняли два перших місця. Результати аутоідентифікації необхідно зіставляти з даними спостереження, бесіди, узагальнення незалежних характеристик та іншими методами наукового психологічного дослідження.

ТЕСТ «ЧИ СИЛЬНИЙ У ВАС ХАРАКТЕР?»

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Тест «Чи сильний у вас характер?» (В. Рошаховський)	- юнацький вік - дорослі	Волошина В. В. Загальна психологія: Практикум: Навчальний посібник / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук. Загальна психологія: Практикум: Навчальний посібник – К.: Каравела, 2005. – С. 222-226.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка лівець.

Текст опитувальника

- 207

б) вважаєте, що у даній ситуації, краще змовчати, хоча і маєте іншу точку зору;

в) підтримуєте більшість, залишаючись зі своєю точкою зору;

г) не переймаєтеся роздумами і приймаєте точку зору більшості.

11. Яке почуття викликає у вас неочікуваний виклик до керівництва?

а) роздратування;

б) тривогу;

в) стурбованість;

г) жодних почуттів.

12. Якщо в полеміці ваш опонент «зірветься» і зробить особистий випад проти вас, як ви діятимете?

а) відповісте йому в тому ж тоні;

б) проігноруєте цей факт;

в) демонстративно образитесь;

г) запропонуєте зробити перерву.

13. Якщо вашу роботу забракували, це викличе у вас:

а) прикрість;

б) сором;

в) гнів.

14. Якщо ви потрапляєте в халепу, кого звинувачуєте в першу чергу?

а) самого себе;

б) «фатальне невезіння»;

в) інші об'єктивні обставини.

15. Чи не здається вам, що оточуючі вас люди — керівники, колеги, підлеглі — недооцінюють ваші здібності і знання?

а) так;

б) ні.

16. Якщо друзі чи колеги починають над вами збиткуватися чи іронізувати, що ви будете робити?

а) сердитися на них;

б) спробуєте відступити;

в) не роздратовуючись, починаєте їм підігравати;

г) відповідаєте сміхом і, як кажуть, «нуль уваги»;

г) робите байдужий вигляд і навіть посміхаєтесь, але в душі нервуетесь.

17. Якщо ви поспішаєте і на звичному місці не знаходите портфель (парасольку, рукавички тощо), як ви діятимете?

а) будете продовжувати пошук мовчки;

б) будете шукати і звинувачувати своїх домашніх у безпорядку;

в) підете без потрібної вам речі.

18. Що, скоріше за все, виведе вас із рівноваги:

а) довга черга у приймальні;

б) багато людей у громадському транспорті;

в) необхідність приходити в одне й те ж місце з одного і того ж приводу декілька раз?

19. Закінчивши суперечку, чи продовжуєте ви вести її подумки, наводячи все нові і нові аргументи на захист своєї точки зору?

а) так;

б) ні.

20. Якщо для виконання важливої і термінової роботи вам нададуть можливість вибрати собі помічника, кого з можливих кандидатів ви оберете:

а) виконавця, але безініціативного;

б) знаючого, але впертого і суперечливого;

в) обдарованого, але лінивого.

Оцінка відповідей

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
а	0	0	1	2	0	2	2	0	0	2
б	1	1	1	0	2	0	0	2	1	0
в	2	-		-	-	-	-	-	3	0
г	3	-	-	-	-	-	-	-	2	0
г	-	-	-	-		-	-	-	2	-
д	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
а	0	0	2	2	0	0	2	1	0	0
б	1	2	1	0	2	1	0	0	2	1
в	2	1	0	0	-	2	1	2	-	2
г	0	3	-	-	-	0	-	-	-	-
г	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-
д		-	-			-	-	-	-	-

Обробка та інтерпретація результатів

Підраховуємо кількість набраних балів: за кожен збіг із ключем нараховується відповідна кількість балів з таблиці.

Нижче 15 балів. Ви людина зі слабким характером, неврівноважена. Якщо трапляються неприємності, ви звинувачуєте кого завгодно, крім себе. І у дружбі, і в роботі на вас важко покластися. Замисліться над цим!

Від 15 до 25 балів. У вас досить твердий характер. У Вас реалістичні погляди на життя, але не всі ваші вчинки рівноцінні. Бувають у вас і зриви, і оманливі вчинки. Ви сумнінні і терплячі в колективі, та все ж вам є над чим замислитися, щоб позбавитися деяких недоліків (можна не сумніватися, що це вам під силу).

Від 26 до 38 балів. Ви належите до людей наполегливих, із достатнім почуттям відповідальності. Цінуєте свої судження, але й рахуетесь з думкою інших. Правильно орієнтуєтесь у ситуаціях, і в більшості випадків умієте обрати правильне рішення. Це говорить на користь сильного характеру. Уникайте тільки надмірного милування собою і завжди пам'ятайте: сильний — це не означає жорстокий.

Більше 38 балів. Вибачте, але ми не можемо вам нічого сказати. Тому, що не віриться, що є люди з таким ідеальним характером (а якщо є, то їм просто нічого порекомендувати). А може бути, що така сума балів — це результат не зовсім об'єктивної оцінки своїх вчинків і поведінки.

ФРАЙБУРГСЬКИЙ ОСОБИСТІСНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Фрайбургський особистісний опитувальник, Адаптований та модифікований опитувальник А.А.Криловим та Т.І. Ронгінською	Від 16 років	Практикум по экспериментальной и практической психологии: Учеб. пособие / Л. И. Вансовская, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др.; Под ред. А. А. Крылова. — СПб: Издательство СПб университета, 1997. — 314-324 с.

Мета дослідження: опитувальник призначений для діагностики психічних станів і властивостей особистості, які мають першорядне значення для процесу соціальної, професійної адаптації і регуляції поведінки.

Матеріал та обладнання: текст опитувальника, аркуш відповідей, протокол заняття, таблиця переведення первинних оцінок у стандартні, ключ.

Інструкція: «На бланках є твердження, кожне з яких відповідає або не відповідає якимось особливостям вашої поведінки, вашим діям, стосункам з людьми, поглядам на життя та ін. Якщо ви вважаєте, що така відповідність правильна, то дайте відповідь "Так", у протилежному випадку — відповідь "Ні". Свою відповідь зафіксуйте в аркуші відповідей. Для цього поставте хрестик у клітинці, що відповідає номеру твердження в опитувальнику. Відповіді необхідно дати на всі запитання.

Успішність дослідження багато в чому залежить від того, наскільки уважно виконується завдання. Відповідайте на запитання правдиво, тому що відповідь не оцінюється як гарна або погана. Ви не повинні довго думати над кожним запитанням, а якомога швидше вирішити, яка із двох відповідей, нехай відносно, але здається вам ближчою до істини. Вас не має бентежити, якщо деякі запитання здаватимуться занадто особистими, оскільки дослідження не передбачає аналізу кожного запитання і відповіді, а спирається лише на кількість відповідей одного й іншого виду».

Текст опитувальника

1. Я уважно прочитав інструкцію і готовий відверто відповісти на всі запитання анкети.
2. Вечорами я люблю розважатися у веселій компанії (гості, дискотека, кафе і т. п.).
3. Моєму бажанню познайомитися з кимось завжди заважає те, що мені важко знайти тему для розмови.
4. У мене часто болить голова.
5. Іноді я відчуваю стукіт у скронях і пульсацію в шії.
6. Я швидко втрачаю самовладання, але й так само швидко беру себе в руки.
7. Буває, що я глузую з непристойного анекдоту.
8. Я ні про що не розпитую і прагну дізнаватися про те, що мені потрібно, іншими шляхом.
9. Я намагаюсь не входити до кімнати, якщо не впевнений, що моя поява пройде непоміченою.
10. Можу так розлютитися, що готовий розбити усе, що потрапить під руку
11. Почуваюся ніяково, якщо навколишні чомусь починають звертати на мене увагу.
12. Я іноді відчуваю, як серце починає працювати з перебоями або битися так, ніби може вискочити з грудей.
13. Не думаю, що треба вибачати образи.
14. Не вважаю, що на зло треба відповідати злом.
15. Якщо я сидів, а потім різко встав, то в мене темніє в очах і паморочиться в голові.

16. Я майже щодня думаю про те, наскільки краще було б моє життя, якби мене не переслідували невдачі.
17. У своїх вчинках я ніколи не виходжу з того, що людям можна цілком довіряти.
18. Можу застосувати фізичну силу, якщо потрібно відстояти свої інтереси.
19. Легко можу розвеселити найнуднішу компанію.
20. Я легко бентежуся.
21. Я нітрохи не ображаюсь, якщо мені роблять зауваження щодо моєї роботи або мене особисто.
22. Нерідко відчуваю, як у мене німіють або холодіють руки і ноги.
23. Почуваюся незграбним у спілкуванні з іншими людьми.
24. Іноді без видимої причини почуваюся пригніченим, нещасним.
25. Іноді немає бажання чимось займатися.
26. Часом я відчуваю, що мені не вистачає повітря, ніби я виконував дуже важку роботу
27. Мені здається, що у своєму житті я багато чого робив неправильно.
28. Мені здається, що інші часто сміються наді мною.
29. Люблю такі завдання, коли можна діяти без довгих міркувань.
30. Вважаю, що маю досить підстав бути не дуже задоволеним своєю долею.
31. Часто відсутній апетит.
32. У дитинстві я радів, якщо батьки або вчителі карали інших дітей.
33. Зазвичай я рішучий і дію швидко.
34. Я не завжди кажу правду.
35. З інтересом спостерігаю, коли хтось намагається вийти з неприємної історії.
36. Вважаю, що всі засоби прийнятні, якщо треба наполягти на своєму.
37. Те, що минуло, мене мало хвилює.
38. Не можу уявити нічого такого, що треба доводити кулаками.
39. Я не уникаю зустрічей з людьми, які, як мені здається, шукають сварки зі мною.
40. Іноді здається, що я взагалі ні на що не здатен.
41. Мені здається, що я постійно перебуваю в якійсь напрузі і мені важко розслабитися.
42. Нерідко в мене виникає бідь під грудьми і різні неприємні відчуття в животі.
43. Якщо скривдять мого друга, я намагатимуся помститися кривднику.
44. Бувало, я спізнювався на призначену зустріч.
45. У моєму житті був випадок, коли я мучив тварину.

46. При зустрічі із давнім знайомим я готовий від радості кинутися йому на шию.
47. Коли я чогось боюся, у мене пересихає у роті, тремтять руки ноги.
48. Нерідко в мене буває такий настрій, що із задоволенням би нічого не бачив і не чув.
49. Коли лягаю спати, то зазвичай засинаю вже через кілька хвилин.
50. Мені подобається ткнути носом інших у їхні помилки.
51. Іноді можу похвалитися.
52. Активно беру участь в організації суспільних заходів.
53. Нерідко буває так, що доводиться дивитися в інший бік, що уникнути небажаної зустрічі.
54. У своє виправдання я іноді дещо вигадував.
55. Я майже завжди рухливий і активний.
56. Нерідко сумніваюся, чи дійсно цікаво моїм співрозмовникам те, що я кажу.
57. Іноді раптом відчуваю, що весь вкриваюся потом.
58. Якщо сильно на когось розлючений, то можу вдарити.
59. Мене мало хвилює, коли хтось погано до мене ставиться.
60. Зазвичай мені важко заперечувати моїм знайомим.
61. Я нервуюся і переживаю навіть при думці про можливу невдачу.
62. Я люблю не всіх своїх знайомих.
63. У мене бувають думки, яких варто було б соромитися.
64. Не знаю чому, але іноді з'являється бажання зіпсувати враження про те, чим захоплюються інші.
65. Я прагну кожну людину змусити робити те, що мені потрібно, аніж просити її про це.
66. Я часто неспокійно хитаю рукою або ногою.
67. Люблю у вільний вечір займатися улюбленою справою, а не розважатись у веселій компанії.
68. У компанії я поведжуся не так, як вдома.
69. Іноді, не подумавши, скажу таке, про що краще було б змовчати.
70. Боюся стати центром уваги навіть у знайомій компанії.
71. Добрих знайомих у мене мало.
72. Іноді бувають такі періоди, коли яскраві світло, фарби, сильний шум викликають у мене болісно неприємні відчуття, хоча я помічаю, що на інших людей це так не діє.
73. У компанії в мене нерідко виникає бажання когось скривдити або розлютити.

74. Іноді думаю, що краще було б не народжуватися на світ, як тільки уявлю собі, скільки різних неприємностей, можливо, доведеться випробувати в житті.
75. Якщо хтось мене серйозно скривдить, то одержить своє сповна.
76. Не соромлюся у висловах, якщо мене виведуть із себе.
77. Мені подобається так поставити запитання або так відповісти, щоб співрозмовник розгубився.
78. Бувало, відкладав те, що було потрібно зробити негайно.
79. Не люблю розповідати анекдоти або цікаві історії.
80. Повсякденні труднощі і турботи часто виводять мене з рівноваги.
81. Не знаю куди подітися при зустрічі з людиною, яка була у компанії, де я повадився ніяково.
82. На жаль, я належу до людей, які бурхливо реагують навіть на життєві дрібниці.
83. Боюся виступати перед великою аудиторією.
84. У мене досить часто змінюється настрій.
85. Я втомлююся швидше, ніж більшість навколишніх людей.
86. Якщо я чимось дуже схвилюваний чи роздратований, то відчуваю це всім тілом.
87. Мені надокучають неприємні думки, що настирливо лізуть у голову.
88. На жаль, мене не розуміють ні в сім'ї, ні в колі моїх знайомих.
89. Якщо сьогодні я посплю менше ніж потрібно, то завтра не почуватимуся відпочившим.
90. Намагаюся поводитися так, щоб навколишні побоювалися викликати у мене невдоволення.
91. Я впевнений у своєму майбутньому
92. Іноді я буваю причиною поганого настрою когось із оточення.
93. Я не проти посміятися над іншими.
94. Належу до людей, які за словом у кишеню не лізуть.
95. Належу до людей, які до всього ставляться досить легко.
96. Підлітком я виявляв зацікавленість до заборонених тем.
97. Іноді я завдавав болю близьким людям.
98. Я часто конфлікую з людьми через їхню впертість.
99. Часто я відчуваю докори сумління через мої вчинки.
100. Я нерідко буваю незібраним.
101. Не пам'ятаю, щоб мене особливо засмутили невдачі людини, яку я не можу терпіти.
102. Часто я занадто швидко починаю ображатися на інших.

103. Іноді зненацька для себе починаю впевнено говорити про такі речі, у яких насправді мало що розумію.
104. Часто в мене такий настрій, що я готовий вибухнути з будь-якого приводу.
105. Нерідко відчуваюся млявим і втомленим.
106. Я люблю розмовляти з людьми і завжди готовий поговорити як зі знайомими, так і незнайомими.
107. На жаль, часто я занадто поспішно оцінюю інших людей.
108. Зранку я зазвичай встаю у гарному настрої і нерідко починаю насвистувати або наспівувати.
109. Не відчуваюся впевнено у вирішенні важливих питань навіть після тривалих міркувань.
110. Виходить так, що в суперечці я чомусь намагаюся говорити голосніше за свого опонента.
111. Розчарування не викликають у мене ні сильних, ні тривалих переживань.
112. Буває, що я раптом починаю кусати губи або гризти нігті.
113. Найщасливішим я відчуваюся тоді, коли буваю один.
114. Іноді буває так нудно, що хочеться, аби всі пересварилися один з одним.

Аркуш відповідей

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Дата _____

Вік _____

	Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні
1			30			59			88		
2			31			60			89		
3			32			61			90		
4			33			62			91		
5			34			63			92		
6			35			64			93		
7			36			65			94		
8			37			66			95		
9			38			67			96		
10			39			68			97		
11			40			69			98		
12			41			70			99		
13			42			71			100		
14			43			72			101		
15			44			73			102		

16			45			74			103		
17			46			75			104		
18			47			76			105		
19			48			77			106		
20			49			78			107		
21			50			79			108		
22			51			80			109		
23			52			81			110		
24			53			82			111		
25			54			83			112		
26			55			84			113		
27			56			85			114		
28			57			86					
29			58			87					

Ключ

Номер шкали	Назва шкали, кількість запитань	Відповіді за номерами запитань	
		Так	Ні
I	Невротичність, 17	4, 5, 12, 15, 22, 26, 31, 41, 42, 57, 66, 72, 85, 86, 89, 105	49
II	Спонтанна агресивність, 14	32, 35, 45, 50, 64, 73, 77, 93, 97, 98, 103, 112, 114	99
III	Депресивність, 14	16, 24, 27, 28, 30, 40, 48, 56, 61, 74, 84, 87, 88, 100	-
IV	Дратівливість, 11	6, 10, 58, 69, 76, 80, 82, 102, 104, 107, 110	-
V	Товариськість, 15	2, 19, 46, 52, 55, 94, 106	3, 8, 23, 53, 67, 71, 79, 113
VI	Врівноваженість, 10	14, 21, 29, 37, 38, 59, 91, 95, 108, 111	-
VII	Реактивна агресивність, 10	13, 17, 18, 36, 39, 43, 65, 75, 90, 98	-
VIII	Сором'язливість, 10	9, 11, 20, 47, 60, 70, 81, 83, 109	33
IX	Відкритість, 13	7, 25, 34, 44, 51, 54, 62, 63, 68, 78, 92, 96, 101	-
X	Екстраверсія-інтроверсія, 12	2, 29, 46, 51, 55, 76, 93, 95, 106, 110	20, 87
XI	Емоційна лабільність, 14	24, 25, 40, 48, 80, 83, 84, 85, 87, 88, 102, 112, 113	59
XII	Маскулінність-фемінінність, 15	18, 29, 33, 50, 52, 58, 59, 65, 91, 104	16, 20, 31, 47, 84

Протокол заняття

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Дата _____ Вік _____

Профіль особистості

Номер шкали	Первинна оцінка	Стандартна оцінка, бали								
		9	8	7	6	5	4	3	2	1
I										
II										
III										
IV										
V										
VI										
VII										
VIII										
IX										
X										
XI										
XII										

Переведення первинних оцінок у стандартні

Первинна оцінка	Стандартна оцінка по шкалам											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	3	3	1	1	3	3	1	1	2	1
2	4	3	4	4	1	2	4	5	1	1	3	1
3	4	4	4	5	1	3	5	6	2	2	4	1
4	5	5	5	6	2	4	6	6	3	3	4	1
5	5	5	6	7	2	5	7	7	3	4	5	2
6	6	7	6	7	3	6	8	7	4	4	6	3
7	7	8	7	8	4	8	9	9	5	6	7	5
8	7	8	7	8	4	8	9	9	5	6	7	5
9	8	8	8	9	5	9	9	9	6	7	8	6
10	8	9	8	9	5	9	9	9	8	8	8	8
11	8	9	8	9	6				8	9	8	8
12	8	9	9		7				9	9	9	9
13	9	9	9		8				9		9	9
14	9		9		9						9	9
15	9											9
16	9											
17	9											

Обробка результатів. Перша процедура стосується одержання первинних, або "сирих", оцінок. Для її здійснення необхідно підготувати матричні форми ключів кожної шкали на основі загального ключа опитувальника. Для цього у бланках чистих аркушів, ідентичних тим, якими користувалися досліджувані, вирізають "вікна" у клітинках, що відповідають номеру запитання та варіанту відповіді. Отримані в такий спосіб шаблони по черзі, відповідно до порядкового номера шкали, накладаються на заповнений досліджуваним аркуш відповідей. Підраховується кількість оцінок (хрестиків), що збіглися з "вікнами" шаблон. Отримані значення заносяться у стовпчик первинних оцінок протоколу заняття.

Друга процедура пов'язана з перекладом первинних оцінок у стандартні оцінки 9-бальної шкали за допомогою таблиці. Отримані значення стандартних оцінок позначаються у відповідному стовпчику протоколу нанесенням умовної позначки (кружок, хрестик або ін.) у місці, яке відповідає величині стандартної оцінки за кожною шкалою. З'єднавши прямими позначені місця, отримаємо графічне зображення профілю особистості.

Аналіз результатів варто починати з перегляду всіх аркушів, заповнених досліджуваними, з'ясувавши, де відповідь на перше запитання. Відмова від відповіді означає небажання досліджуваного відповідати відверто на поставлені запитання і можна вважати, що дослідження не відбулося. У разі згоди відповідати на перше запитання після обробки результатів дослідження уважно вивчається графічне зображення профілю особистості, виділяються всі високі і низькі оцінки. До низьких належать оцінки 1-3 бали, до середніх — 4-6 балів, до високих — 7-9 балів. Варто звернути особливу увагу на оцінку за шкалою IX, яка важлива для загальної характеристики вірогідності відповідей.

Інтерпретація отриманих результатів, психологічний висновок і рекомендації мають бути подані на основі розуміння суті запитань у кожній шкалі, глибинних зв'язків досліджуваних факторів між собою, а також з іншими психологічними і психофізіологічними характеристиками і їх ролі в поведінці та діяльності людини.

Шкала I (невротичність) характеризує рівень невротизації особистості. Високі оцінки відповідають вираженому невротичному синдрому астенічного типу із значними психосоматичними порушеннями.

Шкала II (спонтанна агресивність) дозволяє виявити і оцінити психопатизацію інтротенсивного типу. Високі оцінки свідчать про підвищений рівень психопатизації, що створює передумови для імпульсної поведінки.

Шкала III (депресивність) дає можливість діагностувати ознаки, характерні для психопатологічного депресивного синдрому. Високі оцінки за шкалою відповідають наявності цих ознак в емоційному стані, в поведінці, у відносинах до себе і до соціального середовища.

Шкала IV (дратівливість) дозволяє судити про емоційну стійкість. Високі оцінки свідчать про нестійкий емоційний стан з схильністю до афектного реагування.

Шкала V (товариськість) характеризує як потенційні можливості, так і реальні прояви соціальної активності. Високі оцінки дозволяють говорити про наявність вираженої потреби в спілкуванні і постійній готовності до задоволення цієї потреби.

Шкала VI (врівноваженість) відображає стійкість до стресу. Високі оцінки свідчать про хорошу захищеність до дії стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій, що базується на упевненості в собі, оптимістичності і активності.

Шкала VII (реактивна агресивність) має на меті виявити наявність ознак психопатизації екстратенсивного типу. Високі оцінки свідчать про високий рівень психопатизації, що характеризується агресивним відношенням до соціального оточення і вираженим прагненням до домінування.

Шкала VIII (сором'язливість) відображає схильність до стресового реагування на звичайні життєві ситуації, що протікає за пасивно-оборонним типом. Високі оцінки за шкалою відображають наявність тривожності, скутості, невпевненості, наслідком чого є труднощі в соціальних контактах.

Шкала IX (відвертість) дозволяє характеризувати ставлення до соціального оточення і рівень самокритичності. Високі оцінки свідчать про прагнення до відвертої для довірителя взаємодії з навколишніми людьми при високому рівні самокритичності. Оцінки за даною шкалою можуть в тій чи іншій мірі сприяти аналізу щирості відповідей обстежуваного при роботі з даним опитувальником, що відповідає шкалам брехні інших опитувальників.

Шкала X (екстраверсія - інтроверсія). Високі оцінки за шкалою відповідають вираженій екстравертованості особистості, низькі – вираженій інтровертованості.

Шкала XI (емоційна лабільність). Високі оцінки вказують на нестійкість емоційного стану, що виявляється в частих коливаннях настрою, підвищеної збудливості, дратівливості, недостатньої саморегуляції. Низькі оцінки можуть характеризувати не тільки високу

стабільність емоційного стану як такого, але і хороше уміння володіти собою.

Шкала XII (маскулінність - фемінінність). Високі оцінки свідчать про протікання психічної діяльності переважно за чоловічим типом, низькі – по жіночому.

П'ЯТИФАКТОРНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК ОСОБИСТОСТІ (Р.МАККРЕЙ, П.КОСТА)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
П'ятифакторний опитувальник особистості, «Велика П'ятірка» Р. МакКрей і П. Коста	- підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Хромов А.Б. Пятифакторный опросник личности: Учебно- методическое пособие / А. Б. Хромов– Курган : Изд-во Курганского гос. университета, 2000. - 23 с.

Мета: дослідити і описати психологічний портрет особистості.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк відповідей, ручка або олівець.

Хід проведення

Опитувальник розроблений у 1983-1985 р.р. американськими психологами Р. МакКреєм і П. Коста. Удосконалений запитальник був представлений у 1992 році під назвою NEO PI (від англ. «нейротизм, екстраверсія, відкритість – особистісний опитувальник»).

На думку авторів, виділення, на основі факторного аналізу, п'яти незалежних змінних (нейротизм, екстраверсія, відкритість досвіду, співпраця, добросовісність) цілком достатньо для адекватного опису психологічного портрету особистості. Опитувальник не має шкали правдивості, тому важливо правильно інструктувати досліджуваного.

Тест складається зі 75 парних, протилежних за значенням суджень, які характеризують поведінку людини. Стимульний матеріал має п'ятиступінчасту оцінювальну шкалу Лайкерта (-2; -1; 0; 1; 2), за допомогою якої можна виміряти ступінь вираження кожного із п'яти факторів: *екстраверсія-інтроверсія, прив'язаність-усамітненість, самоконтроль-імпульсивність, емоційна нестійкість-стійкість, експресивність-практичність.*

Інструкція: «Прочитайте уважно твердження і оцініть, яка його частина у більшій мірі відповідає особливостям Вашої особистості. Якщо Ви вважаєте, що ліва, використовуйте для оцінки символи -2, -1, якщо Ви вважаєте. Що права, використовуйте праву частину шкали (+1, +2).

Цифрами Ви оцінюєте міру вираження досліджуваної ознаки: 2 – сильно виражена, 1 – слабо виражена, 0 – Ви сумніваєтесь у виборі. У запитальнику немає «правильних» чи «неправильних» тверджень, «поганих» чи «хороших» властивостей особистості».

Текст опитувальника

1. Мені подобається займатися фізкультурою	-2 -1 0 1 2	Я не люблю фізичні навантаження
2. Люди вважають мене чуйною та доброзичливою людиною	-2 -1 0 1 2	Деякі люди вважають мене холодним та черствим
3. Я у всьому ціную чистоту і порядок	-2 -1 0 1 2	Іноді я дозволяю собі бути неохайним
4. Мене часто турбує думка, що щось може статись	-2 -1 0 1 2	«Дрібниці життя» мене не турбують
5. Все нове викликає у мене інтерес	-2 -1 0 1 2	Часто нове викликає у мене роздратування
6. Якщо я нічим не зайнятий, то це мене турбує	-2 -1 0 1 2	Я людина спокійна і не люблю метушитися
7. Я намагаюся проявляти дружелюбність до всіх людей	-2 -1 0 1 2	Я не завжди і не з усіма доброзичлива людина
8. Моя кімната завжди акуратно прибрана	-2 -1 0 1 2	Я не дуже намагаюся стежити за чистотою і порядком
9. Іноді я впадаю в розпач через дрібниці	-2 -1 0 1 2	Я не звертаю уваги на дрібні проблеми
10. Мені подобаються несподіванки	-2 -1 0 1 2	Я люблю передбачуваність подій
11. Я не можу довго залишатися нерухомим	-2 -1 0 1 2	Мені не подобається швидкий стиль життя
12. Я тактовний по відношенню до інших людей	-2 -1 0 1 2	Іноді жартома я зачіпаю самолюбство інших
13. Я методичний і пунктуальний у всьому	-2 -1 0 1 2	Я не дуже обов'язкова людина
14. Мої почуття легко вразливі і ранимі	-2 -1 0 1 2	Я рідко тривожуся і рідко чогось боюся
15. Мені не цікаво, коли відповідь зрозуміла заздалегідь	-2 -1 0 1 2	Я не цікавлюся речами, які мені незрозумілі
16. Я люблю, щоб інші швидко виконували мої розпорядження	-2 -1 0 1 2	Я не поспішаючи виконую чужі розпорядження
17. Я поступлива і схильна до компромісів людина	-2 -1 0 1 2	Я люблю посперечатися з оточуючими

18. Я проявляю наполегливість, вирішуючи важке завдання	-2 -1 0 1 2	Я не дуже наполеглива людина
19. У важких ситуаціях я весь стискаюся від напруги	-2 -1 0 1 2	Я можу розслабитися в будь-якій ситуації
20. У мене дуже жива уява	-2 -1 0 1 2	Я завжди віддаю перевагу реально дивитися на світ
21. Мені часто доводиться бути лідером, проявляти ініціативу	-2 -1 0 1 2	Я швидше підлеглий, ніж лідер
22. Я завжди готовий надати допомогу і розділити чужі труднощі	-2 -1 0 1 2	Кожен повинен вміти подбати про себе
23. Я дуже старанна у всіх справах людина	-2 -1 0 1 2	Я не дуже стараюся на роботі
24. У мене часто виступає холодний піт і тремтять руки	-2 -1 0 1 2	Я рідко відчував напругу, супроводжувану тремтінням у тілі
25. Мені подобається мріяти	-2 -1 0 1 2	Я рідко захоплююся фантазіями
26. Часто трапляється, що я керую, віддаю розпорядження іншим людям	-2 -1 0 1 2	Я вважаю за краще, щоб хтось інший брав в свої руки керівництво
27. Я вважаю за краще співпрацювати з іншими, ніж змагатися	-2 -1 0 1 2	Без суперництва суспільство не могло б розвиватися
28. Я серйозно і старанно ставлюся до роботи	-2 -1 0 1 2	Я намагаюся не брати додаткові обов'язки на роботі
29. У незвичайній обстановці я часто нервуюсь	-2 -1 0 1 2	Я легко звикаю до нової обстановки
30. Іноді я поринаю в глибокі роздуми	-2 -1 0 1 2	Я не люблю витрачати свій час на роздуми
31. Мені подобається спілкуватися з незнайомими людьми	-2 -1 0 1 2	Я не дуже товариська людина
32. Більшість людей добрі від природи	-2 -1 0 1 2	Я думаю, що життя робить деяких людей злими
33. Люди часто довіряють мені відповідальні справи	-2 -1 0 1 2	Деякі вважають мене безвідповідальним
34. Іноді я відчуваю себе самотньо, сумно і все валиться з рук	-2 -1 0 1 2	Часто, що-небудь роблячи, я так захоплююся, що забуваю про все

35. Я добре знаю, що таке краса і елегантність	-2 -1 0 1 2	Моє уявлення про красу таке ж, як і в інших
36. Мені подобається заводити нових друзів і знайомих	-2 -1 0 1 2	Я вважаю за краще мати тільки кілька надійних друзів
37. Люди, з якими я спілкуюся, зазвичай мені подобаються	-2 -1 0 1 2	Є такі люди, яких я не люблю
38. Я вимогливий і суворий в роботі	-2 -1 0 1 2	Іноді я нехтую своїми обов'язками
39. Коли я сильно засмучений, у мене важко на душі	-2 -1 0 1 2	У мене дуже рідко буває похмурий настрій
40. Музика здатна так захопити мене, що я втрачаю відчуття часу	-2 -1 0 1 2	Драматичне мистецтво і балет здаються мені нудними
41. Я люблю перебувати в великих і веселих компаніях	-2 -1 0 1 2	Я віддаю перевагу усамітненню
42. Більшість людей чесні, і їм можна довіряти	-2 -1 0 1 2	Іноді я ставлюся підозріло до інших людей
43. Я зазвичай працюю сумлінно	-2 -1 0 1 2	Люди часто знаходять у моїй роботі помилки
44. Я легко впадаю в депресію	-2 -1 0 1 2	Мені неможливо зіпсувати настрій
45. Справжній витвір мистецтва викликає у мене захоплення	-2 -1 0 1 2	Я рідко захоплююся досконалістю справжнього витвору мистецтва
46. «Вболіваючи» на спортивних змаганнях, я забуваю про все	-2 -1 0 1 2	Я не розумію, чому люди займаються небезпечними видами спорту
47. Я намагаюся проявляти чуйність, коли маю справу з людьми	-2 -1 0 1 2	Іноді мені немає діла до інтересів інших людей
48. Я рідко роблю необдумано те, що хочу зробити	-2 -1 0 1 2	Я вважаю за краще приймати рішення швидко
49. У мене багато слабкостей і недоліків	-2 -1 0 1 2	У мене висока самооцінка
50. Я добре розумію свій душевний стан	-2 -1 0 1 2	Мені здається, що інші люди менш чутливі, ніж я
51. Я часто ігнорую сигнали, що попереджають про небезпеку	-2 -1 0 1 2	Я вважаю за краще уникати небезпечних ситуацій

52. Радість інших я поділяю як власну	-2 -1 0 1 2	Я не завжди поділяю почуття інших людей
53. Я зазвичай контрольною свої почуття і бажання	-2 -1 0 1 2	Мені важко стримувати свої бажання
54. Якщо я терплю невдачу, то зазвичай звинувачую себе	-2 -1 0 1 2	Мені часто «щастить», і обставини рідко бувають проти мене
55. Я вірю, що почуття роблять моє життя набагато змістовніші	-2 -1 0 1 2	Я рідко звертаю увагу на чужі переживання
56. Мені подобаються карнавальні ходи і демонстрації	-2 -1 0 1 2	Мені не подобається перебувати в багатолюдних місцях
57. Я намагаюся поставити себе на місце іншої людини, щоб його зрозуміти	-2 -1 0 1 2	Я не прагну зрозуміти всі нюанси переживань інших людей
58. У магазині я зазвичай довго вибираю те, що надумав купити	-2 -1 0 1 2	Іноді я купую речі імпульсивно
59. Іноді я відчуваю себе жалюгідною людиною	-2 -1 0 1 2	Зазвичай я відчуваю себе потрібною людиною
60. Я легко «вживаюся» в переживання вигаданого героя	-2 -1 0 1 2	Пригоди кіногероя не можуть змінити мій душевний стан
61. Я відчуваю себе щасливим, коли на мене звертають увагу	-2 -1 0 1 2	Я скромна людина і намагаюся не виділятися серед людей
62. В кожній людині є щось, за що його можна поважати	-2 -1 0 1 2	Я ще не зустрічав людини, якого можна було б поважати
63. Зазвичай я добре думаю, перш ніж дію	-2 -1 0 1 2	Я не люблю обмірковувати заздалегідь результати своїх вчинків
64. Часто у мене бувають злети і падіння настрою	-2 -1 0 1 2	Зазвичай у мене рівний настрій
65. Іноді я відчуваю себе фокусником, який глузує з людей	-2 -1 0 1 2	Люди часто називають мене нудною, але надійною людиною
66. Я привабливий для осіб протилежної статі	-2 -1 0 1 2	Деякі вважають мене звичайною і нецікавою людиною
67. Я завжди намагаюся бути добрим і уважним з кожною людиною	-2 -1 0 1 2	Деякі люди думають, що я самовпевнений і егоїстичний
68. Перед подорожжю я складаю точний план	-2 -1 0 1 2	Я не можу зрозуміти, навіщо люди будують такі детальні

		плани
69. Мій настрій легко змінюється на протилежний	-2 -1 0 1 2	Я завжди спокійний і врівноважений
70. Я думаю, що життя - це азартна гра	-2 -1 0 1 2	Життя - це досвід, який передається наступним поколінням
71. Мені подобається виглядати зухвало	-2 -1 0 1 2	У суспільстві я зазвичай не виділяюся поведінкою і модним одягом
72. Дехто каже, що я поблажливий до оточуючих	-2 -1 0 1 2	Кажуть, що я часто хвалюся своїми успіхами
73. Я точно і методично виконую свою роботу	-2 -1 0 1 2	Я віддаю перевагу «пливти за течією», довіряючи своїй інтуїції
74. Іноді я буваю настільки схвилюваний, що навіть плачу	-2 -1 0 1 2	Мене важко вивести з себе
75. Іноді я відчуваю, що можу відкрити в собі щось нове	-2 -1 0 1 2	Я не хотів би нічого в собі змінювати

Обробка та інтерпретація:

Усі оцінки заносяться у ліву клітинку бланку.

	I		II		III		IV		V	
1		2		3		4		5		
6		7		8		9		10		
11		12		13		14		15		
	1.1=		2.1=		3.1=		4.1=		5.1=	
16		17		18		19		20		
21		22		23		24		25		
26		27		28		29		30		
	1.2=		2.2=		3.2=		4.2=		5.2=	
31		32		33		34		35		
36		37		38		39		40		
41		42		43		44		45		
	1.3=		2.3=		3.3=		4.3=		5.3=	
46		47		48		49		50		
51		52		53		54		55		
56		57		58		59		60		
	1.4=		2.4=		3.4=		4.4=		5.4=	

61		62		63		64		65	
66		67		68		69		70	
71		72		73		74		75	
	1.5=		2.5=		3.5=		4.5=		5.5=
	I=		II=		III=		IV=		V=

Оціночні значення тверджень переводяться у бали відповідно до таблиці.

Оціночна шкала	-2	-1	0	1	2
Бали	5	4	3	2	1

Бальні оцінки заносяться у бланк відповідей у праві клітинки відповідних тверджень. Кожен з основних (вторинних) п'яти факторів складається з п'яти первинних факторів (наприклад, основний фактор «екстраверсія-інтроверсія» складається з первинних факторів 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5). Первинні фактори визначаються шляхом сумування трьох бальних оцінок (наприклад, первинний фактор 1.1. «активність-пасивність» оцінюється сумою балів, отриманих на твердження 1, 6, 11).

Додавання бальних оцінок первинних факторів по вертикалі визначає кількісне вираження відповідного основного фактора (наприклад, сума балів первинних факторів 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5 визначає кількісне вираження основного вторинного фактора «екстраверсія-інтроверсія»).

Інтерпретація результатів будується на аналізі як первинних, так і вторинних (основних) факторів.

Характерологічні ознаки факторів:

1. Екстраверсія-інтроверсія

- 1.1. Активність-пасивність,
- 1.2. Домінування-підкорення,
- 1.3. Комунікабельність-замкнутість,
- 1.4. Пошук вражень-уникання вражень,
- 1.5. Прояв-уникання почуття провини

2. Прив'язаність-усамітненість

- 2.1. Тепло-байдужість,
- 2.2. Співпраця-суперництво,
- 2.3. Довіра-підозрілість,
- 2.4. Розуміння-нерозуміння,
- 2.5. Повага до інших-самоповага

3. Самоконтроль-імпульсивність

- 3.1. Акуратність-неаккуратність,
- 3.2. Наполегливість-відсутність наполегливості,
- 3.3. Відповідальність-безвідповідальність,

3.4. Самоконтроль у поведінці-імпульсивність (відсутність самоконтролю),

3.5. Завбачливість-легковажність

4. Емоційна стійкість-емоційна нестійкість

4.1. Тривожність-безтурботність,

4.2. Напруженість-розслабленість,

4.3. Репресивність-емоційний комфорт,

4.4. Самокритика-самодостатність,

4.5. Емоційна лабільність-емоційна стабільність

5. Експресивність-практичність

5.1. Цікавість-консерватизм,

5.2. Допитливість-реалістичність,

5.3. Артистичність-відсутність артистичності,

5.4. Сенситивність-нечуттєвість,

5.5. Пластичність-ригідність.

У кожному з первинних факторів зліва позначається риса особистості, яка за версією «Великої п'ятірки» відповідає високим значенням бальних оцінок, справа позначається риса особистості з низькими бальними оцінками. Сума балів первинних факторів по вертикалі визначає кількісне вираження основного фактора.

Мінімальна кількість набраних балів для будь-якого основного фактора – 15, максимальне – 75. Умовно бальні оцінки можна поділити на високі (51-75 балів), середні (41-50) і низькі (15-40 балів).

Перший фактор Екстраверсія - Інтроверсія	
Високі значення за фактором визначають спрямованість психіки людини на екстраверсію. Типові екстраверти відрізняються товариськістю, люблять розваги і колективні заходи, мають велике коло друзів і знайомих, відчують потребу у спілкуванні з людьми, з якими можна поговорити і приємно провести час, прагнуть до неробства і розваг, не люблять себе обтяжувати роботою чи навчанням, тяжіють до гострих, збудливих вражень, часто ризикують, діють імпульсивно, необдуманно, за першим спонуканням. Екстраверти безтурботні, оптимістичні і люблять	Низькі значення за фактором характерні для інтровертів. Основними особливостями інтровертів є відсутність впевненості щодо правильності своєї поведінки і неувага до подій, що відбуваються навколо; більша опора на власні сили і бажання, ніж на погляди інших людей; перевага абстрактних ідей конкретним явищам дійсності. Інтроверти мають рівний, трохи зниженим фоновий настрій. Вони стурбовані своїми особистими проблемами і переживаннями. Такі люди зазвичай стримані, замкнуті, уникають розповідей про себе, не цікавляться проблемами інших

<p>зміни. У них ослаблений контроль над почуттями і вчинками, тому вони бувають запальні й агресивні. В роботі, як правило, орієнтовані на швидкість виконання завдання, від одноманітної діяльності у них швидше розвивається стан монотонності. Екстраверти воліють працювати з людьми. У діяльності екстраверти швидші, ніж інтроверти, витягають інформацію з пам'яті, краще виконують важкі завдання в ситуації дефіциту часу. Екстраверти відчують себе бадьоріше ввечері і краще працюють в другій половині дня. Такі люди чутливі до заохочення.</p>	<p>людей. Вони надають перевагу книгам, ніж спілкуванню з людьми. Інтроверти віддають перевагу теоретичним і науковим видам діяльності. У навчанні вони досягають більш помітних успіхів, ніж екстраверти. Інтровертізовані люди люблять планувати своє майбутнє, їх вчинки завжди зважені, не довіряють першим спонуканням і захопленням, завжди суворо контролюють свої почуття, рідко бувають нестриманими і збудженими. Інтроверти легше переносять одноманітність в діяльності, краще працюють в спокійній обстановці і в першій половині дня. Вони більш чутливі до покарання, ніж до заохочення.</p>
<p>Другий фактор Прив'язаність - Усамітненість</p>	
<p>Високі значення по цьому фактору визначають позитивне відношення людини до людей.</p> <p>Такі особи відчують потребу бути поряд з іншими людьми. Як правило, це добрі, чуйні люди, вони добре розуміють інших людей, відчують особисту відповідальність за їх благополуччя, терпимо відносяться до недоліків інших людей.</p> <p>Уміють співпереживати, підтримують колективні заходи і відчують відповідальність за загальну справу, сумлінно і відповідально виконують узяті на себе доручення.</p> <p>Взаємодіючи з іншими, такі люди намагаються уникати розбіжностей, не люблять конкуренції, вважають за краще співпрацювати з людьми, ніж змагатися.</p> <p>У групі такі люди, як правило, користуються повагою.</p>	<p>Низькі оцінки по фактору свідчать про прагнення людини бути незалежним і самостійним. Такі люди вважають за краще тримати дистанцію, мати відособлену позицію при взаємодії з іншими. Вони уникають громадських доручень, недбалі у виконанні своїх обов'язків і обіцянок.</p> <p>Люди, що мають низькі значення по цьому фактору, холодно ставляться до інших людей, часто не розуміють тих, з ким спілкуються. Їх більше хвилюють власні проблеми, ніж проблеми людей, що оточують їх. Свої інтереси вони ставлять вище за інтереси інших людей і завжди готові їх відстоювати в конкурентній боротьбі. Такі люди зазвичай прагнуть досконалості. Для досягнення своїх цілей вони використовують усі доступні їм засоби, не зважаючи на інтереси інших людей. Люди з такими</p>

	характеристиками рідко стають керівниками демократичним шляхом.
Третій фактор Самоконтроль - імпульсивність	
<p>(високий самоконтроль поведінки) Головним змістом цього фактору є вольова регуляція поведінки. На полюсі високих значень знаходяться такі риси особи, як сумлінність, відповідальність, обов'язковість, точність і охайність в справах Такі люди люблять порядок і комфорт, вони наполегливі в діяльності і зазвичай досягають в ній високих результатів. Вони дотримуються моральних принципів, не порушують загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві і дотримуються їх навіть тоді, коли норми і правила здаються порожньою формальністю Висока сумлінність і свідомість зазвичай поєднуються з хорошим самоконтролем, з прагненням до затвердження загальнолюдських цінностей, іноді на шкоду особистим. Такі люди рідко почувають себе настільки розкутими, щоб дозволити собі дати волю почуттям.</p>	<p>(низький самоконтроль поведінки) Людина, що має низьку оцінку по цьому фактору, рідко проявляє у своєму житті вольові якості, вона живе, намагаючись не ускладнювати своє життя. Шукає "легкого життя". Це такий тип особи, для якого характерні природність поведінки, безпечність, схильність до необдуманих вчинків Така людина може недоброросовісно ставитися до роботи, не проявляючи наполегливості в досягненні мети. Вона не докладає достатніх зусиль для виконання прийнятих в суспільстві вимог і культурних норм поведінки, може зневажливо ставитися до моральних цінностей. Людина, що має таку рису, схильна здійснювати асоціальні вчинки. Заради власної вигоди вона здатна на нечесність і обман. Така людина, як правило, живе одним днем, не заглядаючи у своє майбутнє.</p>
Четвертий фактор Емоційна нестійкість - емоційна стійкість	
<p>Високі значення за цим фактором характеризують осіб, нездатних контролювати свої емоції і імпульсивні потяги. У поведінці це проявляється як відсутність почуття відповідальності, ухилення від реальності, примхливість. Такі люди почуваються безпорадними, нездатними впоратися з життєвими труднощами. Їх поведінка багато в чому обумовлена ситуацією.</p>	<p>Низькі значення за цим фактором властиві особам самодостатнім, упевненим у своїх силах, емоційно зрілим, сміливим таким, що дивляться в обличчя фактам, спокійним, постійним у своїх планах і прив'язанностях, невіддатливим до випадкових коливань настрою. На життя такі люди дивляться серйозно і реалістично, добре усвідомлюють вимоги дійсності, не приховують від себе власних</p>

<p>Вони з тривогою чекають неприємностей, у разі невдачі легко впадають у відчай і депресію. Такі люди гірше працює в стресових ситуаціях, в яких випробовують психологічну напругу. У них, як правило, занижена самооцінка, вони образливі і в невдачах.</p>	<p>недоліків, не засмучуються через дурниці, почуваються добре пристосованими до життя. Емоційно стійкі люди зберігають холоднокрівність і спокій навіть в найбільш несприятливих ситуаціях. Вони частіше перебувають в хорошому настрої, ніж в поганому.</p>
<p>П'ятий фактор Експресивність - практичність</p>	
<p>Для людини з такою рисою характерне легке ставлення до життя. Вона справляє враження безтурботні і безвідповідальні, якій складно зрозуміти тих, хто розраховує кожен свій крок, віддає свої сили створенню матеріального благополуччя. До життя вона ставиться як до гри, здійснюючи вчинки, за якими оточення бачить прояв легковажності.</p> <p>Людина, що має високі оцінки по цьому чиннику, задовольняє свою цікавість, виявляючи цікавість до різних сторін життя. Вона легко навчається, але недостатньо серйозно ставиться до систематичної наукової діяльності, тому рідко досягає великих успіхів в науці.</p> <p>Така людина часто не відрізняє вигадку від реальностей життя. Вона частіше довіряє своїм почуттям і інтуїції, ніж здоровому глузду, мало звертає уваги на поточні повсякденні справи і обов'язки, уникає рутинної роботи. Це емоційна, експресивна, з добре розвиненим естетичним і художнім смаком людина.</p>	<p>Людина з вираженою рисою практичності за своїм складом реалістична, добре адаптована у буденному житті. Вона тверезо і реалістично дивиться на життя, вірить в матеріальні цінності більше, ніж в абстрактні ідеї.</p> <p>Така людина часто заклопотана своїми матеріальними проблемами, наполегливо працює і проявляє заavidну наполегливість, утілюючи в життя свої плани.</p> <p>Негнучка і неартистична, часто проста і позбавлена почуття гумору в звичайному житті, вона проявляє постійність своїх звичок і інтересів.</p> <p>Така людина не любить різких змін у своєму житті, вона віддає перевагу постійності і надійності у всьому, що її оточує. Вона несентиментальна, тому їй важко вивести з рівноваги, вплинути на зроблений вибір.</p> <p>До усіх життєвих подій така людина підходить з логічним поглядом, шукає раціональних пояснень і практичної вигоди.</p>

Орієнтовний список рекомендованої літератури та джерел

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ «ХАРАКТЕР»

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. - М. : Наука, 1980. – 335 с.
2. Адлер А. Наука о характерах. Понять природу человека / Альфред Адлер. – М. : Академический проект, 2015. – 248 с.
3. Ананьев Б. Г. Строение характера // Избр. психол. труды.: в 2 т. Т. 2 / Б. Г. Ананьев ; Аккад. Пед. Наук СССР. - М. : Педагогика, 1980. - С. 63–74.
4. Анцыферова Л. И. Психология формирования и развития личности // Человек в системе наук. – М. : Наука, 1989. – С.426-434.
5. Батаршев А. В. Темперамент и характер: Психологическая диагностика / А. В. Барташев. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 336 с.
6. Батаршев А. В. Психология индивидуальных различий: от темперамента - к характеру и типологии личности / А. В. Батаршев. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
7. Бутузова Л. П. Асертивність особистості як основа становлення безпечної поведінки в підлітковому віці / Лариса Петрівна Бутузова // Проблеми психологічної безпеки: особистість, суспільство, держава / Лариса Петрівна Бутузова. – Одеса: СМІЛ, 2010. – (Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 25 березня 2010 року). – С. 33–40.
8. Бутузова Л. П. Вираженість самоактуалізаційної потреби у студентів з різною локалізацією контролю / Лариса Петрівна Бутузова // Вища освіта у медсестринстві: проблеми і перспективи / Лариса Петрівна Бутузова. – Житомир: Полісся, 2011. – (Матеріали Всеукраїнсько науково-практичної конференції). – С. 49–52.
9. Бутузова Л. П. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації фахівців туристичної індустрії / Л. П. Бутузова, Ю. В. Міськова // Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі / Л. П. Бутузова, Ю. В. Міськова. – Житомир : Вид-во ЖФ КІБІТ, 2016. – (Матеріали десятої міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Саух І. В.). – С. 22–25.
10. Бутузова Л. П. Життєстійкість особистості у площині її психологічної безпеки [Електронний ресурс] / Лариса Петрівна Бутузова // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 6 (12) – c0-publ.: Publishing office: Accentgraphics communications.

- Hamilton, ON, 2015. – P. 186-202.. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://fund-issled-intern.esrae.ru/pdf/2015/6%2812%29/254.pdf>.
11. Бутузова Л. П. Потребова сфера підлітків захоплених Інтернет-діяльністю / Л. П. Бутузова, М. В. Голубенко // Формування особистості в освітньо-виховному середовищі навчального закладу: проблеми і пошуки / Л. П. Бутузова, М. В. Голубенко. – Житомир: ФОП Левковець, 2014. – (Збірник наукових праць / за заг. ред. канд. пед. наук, доцента Н. М. Мирончук). – С. 17–21.
  12. Бутузова Л. П. Проблеми рефлексії у наукових дослідженнях / Лариса Петрівна Бутузова // Духовність як основа консолідації суспільства. / Лариса Петрівна Бутузова. – Київ: НДІ „Проблеми людини», 1999. – (Міжвідомчий науковий збірник (керівники А. І. Комарова, В. Г. Табачківський, І. М. Кучерук, Л. П. Виговська)). – С. 123–131.
  13. Бутузова Л. П. Психологічні детермінанти виникнення та прояви комп'ютерної залежності в юнацькому віці / Лариса Петрівна Бутузова // Сталий розвиток: проблеми та перспективи / Лариса Петрівна Бутузова. – Житомир: Полісся, 2015. – (Зб.наук.праць /за ред.О. А. Дубасенюк). – С. 268–279.
  14. Бутузова Л. П. Психологічні основи формування характеру в підлітковому віці / Л. П. Бутузова, О. І. Метлицький // Проблеми освіти і виховання в сучасних умовах / Л. П. Бутузова, О. І. Метлицький. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2013. – (Збірник наукових праць / за заг. ред. Н.М. Мирончук). – С. 79–83.
  15. Бутузова Л. П. Розвиток асертивності як основи відповідального ставлення студентів до збереження та зміцнення власного здоров'я / Лариса Петрівна Бутузова // Магістр медсестринства. – 2012. – №1. – С. 5–9.
  16. Вейнингер О. Пол и характер / О. Вейнингер. - Ростов н/Д : Феникс, 1998. – 605 с.
  17. Гридковець Л. М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу: монографія / Л. М. Гридковець. - Львів, 2016.- 516 с.
  18. Дубравська Н. М. Особливості формування особистості у підлітковому віці / Н. Дубравська, О. Огородник // Сучасні технології навчання і виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: збірник науково-методичних праць: статті / Н. А. Басюк, Н. П. Тарнавська – Житомир : ФОП «Левковець», 2012. – С. 299-302.
  19. Дубравська Н. Психологічні основи роботи з агресивними підлітками / Н. Дубравська, І. Стороха // Сучасні технології навчання і виховання

- дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: збірник науково-методичних праць: статті / Н. А. Басюк, Н. П. Тарнавська. – Житомир : ФОП «Левковець», 2012. – С. 314-317.
20. Дубравська Н. Психологічні особливості проявів агресивної поведінки у дошкільному віці / Н. Дубравська, К. Рибчинська // Теоретико-методичні проблеми підготовки педагогічних кадрів у системі дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць: статті / Н.А.Басюк, Н.П.Тарнавська. – Житомир: ФОП Левковець Н.М., 2013. – С. 369-372.
21. Егоров А. Ю. Расстройства поведения у подростков : клинико-психологические аспекты / А. Ю. Егоров, С. А. Игумнов. – Санкт-Петербург : Речь, 2005. – 448 с.
22. Запужляк О. З. Особливості агресії акцентуйованих підлітків / О. З. Запужляк // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К.: , 2004, т. VI, вип 1. – С. 152 – 157.
23. Ковалев А. Г. Психология личности / А. Г. Ковалев. - 3-е изд., перераб. и доп. - М. : Просвещение, 1970. – 390 с.
24. Ковалев А. Г. Темперамент и характер/ А. Г. Ковалев, В. Н. Мясищев // Психология индивидуальных различий. Тексты. М., 1982. — 170 с.
25. Ковалев А. Г. Характер и закономерности его формирования / А. Г. Ковалев. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1954. – 103 с.
26. Колесник Л. Характер. Риси характеру : матеріал до уроку : 9 кл. / Лариса Колесник // Біологія. Шк. світ : газ. для вчителів біології. - 2013. – N 9. – С. 7-10.
27. Коломинский Я. Л. Человек: психология : кн. для учащихся ст. кл. / Я. Л. Коломинский. - М. : Просвещение, 1980. – 223 с.
28. Кречмер Э. Строение тела и характер / Э. Кречмер // Психология индивидуальных различий. Тексты. М., 1982. – 205 с.
29. Леонгард К. Акцентуированные личности. Пер. с нем./ К. Леонгард. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 544 с.
30. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – Из-во Речь, 2010. – 256 с.
31. Личко А. Е. Подростковая психиатрия: (рук-во для врачей) / А. Е. Личко. Изд. 2-е, доп. и перер. – Л. : Медицина, 1985. –257 с.
32. Максимець С. М. Індивідуальні відмінності в реагуванні на стрес / Світлана Миколаївна Максимець // Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні. – Житомир : Вид-

- во ЖФ КІБІТ, 2014. – (Матеріали восьмої міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Саух І.В.). – С. 93-95.
33. Максимець С. М. Вплив Інтернет-залежності на рівень емпатійності студентів / С. М. Максимець, Л. М. Король // Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної педагогіки та психології. – Львів, 2015. – (Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції). – С. 6-10.
34. Максимець С. М. Особливості впливу віртуального спілкування на особистість користувачів / Світлана Миколаївна Максимець // Вища освіта в медсестринстві: проблеми і перспективи / С. М. Максимець. – Житомир, 2016. – (Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю). – С. 164-169.
35. Максимець С. М. Психологічні особливості емпатійності як умови соціально-психологічної адаптації вчителя / Світлана Миколаївна Максимець // Наука і освіта. – 2000. – №3. – С. 45-47.
36. Манько Л. Характер моєї дитини / Ліна Манько // Шкільний світ : всеукр. газ. для вчителів. - 2011. – N 19. – С. 6-7 .
37. Моросанова В. И. Акцентуации характера и стиль саморегуляции у студентов/ В. И. Моросанова // Вопросы психологии. 1997. – № 6. – С. 31-38.
38. Мясищев В. Н. Психология отношений: избр. психолог. тр. / В. Н. Мясищев; под. ред. А. А. Бодалева; Акад. пед. и соц. наук, Моск. психол.-соц. ин-т. – Воронеж: [НПО "МОДЭК"]; М. : Ин-т практ. психологии, 1995. – 356 с.
39. Обозов Н. Н. Типы личности, темперамент и характер: Методическое пособие / Н. Н. Обозов. - СПб. : ЛНПП «Облик», 2001. – 40 с.
40. Психология индивидуальных различий. Тексты / [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова]. М. : Изд-во МГУ, 2010. – С. 288-318.
41. Райгородский Д. Я. Психология и психоанализ характера: Хрестоматия по психологии и типологии характеров/ Д. Я. Райгородский. Самара: БАХРАХ, 1997. - 640 с.
42. Реан А. А. Характерологические особенности подростков делинквентов // Вопросы психологии. 1991. –№ 4. – С. 139-144.
43. Рубинштейн С. Л. Понятие характера в психологии и психиатрии / С. Л. Рубинштейн // Вестник Московского Ун-та. Серия 14. Психология. – 1979. - №2. – С. 13-24.
44. Сидоренко Н. І. Опосередкованість саморегуляції довільної активності майбутніх вчителів локалізацією контролю / Н. І. Сидоренко, І. В. Березовська // Наука і освіта. – 2011. – №1. – С. 68–72.
45. Сидоренко Н. І. Специфіка розвитку саморегуляції в юнацькому віці /

Наталія Іванівна Сидоренко // Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи: матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції / За ред.Саух І.В. / Наталія Іванівна Сидоренко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2011. – С. 361 – 363.

46. Симонов П. В. Темперамент - характер - личность / П. В. Симонов, П. М. Ершов. - М. : Наука, 1984. – 160 с.
47. Шейнов В. П. Психология влияния: скрытое управление, манипулирование и защита от них / В. П. Шейнов. – И. : Ось-89, 2008. – 720 с.
48. Фриз І. В. Розвиток вольових якостей як умова формування конкурентоспроможної особистості / Ірина Володимирівна Фриз // Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи . – Житомир : Вид-во ЖФ КІБІТ, 2015. – (Матеріали дев'ятої міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І. В. Саух). – С. 94-95.
49. Фриз І. В. Особливості прояву відповідальності студентів / Ірина Володимирівна Фриз // Наука і освіта. – 2012. - № 6. – С. 205-208.
50. Фриз І. В. Типи особистостей за проявом вольових якостей / І. В. Фриз // Соціальна психологія. – 2006. - № 6 – С. 115-123.
51. Чебикін О. Я. Психологія ставлення підлітків до небезпеки ураження ВІЛ / О. Я. Чебикін, Л. П. Бутузова. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2006. – 200 с. – (Монографія).

ПІДРУЧНИКИ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПОСІБНИКИ, ЩО МІСТЯТЬ РОЗДІЛИ ЧИ ПАРАГРАФИ ПРО ХАРАКТЕР

1. Бутузова Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Частина 1: Вікова психологія / Лариса Петрівна Бутузова. – Житомир: ЖЦНТЕІ, 2012. – 286 с. – (Навчально-методичний посібник).
2. Бутузова Л. П. Психологія фізичного виховання : самостійна робота з курсу / Лариса Петрівна Бутузова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2013. – 140 с. – (Навчально-методичний посібник).
3. Вівчарик Т. П. Методи діагностики та формування у молодих жінок установок на самореалізацію / Т. П. Вівчарик, А. К. Дмитренко. – Чернівці : Прут, 1999. – 56 с.
4. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. М.В. Гамезо и др. – М. : Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
5. Волков Б. С. Психология ранней юности : учеб. пособие / Б. С. Волков. - М. : Сфера, 2001. – 92 с.

6. Волошина В.В. Загальна психологія: Практикум: Навч. посібник / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук – К.: Каравела, 2006. – 280 с.
7. Загальна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко ; М-во освіти і науки України. - Вид. 3-тє, переробл. та доповн. - К. : Центр учб. л-ри, 2008. – 271 с.
8. Загальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [кол. авт. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. - К.: Каравела, 2009. – 463 с.
9. Запухляк О. З. Блок-тест акцентуацій характеру як нова авторська методика // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К.: , 2006, т. 7, вип. 7. – С. 110 – 120.
10. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. изд.второе, доп., испр. и перераб. / И. А. Зимняя – М. : Логос, 2005. – 384 с.
11. Зелінська Т. М. Практикум із загальної психології: Навч.посібн. / Т. М. Зелінська, І. М. Михайлова. – К. : Каравела, 2009. – С. 228-231.
12. Елисеєв О. П. Практикум по психологии личности / О. П. Елисеєв. - 2-е изд., испр. и доп. - СПб. ; М. ; Харьков : Питер, 2002. – 508 с.
13. Казаков В. Г. Психология : учебник / В. Г. Казаков, Л. Л. Кондратьева. - М. : Высш. шк., 1989. – 382 с.
14. Клиническая психология: Учебник. 3-е изд. / Под ред. Б. Д. Карвасарского СПб. : Питер, 2008. – С.859-871.
15. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг – СПб.: Питер, 2008. – 992 с.
16. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебн. пособ. / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 464 с.
17. Кутішенко В. П. Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: Навч. посіб. / В. П. Кутішенко, С. О. Ставицька – К.: Каравела, 2009. – С. 247-277.
18. Лисянська Т. М. Загальна психологія: Інформ. забезп. змісту практ. занять, індивід., самост. роботи, модул. контролю знань студентів (спеціалізація «Психологія»)/ Т. М. Лисянська, Н. В. Співак., Д. М. Співак. – К.: Ін-т сучас.підруч., 2007. – С. 115-117.
19. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. В. Ліфарєва ; Дніпропетров. ун-т економіки та права. - К. : Центр навч. л-ри, 2003. - 237 с.

20. Ложкин Г. В., Повякель Н. И. Практическая психология конфликта. Учебное пособие. — 2-е издание., стереотипное — Киев: МАУП, 2002 — С. 187-192.
21. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. / В. С. Лозниця. — К.: «ЕксОб», 2000. — С. 78-101.
22. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. - Київ : МАУП, 2000. — 254 с.
23. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. / В. С. Мухина — 6-е изд., стереотип. — М. : Издательский центр "Академия", 2000. — 456 с.
24. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / П. А. М'ясоїд ; рец. В. А. Роменець ; ред. Н. В. Леонова. — 5-те вид., стер. — К. : Вища шк., 2006. — 479 с.
25. Норакидзе В. Г. Методы исследования характера личности / В. Г. Норакидзе. Тб. : Мецниереба, 1989.— С. 18-87.
26. Обухова Л. Ф. Возрастная психология. Учебник / Л. Ф. Обухова — М. : Педагогическое общество России, 2004. — 442 с.
27. Общая психология: курс лекций / [сост. Е. И. Рогов]. - М.: ВЛАДОС, 1998. - 447 с.
28. Основи психології: підруч. для студ. вищ. закл. / за заг. ред.: О. В. Киричука, В. А. Роменця. - Вид. 6-те, стер. - К. : Либідь, 2006. — 631 с.
29. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. — СПб.: Питер, 2000. — 624 с.
30. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : учеб. пособие / С. Л. Рубинштейн. - СПб. ; М. ; К. : Питер, 2007. — 705 с.
31. Общая психология: курс лекций / [сост. Е. И. Рогов]. - М. : ВЛАДОС, 1998. — 444 с.
32. Общий практикум по психологии. Психологический эксперимент. Часть III. Методические указания / Под ред. М. Б. Михалевской, Т. В. Корниловой. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 50 с.
33. Пашукова Т. І. Практикум із загальної психології / [за ред. Т.І. Пашукової] / Т. І. Пашукова, А. І. Допіра, Г. В. Дьяконов — 2-ге вид. — К.: Знання, 2006. — 203 с.
34. Полякова О. Б. Общий психологический практикум. Сборник диагностических процедур. Часть 4. Индивидуально-психологические особенности личности. В 2 томах. Том 1. Темперамент. Характер. В 2 книгах. Книга 1 / О. Б. Полякова. - М. : МПСИ, 2014. — 352 с.

35. Психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. Л. Трофімова ; М. І. Алексєєва [та ін.]. - 6-те вид., стер. - К. : Либідь, 2008. - 558 с.
36. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. / [Ред.-сост. Д.Я. Райгородский]. - Самара: Издательский дом «БАХРАХ», 1998. - С.511-528.
37. Приходько Ю.О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології: Навч. посібник [видання друге, доповнене] / Ю.О. Приходько - К.: Міленіум, 2004. - 192 с.
38. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие / Е.И.Рогов - М: ВЛАДОС, 1996. - С. 145-190.
39. Роменець В. А. Історія психології, ХІХ - початок ХХ століття : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. А. Роменець. - К. : Либідь, 2007. - 828 с.
40. Савчин М.В. Вікова психологія: Навч.посіб. / Савчин М.В., Василенко Л.П. - К.: Академвидав, 2006. - 360 с.
41. Сидоренко Н. І. Психологічні основи профорієнтації / Наталія Іванівна Сидоренко. - Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2011. - 126 с. - (Навчально-методичний посібник).
42. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. - К.: Просвіта, 2001. - 416 с.
43. Скрипченко О. В. Загальна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська З. В. Огороднійчук та ін. - К.: «А.П.Н.», 2001. - С. 421-443.
44. Смирнов А. Г. Практикум по общей психологии: учеб. пособие / А. Г. Смирнов. - М. : Изд-во ин-тута психотерапии, 2001. - 220 с.
45. Стахова О. О. Завдання для самостійної роботи студентів із курсу «Загальна психологія»: Навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» / Укладач: О. О. Стахова. - Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. - 79 с.
46. Урбанович А. А. Психология управления: Учебное пособие / А.А. Урбанович/ - Мн. : Харвест, 2004. - С. 450-461.
47. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов - М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. - С.452-461.
48. Фридман Л. М. Психология детей и подростков: Справочник для учителей и воспитателей / Л. М. Фридман // - М. : Издательство Психотерапии, 2004. - 480 с.

РОЗДІЛ III. ЗДІБНОСТІ

Орієнтовна тематика курсових робіт

1. Розвиток загальних здібностей особистості психокорекційними засобами.
2. Шляхи розвитку творчих здібностей у дошкільному (молодшому шкільному, підлітковому, юнацькому) віці.
3. Творчі здібності у молодшому шкільному (підлітковому, юнацькому) віці та шляхи їх формування.
4. Психологічні чинники становлення творчої обдарованості у молодшому шкільному (підлітковому, юнацькому) віці.
5. Розвиток творчих здібностей у молодшому шкільному (підлітковому) віці методами активного психологічного впливу.
6. Креативні здібності як передумова успішності навчання школярів (молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку).
7. Розвиток і виховання музичних здібностей у дітей дошкільного (молодшого шкільного, підліткового, юнацького) віку.
8. Специфіка, розвиток, структура художніх здібностей.
9. Психологічні особливості розвитку математичних здібностей в молодшому шкільному (підлітковому, юнацькому) віці під час вивчення математики.
10. Комунікативна обдарованість підлітків та її розвиток у процесі спілкування.
11. Розвиток і виховання музичних здібностей у дітей дошкільного (молодшого шкільного) віку.
12. Психолого-педагогічні умови розвитку творчих здібностей учнів в умовах навчального процесу.
13. Психологічні особливості розвитку літературних здібностей молодшого школяра на уроках читання.
14. Вікові особливості розвитку уяви як компоненту творчих здібностей у молодших школярів (підлітків, юнаків).
15. Казкотерапія як засіб розвитку літературних здібностей дошкільника.
16. Психологічні аспекти обдарованості дошкільників.
17. Розвиток творчого мислення учнів підліткового віку.
18. Дослідження креативності у підлітковому (юнацькому) віці.
19. Особливості самооцінки підлітків (юнаків) з творчими здібностями.
20. Творчість в іграх дітей дошкільного віку.
21. Розвиток креативності особистості (на прикладі будь-якої вікової групи) засобами арт-терапії.

22. Пізнавальна активність як передумова розвитку творчих здібностей дошкільника.
23. Взаємозв'язок спеціальних і загальних здібностей.
24. Взаємозв'язок темпераменту, характеру і здібностей.
25. Зв'язок здібностей і темпераменту.
26. Вплив психічних властивостей на розвиток здібностей.
27. Домінантність півкуль й особливості творчого розвитку та навчання обдарованих школярів.
28. Когнітивні та особистісні ознаки здібностей.
29. Навчальні і творчі здібності.
30. Здібності та інтелект.
31. Особистісні чинники в розвитку і реалізації творчого потенціалу.
32. Теоретичні та практичні здібності.
33. Художній та розумовий типи як передумови здібностей.
34. Психологічні особливості якісних відмінностей у здібностях людей.
35. Діагностика творчих здібностей учнів.
36. Діагностика творчого потенціалу та інтелектуальної обдарованості студентської молоді.
37. Феномен креативності студентів та можливості його розвитку.
38. Творчий потенціал у період старшого шкільного віку.
39. Креативна особистість молодшої людини: психологічний портрет.

МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДІБНОСТЕЙ

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ ГРИ ДІТЕЙ (ЗА Д. Б. ЕЛЬКОНІНИМ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Вивчення творчої гри дітей (за Д. Б. Ельконіним)	- дошкільний вік	Біла І. М. Психологія дитячої творчості / І. М. Біла. – К.: Фенікс, 2014. – С. 91.

Мета: аналіз аспектів творчої гри як показників її розвитку у дошкільному віці, визначення рівня розвитку творчої гри дітей.

Необхідний матеріал: таблиця показників гри.

Порядок роботи: експерт на основі результатів спостереження ігрової діяльності дитини здійснює аналіз аспектів творчої гри дитини та визначає рівень розвитку її творчої гри.

Показник гри	1 рівень	2 рівень	3 рівень	4 рівень
Зміст гри	Дії з предметами спрямовані на партнера у грі	У діях з предметами на перший план виходить відповідність ігрової дії реальній	Виконання ролі та дій, що передають характер стосунків між іншими учасниками гри	Виконання дій, пов'язаних зі ставленням до інших людей
Характер ігрової ролі	Ролі не називаються, визначаються характером дій	Ролі називаються, намічається розподіл функцій. Виконання ролі зводиться до реалізації дій, пов'язаних з нею	Ролі окреслені, виділяються та називаються до початку гри. З'являється рольове мовлення, звернення до партнера	Ролі чітко окреслені, рольові функції взаємопов'язані, мовлення носить рольовий характер

Характер ігрових дій	Дії одноманітні і складаються з ряду повторюваних операцій	Логіка дій визначається життєвою послідовністю. Розширюється число дій та виходить за межі одного типу	Логіка і характер дій визначаються роллю. Дії дуже різноманітні	Дії різноманітні, чітко, послідовно відтворюють реальну логіку. Ясно виділені дії, спрямовані на інших персонажів гри
Ставлення до правил	Логіка дій легко порушується. Правила відсутні	Порушення послідовності дій не приймається, але й фактично не опротестовується. Правила ще явно не вичленовуються	Порушення логіки дій опротестовується. Вичленовується правило поведінки, що може скеровувати бажання. Порушення правил краще помічається з боку	Порушення логіки дій і правил доводяться аргументами їх раціональності. Правила ясно вичленовуються, їх порушення не допускається

**МЕТОДИКА" СОНЦЕ В КІМНАТІ": ДІАГНОСТИКА УНІВЕРСАЛЬНИХ
ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ
(В. СИНЕЛЬНИКОВ, В. КУДРЯВЦЕВ)**

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Діагностика універсальних творчих здібностей (автори: В. Синельников, В. Кудрявцев). Методика «Сонце в кімнаті»	- дошкільний вік - молодший шкільний вік	Біла І. М. Психологія дитячої творчості / І. М. Біла. – К.: Фенікс, 2014. – С. 91–92. Яценко Т. В. Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку: Методичний посібник / Т. В. Яценко. – Кременчук, 2011. – С. 47.

Мета: виявлення здібностей дитини до перетворення "нереального" в "реальне" у контексті заданої ситуації шляхом усунення невідповідності.

Необхідний матеріал: картинка із зображенням кімнати, у якій перебуває чоловічок і сонце; олівець.

Інструкція до проведення:

Психолог показує дитині картинку: "Я даю тобі цю картинку. Подивися уважно й скажи, що на ній намальовано". Після перерахування деталей зображення (стіл, стілець, чоловічок, лампа, сонечко і т.д.) психолог дає наступне завдання: "Правильно. Однак, як бачиш, тут сонечко намальоване в кімнаті. Скажи, будь ласка, так може бути чи художник тут щось наплутав? Спробуй виправити картинку так, щоб вона стала правильною".

Користуватися олівцем дитині не обов'язково, вона може просто пояснити, що потрібно зробити для "виправлення" картинки.

Обробка та аналіз результатів

В ході обстеження психолог оцінює спроби дитини виправити малюнок. Обробка даних здійснюється за п'ятибальною системою:

1. Відсутність відповіді, неприйняття завдання ("не знаю, як виправити", "картинку виправляти не потрібно") - 1 бал.
2. Формальне усунення невідповідності (стерти, зафарбувати сонечко) - 2 бали.
3. Змістовне усунення невідповідності:
  - а) проста відповідь (намалювати в іншому місці - "сонечко на вулиці") - 3 бали;
  - б) складна відповідь (переробити малюнок - "зробити із сонечка лампу") - 4 бали.
4. Конструктивна відповідь - відокремити невідповідний елемент від інших, зберігши його в контексті заданої ситуації ("картинку зробити", "намалювати вікно", "посадити сонечко в рамку" і т.д.) - 5 балів.

**МЕТОДИКА "СКЛАДЕНА КАРТИНКА": ДІАГНОСТИКА
УНІВЕРСАЛЬНИХ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ
(В. СИНЕЛЬНИКОВ, В. КУДРЯВЦЕВ)**

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Діагностика універсальних творчих здібностей (автори: В.Синельников, В.Кудрявцев)	- дошкільний вік - молодший шкільний вік	Яценко Т. В. Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку: Методичний посібник / Т. В. Яценко. – Кременчук, 2011. – С. 47–48.

Мета: визначення вміння зберегти цілісний контекст зображення в ситуації його руйнування.

Необхідний матеріал: складена картонна картинка із зображенням качки, що має чотири згини (розмір 10 X 15 см).

Інструкція до проведення:

Психолог, пред'являючи дитині картинку: "Зараз я тобі дам цю картинку. Подивися, будь ласка, уважно і скажи, що на ній намальовано?" Вислухавши відповідь, психолог складає картинку і запитує: "Що стане з качкою, якщо ми складемо картинку ось так?" Після відповіді дитини картинка розправляється, знову складається, а дитині задається знову те ж питання. Усього застосовується п'ять варіантів складання - "кут", "місток", "будиночок", "труба", "гармошка".

Обробка та аналіз результатів

В ході обстеження дитини психолог фіксує загальний зміст відповідей при виконанні завдання. Обробка даних здійснюється за 3-бальною системою. Кожному завданню відповідає одна позиція при згинанні малюнка. Максимальна оцінка за кожне завдання - 3 бали. Усього - 15 балів. Виділяються наступні рівні відповідей:

1. Відсутність відповіді, неприйняття завдання ("не знаю", "нічого не стане", "так не буває") - 1 бал.

2. Відповідь описового типу, перерахування деталей малюнка, що перебувають у полі зору або поза ним, тобто втрата контексту зображення ("у качки немає голови", "качка зламалася", "качка розділилася на частині" і т.д.) - 2 бали.

3. Відповіді комбінуючого типу: збереження цілісності зображення при згинанні малюнка, включення намальованого персонажу в нову

ситуацію ("качка пірнула", "качка заплила за човен"), побудова нових композицій ("начебто зробили трубу і на ній намалювали качку") і т.д. - 3 бали.

Деякі діти дають відповіді, у яких збереження цілісного контексту зображення "прив'язане" не до якої-небудь ситуації, а до конкретної форми, яку приймає картинка при складанні ("качка стала будиночком", "стала схожа на місток" і т.д.). Подібні відповіді належать до комбінуючого типу, і також оцінюються в 3 бали.

МЕТОДИКА "ЯК ВРЯТУВАТИ ЗАЙЧИКА": ДІАГНОСТИКА УНІВЕРСАЛЬНИХ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ (В. СИНЕЛЬНИКОВ, В. КУДРЯВЦЕВ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Діагностика універсальних творчих здібностей (автори: В. Синельников, В. Кудрявцев). Методика «Як врятувати зайчика»	<ul style="list-style-type: none"> - дошкільний вік - молодший шкільний вік 	Біла І. М. Психологія дитячої творчості / І. М. Біла. – К.: Фенікс, 2014. – С. 92. Яценко Т. В. Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку: Методичний посібник / Т. В. Яценко. – Кременчук, 2011. – С. 48–49.

Мета: Оцінка здібності перетворення завдання на вибір у завдання на перетворення в умовах переносу властивостей знайомого предмета в нову ситуацію.

Необхідний матеріал: фігурка зайчика, блюдце, цебро, дерев'яна паличка, здута повітряна кулька, аркуш паперу.

Інструкція до проведення.

Перед дитиною на столі розташовують фігурку зайчика, блюдце, цебро, паличку, здуту кульку й аркуш паперу. Психолог, беручи в руки зайчика: "Познайомся із цим зайчиком. Одного разу з ним сталася така історія. Вирішив зайчик поплавати на кораблику морем, відплив далеко від берега. А тут почався шторм, з'явилися величезні хвилі, і став зайчик тонути. Допомогти зайчику можемо тільки ми з тобою. У нас для цього є кілька предметів (психолог звертає увагу дитини на предмети, розкладені на столі). Що б ти вибрав, щоб урятувати зайчика?"

Обробка та аналіз результатів

У ході обстеження фіксуються характер відповідей дитини і їх обґрунтування. Дані оцінюються за 3-бальною системою.

Перший рівень. Дитина вибирає блюдце або цебро, а також паличку, за допомогою якої можна зайчика підняти із дна, не виходячи за рамки простого вибору; дитина намагається використовувати предмети в готовому вигляді, механічно перенести їх властивості у нову ситуацію. Оцінка -1 бал.

Другий рівень. Рішення з елементом найпростішого символізму, коли дитина пропонує використовувати паличку як колоду, на якій зайчик зможе доплисти до берега. У цьому випадку дитина знову не виходить за межі ситуації вибору. Оцінка - 2 бали.

Третій рівень. Для порятунку зайчика пропонується використовувати здуту повітряну кульку або аркуш паперу. Для цієї мети потрібно надути кульку ("зайчик на кульці може полетіти") або зробити з аркуша кораблик. У дітей на цьому рівні має місце установка на перетворення наявного предметного матеріалу. Вихідне завдання на вибір самостійно перетворюються ними в завдання на перетворення, що свідчить про надситуативний підхід до нього дитини. Оцінка - 3 бали.

МЕТОДИКА "ДОЩЕЧКА": ДІАГНОСТИКА УНІВЕРСАЛЬНИХ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ (В. СИНЕЛЬНИКОВ, В. КУДРЯВЦЕВ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика «Дощечка» Діагностика універсальних творчих здібностей (автори: В. Синельников, В. Кудрявцев).	- дошкільний вік - молодший шкільний вік	Біла І. М. Психологія дитячої творчості / Біла І. М. – К.: Фенікс, 2014. – С. 92–93. Яценко Т. В. Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку: Методичний посібник / Т. В. Яценко. – Кременчук, 2011. – С. 49.

Мета: оцінка здібності до експериментування з об'єктами, що перетворюються.

Необхідний матеріал: дерев'яна дощечка, що являє собою з'єднання на петлях чотирьох дрібніших квадратних ланок (розмір кожної ланки 15 X 15 см).

Інструкція до проведення.

Дощечка в розгорнутому вигляді лежить перед дитиною на столі. Психолог: "Давай тепер пограємо ось з такою дошкою. Це не проста дошка, а чарівна: її можна згинати і розкладати, тоді вона стає на що-небудь схожа. Спробуй це зробити".

Як тільки дитина склала дошку в перший раз, психолог зупиняє її і запитує: "Що в тебе вийшло? На що тепер схожа ця дошка?"

Почувши відповідь дитини, психолог знову звертається до неї: "Як ще можна скласти? На що вона стала схожа? Спробуй ще раз". І так доти, поки дитина не зупиниться сама.

Обробка та аналіз результатів

При обробці даних оцінюється кількість неповторюваних відповідей дитини (називання форми предмета, що вийшов в результаті складання дошки ("гараж", "човник" і т.д.), по одному балу за кожну назву. Максимальна кількість балів не обмежується.

ДІАГНОСТИКА ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ (МОДИФІКАЦІЯ О. Є. ТУНІК Д. Б. БОГОЯВЛЕНСЬКОЇ, Т. О. БАРИШЕВОЇ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Діагностика дивергентного мислення (модифікація О. Є. Тунік Д. Б. Богоявленської, Т. О. Баришевої)	<ul style="list-style-type: none"> - дошкільний вік - молодший шкільний вік	Біла І. М. Психологія дитячої творчості / І. М Біла. – К.: Фенікс, 2014. – С. 93–94.

Мета: визначити рівень розвитку дивергентного мислення.

1. Заголовок для твору

Завдання: придумати назву.

Матеріал: художній текст (музичний, художній, літературний твір тощо).

2. Варіанти закінчень

Завдання: скласти декілька варіантів закінчень речення, байки, казки, музичної фрази, поетичного рядка і т.д.

3. Контекст

Завдання: придумати сценарій поведінки персонажа (героя казки) у різноманітних ситуаціях, контекстах.

4. Висновок

Завдання: перерахувати різні наслідки гіпотетичних ситуацій.

Інструкція: «Уяви, що станеться, якщо тварини та пташки зможуть розмовляти на людській мові.

5. Вирази

Завдання: придумати речення з чотирьох слів, у якому кожне слово починається з вказаної букви.

Інструкція: «Придумайте речення з чотирьох слів, в якому слово починається зі вказаної букви (досліджуваному пред'являються надруковані на листку букви). В...Х...Д ...К...»

Приклад: Веселий хлопчик дивиться кінофільм.

Обробка та аналіз результатів

Оцінка відбувається в балах за показниками:

- легкість – число запропонованих речень, одне речення – 1 бал;
- гнучкість – число слів, що використовуються один раз, в кожному наступному реченні враховується тільки те слово, яке не вживалось досліджуванним раніше або не наведено у прикладі. Число слів, що використовуються один раз, одне слово – 1 бал.
- осмисленість речень, їх закінченість, правильність граматичної побудови речень (точність);
- оригінальність.

Для спрощення підрахунку даних приводиться об'єднаний показник, одне оригінальне речення – 5 балів.

6. Складання зображень

Завдання: намалювати задані об'єкти, користуючись набором фігур.

Інструкція: «Намалюйте визначені об'єкти, користуючись набором фігур: коло, прямокутник, трикутник, напівколо». Кожну фігуру можна використовувати декілька разів, змінювати їх розміри та положення, але не можна додавати інші фігури або лінії.

На тестовому бланку, що складається з чотирьох квадратів, потрібно намалювати: на першому – ОБЛИЧЧЯ, на другому – ДІМ, на третьому – КЛОУНА, на четвертому – те, що захочеш, назвавши його.

Обробка та аналіз результатів

- легкість – гнучкість, де n_1 – число зображених елементів, одна деталь – 0,1 бала; n_2 – число використаних класів фігур, один клас фігур – 1 бал.

- оригінальність: m_1 – число оригінальних малюнків з незвичним використанням елементів, оригінальним їх розміщенням. Один оригінальний малюнок – 5 балів. Один оригінальний елемент – 3 бали.

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧИХ ЗАДАЧ) (І. М. БІЛА)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Вивчення творчої діяльності дітей (на матеріалі творчих задач) (І. М. Біла)	- дошкільний вік	Біла І. М. Психологія дитячої творчості / І. М. Біла. – К.: Фенікс, 2014. – С. 94–99.

Мета: визначити рівень розвитку творчої діяльності дітей

I. Задачі на творче сприймання

1. Кружечки

Матеріал: 2 кружечки з білого цупкого картону.

Інструкція проведення.

Дитині ставиться запитання: «Як ти думаєш, що це може бути? Назви якомога більше уявних предметів, речей тощо».

Дорослий фіксує кількість запропонованих варіантів та їхню оригінальність, враховуючи обмежений час для виконання завдання (1 хв.).

2. Ляпки

Матеріал: ляпки фарбами різних кольорів та форм (6 шт.).

Інструкція проведення. Завдання являє собою варіант методу Роршаха. Дітям пропонують розглянути кольорові плями й уявити, що це може бути? (1 хв.).

3. Кривульки

Матеріал: намальована (можливо власно) на аркуші паперу безперервна заплутана лінія-кривулька.

Інструкція проведення. Дітям пропонують знайти в цих кривулях образи різних об'єктів і зафарбувати (обвести) їх олівцем різного кольору. Варто звернути увагу дітей, що одна лінія може використовуватись у

створені декількох образів. Такими образами можуть бути різні об'єкти, предмети, явища тощо.

II. Графічні задачі

4. Домалюй фігуру

Завдання обране із серії фігурної батареї тестів, розроблених Е.П.Торренсом, й адаптоване відповідно дошкільного віку. Воно передбачає формотворчу діяльність.

Інструкція проведення. Дитині дають аркуш паперу, на якому зображено 10 контурів фігур (кіл, квадратів, трикутників), та кольорові олівці й просять її домалювати до них якісь деталі, оригінально зобразити будь-які знайомі об'єкти. Контур, що є у цьому разі предметом-стимулом діяльності, є також засобом вивчення та формування навичок образотворчої діяльності. Дітям дається підказка, що можна представити задум у розфарбованому вигляді, а також передбачається введення обмеження часу (5 хв.). Після закінчення роботи уточнюються та підписуються назви зображень.

5. Контур

Матеріал: форми-конттури, аркуш паперу, олівець.

Інструкція проведення. Перед дитиною кладуть форму-контур півкола (краплі) і пропонують обвести цю форму та, домалювавши до неї деталі, оригінально зобразити будь-які відомі об'єкти. Дається інструкція: «З допомогою контуру, що має форму півкола (краплі), зобрази усі предмети, які схожі на півколо (краплю) або які можна утворити з його допомогою».

Передбачається введення обмеження часу (5 хв.). Після закінчення роботи уточнюються та підписуються назви зображень.

6. Лінії (невербальний тест Е. П. Торренса)

Матеріал: на аркуші паперу зображено 8 пар паралельних ліній, розміщених у два ряди – по 4 пари в кожному. Проміжок між рядами 5,5 см. Довжина ліній – 5,5 см.

Дитині дається **інструкція:** «Побудуй якомога більше предметів або сюжетних картинок з кожної пари ліній. Ці лінії становитимуть основну частину зображення. Олівцем додай лінії до кожної пари, щоб малюнок був закінчений. Малювати можна між лініями, над ними, навколо них – будь-де.

Зобрази якомога більше предметів або картинок. Зроби їх якомога цікавішими. Придумай назву до кожної картинки».

Час виконання завдання – 5 хв.

7. Неіснуюча істота (рослина, машина, будівля майбутнього)

Матеріал: аркуші з альбому, фарби, пензлики, олівці, фломастери.

Інструкція: придумати, намалювати неіснуючу істоту (рослину, машину, будівлю майбутнього), дати їй ім'я (назву), обґрунтувати її важливість, пояснити функції.

III. Задачі на конструювання з плоских форм

8. Танграм

Матеріал: Танграм – розрізаний на 7 частин квадрат 8х8 см з кольорового картону. У наборі 2 великі, 1 середній і 2 маленькі трикутники, квадрат і паралелограм. На білих стандартних аркушах паперу дітям із цих частин пропонують скласти аплікацію за задумом. Час виконання завдання становить 1 хв.

Інструкція: «Склади з цих частин зображення, наклеї його на папір, назви свою аплікацію». Конструюючи зображення, дитина може зробити одне складне зображення з усіх частин або кілька простих – з двох-трьох частин у кожному. Найбільш творчим виконанням завдання вважається повне використання усіх частин.

9. Мозаїка з паличок

Інструкція проведення. Вихователь роздає дітям лічильні палички і пропонує викласти з них зображення предмета за власною уявою. Час виконання – 1 хв.

10. Мозаїка (з гальки, насіння)

Інструкція проведення. Дітям пропонують викласти зображення з елементів мозаїки різного кольору (з плоских камінців, різних насінин), об'єднавши їх спільним сюжетом.

11. Геометричний конструктор

Матеріали: картонні геометричні фігури (квадрати, трикутники, круги, прямокутники), різні за розміром та кольором.

Інструкція проведення. З наявного набору скласти площинні зображення за задумом. Час виконання – 5 хв.

12. Сюжет

Матеріал: засушене листя, стебла рослин, альбомний аркуш.

Інструкція: «Склади сюжетне зображення із сухих листків з різних дерев. Дай назву композиції».

Після виконання завдання отримане зображення наклеюють на папір.

На відміну від малюнка, де дитині надається повна свобода у виборі форм втілення задуму, у завданні «Сюжет» вибір форм зображення обмежений, оскільки вони задані природою. Тому це досить складне завдання. Щоб виконати його умову, діти повинні мати певний рівень розвитку зорової уяви, синтетичного мислення, рухливості внутрішніх

зорових образів, усього, що є передумовою творчих мисленнєвих тенденцій.

IV. Задачі на конструювання з об'ємних форм

13. Уявні предмети

Матеріали: паперові прямокутники (кола, квадрати), олівці, фломастери.

Дітям пропонують геометричну фігуру – квадрат (коло, прямокутник). Просять скласти (скрутити) цю фігуру таким чином, щоб отримати будь-які предмети. Для більшої варіативності образів додатково пропонують набори деталей різних за кольором, формою, розміром.

Інструкція: «Подумайте, що можна зробити з прямокутника (кола, квадрата). Його можна згинати, домальовувати різні деталі, розфарбовувати.

14. Об'ємна скульптура

Матеріал: циліндр (конус, куб), паперові деталі для оформлення, клей, пензлі, олівці, фломастери.

Інструкція проведення. Діти конструюють різні предмети з готових об'ємних форм, зокрема циліндра (конуса, куба) і т. ін. Конструкції доповнюють різними паперовими деталями. Вироби мають відрізнятися оригінальністю, виразністю, естетичністю.

15. Сірникові коробки

Матеріали: сірникові коробочки.

Інструкція проведення. Експериментатор звертає увагу дітей на коробочки, просить пофантазувати і сказати, що з них можна зробити. Діти складають різні предмети із коробочок, згодом використовуючи їх у сюжетно-рольових іграх. Час виконання – 3 хв.

16. Конструювання з природного матеріалу

Завдання: використовуючи різні природні матеріали (шишки, каштани, жолуді, черепашки, яєчну або горіхову шкаралупу, насіння плодів, мох, пір'я тощо), створити образ-конструкцію за задумом упродовж відведеного для роботи часу (5 хв.).

17. Подарунки

Матеріал: залишковий матеріал – клаптики хутра, пір'я, коркові пробки, поролон, дріт, пластикові стаканчики, пляшки, канцелярське приладдя тощо.

Інструкція проведення. Дітям пропонують розглянути наданий матеріал і виготовити з нього сувеніри, які можна буде дарувати батькам, друзям, знайомим. Час виконання – 5 хв.

18. Вироби з піску

Матеріали: пісок, вода, лопатки, форми, відра.

Інструкція проведення. Дорослий розповідає дітям про властивості піску, пропонує кожному виступити в ролі скульптора – творця виробів з піску на ділянці дитячого садка. Обговорюються правила роботи з піском, уточнюються задуми. Під час роботи дітям нагадують, що для більшої міцності споруд пісок час від часу треба зволожувати.

V. Евристичні задачки

1. Скоро Новий рік, а ялинкові новорічні іграшки загубилися. Чим можна прикрасити ялинку?
2. Уяви себе майстром «золоті-руки». Що ти виготовиш зі скла (дерева, пластмаси)?
3. Які способи використання газети ти можеш придумати, крім її читання? Що з неї можна зробити?
4. Якщо нема снігу, як можна кататися на санчатах?
5. Як можна використати олівець, книгу (горіх)?
6. Придумайте, що можна зробити зі снігу (паперу, картоплі, гудзиків)?
7. Склади меню з наявних продуктів (огірок, морква, картопля, сметана, м'ясо, капуста, помідор, вишня).
8. Чим можна розкачати тісто, якщо нема качалки?
9. В сосновому лісі жив лісник. Коли йому було сумно, він збирав шишки. Лісник назбирав їх так багато, що ними можна було заповнити весь залізничний вагон. Що з ними робити, він не знав. Як би ти їх використав?
10. Як створити вітер, якщо на вулиці спека?
11. Якщо електрику вимкнуть, з допомогою якого предмета можна освітити кімнату?
12. Зайчиха вирішила влаштувати свято на честь дня народження своєї дочки й задумала спекти печиво різної форми. Вона обійшла всі магазини, але формочок для печива не знайшла. Що може використати Зайчиха для виготовлення печива різної форми?
13. Левенятко захотіло погостувати свою подружку Мавпочку бананами. Але як йому їх дістати, якщо вони висять аж на самій верхівці дерева?
15. «День народження гномика» (автори В. Т. Кудрявцев, Г. К. Уразалієва).

Перед дитиною у довільній формі розкладені предмети: шнурочок, маленький іграшковий літачок, хусточка, грудка пластиліну, невелика

трубочка, мильниця з милом. Експериментатор розповідає історію: «В одній кімнаті жили два веселі гномики: один – унизу, на підлозі, а другий – на верхній полиці великої книжкової шафи. Разом погратися вони не могли – занадто велика відстань їх розділяла. У день свого народження гномик, що жив на книжковій шафі, вирішив запросити на свято друга. Але як тому дістатися нагору? Можливо, йому допоможуть речі, які у нас є? Як їх можна використати, щоб гном потрапив на верхню полицю книжкової шафи? Які б з них ти вибрав?

Обробка та аналіз результатів

Критеріями оцінювання виконання завдань виступають:

1) продуктивність (легкість) – фактор, що характеризує швидкість мисленнєвих дій і визначається загальним числом відповідей, ідей (задумів) виготовлення творчих конструкцій. За кожний образ, що відповідає завданню, дитина отримує 1 бал, а загальна оцінка за виконання завдання дорівнює кількості задумів. Для того, щоб можна було визначити індивідуальні відмінності продуктивності виконання дитиною завдання, вираховується відносний ранг виконання завдання X серед.

На підставі отриманих даних (орієнтуючись на X серед.) можна визначити, наскільки та чи інша дитина перевищує середні показники, чи, навпаки, якщо показники виконання методики нижчі середнього бала, це свідчить про недостатній рівень розвитку мислення, розуміння, вміння формувати задум та втілювати його;

2) оригінальність – характеризує своєрідність мисленнєвих дій, незвичність підходу до проблеми і визначається числом задумів, що рідко пропонуються, незвичним використанням елементів, оригінальністю структури образу. Оригінальність виробів визначається через зворотно-пропорційний показник частоти повторюваності образів. При цьому виділяються стереотипні, оригінальні та особливо оригінальні задуми;

3) варіативність – частота використання стратегіальних тенденцій мислення (вміння шукати аналоги, комбінувати, реконструювати образи), що відображає творчий пошук. Аналіз творчих тенденцій продуктивної діяльності дошкільників включає також оцінку здатності дітей до цілеспрямованого пошуку аналогів, комбінування, реконструювання.

Аналогії оцінюються як близькі, коли аналогія передбачає порівняння об'єктів одного типу, одного класу, віддалені – порівняння різних предметів, досить віддалені – порівняння зовсім різних предметів.

Для дослідження здатності дітей до пошуку різних видів аналогій визначається також середня кількість продукованих аналогів різного виду.

Оцінюючи здібність до комбінування, аналізується складність образів-конструкцій, орієнтовний принцип їх побудови (структурний, функціональний, структурно-функціональний). При цьому рівень розвитку стратегіальних тенденцій комбінування визначається за наявністю значимих деталей, що доповнюють основну. Оцінюється кожна деталь образу, предмета, що не повторюється.

Для дослідження й аналізу здатності дітей до комбінуючих дій аналогічно визначається середня кількість випадків комбінування.

Наявність творчого пошуку нових варіантів задуму, відмінних від існуючих, іноді нереальних (наприклад, істоти, приладу), свідчить про реконструюючі тенденції мислення дітей. Варто зазначити, що дії реконструюючого характеру є найбільш творчими й передбачають використання наявного матеріалу у принципово новій функції, пошук фантастичних варіантів образів, конструкцій. Здібність дітей до реконструкції визначається за аналогічною формулою;

4) гнучкість – відображає здатність пропонувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до інших, використовуючи різноманітні стратегії розв'язування. Цей показник визначається кількістю різних категорій задумів (світ природи, тваринний світ, людина, техніка тощо). Для визначення категорій можуть використовуватися як самі образи, так і їх назви. Якщо частота застосування категорій по виборці складає один раз, то рівень прояву гнучкості – високий, якщо два – чотири рази, то – середній, а якщо п'ять і більше разів, то – низький.

Розвиток мисленнєвої діяльності дітей, їх творчої продуктивної діяльності дозволяє оцінити орієнтовну ієрархічну послідовність становлення творчої діяльності дошкільників: від простого, репродуктивного, продуктивного до творчого рівня.

Перший рівень – простий. Дошкільники, що відносяться до цього рівня, проявляють частіше пасивність та недбалість у виконанні завдання. Їх розуміння завдання неправильне або взагалі відсутнє. Пошукові дії характеризуються спонтанністю та хаотичністю. Серед мисленнєвих дій переважає прийом випадкових дій та підстановок. Готові витвори здебільшого схематичні, без деталей.

Другий рівень – репродуктивний. Ця група дошкільників демонструє часткове, поверхове розуміння творчого завдання. Діти не володіють достатньою саморегуляцією розуміння та навичками планування практичної діяльності. Під час виконання творчих завдань переважають дії наслідування, аналогізування. У їх творчих доробках здебільшого близькі та

стереотипні аналогії. Це свідчить про початок зародження у діяльності дошкільників творчих тенденцій.

Третій рівень – продуктивний. Відзначається перевагою у задумах дошкільників мисленнєвих тенденцій аналогізування. При цьому поширеними є віддалені аналоги (вони виникають при порівнянні різних предметів). Об'єкти зображуються з невеликою кількістю різноманітних деталей, здебільшого за принципом структурного комбінування. Твори цих дітей переважно є оригінальними, повторюються у вибірці лише декілька разів і визначають в цілому посередній рівень розвитку творчої діяльності дітей.

Четвертий – творчий. Діти здатні зосереджуватись на завданні, адекватно розуміти його зміст, їм характерний високий рівень розуміння. Вони самостійно, з легкістю продукують образи, здебільшого складні, створені за принципом структурного, функціонального, структурно-функціонального комбінування. Інколи пропонувані об'єкти використовуються в принципово новій функції, фантастичній, або ж містять нереальні елементи. Виготовлені предмети характеризуються естетичністю та включеністю у певний сюжет. Більшість задумів дошкільників, особливо оригінальні, не трапляються у вибірці та є суб'єктивно оригінальними для самої дитини. На цьому етапі схильність до дій аналогізування, комбінування, реконструювання набуває ґрунтовності та передбачає у перспективі формування стійких стратегіальних тенденцій мисленнєвої діяльності, навичок творчого мислення.

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ «ЧИ ТАЛАНОВИТА ВАША ДИТИНА?»

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Анкета для батьків «Чи талановита ваша дитина?»	- дошкільний вік - молодший шкільний вік	Шукаємо таланти. Як визначити здібності дитини. Збірник методик, тестів, анкет, діагностики творчого потенціалу учнів / Упорядник В. В. Трухачова. – Кривий Ріг, 2016. – С. 7– 8.

Мета: вивчити початковий рівень розвитку дітей з метою виявлення їхніх творчих здібностей.

Необхідний матеріал: анкета для батьків.

Інструкція до проведення. Шановні батьки! Хочете дізнатися, чи ваша дитина здібна, обдарована або талановита?! Дайте відповіді на запропоновані запитання. Відповідати на запитання потрібно «так» чи «ні».

Текст анкети

1. Моя дитина ініціативна, жвава, рухлива.
2. Її інтереси і захоплення досить постійні.
3. Її зацікавленість урівноважена.
4. Порівняно з однолітками виявляє інтерес і активно виражену схильність до мистецтва, літератури, спорту, природи, моделювання, техніки. (підкреслити або записати).
5. Має не більше двох друзів (постійних), причому старших від себе.
6. Її цікавить усе загадкове, таємниче і навіть незрозуміле.
7. Любить багато запитувати, наполеглива в одержанні вичерпних відповідей.
8. Її мовлення розвинене, дитина має великий запас слів, добре розуміє і вміло використовує його.
9. Переважно намагається знайти самостійне рішення в тих або інших ситуаціях, обставинах.
10. Не задовольняється поверховим поясненнями на свої численні питання.
11. Намагається дотримуватися власного погляду на ті або інші події, незважаючи ні на які обставини та обіцянки.
12. Обов'язково (завжди) реагує на все нове.
13. Розпочату справу практично завжди намагається довести до кінця.
14. У суперечках відстоює власну думку, не хоче визнавати загальноприйняті погляди.
15. У непередбачених і складних ситуаціях бере на себе роль лідера.
16. Має помітну схильність до якогось виду діяльності або до предмета (групи предметів, іграшок, книжок тощо).
17. Настирлива, вперта, рішуча в досягненні бажаної мети.
18. Виявляє неприховану потребу в підтримці дорослих.
19. Легко знаходить і завжди має досить багато друзів.
20. Ставить багато запитань, переважно з кола своїх захоплень та інтересів.
21. На багатьох справляє враження не за віком старшої дитини.
22. Нерідко виявляє риси егоїзму або навіть безпричинної агресії.
23. Знає собі ціну і своє покликання.

24. Легко і часто відволікається та залишає розпочату справу (заняття), гру тощо.
25. Майже однаковою мірою цікавиться гуманітарними і технічними питаннями.

Обробка та аналіз результатів

Якщо на запитання 1, 6, 12, 18, 24 Ви відповіли «так», ваша дитина загалом здібна.

За умови негативних відповідей на запитання 18, 24 запишіть відповіді на запитання 2, 3, 7, 10, 11, 13, 16, 17, 19, 20, 22.

Якщо всюди буде «так», є серйозні підстави гадати, що дитина посправжньому обдарована.

Коли і на останні запитання – 4, 5, 6, 9, 14, 15, 21, 23, 25 - відповіді позитивні, це може свідчити про ознаки яскравої обдарованості, навіть таланту.

«КАРТА ОБДАРОВАНOSTІ» Д. ХААНА І М. КАФФА

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
«Карта обдарованості» Д. Хаана і М. Каффа (модифікація Савенкова А. І.)	– дошкільний вік (5-6 років) – молодший шкільний вік (6-10 років)	Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. - СПб.: Питер, 2009. – С. 404–408. Фетискин Н. П. Психодиагностика детской одаренности / Н. П. Фетискин. – М.; Кострома, 2001. – С. 24–29.

Мета: вивчення початкового рівня розвитку дітей з метою виявлення їхніх творчих здібностей.

Необхідний матеріал: анкета для батьків.

Призначення. Методика адресована педагогам і батькам. Її завдання – оцінка загальної обдарованості дитини батьками чи вчителями. Вона розрахована на виконання двох функцій: діагностичної і розвиваючої. Перша і основна функція – діагностична. За допомогою даної методики Ви можете кількісно оцінити ступінь вираженості у дитини різних видів обдарованості і визначити, який вид обдарованості переважає в даний час. Зіставлення всіх десяти отриманих оцінок дозволить Вам побачити

індивідуальний, властивий лише Вашій дитині, «портрет розвитку здібностей».

Друга функція – розвиваюча. Твердження, за якими Вам доведеться оцінювати дитину, можна розглядати як програму її подальшого розвитку. Ви зможете звернути увагу на те, чого, можливо, раніше не помічали, підсилити увагу до тих сторін, які Вам представляються найбільш цінними. Звичайно, ця методика не охоплює всіх можливих проявів дитячої обдарованості. Але вона й не претендує на роль єдиної. Її слід розглядати як складову частину загального комплексу методик діагностики дитячої обдарованості. Створена А.І. Савенковим на основі методики Хаана і Каффа».

Інструкція. Перед Вами 80 питань, систематизованих по десять відносно самостійних областей поведінки і діяльності дитини. Уважно вивчіть їх і дайте оцінку дитині по кожному параметру, користуючись наступною шкалою:

- (+ +) 5 балів – оцінювана властивість розвинена добре, чітко виражена, проявляється часто у поведінці та у різних видах діяльності;
- (+) 4 бали – властивість помітно виражена, але виявляється непостійно, при цьому протилежна їй властивість виявляється дуже рідко;
- (+) 3 бали – оцінювана і протилежна властивості виражені нечітко, їх прояви рідкісні, в поведінці і діяльності врівноважують одна одну;
- (–) 2 бали – більш яскраво виражена і частіше виявляється властивість, протилежна оцінюваній;
- (– –) 1 бал – чітко виражена і часто виявляється властивість, протилежна оцінюваній, вона фіксується у поведінці і у всіх видах діяльності;
- 0 балів – відомостей для оцінки даної якості немає.

Оцінки ставте на аркуші відповідей. Розраховуйте виконати завдання за 10-15 хвилин. Якщо Вам складно дати оцінку, тому що у Вас немає достатніх для цього відомостей, залиште відповідну клітку порожньою. Поспостерігайте за цією стороною діяльності Вашої дитини. Попросіть інших дорослих, які добре знають дитину, наприклад бабусь і дідусів, дати свої оцінки за цією методикою. Потім можна легко вирахувати середні показники, що зробить результати більш об'єктивними.

Опитувальний лист

1. Схильний(а) до логічних міркувань, здатний(а) оперувати абстрактними поняттями.
2. Нестандартно мислить і часто пропонує несподівані, оригінальні рішення.
3. Вчиться дуже швидко, все "схоплює на льоту".
4. У малюнках немає одноманітності. Оригінальний(а) у виборі сюжетів. Зазвичай зображує багато різних предметів, людей, ситуацій.
5. Проявляє великий інтерес до музичних занять.
6. Любить складати (писати) розповіді або вірші.
7. Легко входить в роль будь-якого персонажа: людини, тварини та ін.
8. Цікавиться механізмами і машинами.
9. Ініціативний(а) в спілкуванні з однолітками.
10. Енергійний(а), справляє враження дитини, що потребує значного обсягу рухів.
11. Проявляє великий інтерес і виняткові здібності до класифікації.
12. Не боїться пробувати щось нове, прагне завжди перевірити нову ідею, робить кілька спроб у разі невдачі.
13. Швидко запам'ятовує почуте і прочитане без спеціального заучування, не витрачає багато часу на те, що потрібно запам'ятати.
14. Стає вдумливим(ою) і дуже серйозним(ою), коли бачить гарну картину, чує музику, бачить незвичайну скульптуру, красиву (художньо виконану) річ.
15. Чуйно реагує на характер і настрій музики.
16. Може легко побудувати розповідь, починаючи від зав'язки сюжету і закінчуючи вирішенням будь-якого конфлікту.
17. Цікавиться акторською грою.
18. Може ремонтувати зіпсовані прилади, використовувати старі деталі для створення нових виробів, іграшок, приладів.
19. Зберігає упевненість в оточенні незнайомих людей.
20. Любить брати участь у спортивних іграх і змаганнях.
21. Вміє добре викладати свої думки, має великий словниковий запас.
22. Винахідливий(а) у виборі і використанні різних предметів (наприклад, використовує в іграх не тільки іграшки, але й меблі, предмети та інші засоби).
23. Знає багато про такі події і проблеми, про які його(її) однолітки зазвичай не знають.
24. Здатний(а) складати оригінальні композиції з квітів, малюнків, каменів, марок, листівок і т.д.

25. Добре співає.
26. Розповідаючи про щось, вміє добре дотримуватися вибраного сюжету, не втрачає основної думки.
27. Мінняє тональність і вираження голосу, коли зображує іншу людину.
28. Любить розбиратися в причинах несправності механізмів, любить загадкові поломки і питання, що спонукають до пошуку відповіді.
29. Легко спілкується з дітьми та дорослими.
30. Часто виграє в однолітків у різних спортивних іграх.
31. Добре вловлює зв'язок між однією подією та іншою, між причиною і наслідком.
32. Здатний(а) захопитися, "поринути з головою" в завдання чи заняття, що його(її) цікавить.
33. Випереджає своїх однолітків з навчання на рік або на два, тобто реально міг(могла) би вчитися в більш старшому класі, ніж вчиться зараз.
34. Любить використовувати який-небудь новий матеріал для виготовлення іграшок, колажів, малюнків, при будівництві дитячих будиночків на ігровому майданчику.
35. У гру на інструменті, виконання пісні чи танцю вкладає багато енергії та почуттів.
36. Дотримується лише необхідних деталей в розповідях про події, все неістотне відкидає, залишає головне, найбільш характерне.
37. Розігруючи драматичну сцену, здатний(а) зрозуміти і зобразити конфлікт.
38. Любить малювати різні схеми.
39. Уловлює причини вчинків інших людей, мотиви їхньої поведінки. Добре розуміє недомовлене.
40. Бігає швидше за всіх в дитячому садочку, в класі.
41. Любить розв'язувати складні завдання, що потребують розумового зусилля.
42. Здатний(а) по-різному підійти до однієї і тієї ж проблеми.
43. Проявляє яскраво виражену, різнобічну допитливість.
44. Охоче малює, ліпить, створює композиції, що мають художнє призначення (прикраси для будинку, одягу і т.д.), у вільний час, без спонукання дорослих.
45. Любить музичні записи. Прагне піти на концерт або в місце, де можна слухати музику.
46. Вибирає у своїх розповідях такі слова, які добре передають емоційні стани героїв, їхні переживання та почуття.
47. Схильний(а) передавати почуття через міміку, жести, рухи.

48. Читає (любить, коли йому(їй) читають) журнали і статті про створення нових приладів, машин, механізмів.
49. Часто керує іграми і заняттями інших дітей.
50. Рухається легко, граціозно. Має хорошу координацію рухів.
51. Спостережливий(а), любить аналізувати події і явища.
52. Здатний(а) не тільки пропонувати, а й розробляти власні і чужі ідеї.
53. Читає книги, статті, науково-популярні видання з випередженням своїх однокласників на рік або два.
54. Звертається до малюнка або ліплення для того, щоб висловити свої почуття і настрій.
55. Добре грає на музичному інструменті.
56. Вміє передавати в розповідях такі деталі, які важливі для розуміння події (що зазвичай не вміють робити однокласники), і в той же час не випускає основної лінії подій, про які розповідає.
57. Прагне викликати емоційні реакції у інших людей, коли про щось із захопленням розповідає.
58. Любить обговорювати наукові події, винаходи, часто замислюється про це.
59. Схильний(а) приймати на себе відповідальність, що виходить за рамки, характерні для його(її) віку.
60. Любить ходити в походи, грати на відкритих спортивних майданчиках.
61. Здатний(а) довго утримувати в пам'яті символи, літери, слова.
62. Любить пробувати нові способи вирішення життєвих завдань, не любить вже випробуваних варіантів.
63. Вміє робити висновки і узагальнення.
64. Любить створювати об'ємні зображення, працювати з глиною, пластиліном, папером і клеєм.
65. У співі і музиці прагне виразити свої відчуття і настрій.
66. Схильний(а) фантазувати, намагається додати щось нове і незвичайне, коли розповідає про щось вже знайоме і відоме всім.
67. З великою легкістю драматизує, передає почуття і емоційні переживання.
68. Проводить багато часу над конструюванням і втіленням власних «проектів» (моделі літальних апаратів, автомобілів, кораблів).
69. Інші діти вважають за краще вибирати його(її) як партнера по іграх і заняттях.
70. Віддає перевагу проведенню вільного часу в рухливих іграх (хокей, баскетбол, футбол і т. д.).

71. Має широке коло інтересів, ставить багато питань про походження і функції предметів.
72. Продуктивний(а), чим би не займався(лася) (малювання, написання історій, конструювання тощо), здатний(а) запропонувати велику кількість найрізноманітніших ідей і рішень.
73. У вільний час любить читати науково-популярні видання (дитячі енциклопедії та довідники) більше, ніж читає художні книги (казки, детективи та ін.)
74. Може висловити свою власну оцінку творам мистецтва, намагається відтворити те, що йому(їй) сподобалося, в своєму малюнку, іграшці, скульптурі.
75. Складає власні оригінальні мелодії.
76. Вміє в оповіданні зобразити своїх героїв дуже живими, передає їх характер, почуття, настрої.
77. Любить ігри-драматизації.
78. Швидко і легко освоює комп'ютер.
79. Володіє даром переконання, здатний(а) вселяти свої ідеї іншим.
80. Є фізично витривалішим(ою), ніж однолітки.

Обробка та аналіз результатів

Підрахуйте кількість плюсів і мінусів по вертикалі (плюс і мінус взаємно знищуються). Результати підрахунків напишіть внизу, під кожним стовпцем. Отримані суми балів характеризують Вашу оцінку ступеня розвитку у дитини наступних видів обдарованості:

1. інтелектуальна;
2. творча;
3. академічна (наукова);
4. зображувально-художня;
5. музична;
6. літературна;
7. артистична;
8. технічна;
9. лідерська;
10. спортивна.

Лист відповідей

1		2		3		4		5		6		7		8		9		10
11		12		13		14		15		16		17		18		19		20
21		22		23		24		25		26		27		28		29		30
31		32		33		34		35		36		37		38		39		40
41		42		43		44		45		46		47		48		49		50
51		52		53		54		55		56		57		58		59		60
61		62		63		64		65		66		67		68		69		70
71		72		73		74		75		76		77		78		79		80

МЕТОДИКА «РЕЧЕННЯ»

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика «Речення»	- молодший шкільний вік	Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие / Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002. – С. 220.

Мета: вивчення дивергентної продуктивності при операціях із символічним матеріалом (вербальна креативність).

Необхідний матеріал: папір, ручка.

Інструкція. Складіть якомога більше осмислених речень з трьох слів, які починалися б на наступні літери: Д, М, Т.

Час виконання - 8 хв.

Обробка результатів.

Підраховується кількість речень, які будуть показником продуктивності під час операцій із символічним матеріалом, і порівнюються із середніми значеннями (табл.).

Середні значення дивергентної продуктивності

Діти	Вік	
	8 років	10 років
Хлопці	3,3	4,2
Дівчата	4,0	5,2

МЕТОДИКА «КЛАСИФІКАЦІЯ»

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика «Класифікація»	- молодший шкільний вік	Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие / Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002. – С. 221.

Мета: вивчення дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі.

Необхідний матеріал: папір, ручка, набір слів.

Інструкція. Виділіть якомога більше груп слів за ознаками, які їх можуть об'єднувати:

1. Стріла.
2. Бджола.
3. Крокодил.
4. Риба.
5. Змій.
6. Човен.
7. Горбець.

Наприклад, А: 1, 2, 5, 7 - в повітрі; Б: 3, 4, 5, 7 - мають хвости.

Час виконання - 8 хв.

Обробка результатів.

Підраховується кількість класів, 1 бал за класифікацію. Висновки робляться на підставі порівнянь із середніми значеннями (табл.).

Середні значення дивергентної продуктивності (на семантичному матеріалі)

Діти	Вік	
	8 років	10 років
Хлопці	1,8	3,9
Дівчата	2,3	4,0

МЕТОДИКА «ДВІ ЛІНІЇ»

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика «Дві лінії»	- молодший шкільний вік	Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие / Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002. – С. 220– 221.

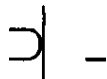
Мета: вивчення дивергентної продуктивності на образному матеріалі (образна креативність).

Необхідний матеріал: папір, ручка, дві лінії.

Інструкція. Використовуйте обидві лінії по одному разу для зображення серії фігур.

Час виконання - 8 хв.

Наприклад:

Обробка результатів. Підраховується кількість малюнків без повторень. За кожен варіант нараховується 1 бал.

У таблиці наведені середні значення дивергентної продуктивності.

Середні значення дивергентної продуктивності

Діти	Вік	
	8 років	10 років
Хлопці	12,0	19,4
Дівчата	12,9	17,4

МЕТОДИКА «КОЛА» ВАРТЕГА

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика Вартега «Кола»	- молодший шкільний вік	Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие / Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002. – С. 221–224.

Мета: вивчення дивергентної продуктивності на образному матеріалі.

Необхідний матеріал: матриця кіл (рис. 1).

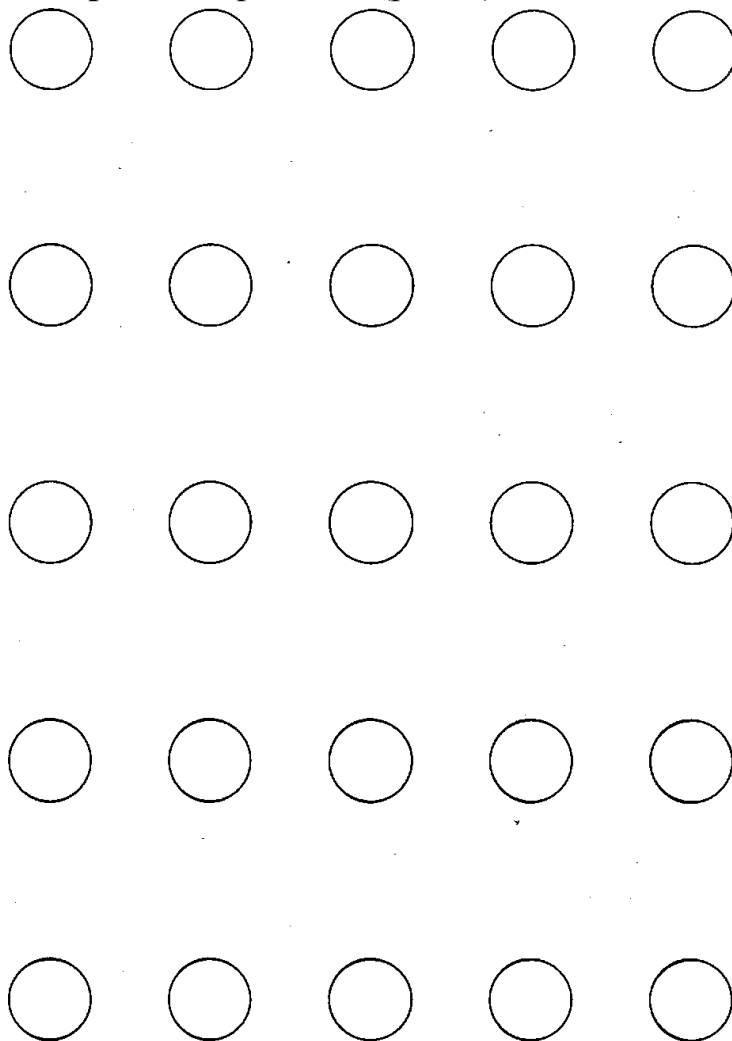

Рис. 1

Інструкція. На бланку намальовано 20 кіл. Завдання полягає в тому, щоб намалювати предмети і явища, використовуючи кола як основу. Малювати можна як поза, так і в середині кола, використовувати одне коло для малюнка. Подумайте, як використовувати кола, щоб вийшли оригінальні малюнки. Під кожним малюнком напишіть, що намальовано. Малювати треба зліва направо. На виконання завдання дається 5 хв. Не забувайте, що результати роботи будуть оцінюватися за ступенем оригінальності малюнків.

Обробка результатів

1. Підраховується показник швидкості мислення - загальна кількість малюнків, за кожен малюнок - 1 бал. Середні значення швидкості мислення представлені в табл.

Середні значення показників дивергентного мислення

Параметр	Вік			
	8 років		10 років	
	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
Гнучкість	3,6	3,6	4,3	4,6
Швидкість	14,6	15,5	11,7	14,3

2. Підраховується показник гнучкості мислення - кількість класів малюнків, за кожен клас - 1 бал. Отримані результати порівнюються з середніми значеннями (див. табл.).

Малюнки групуються по класах:

- природа;
- предмети побуту;
- наука і техніка;
- спорт;
- декоративні предмети (що не мають практичної цінності, використовуються для прикрашання);
- людина;
- економіка;
- Всесвіт.

3. Оригінальність мислення - за кожен малюнок, що рідко зустрічається - 2 бали.

МЕТОДИКА А. А. ЛОСЄВОЇ

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика А.А.Лосєвої	<ul style="list-style-type: none"> — молодший шкільний вік — підлітковий вік — старшокласники 	Шукаємо таланти. Як визначити здібності дитини. Збірник методик, тестів, анкет, діагностики творчого потенціалу учнів / Упорядник Трухачова В. В. – Кривий Ріг, 2016. – С. 49–55.

Мета: визначення сфер виявлення талантів особистості.

Необхідний матеріал: текст опитувальника.

Інструкція. Нижче перераховано 10 сфер, у яких учень може виявити свої таланти. До кожної сфери наведені характеристики. Вам необхідно за нижче запропонованою шкалою оцінити кожну із цих характеристик:

5 балів — характеристика властива учневі найбільшою мірою;

4 бали — характеристика властива учневі в вищому за середній ступінь;

3 бали — характеристика властива в середньому ступені;

2 бали— найнижчий ступінь.

Ця методика проводиться на основі спостережень за дитиною. Одну дитину мають оцінювати кілька експертів: батьки, учителі з різних предметів, психолог.

I. Інтелектуальна сфера

1. Висока пізнавальна активність, мобільність.
2. Швидкість і точність виконання розумових операцій.
3. Стійкість уваги.
4. Оперативна пам'ять — швидко запам'ятовує почуте або прочитане без спеціальних завчань, не витрачає багато часу на повторення того, що потрібно запам'ятати.
5. Навички логічного мислення, добре міркує, ясно мислить, не плутається в думках.
6. Багатство активного словника.
7. Швидкість і оригінальність вербальних (словесних) асоціацій. Добре вловлює зв'язок між одною подією й іншою, між причиною й наслідком.
8. Виражена установка на творче виконання завдань.
9. Розвиненість творчого мислення та уяви.
10. Володіння основними компонентами вміння вчитися.
11. Здатність контролювати власну творчу діяльність, підвищений темп розумового розвитку.
12. Можливість передбачення результату діяльності.

II. Сфера академічних досягнень

1. Багатий словниковий запас, використання складних синтаксич структур.
2. Підвищений інтерес до обчислень, математичних відношень.
3. Підвищена увага до явищ природи, проведення дослідів.
4. Демонстрація розуміння причинно-наслідкових зв'язків.
5. Виражає свої думки ясно й точно (усно або письмово).
6. Читає книги, статті, науково-популярні видання з випередженням своїх однолітків на рік-два.
7. Гарна «моторна» координація, особливо між зоровим сприйняттям і рукою (добре фіксує те, що бачить, і чітко записує те, що чує).
8. Читання науково-популярної літератури приносить більше приємності, ніж читання художньої.
9. Не сумує, якщо його проект не підтриманий або якщо його експеримент не вийшов.
10. Намагається з'ясувати причини і значення подій.
11. Приділяє багато часу створенню власних проектів.
12. Любить обговорювати наукові відкриття, винаходи, часто замислюється про це.

III. Творчість

1. Висока продуктивність з безлічі різних речей.
2. Винахідливість у використанні матеріалів та ідей.
3. Схильність до завершеності й точності в заняттях.
4. Ставить багато запитань з предмета, що його цікавить.
5. Любить малювати.
6. Проявляє тонке почуття гумору.
7. Не боїться бути таким, як всі.
8. Схильний до фантазій, гри.

IV. Літературна сфера

1. Може легко «побудувати» розповідь, починаючи від зав'язки сюжету й закінчуючи розв'язанням якогось конфлікту.
2. Придумує щось нове і незвичайне, коли розповідає про щось вже знайоме і відоме всім.
3. Дотримується тільки необхідних деталей в розповідях про події, все несуттєве відкидає, залишає головне, найбільш характерне.
4. Уміє добре дотримуватися обраного сюжету, не втрачає основної думки.
5. Уміє передати емоційний стан героїв, їхні переживання та почуття.
6. Уміє ввести в розповідь такі деталі, які важливі для розуміння події, про які йдеться, і водночас не упускає основну сюжетну лінію.
7. Любить писати оповідання або статті.
8. Зображує у своїх розповідях героїв живими, передає їхні почуття та настрої.

V. Артистична сфера

1. Легко звикає до ролі іншого персонажа, людини.
2. Цікавиться акторською грою.
3. Змінює тональність і тембр голосу, коли зображує іншу людину.
4. Розуміє й зображує конфліктну ситуацію, коли має можливість розіграти яку-небудь драматичну сцену.
5. Передає почуття через міміку, жести, рухи.
6. Прагне викликати емоційні реакції в інших людей, коли про що не будь із захопленням розповідає.
7. З великою легкістю драматизує, передає почуття та емоційні переживання.
8. Пластичний і відкритий для всього нового, «не зациклюється» на старому.

VI. Музична сфера

1. Відзивається дуже швидко і легко на ритм мелодії.
2. Добре співає.

3. У гру на інструменті, у спів або танець вкладає багато енергії та почуттів.
4. Любить музичні заняття. Прагне піти на концерт туди, де можна слухати музику.
5. Може співати разом з іншими так, щоб виходило злагоджено й добре.
6. У співі або музиці виражає свій стан та почуття.
7. Складає оригінальні власні мелодії.
8. Добре грає на якому-небудь інструменті.

VII. Технічна сфера

1. Добре виконує будь-які завдання з ручної роботи.
2. Цікавиться механізмами та машинами.
3. У світ його захоплень входить конструювання машин, приладів, моделей потягів, радіоприймачів.
4. Може легко полагодити зіпсовані прилади, використовувати старі деталі для створення нових виробів, іграшок.
5. Розуміє причини «капризів» механізмів, любить загадкові поломки
6. Любить креслити будову механізмів.
7. Читає журнали й статті про створення нових приладів і машин.

VIII. Рухова сфера

1. Тонкість і точність моторики.
2. Розвинена рухово-моторна координація.
3. Прагне до рухових занять (фізкультура).
4. Любить брати участь у спортивних іграх і змаганнях.
5. Має успіх в якому-небудь виді спортивної гри.
6. У вільний час любить ходити в походи, грати в рухливі ігри (хокей, футбол, баскетбол тощо).

IX. Сфера художніх досягнень

1. Виявляє велику цікавість до візуальної інформації.
2. Виявляє велику цікавість до серйозних занять у художній сфері.
3. Малюнки й картини відрізняються різноманіттям сюжетів.
4. Серйозно відноситься до творів мистецтва. Стає вдумливим і дуже серйозним, коли бачить гарну картину, чує музику, бачить незвичайну скульптуру, красиво й художньо виконану річ.
5. Оригінальний у виборі сюжету (у малюнку, творі, описі якої-небудь події), складає оригінальні композиції (із квітів, малюнка, каменів | і т. д.).
6. Завжди готовий використовувати який-небудь новий матеріал для виготовлення іграшки, картини, малюнка, композиції, у будівництві дитячих будиночків на ігровому майданчику, у роботі з ножицями, клеєм.

7. Коли має вільний час охоче малює, ліпить, створює композиції, що мають художнє призначення (прикраса для будинку, одягу тощо).
8. Вдається до малюнка або ліплення для того, щоб виразити свої почуття та настрій.
9. Любить працювати із клеєм, пластиліном, глиною, для того щоб зображувати події або речі в трьох вимірах у просторі.
10. Цікавиться творами мистецтва, створеними іншими людьми. Може дати свою власну оцінку й пробує відтворювати побачене у своїх роботах.

Х. Спілкування й лідерство

1. Легко пристосовується до нової ситуації.
2. Завжди виконує свої обіцянки, відповідальний.
3. Висока товариськість з оточуючими.
4. Прагне домінувати серед однолітків.
5. Однолітки звертаються за порадою.

Обробка отриманих результатів

Підсумуйте бали за всіма характеристиками всередині кожної сфери таланту. Загальну кількість набраних балів усередині однієї сфери розділіть на кількість запитань. Для полегшення обробки даних рекомендується використовувати таблицю:

Назва сфери	Загальна кількість балів (Б)	Кількість запитань (З)	Коефіцієнт обдарованості (К), $K = B/Z$
I. Інтелектуальна сфера		12	
II. Сфера академічних досягнень		12	
III. Творчість		8	
IV. Літературні сфери		8	
V. Артистична сфера		8	
VI. Музична сфера		8	
VII. Технічна сфера		7	
VIII. Рухова сфера		6	
IX. Сфера художніх досягнень		10	
X. Спілкування й лідерство		5	

Коефіцієнт обдарованості з кожної сфери порівняйте між собою. Виділіть 3-4 найвищих показника, і, орієнтуючись на них, сплануйте умови для розвитку здібностей.

ОЦІНКА КОМУНІКАТИВНИХ І ОРГАНІЗАТОРСЬКИХ СХИЛЬНОСТЕЙ (КОС)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Оцінка комунікативних і організаторських схильностей	– підлітковий вік – юнацьки вік – дорослі	Пашукова Т. І. Практикум із загальної психології / Т. І. Пашукова, А. І. Допіра, Г. В. Дьяконов / За ред. Т. І. Пашукової. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – С. 160–166.

Мета дослідження: визначення рівня розвитку комунікативних та організаційних схильностей.

Необхідний матеріал: текст опитувальника, бланк для відповідей, дешифратор.

Процедура дослідження: дослідження комунікативних та організаційних схильностей за допомогою тесту-опитувальника КОС можна проводити як з одним досліджуваним, так і з групою. Досліджуваним роздаються тексти опитувальника, бланки для відповідей і зачитується інструкція:

Інструкція для досліджуваного: –Вам необхідно відповісти на всі запропоновані питання таким чином: якщо ваша відповідь позитивна (ви погоджуєтесь), то у відповідній клітинці бланку для відповідей поставте знак «+»; якщо ваша відповідь негативна – ставте знак «-». Слідкуйте, щоб номер питання і номер клітинки, куди ви записуєте свою відповідь, співпадали. Майте на увазі, що питання носять загальний характер та не можуть містити всіх необхідних подробиць. Тому уявляйте собі типові ситуації і не розмірковуйте довго над деталями. Не витрачайте багато часу на обдумування, відповідайте швидко».

Текст опитувальника

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтесь?
2. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашого рішення?
3. Чи довго турбує Вас почуття образи, заподіяне Вам зі сторони Ваших товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації?
5. Чи є у Вас потяг до встановлення нових знайомств з різними людьми?

6. Чи подобається Вам займатися суспільною роботою?
7. Чи вірно, що Вам приємніше і простіше проводити час із книгами або за якимсь іншим заняттям, ніж із людьми?
8. Якщо виникли якісь перешкоди у здійсненні Ваших намірів, чи легко Ви відмовляєтесь від них?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші Вас за віком?
10. Чи подобається Вам придумувати та організовувати різноманітні заходи?
11. Чи важко Ви включаєтесь в нову для Вас компанію?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні свої справи, які треба було зробити сьогодні?
13. Чи швидко Ви встановлюєте контакти з незнайомими людьми?
14. Чи намагаєтесь Ви досягти, щоб Ваші друзі діяли у відповідності з Вашою думкою?
15. Чи важко Вам освоїтись у новому колективі?
16. Чи правда, що у Вас не виникає конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх доручень, обов'язків?
17. Чи прагнете Ви при нагоді познайомитися та поговорити з незнайомою людиною?
18. Чи часто Ви при рішенні важливих справ берете ініціативу на себе?
19. Чи дратують Вас оточуючі люди та чи не хотілося б Вам частіше бути на самоті?
20. Чи правда, що Ви погано орієнтуєтесь в незнайомій для Вас ситуації?
21. Чи подобається Вам постійно знаходитись серед людей?
22. Чи виникає у Вас роздратованість, якщо Вам не вдається закінчити розпочату справу?
23. Чи відчуваєте Ви незручність, якщо необхідно проявити ініціативу, щоб познайомитись з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви стомлюєтесь від частого спілкування з товаришами?
25. Чи подобається Вам брати участь у колективному святкуванні святкових подій?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу при рішенні питань, що стосуються інтересів Ваших товаришів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих Вам людей?
28. Чи правда, що Ви рідко намагаєтесь довести правильність своїх думок?
29. Чи вважаєте Ви, що Вам не потрібно докладати особливих зусиль, щоб внести позбавлення в малознайому Вам компанію?

30. Чи брали Ви участь у суспільно-громадській роботі в школі?
31. Чи намагаєтесь Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю осіб?
32. Чи правда, що Ви не прагнете наполягти на свій думці або на рішенні, якщо його не зразу підтримали Ваші товариші?
33. Чи відчуваєте Ви себе вільно, потрапивши в незнайому Вам компанію?
34. Чи з задоволенням Ви беретесь за організацію різних цікавих заходів для своїх друзів?
35. Чи правда, що Ви не відчуваєте себе досить впевнено та спокійно, коли необхідно виступати перед великою кількістю людей?
36. Чи часто Ви спізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?
37. Чи правда, що у Вас багато друзів?
38. Чи часто Ви опиняєтесь в центрі уваги своїх товаришів?
39. Чи відчуваєте Ви незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?
40. Чи правда, що Ви не досить впевнено відчуваєте себе в оточенні великої кількості людей?

Обробка та аналіз результатів

1. Для кількісної обробки даних використовують дешифратори, в яких проставлена максимальна сума –ідеальних|| відповідей, що відображають найбільш яскраво виражені комунікативні та організаторські схильності.

Дешифратор комунікативних схильностей

1	+	11	-	21	+	31	-
3	-	13	+	23	-	33	+
5	+	15	-	25	+	35	-
7	-	17	+	27	-	37	+
9	+	19	-	29	+	39	-

Дешифратор організаторських схильностей

2	+	12	-	22	+	32	-
4	-	14	+	24	-	34	+
6	+	16	-	26	+	36	-
8	-	18	+	28	-	38	+
10	+	20	-	30	+	40	-

Підраховується кількість співпадань з дешифратором окремо по кожному розділу методики. За кожну відповідь, що збігається з дешифратором, опитуваний отримує 1 бал. Визначається коефіцієнт

комунікативних (Кк) та організаторських (Ко) схильностей як відношення кількості співпадаючих відповідей (Кх), (Ох) до максимально можливої кількості співпадань (до 20).

Для якісної обробки даних необхідно порівняти одержані результати зі шкалою оцінювання комунікативних та організаторських схильностей.

Шкала оцінок комунікативних та організаторських схильностей

<i>Комунікативні схильності</i>			<i>Організаторські схильності</i>		
Кк	Оцінка	Рівень прояву комунікативних схильностей	Ко	Оцінка	Рівень прояву організаторських схильностей
0.10-0.45	1	Низький	0.20-0.55	1	Низький
0.46-0.55	2	Нижче середнього	0.56-0.65	2	Нижче середнього
0.56-0.65	3	Середній	0.66-0.70	3	Середній
0.66-0.75	4	Високий	0.71-0.80	4	Високий
0.76-1.00	5	Дуже високий	0.81-1.00	5	Дуже високий

Комунікативні схильності

5-й - дуже високий рівень. Це досить товариська людина (іноді, навіть, занадто). Це людина допитлива, любить поговорити, висловлює свої думки з різних питань, що іноді викликає роздратування в оточуючих. Вона дуже охоче знайомиться з новими людьми, любить брати участь у всіх дискусіях, з задоволенням включається в розмову з будь-якого питання, навіть якщо не має уявлення про нього. Цій людині подобається бути в центрі уваги оточуючих, нікому не відмовляє в проханнях, хоча не завжди виконує свої обіцянки. Запальність такої людини швидко згасає, їй не вистачає ретельності, старанності, терпіння і відваги при зустрічі з серйозними проблемами. Іноді така людина може примусити себе не відступати, якщо дуже захоче цього.

4-й - високий рівень. У такої людини високий рівень комунікативності. Вона допитлива, охоче слухає цікавого співбесідника, досить терпляча в спілкуванні з іншими, вміє тактовно відстоювати свою точку зору. Ця людина любить зустрічатися та знайомитися з новими людьми. Вона має хороших друзів, з якими охоче проводить час, обговорює проблеми. Така людина охоче включається в різні колективні заходи, охоче

виконує громадські доручення. Вона вміє не розгубитися в новому середовищі, проявляє ініціативу у спілкуванні. Все це приваблює до неї багатьох людей.

3-й - середній рівень. Така людина проявляє комунікабельність залежно від ситуації. Вона вміє почувати себе впевненою в незнайомому середовищі, нові проблеми не лякають її. Але все-таки з новими людьми ця людина сходиться не швидко, довго придивляючись до них. Вона бере участь у дискусіях, свою думку тримає при собі, рідко її висловлюючи. Іноді у цих висловлюваннях багато сарказму без причини. При власному бажанні комунікабельність ще можна розвинути.

2-й – рівень нижче середнього. Ця людина замкнена, не любить багато розмовляти, надає перевагу бути на самоті. Тому, напевне, в неї мало друзів. Нова робота чи необхідність нових знайомств, якщо і не кидає таку людину у паніку, то надовго виводить її з рівноваги. Знаючи таку особливість свого характеру, вона часто незадоволена собою.

1-й - низький рівень. Це явно некомунікабельна людина, і, можливо, страждає від цього. Нелегко з нею і оточуючим, і близьким людям. Така людина не прагне до спілкування, в більшості випадків відчуває себе скuto в компанії малознайомих людей, не любить розкриватися перед людьми. Вона надає перевагу читанню книг, перебуванню наодинці з собою. Колективні заходи цю людину не приваблюють, вона обмежує коло своїх знайомих невеликою кількістю тільки найближчих людей. Такій людині важко познайомитися з новою людиною за власною ініціативою, вона важко орієнтується в незнайомій ситуації. Це людина, яка довго пам'ятає образи інших людей: вона не прагне відстоювати свою думку, якщо з нею не згодні.

Організаторські схильності

5-й - дуже високий рівень. Це досить організована і рішуча людина, якій легко організовувати як себе, так і своїх товаришів на виконання спільної справи. Вона легко бере на себе ініціативу, відповідальність за прийняте рішення від імені групи. Розпочату справу вона доводить до кінця, всі свої обіцянки виконує вчасно. Вона любить працювати з людьми, спільно вирішуючи проблеми, контролюючи при цьому виконання рішень. Це ініціативна, пунктуальна людина, яка старанно здатна виконати доручену їй справу.

4-й – високий рівень. Ця людина вважає організованість обов'язковою частиною роботи. Тому це сприяє вчасному виконанню справи, відсутності великої кількості накопиченої роботи. До вирішення проблеми така людина підходить послідовно, обмірковуючи при цьому кожен крок. При

необхідності вона може організувати своїх товаришів на виконання спільної справи, які, в свою чергу, визнають за нею право на ініціативу організовувати їх. Однак, завдання, які цій людині виконувати не хочеться, відкладаються –на потім|| або не виконуються взагалі.

3-й – середній рівень. Оточення та стиль життя такої людини навчили її бути організованою лише в деяких випадках. Організованість то з'являється в її діях, то зникає. Це є ознакою відсутності чіткої системи організації самої себе. Така людина не прагне переконати товаришів робити так, як вона пропонує, коли ті не погоджуються, лишаючи за ними право вчинити по-своєму. При певній необхідності вона може організувати інших людей, вважаючи при цьому, що кожен повинен організовувати себе сам. Такій людині частіше треба проявляти волю та наполегливість, щоб перейти на вищий рівень організованості.

2-й – нижче середнього рівень. Ініціативність та організованість в роботі такій людині не властива. Тільки при крайній необхідності вона може проявити ці якості. Організувати інших їй важко і нецікаво. Такі люди надають перевагу індивідуальній роботі, не прагнуть до участі в громадській роботі, колективних справах групи. До лідерства і прийняття на себе відповідальності за інших людей не претендують. Не намагаються переконувати інших, якщо вважають їх точку зору помилковою.

1-й – низький рівень. Організувати свою роботу чи роботу інших – нездоланна проблема для такої людини. Коли під її керівництвом група виконує певну роботу, то вона гальмується нескінченними узгодженнями та обговоренням ініціативи інших працівників. Такій людині важко прийняти самостійне рішення, особливо якщо воно стосується інших людей. Вона може запізнитися на зустріч, на заняття, забути строки виконання роботи, - їй взагалі не властива пунктуальність. Їй на все не вистачає часу. Власну думку така людина підпорядковує більшості.

ТЕСТ НА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ КМІТЛИВОСТІ

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Тест на визначення рівня розвитку кмітливості	<ul style="list-style-type: none"> - підлітковий вік - юнацький вік - дорослі 	Загальна психологія: Практикум: Навч. посібник / [Волошина В. В., Долинська Л. В., Ставицька С. О., Темрук О. В.]. – К.: Каравела, 2005. – С. 234–237.

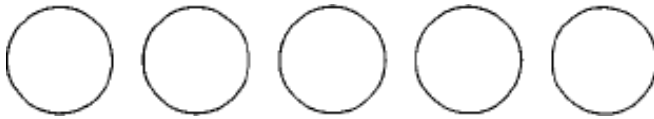
Мета: визначення рівня розвитку кмітливості.

Необхідний матеріал: картки із зображенням.

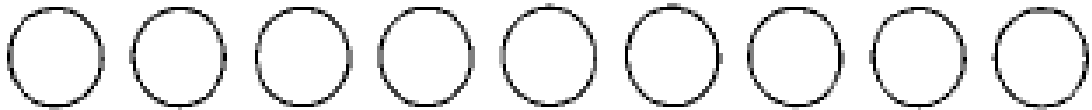
Хід роботи

Перед вами 12 завдань. Перемалюйте їх і роздайте досліджуваним. Умову кожної задачі читайте один раз (не повторюйте і не роз'яснюйте). Після прочитання першої умови задачі дайте команду «Починаймо!», і фіксуйте час (який вказаний у дужках) потім називайте номер і умову наступної задачі. Неправильно розв'язаною вважається будь-яка задача, в якій щось не виконано або виконано зайве. Після зафіксованої помилки забороняється виконувати нове завдання.

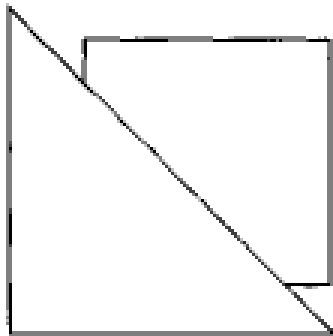
1. Поставте хрестик у другому кружечку і в четвертому (5 сек).

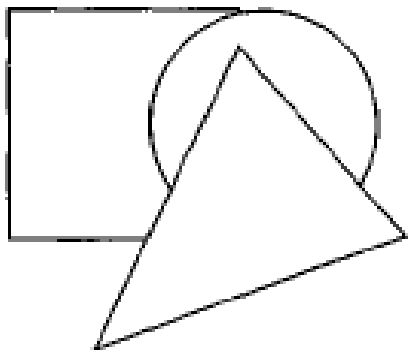
2. Проведіть лінію від третього кружечка до шостого так, щоб вона пройшла під кружком 4 і над кружком 5 (5 сек).

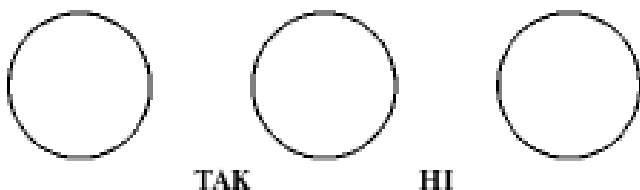
3. Поставте хрестик у тому місці трикутника, який не знаходиться у квадраті, і рисочку в тому місці квадрата, яке знаходиться і в трикутнику (5 сек).

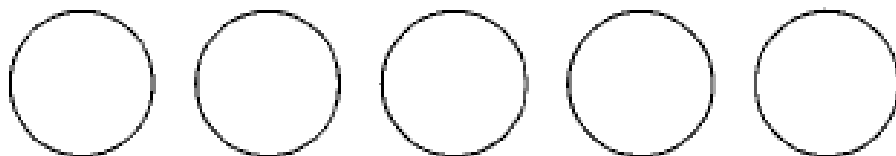
4. Поставте одиницю в тому місці кола, яке не знаходиться ні в квадраті, ні у трикутнику, і двійку в тому місці трикутника який знаходиться в квадраті, але не в колі (10 сек).

5. Якщо велосипедист може розвинути більшу швидкість, ніж пішохід, то поставте хрестик у третьому кружечку, якщо не може, підкресліть слово «НІ» (5 сек).

6. У другому кружечку поставте число, яке дорівнює кількості тижнів у році, а в четвертому напишіть будь-яку цифру, більшу восьми (5 сек).

7. Закресліть букву, яка стоїть перед Е, і підкресліть букву, другу після К (5 сек).

А Б В Г Д Е Ж З И К Л
М Н О П Р С Т

8. Напишіть у першому кружечку останню букву першого слова, у другому кружечку — третю букву другого слова, у третьому кружечку — першу букву третього слова (10 сек).

9. Закресліть будь-яке число, яке більше 30, але менше 40 (10 сек).

34	79	56	87	39	69	25	35	82
47	37	31	64	90	71	34	52	99

10. Напишіть двійку в двох найбільших клітинках і яке-небудь число від 4 до 7 у клітинці, яка стоїть біля найменшої (поряд) (10 сек).

--	--	--	--

11. Закресліть будь-яке число, розташоване у квадраті, і будь-яке непарне число, яке стоїть у квадраті поряд з літерою (25 сек).

7A	4	3	5A	8	2	6	9A	13
----	---	---	----	---	---	---	----	----

12. Якщо п'ять менше шести, то закресліть цифру 6, якщо тільки шість не більше восьми. У протилежному випадку підкресліть цифру 3 (10 сек).

1 2 3 4 5 6 7 8 9

Обробка та аналіз результатів

Підрахуйте бали: кількість правильно вирішених завдань є показником вашої кмітливості. 9-11 правильних відповідей – високий рівень розвитку кмітливості. Середній рівень - 6-8 правильних відповідей. Низький рівень – 4-5 правильних відповідей.

МЕТОДИКА «ЗНАЧЕННЯ СЛОВА»

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика «Значення слова»	-підлітковий вік -юнацький вік -дорослі	Зелінська Т. М. Практикум із загальної психології / Т. М. Зелінська, І. В. Михайлова – К.: Каравела, 2009. – С. 241–243.

Мета: дослідити особливості творчого мислення особистості.

Необхідний матеріал: ручка, аркуш паперу.

Хід проведення

Пропонуються 25 слів, що мають різні значення. Протягом 15 хвилин респонденти повинні записати максимальну кількість значень для кожного слова (враховуються значення, принципово різні за змістом).

Корінь, господарство, обіг, тінь, мова, культура, дорога, лінія, суспільство, голова, лице, зв'язок, одиниця, номер, петля, квиток, досягнення, життя, смуга, клас, роль, світло, основа, слово, картина.

Обробка та аналіз результатів

Оцінка творчого мислення відбувається згідно кількості правильно підібраних різних значень слів у відповідності до нижче поданої таблиці.

Бали	2	3	4	5
Кількість підібраних слів	51	52-61	63-71	72-...

МЕТОДИКА «ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ»

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика «Творчий потенціал»	- підлітки - юнаки - дорослі	Зелінська Т. М. Практикум із загальної психології / Т. М. Зелінська, І. В. Михайлова – К.: Каравела, 2009. – С. 244.

Мета: виявити творчі здібності особистості.

Необхідний матеріал: текст опитувальника.

Хід проведення

Досліджуваним пропонується дати відповідь на запитання, вибравши варіанти відповідей, найбільш відповідні для них.

Текст опитувальника

1. Чи вважаєте ви, що навколишній світ можливо покращити?
  - а) так;
  - б) ні, він і так досить хороший;
  - в) так, але лише де в чомусь.
2. Ти сам(а) можеш брати участь в значних змінах довкілля?
  - а) так, в більшості випадків;
  - б) ні;
  - в) так, в деяких випадках.
3. Чи вірно, що деякі з твоїх ідей принесли б значний прогрес у сфері твоєї діяльності?
  - а) так;
  - б) так, при сприятливих обставинах;
  - в) деякою мірою.
4. Чи вважаєш ти, що в майбутньому гратимеш настільки важливу роль, що зможеш принципово щось змінити?
  - а) так, напевно;

- б) мало вірогідно;
  - в) можливо.
5. Коли ти вирішуєш щось зробити, чи упевнений(а) ти, що здійсниш своє призначення?
- а) так;
  - б) часто сумніваюся;
  - в) ні.
6. Чи випробовуєш бажання зайнятися справою, якої абсолютно не знаєш?
- а) так, невідоме залучає;
  - б) невідоме не цікавить;
  - в) все залежить від характеру цієї справи.
7. Тобі доводиться займатися незнайомою справою. Чи маєш ти бажання досягти в ній досконалості?
- а) так;
  - б) задовольнишся тим, чого досяг;
  - в) так, якщо тобі це подобається.
8. Якщо справа, яку ти не знаєш, тобі подобається, чи хочеш ти знати про неї все?
- а) так;
  - б) ні, ти хочеш навчитися лише найосновнішому;
  - в) ні, ти лише хочеш задовольнити свою цікавість.
9. Коли ти терпиш невдачу, то:
- а) деякий час упираєшся всупереч здоровому глузду;
  - б) махнеш рукою на цю затію, оскільки розумієш, що вона нереальна;
  - в) продовжуєш робити свою справу.
10. По-твоєму, професію треба вибирати, виходячи з:
- а) своїх можливостей, подальших перспектив для себе;
  - б) стабільності, значущості професії, потребі в ній;
  - в) переваг, які вона забезпечить.
11. Подорожуючи, міг би ти легко орієнтуватися на маршруті, по якому вже пройшли?
- а) так;
  - б) ні, боїшся збитися з дороги;
  - в) так, але лише там, де місцевість тобі сподобалася.
12. Відразу ж після якоїсь бесіди, чи можеш ти пригадати все, про що говорилося?
- а) так, без зусиль;
  - б) часто пригадати не можеш;
  - в) запам'ятовуєш лише те, що тебе цікавить.

13. Коли ти чуєш слово на незнайомій тобі мові, то чи можеш повторити його без помилки?
- а) так, без скрути;
  - б) так, якщо це слово легко запам'ятати;
  - в) так, але не зовсім правильно.
14. У вільний час ти вважаєш за краще:
- а) залишатися наодинці, поміркувати;
  - б) знаходитися в компанії;
  - в) тобі це байдуже.
15. Ти займаєшся якою-небудь справою. Вирішуєш припинити це заняття, коли:
- а) справа закінчена, і тобі здається, що вона виконана відмінно;
  - б) ти більш-менш задоволений (задоволена);
  - в) тобі ще не вдалося все зробити.
16. Коли ти один (одна), то:
- а) любиш мріяти про якісь абстрактні речі;
  - б) любиш помріяти про речі, які пов'язані з твоєю роботою;
  - в) намагаєшся знайти собі конкретне заняття.
17. Коли якась з ідей захоплює тебе, то ти станеш думати про неї:
- а) незалежно від того, де і з ким ти знаходишся;
  - б) ти зможеш робити це лише наодинці;
  - в) лише там, де буде не дуже шумно.
18. Коли ти відстоюєш якусь ідею:
- а) можеш відмовитися від неї, якщо вислухаєш переконливі аргументи опонентів;
  - б) залишишся при своїй думці, які б аргументи не вислуховував;
  - в) зміниш свою думку, якщо опір виявиться дуже сильним.

Обробка та аналіз результатів

Підраховуються бали: за відповідь «а» — 3 бали; за «б» — 1 бал; за «в» — 2 бали.

49 і більше. У тобі закладений значний творчий потенціал, який надає багатий вибір можливостей. Якщо ти насправді зможеш застосувати свої здібності, то тобі доступні найрізноманітніші форми творчості.

Від 24 до 48 балів. У тебе досить нормальний творчий потенціал. Ти володієш тими якостями, які дозволяють тобі творити, але у тебе є і проблеми, які гальмують процес творчості. В усякому разі, твій потенціал дозволить проявити себе, якщо ти, звичайно, цього забажаєш.

23 і менш балів. Твій творчий потенціал, на жаль, незначний. Але, можливо, це просто недооцінка себе, своїх здібностей? Відсутність віри в

себе, в свої сили може привести тебе до думки, що ти взагалі не здібний (нездатний) до творчості. Позбудься цього і таким чином вирішиш проблему.

МЕТОДИКА «ЗДІБНОСТІ УЧНЯ»

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика «Здібності учня»	<ul style="list-style-type: none"> - молодший шкільний вік - підлітковий вік - юнацький вік 	Шукаємо таланти. Як визначити здібності дитини. Збірник методик, тестів, анкет, діагностики творчого потенціалу учнів / Упорядник Трухачова В. В. – Кривий Ріг, 2016. – С. 29–32.

Мета: вивчення переважаючих здібностей учня.

Необхідний матеріал: роздруковані контрольні аркуші, олівці чи ручки.

Інструкція: Учні видають розграфлений контрольний аркуш з номерами запитань, поруч з якими школяреві потрібно вписати знак «+», якщо відповідь позитивна, і знак «–», якщо відповідь негативна.

Запитання зачитує дослідник.

Контрольний аркуш

1	2	3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25	26	27
28	29	30	31	32	33	34	35	36
37	38	39	40	41	42	43	44	45

Обробка та аналіз результатів

Кожний стовпчик контрольного аркуша характеризує один із напрямів розвитку здібностей особистості учня. При обробці даних підраховується сума позитивних відповідей у кожному стовпчику.

I – фізичні (спортивні) (1, 10, 19, 28, 37);

II – організаторські (2, 11, 20, 29, 38);

III – математичні (3, 12, 21, 30, 39);

IV – конструкторсько-технічні (4, 13, 22, 31, 40);

V – емоційно-образотворчі (артистичні) (5, 14, 23, 32, 41);

VI – комунікативні (6, 15, 24, 33, 43);

VII – музичні (7, 16, 25, 34, 43);

VIII – художньо-образотворчі (8, 17, 26, 35, 44);

IX – філологічні (9, 18, 27, 36, 45)

Чи правда, що в дитинстві ти дуже любив:

1. Подовгу грати в рухливі ігри?
2. Придумувати ігри й верховодити в них?
3. Грати в шашки, шахи?
4. Ламати іграшки, щоб подивитися, що в середині?
5. Читати вірші або співати пісні?
6. Розмовляти з незнайомими або ставити запитання?
7. Слухати музику й ритмічно танцювати під неї?
8. Малювати або спостерігати, як малюють інші?
9. Слухати або складати казки, історії?

Чи подобається тобі нині:

10. Займатися на уроках фізкультури або в спортивній секції?
11. Добровільно брати на себе обов'язки організатора справи?
12. Допомогати друзям розв'язувати математичні завдання?
13. Читати про відомі відкриття й винаходи?
14. Брати участь у художній самодіяльності?
15. Допомогати іншим людям розбиратися в їхніх проблемах?
16. Читати або дізнаватися щось нове про мистецтво?
17. Займатися в іЗОстудії, мистецькому гуртку?
18. Писати твори на вільну тему?

Чи одержуєш ти особливе задоволення від:

19. Учасі й боротьби в спортивних змаганнях?
20. Свого вміння керувати людьми, розподіляти роботу?
21. Розв'язуванні складних математичних завдань?
22. Полагодженні побутових електро- або радіоприладів?
23. Гри на сцені?
24. Спілкування з людьми?
25. Знайомств із новими музичними інструментами, музичними творами?
26. Відвідування художньої виставки?
27. Переказування якоїсь події, прочитаного або побаченого?

Тебе часто тягне до:

28. Тривалих фізичних вправ?
29. Справ у групі, що вимагають твоєї ініціативи або наполегливості?
30. Розгадування математичних шарад?
31. Виготовлення яких-небудь виробів (моделей)?

32. Брати участь у постановці спектаклю?
33. Допомогти людям, поспівчувати їм?
34. Пограти на музичному інструменті?
35. Помалювати фарбами або олівцями?
36. Писати вірші, прозу або просто вести щоденник?

Ти можеш тривалий час:

37. Займатися спортом або фізичною працею?
38. Енергійно працювати разом з іншими?
39. Займатися кресленням або шаховою комбінацією?
40. Копатися в механізмах, приладах?
41. Піклуватися про молодших, слабких або хворих людей?
42. Думати про долі людей, героїв книг, що сподобалися?
43. Виконувати музичні твори?
44. Малювати, ліпити, фантазувати при цьому?
45. Готуватися до доповіді, повідомлення, твору?

Бланк відповідей

Прізвище, ім'я _____ Клас _____

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
1	2	3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25	26	27
28	29	30	31	32	33	34	35	36
37	38	39	40	41	42	43	44	45

**МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЗАГАЛЬНИХ
ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ**

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Визначення рівня сформованості загальних творчих здібностей особистості	<ul style="list-style-type: none"> - підлітковий вік - старшокласники 	Янцур М. С. Професійна психодіагностика: практикум / М. С. Янцур. – К.: МПУ ДЦЗ, МОУ РДП, 1995. – 160 с.

Мета: оцінити рівень сформованості загальних творчих здібностей.

Необхідний матеріал: текст опитувальника.

Хід проведення

Досліджуваному пропонується текст опитувальника.

Інструкція досліджуваним: –Уважно прочитайте наведені нижче пункти –Бланку тверджень‖ і у відповідній клітинці –Бланку відповідей‖ проставте знак –+‖ у колонці –Так‖, якщо твердження співпадає з Вашою думкою про себе, або у колонці –Ні‖ — якщо не співпадає. Ніяких додаткових знаків чи записів робити не варто. Вам потрібно дуже уважно прослідкувати за тим, щоб номер ствердження і номер клітинки, куди Ви запишете відповідь, співпадали».

Бланк тверджень

1. Як правило, я легко пристосовуюсь до людей, ідей та умов.
2. Мені подобається вирішувати типові, стандартні завдання.
3. Мені здається, що я б із задоволенням створював або конструював нове, ніж покращував би чи вдосконалював старе.
4. Зазвичай я обачливий, коли маю справу з колективом.
5. В більшості випадків я дію самостійно, без допомоги і підказки друзів та старших.
6. Ніколи не намагався змінити своє ставлення до себе та свої стосунки з друзями.
7. Дуже часто я утримувався від висування ідей, пропозицій, хоча і мав їх.
8. Мені часто вдається знайти нестандартні, оригінальні рішення завдань.
9. Мені подобається, коли відбувається швидка зміна різних видів діяльності.
10. Для мене є характерним прагнення реалізувати одночасно декілька ідей, вирішити декілька проблем.
11. Дуже часто я один вступаю в суперечку з однолітками або старшими.
12. Як правило, я легко погоджуюсь і підкоряюсь колективній думці.
13. У мене часто виникають оригінальні ідеї.
14. Мені подобається виконувати завдання за розробленим планом, схемою, інструкцією.
15. Я завжди охоче розповсюджую, пропагую нові ідеї.
16. Я надаю перевагу виконанню роботи по-новому, хоча знаю, що це пов'язано з ризиком бути незрозумілим товаришами, старшими.
17. Зазвичай я працюю без суттєвих змін, відхилень від тих рекомендацій, які дають учителі, батьки.
18. Мені часто доводилось виправдовувати свої дії інструкціями, правилами, рекомендаціями або авторитетами.
19. Мені подобається виконувати завдання дослідницького характеру.
20. Я завжди до кінця відстоюю свою думку.

Бланк відповідей

Прізвище, ініціали _____ Клас _____ Вік _____ Дата _____

№ з/п	Відповідь		№ з/п	Відповідь		№ з/п	Відповідь		№ з/п	Відповідь	
	Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні
1			6			11			16		
2			7			12			17		
3			8			13			18		
4			9			14			19		
5			10			15			20		

Обробка та аналіз результатів

Обробка результатів дослідження проводиться за такою схемою. За допомогою дешифратора проводиться оцінка кожної відповіді досліджуваного. При цьому за кожну відповідь, яка співпала з номером питання в рядках –Так|| чи –Ні||, виставляється 2 бали.

Дешифратор до методики творчих здібностей

Відповідь	Номери питань –Бланку стверджень
Так	3, 5, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 19, 20
Ні	1, 2, 4, 6, 7, 12, 14, 17, 18

Результати сумуються і записуються до матриці та на основі цього визначається рівень сформованості загальних творчих здібностей.

Матриця результатів вивчення творчих здібностей

Показни сформованості загальних творчих здібностей	
Рівень сформованості загальних творчих здібностей	

При цьому, якщо набрано від 33 до 40 балів, то цей рівень сформованості можна оцінювати як –дуже високий||.

- 26 – 32 бали —високий||
- 13 – 25 балів —середній||
- 6 – 12 балів —низький||
- 0 – 5 балів —дуже низький||

Висновок за результатами виконання методики робиться стосовно найвищих балів, що вказує на відповідний розвиток творчих здібностей.

«ВЕРБАЛЬНА УЯВА» (ЗА Г. ЕББІНГАУЗОМ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика «Вербальна уява» (за Г.Еббінгаузом)	- дошкільний вік - молодший шкільний вік	Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. - СПб.: Питер, 2009. – С. 388. Фетискин Н. П. Психодиагностика детской одаренности / Н. П. Фетискин. – М.; Кострома, 2001. – С. 127–128.

Мета: дослідити особливості вербальної уяви.

Необхідний матеріал: текст з пропущеними словами, секундомір.

Хід проведення

Досліджуваним дають казку з пропущеними словами. Її потрібно закінчити, вставити пропущені слова.

Матеріал

« Слухай, сину, - заговорив _____ ворон, я бачу, як дивляться твої _____ очі в _____ далечінь, я пам'ятаю і _____ юність, і вона мене туди тягнула, тоді і сили _____ були, тепер вже не те. Живуть там люди, в тій _____ далечині; де ліс _____ де _____ поля. Там _____ сонце, там _____ ниви, _____ пісні і _____ ріки, але там і люди. Людей ти бійся. Ти, _____ ворон, ними проклятий. Ти _____ кричиш, кажуть люди і _____ наш рід. За степом _____ море. Ти чуєш пісні, _____ ліс нам _____ коли з ним _____ грім і вітер, і море, але пісня моря ще _____ Ти бійся моря, воно _____ від краю до краю його не _____ не _____ сили і впадеш ти у хвилі...»

Обробка та аналіз результатів

Фіксується час проведення завдання. Експериментатор спостерігає за досліджуваними і визначає кількість (у відсотках) та якість (ступінь логічної обґрунтованості доповнень, їхньої оригінальності).

ДІАГНОСТИКА ДИТЯЧОЇ КРЕАТИВНОСТІ (ЗА ШКАЛОЮ ВІЛЬЯМСА)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Діагностика дитячої креативності (за шкалою Вільямса)	<ul style="list-style-type: none"> - дошкільний вік - молодший шкільний вік - підлітковий вік 	<p>Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. - СПб.: Питер, 2009. – С. 367–371.</p> <p>Фетискин Н. П. Психодиагностика детской одаренности / Н. П. Фетискин. – М.; Кострома, 2001. – С. 97–102.</p>

Мета: дослідити креативність особистості.

Необхідний матеріал: бланк опитувальника, таблиця для відповідей.

Хід виконання: Шкала Вільямса – опитувальник для батьків і вчителів про оцінку креативності дитини – проводиться індивідуально, час не обмежено.

Роздається вчителям у школі чи для батьків учнів. Для отримання більш об'єктивної оцінки доцільно, щоб шкалу заповнили 2-3 педагоги (якщо це можливо). У цьому випадку підраховується середня оцінка декількох педагогів.

Ця шкала складається із восьми підрозділів – показників, які характеризують поведінку творчих дітей. По кожному показнику наводиться шість тверджень, за якими вчитель і батьки повинні оцінити дитину так, щоб найкращим чином охарактеризувати її. Здійснюючи вибір між відповідями «часто», «іноді» і «рідко», слід відмітити знаком «х» відповідь, яка найбільш вірно характеризує тип поведінки, який найчастіше демонструє дитина. В кінці шкали є чотири запитання, на які потрібно відповісти для отримання додаткової інформації про дитину. Після заповнення шкали її потрібно повернути тому, хто збирав цю інформацію, для подальшого підрахунку результатів.

Інструкція: «Обведіть одну з літер, вказаних на бланку відповідей у відповідному розділі справа від номера відповідного твердження, значення якого найточніше описує поведінку дитини. При цьому літери на бланку відповідей мають такі значення: ч – часто, і – іноді, р – рідко.

Будь ласка, нічого не пишіть на опитувальнику, відмічайте свої відповіді тільки на виданому бланку відповідей.

Бланк відповідей

Вік _____

ПІБ дитини _____

Дата опитування _____

Клас _____ Школа _____

ПІБ того, хто заповнює опитувальник _____

Ким є той, хто заповнює опитувальник, для дитини _____

Як давно той, хто заповнює опитувальник, знає учня _____

Розділ 1				Розділ 2				Розділ 3				Розділ 4			
Розділ 5				Розділ 6				Розділ 7				Розділ 8			

Опитувальник

Розділ 1. Швидкість

1. Дитина дає декілька відповідей, коли їй ставлять запитання.
2. Дитина малює декілька картин, коли просять намалювати одну.
3. У дитини виникає кілька думок (ідей) про щось замість однієї.
4. Дитина ставить багато запитань.
5. Дитина використовує велику кількість слів, висловлюючи свої думки.
6. Дитина працює швидко і продуктивно.

Розділ 2. Гнучкість

1. Дитина пропонує кілька способів використання предмета, що відрізняються від звичайного.
2. Дитина висловлює багато думок, ідей про картину, оповідання, поему або проблему.
3. Дитина може перенести смислове значення одного об'єкта на інший об'єкт.

4. Дитина легко може поміняти один фокус зору (підхід) на можливий інший.
5. Дитина висуває безліч ідей і досліджує їх.
6. Дитина думає про різні шляхи вирішення проблеми.

Розділ 3. Оригінальність

1. Дитині подобається, щоб предмети в кімнаті були розташовані не в центральній частині, також вона надає перевагу асиметричним малюнкам і зображенням.
2. Дитина не задовольняється однією правильною відповіддю і шукає інші можливі відповіді.
3. Дитина думає незвично і оригінально (нестандартно).
4. Дитина отримує задоволення від незвичних способів виконання чого-небудь, і їй не подобаються звичайні способи.
5. Після того, як дитина прочитала або почула про проблему, вона починає придумувати незвичні рішення.
6. Дитина досліджує загальноприйняті методи і придумує нові методи вирішення проблеми.

Розділ 4. Розробленість

1. Дитина додає лінії, різні кольори, деталі в свій малюнок.
2. Дитина розуміє, в чому полягає глибокий, прихований сенс відповідей і розв'язків, і пропонує найбільш глибоке значення.
3. Дитина відмовляється від чужої ідеї і змінює її якимось чином.
4. Дитина хоче прикрасити і доповнити роботу чи ідею інших людей.
5. Дитина проявляє слабкий інтерес до звичайних предметів, вона додає деталі, щоб удосконалити їх.
6. Дитина змінює правила гри.

Розділ 5. Допитливість

1. Дитина запитує всіх і про все.
2. Дитині подобається вивчати будову механічних речей.
3. Дитина постійно шукає нові шляхи (способи) мислення.
4. Дитина любить вивчати нові речі та ідеї.
5. Дитина шукає різні способи вирішення завдань.
6. Дитина вивчає книги, карти, картини тощо, щоб дізнатися якомога більше.

Розділ 6. Уява

1. Дитина придумує розповіді про місця, які вона ніколи не бачила.
2. Дитина уявляє, як інші будуть вирішувати проблему, яку вона буде вирішувати сама.
3. Дитина мріє про різні події та речі.
4. Дитина любить думати про явища, з якими не стикалась.
5. Дитина бачить те, що зображено на картинах і малюнках, незвично, не так, як інші.
6. Дитина часто переживає здивування з приводу різних ідей і подій.

Розділ 7. Складність

1. Дитина проявляє інтерес до складних речей та ідей.
2. Дитина любить ставити перед собою важкі завдання.
3. Дитина любить вивчати щось без сторонньої допомоги.
4. Дитині подобаються складні завдання.
5. Дитина проявляє наполегливість, щоб досягти своєї мети.
6. Дитина пропонує надто складні шляхи вирішення проблеми, ніж це здається необхідним.

Розділ 8. Схильність до ризику

1. Дитина буде захищати свої ідеї, не звертаючи уваги на реакцію інших.
2. Дитина ставить перед собою дуже високі цілі і намагається їх досягти.
3. Дитина допускає для себе можливість помилок і провалів.
4. Дитина любить вивчати нові речі або ідеї і не піддається чужому впливу.
5. Дитина не дуже стурбована, коли однокласники, вчителі або батьки висловлюють їй несхвалення.
6. Дитина воліє мати шанс ризикнути, щоб дізнатись що з цього вийде.

Наступні чотири запитання дають можливість висловити свою думку про дитину і про програму в школі для творчих дітей. Відповідайте стисло і чітко.

1. Ви вважаєте, що дитина є обдарованою або може нею стати?

- Так
- Ні.

Поясніть, чому _____

2. Вам здається, що дитина є творчою або вона зможе стати творчою?

- Так • Ні

Якщо «так» - повідомте стисло, в чому виявляється її творчість, якщо «ні» - чому? _____

3. Що Ви очікуєте від шкільної програми для творчих дітей ?

4. Які зміни Ви хотіли б побачити у дитини в результаті участі в програмі для творчих дітей ?

Обробка даних

Підрахунок оцінки складається із ряду процедур:

1. Підраховується кількість відповідей, відмічених у колонці «часто», це число множиться на 2.
2. Підраховується кількість відповідей, відмічених у колонці «іноді». Ці відповіді отримують по одному балу кожна.
3. Підраховується кількість відповідей в колонці «рідко». Ці відповіді отримують 0 балів кожна.
4. Чотири відкритих запитання в кінці шкали отримують по одному балу кожний, якщо відповідь «так» супроводжується аргументами або коментарями.

Це кількісний підрахунок одержаних даних.

Число відповідей у колонці «часто»х 2 =

Число відповідей у колонці «іноді»х 1 =

Число відповідей у колонці «рідко»х 0 =

Число відповідей у «відкритих» запитаннях, з відповіддю «так» і коментарями х 1 =

Число відповідей у «відкритих» запитаннях, з відповіддю «ні» х 0 =

Сумарний бал дорівнює сумі балів у вище розташованих рядках.

Сумарні бали учнів можна прорангувати від більшого до меншого, починаючи з найвищого балу 100, оскільки 100 балів – це максимально можливий сумарний бал.

Оцінка приміток та коментарів може допомогти тим, хто розробляє програми для творчо обдарованих школярів за допомогою рангування частоти виявлення однакових чи схожих коментарів. Наприклад, якщо найбільша кількість експертів дають такий коментар: «Дитина є творчо обдарованою, тому що вона є артистичною», то ця риса (артистичний талант) буде мати вищий ранг для даної групи дітей.

Подібні ранги за рядом проявів особистості будуть характеризувати наявність і якісну особливість творчих рис різних дітей.

ШКАЛА ДЛЯ РЕЙТИНГУ ПОВЕДІНКОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ (ДЖ. РЕНЗУЛЛІ)

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Шкала для рейтингу поведінкових характеристик обдарованих дітей (Дж. Рензуллі)	<ul style="list-style-type: none"> - дошкільний вік - молодший шкільний вік - підлітковий вік 	<p>Доровской А. И. Сто советов по развитию одаренности детей: Родителям, воспитателям, учителям / А. И. Доровской. – М. : Рос. пед. агенство, 1997. – 310 с.</p> <p>Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. - СПб.: Питер, 2009. – С. 391–393.</p>

Мета: виявити рівень креативності, оцінювання учня в пізнавальній, мотиваційній, творчій і лідерській сферах.

Необхідний матеріал: 4 шкали з твердженнями.

Інструкція. Ці шкали розроблені для того, щоб вчитель міг оцінити характеристики учня у пізнавальній, мотиваційній, творчій і лідерській сферах. Кожний пункт шкали слід оцінювати безвідносно до інших пунктів. Ваша оцінка повинна відображати, як часто Ви спостерігали прояв кожної із характеристик. Оскільки чотири шкали являють собою відносно різні сторони поведінки, оцінки за різними шкалами не підсумовуються всі разом. Будь ласка, уважно прочитайте твердження і поставте «х» у відповідну графу згідно наступному опису:

- 1 – якщо ви майже ніколи не спостерігаєте цієї характеристики.
- 2 – якщо ви спостерігаєте цю характеристику час від часу.
- 3 – якщо ви спостерігаєте цю характеристику досить часто.
- 4 – якщо ви спостерігаєте цю характеристику майже весь час.

Бланк відповідей

Прізвище, імя учня _____
 Дата _____
 Школа _____ Клас _____ Вік _____
 Вчитель чи той, хто проводить рейтинг _____
 Як давно ви знаєте цю дитину? _____

Шкала 1. Пізнавальні характеристики	1	2	3	4
Володіє незвично великим для цього віку словниковим запасом; використовує терміни з розумінням; мова відрізняється багатством виразів, швидкістю і складністю				
Має великий запас інформації по різних темах (які виходять за межі звичайних інтересів дітей цього віку)				
Швидко запам'ятовує і відтворює фактичну інформацію				
Легко охоплює причинно-наслідковий зв'язок; намагається зрозуміти «як» і «чому»; ставить багато стимулюючих думку питань; хоче знати, що лежить в основі явищ і дій людей				
Чуйний і кмітливий спостерігач; зазвичай «бачить більше» або «витягує більше» з оповідання, фільму, з того, що відбувається, ніж інші				
Шкала 2. Мотиваційні характеристики	1	2	3	4
Повністю «заглиблюється» у певні теми, проблеми; наполегливо прагне до завершення (іноді складно залучити до іншої теми, завдання)				
Легко впадає в нудьгу від звичайних завдань				
Прагне до досконалості; відрізняється самокритичністю				
Вважає за краще працювати самостійно; вимагає лише мінімального напрямку від вчителя				
Має схильність організовувати людей, предмети, ситуації				
Шкала 3. Лідерські характеристики	1	2	3	4
Виявляє відповідальність; робить те, що обіцяє, і зазвичай робить це добре				

Впевнено почуває себе як з ровесниками, так і з дорослими;				
Добре себе почуває, коли його просять показати свою роботу				
Добре висловлює свої думки і почуття; добре і зазвичай зрозуміло говорить				
Любить перебувати з людьми, товариський, вважає за краще не залишатися на самоті				
Має схильність домінувати серед інших, як правило, керує діяльністю, в якій бере участь				
Шкала 4. Творчі характеристики	1	2	3	4
Виявляє велику допитливість щодо багатьох проблем; постійно задає про все запитання				
Висуває велику кількість ідей чи рішень, проблем і відповідей на запитання; пропонує незвичайні, оригінальні, розумні відповіді				
Висловлює свою думку без коливань; іноді радикальний і запальний в дискусії; наполегливий				
Любить малювати, схильний до пригод				
Схильний до гри з ідеями; фантазує, уявляє («цікаво, а що буде якщо ...»); зайнятий пристосуванням, поліпшенням і зміною суспільних інститутів, предметів і систем				
Проявляє тонке почуття гумору і бачить гумор у таких ситуаціях, які не здаються смішними іншим				
Незвично чутливий до внутрішніх імпульсів і більше відкритий до ірраціонального в собі (більш вільне вираження інтересів у хлопчиків, велика незалежність у дівчаток); емоційно чутливий				
Чутливий до краси; звертає увагу на естетичні сторони				
Не схильний до впливу групи; приймає безлад; не цікавиться деталями; не боїться бути відмінним від інших				
Дає конструктивну критику; не схильний приймати авторитети без критичного обговорення				

Обробка даних

Слід підрахувати число –х|| по кожній колонці і помножити на відповідний номер колонки (1,2,3, 4) та скласти отримані числа.

Підраховується загальний показник. Така ж процедура проводиться за кожною шкалою.

ТЕСТ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ П. ТОРРЕНСА

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Тест творчого мислення П. Торренса	- дошкільний вік - молодший шкільний вік - підлітковий вік	Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. - СПб.: Питер, 2009. – С. 338–346.

Мета: виявити особливості творчого мислення.

Вербальне творче мислення

Вербальний буклет «А»

Завдання 1-7.

Інструкція. Пропоную вам виконати захоплюючі завдання. Всі вони потребують від вас уяви, щоб придумати нові ідеї і скомбінувати їх різним чином. При виконанні кожного завдання намагайтеся придумати щось нове і незвичайне, чого ніхто більше не зможе придумати. Намагайтеся потім доповнити вашу ідею таким чином, щоб вийшла цікава розповідь-картинка.

Час виконання кожного завдання обмежений, тому намагайтеся добре його використовувати. Працюйте швидко, але не поспішайте. Намагайтеся обмірковувати ідеї. Якщо ви встигнете повністю виконати завдання до команди про закінчення часу - сидіть тихо і чекайте, поки не буде дано дозвіл всім приступити до наступного завдання. Якщо ви не встигаєте виконати завдання у відведений період часу, переходите до виконання наступного за загальною командою. Якщо у вас виникнуть питання, мовчки підніміть руку, і я підійду до вас і дам необхідні роз'яснення.

Перші три завдання будуть пов'язані з малюнком, який ви бачите (рис. 1).

Рис. 1

Ці завдання дозволяють дізнатися, чи вмієте ви ставити питання і будувати припущення про деякі події, їх причини та наслідки.

Подивіться на картинку і подумайте: що сталося? Що можна з упевненістю сказати, дивлячись на цю картинку? Що потрібно ще дізнатися, щоб зрозуміти, що сталося, чому сталося і чим це може закінчитися?

Завдання 1. Постав питання

Інструкція. Напиши всі питання, які можеш придумати по цій картинці (до цього і наступних завдань додається чистий аркуш паперу, на якому в стовпчик подані номери питань від 1 до 23). Постав всі питання, які необхідні для того, щоб зрозуміти, що трапилося. Не задавай таких питань, на які можна відповісти, подивившись на картинку. Розглядай картинку скільки захочеш.

Завдання 2. Відгадай причини

Інструкція. Постарайся знайти і записати якомога більше причин події, зображеної на малюнку. Можна виходити з тих подій, які могли б трапитися до моменту, зображеного на картинці, або через багато часу після нього. Не бійся будувати припущення.

Завдання 3. Відгадай наслідки

Інструкція. Вкажи якомога більше можливих результатів події, зображеної на малюнку. Напиши про те, що може статися відразу після події, або про те, що може трапитися в далекому майбутньому.

Завдання 4. Результати удосконалення

Інструкція. Ти бачиш малюнок (ескіз) м'якої іграшки - слона (рис. 2). Придумай, як можна змінити цього іграшкового слона, щоб дітям було веселіше і смішніше з ним грати. Напиши найцікавіші і незвичайні способи його зміни.

Завдання 5. Незвичайні способи вживання (картонні коробки)

Інструкція. Більшість людей викидають порожні картонні коробки, але ці коробки можуть мати тисячі цікавих і незвичайних способів вживання. Придумай якнайбільше таких цікавих і незвичайних способів

вживання. Не обмежуй себе тільки такими способами вживання, які ти бачив або про які чув.

Завдання 6. Незвичайні питання

Інструкція. У цьому завданні потрібно придумати якомога більше питань про картонні коробки. Ці питання повинні мати на увазі найрізноманітніші відповіді і викликати інтерес до інших коробок. Постарайся придумати самі незвичайні питання про такі властивості картонних коробок, які зазвичай не приходять у голову.

Завдання 7. Давайте уявимо

Інструкція. Уяви собі таку неймовірну ситуацію: до хмар прикріплені мотузки, які звисають до землі (рис. 3). Що трапилося? Подумай, до яких можливих подій це призведе, які можуть бути наслідки? Вислови якомога більше здогадок і припущень. Запиши свої думки і припущення.

Рис. 2

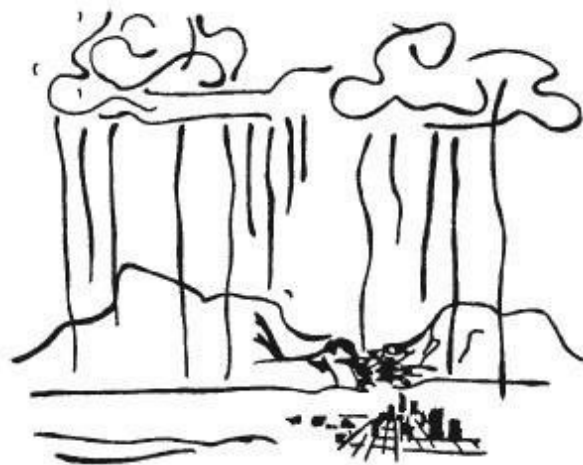

Рис. 3

Зображувальне творче мислення
Побудова образу на основі графічного стимула
Невербальний буклет «А»

Субтест 1. Намалюй картинку

Тестовий матеріал: а) фігура овальної форми (рис. 1) із кольорового паперу. Колір фігури може бути будь-який, але такої насиченості, щоб допускалось малювання деталей не лише ззовні, але й в середині контура; б) чистий аркуш паперу; в) клей; г) кольорові олівці.

Інструкція. Ви отримали фігуру з кольорового паперу овальної форми, а також клей. Придумайте будь-яку картину, частиною якої повинна бути ця фігура. Це може бути предмет, явище або розповідь.

За допомогою клею розмістіть фігуру на папері в будь-якому місці, де вам більше подобається. А потім домалюйте її за допомогою кольорових олівців, щоб отримати задуману вами картину.

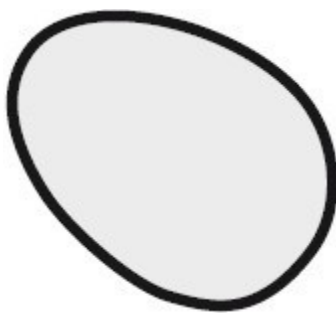

Рис. 1.

Намагайтесь придумати таку картину, яку ніхто б не зміг придумати. Доповнюйте свій малюнок новими деталями та ідеями, щоб зробити із нього цікаву і захоплюючу історію.

Коли ви завершите малюнок, придумайте до нього назву і напишіть внизу аркуша. Зробіть цю назву якомога незвичнішою. Використовуйте її для того, щоб краще розповісти придуману вами історію.

Розпочинайте роботу над малюнком, роблячи його несхожим на інші і придумавши якомога складнішу та цікаву історію.

Коментар. На десятій хвилині нагадайте дітям, що потрібно завершити і підписати назву малюнка, а також своє прізвище і клас. По завершенню десяти хвилин виключіть секундомір і припиніть роботу над завданням субтесту 1.

Субтест 2. Заверши малюнок

Тестовий матеріал: а) простий олівець; б) тестовий бланк, що складається з десяти квадратів, в яких зображені графічні контури різної форми (рис. 2).

Інструкція. Вам роздані бланки, на кожному намальовані незакінчені фігури. Якщо додати до них лінії, можна отримати цікаві предмети або сюжетні картинки. Намагайтесь придумати такі картинки або історію, які ніхто більше придумати не зможе. Зробіть її завершеною та цікавою, додавайте до неї нові ідеї. Придумайте цікаву назву для кожної картинки і напишіть її внизу цієї картинки. (Якщо діти стурбовані, що не встигають завершити завдання вчасно, скажіть наступне: «Ви всі працюєте по-різному. Деякі встигають намалювати всі малюнки дуже швидко, а потім повертаються до них і додають деталі. Інші встигають намалювати лише декілька малюнків, проте з кожного малюнка створюють дуже складні оповідання. Продовжуйте працювати так, як вам більше подобається, як вам зручніше»). Після завершення десяти хвилин виключіть секундомір і зупиніть роботу.

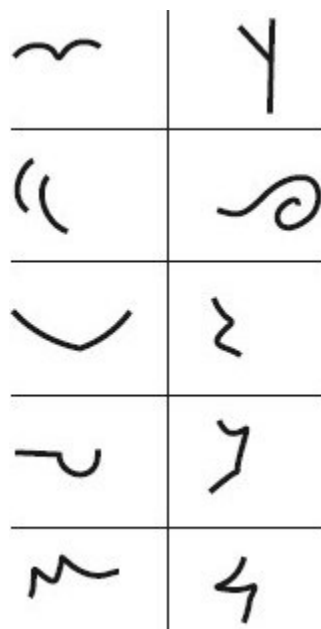

Рис. 2

Субтест 3. Лінії

Тестовий матеріал: а) простий олівець; б) тестовий бланк із зображенням пар ліній (рис. 3).

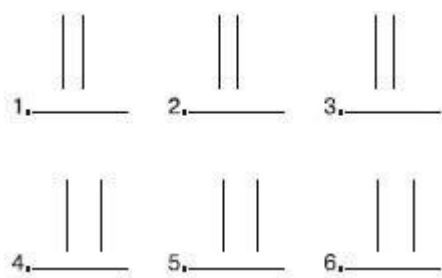

Рис. 3

Інструкція. Побудуйте якомога більше предметів або сюжетних картинок із кожної пари ліній (рис. 3). Ці лінії повинні складати основну

частину вашої картини. Олівцем додайте лінії до кожної пари, щоб картина була завершеною. Можна малювати між лініями, над лініями, навколо ліній – де завгодно.

Складіть якомога більше предметів або картинок. Намагайтесь зробити їх якомога цікавішими. Підпишіть кожну картинку, придумавши назву.

Після завершення десяти хвилин виконання завдання припиняється. Якщо діти не змогли написати назви до своїх малюнків, зясуйте у них назви одразу після тестування.

Словесно-звукове творче мислення

Діагностика словесно-звукового творчого мислення складається з двох тестів, які проводяться за допомогою магнітофонного запису.

У першому тесті - «Звук і образи» - використовуються в якості акустичних стимулів для впізнавання і асоціювання знайомі і незнайомі звуки (використовуються природні, синтетичні і музичні звуки).

Другий тест - «Звуконаслідування і образи» - містить різні слова, інтонації, що нагадують різні змістовні знаки (скрип, тріск), що імітують природні звуки, властиві якомусь об'єкту, музичні інтонації, інтонаційні комплекси, змодельовані на синтезаторі.

В обох тестах випробуваний після прослуховування звукового запису пише, на що схожий той чи інший звук. При відповідях дається повна свобода уяви дитини.

Обробка експериментальних даних

Характеристика основних показників творчого мислення

1. Легкість – кількісний показник, який відображає здібність до породження великої кількості ідей (асоціацій, образів). Визначається кількістю отриманих результатів.

2. Гнучкість – відображає здатність висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекта проблеми до інших, використовувати різні стратегії розв'язання. Вимірюється числом категорій:

- світ природи;
- тваринний світ;
- людина;
- механічне;
- символічне;
- декоративні елементи;
- краєвид (місто, будинок, шосе, двір);
- мистецтво;
- динамічні явища.

3. Оригінальність – характеризує здібність до висування ідей, відмінних від очевидних, нормативних. Вимірюється кількістю неординарних і неповторюваних відповідей, образів, ідей. Якщо певний образ зустрічається у одного досліджуваного з усієї групи, то він оцінюється в 3 бали, у двох – в 2 бали, у трьох – 1 балом, у чотирьох і більше – 0 балів. Ці бали сумують і отримується показник оригінальності відповідей досліджуваних.

4. Розробленість (ретельність, деталізація образів) – фіксує здібність до винахідництва, конструктивної діяльності. Вимірюється кількістю істотних і неістотних деталей при втіленні основної ідеї. Так, якщо досліджуваний назвав стимул без якихось його графічних змін, то за таку відповідь – 0 балів. Якщо зображення закінчується за рахунок зображення (повторення) вихідної графічної основи – 1 бал, закінчується зображення за рахунок додавання до вихідної графічної основи якихось деталей, причому сама основа при цьому залишається без змін – 2 бали. Якщо мають місце розгорнуті перетворення у середині простору вихідного графічного стимулу чи явні зміни його конфігурації – 3 бали. У підсумку для кожного досліджуваного підраховується показник розробленості.

При обробці експериментальних даних необхідно мати на увазі, що причини низьких і високих показників за всіма когнітивними параметрами креативності можуть бути різними. Так, низькі показники за фактором «швидкість» можуть бути пов'язані з високою деталізацією, розробленістю ідей. Високі показники за цим чинником можуть свідчити про імпульсивність або поверховість мислення. Низькі показники за фактором «гнучкість» свідчать про ригідність мислення або низьку поінформованість, слабку мотивацію. Надзвичайно високі показники мають «негативний відтінок» і можуть свідчити про нездатність до єдиної лінії в мисленні. Високий коефіцієнт оригінальності іноді спостерігається при психічних і невротичних розладах. Тому при обробці емпіричних даних істотним є не тільки кількісний результат (бали), а й причини цього результату.

Невербальний буклет «А»

Побудова образу на основі графічного стимулу. Адаптація тесту здійснена співробітниками центру «Творча обдарованість» НДІ ОПП АПН СРСР Н. В. Шумакової, І. Шелбановой, Н.П. Щербо.
Оцінка виконання завдання по субтесту 1 «Намалюй картинку»

Оригінальність. При обробці використовується шкала від 0 до 5 балів, згідно частоті однакових відповідей. Відповіді, що зустрічаються в 5% і більше випадків, отримують 0 балів. Так само оцінюються і очевидні відповіді, на зразок «крапля», «груша», «яйце».

Відповіді, що зустрічаються в 4,00-4,99%, оцінюються 1 балом, в 3,00-3,99% - 2 баллами, в 2,00-2,99% - 3 балами, в 1,00-1,99% - 4 балами. Всі інші відповіді отримують 5 балів. Не зараховуються відповіді, які не відповідають завданням, якщо малюнок не пов'язаний з кольоровою фігурою.

Ретельність розробки. В основі обробки цього показника лежать два положення: перше включає поняття найпростішої відповіді - мінімальної і первинної. У другому - придумування і зображення деталей відноситься до прояву творчої здібності, яка визначає рівень розробленості ідей.

При оцінці ретельності розробки бали даються за кожну значущу деталь (істотну ідею), яка доповнює вихідну стимульну фігуру, як в межах її контуру, так і за її межами. При цьому основна найпростіша відповідь має бути значущою, інакше її розробленість не оцінюється. Один бал дається за кожну істотну деталь загальної відповіді (при цьому кожен клас деталей оцінюється один раз і при повторенні не враховується):

- колір, якщо він доповнює основну ідею;
- штрихування (але не за кожну лінію, а за загальну ідею);
- прикраса, якщо вона має сенс;
- кожну варіацію оформлення (крім чисто кількісних повторень), значиму по відношенню до основної відповіді;
- кожну деталь в назві зверх необхідного. Якщо лінія розділяє малюнок на дві значущі частини, підраховуються бали в обох частинах малюнка. Якщо лінія позначає певний предмет (пояс, шарф...), вона оцінюється одним балом.

Оцінка виконання завдання по субтесту 2 «Закінчи малюнок»

Швидкість. Цей показник визначається підрахунком числа завершених фігур. Максимальний бал дорівнює 10.

Гнучкість. Цей показник визначається числом різних категорій відповідей. Для визначення категорій можуть використовуватися як самі малюнки, так і їх назви (що іноді не збігається).

Оригінальність і ретельність розробки оцінюється аналогічно обробці завдання субтесту 1.

Оцінка виконання завдання по субтесту 3 «Лінія»

Проводиться аналогічно першим двом технологіям. Додаткові преміальні бали за оригінальність ідеї. Такі бали даються за нестандартність мислення і відхилення від загальноприйнятого, яка виявляється в об'єднанні декількох вихідних повторюваних фігур (пар паралельних ліній) єдиний малюнок. П. Торренс відносить це до проявів високого рівня творчих здібностей. Такі діти бачать можливості там, де вони приховані від інших.

У зв'язку з цим необхідно присуджувати додаткові бали за об'єднання в

блоки вихідних фігур: об'єднання двох пар ліній – 2 бали; трьох – п'яти пар – 5 балів, шести–десяти пар – 10 балів, одинадцяти – п'ятнадцяти пар – 15 балів, більше п'ятнадцяти пар – 20 балів .Ці преміальні бали додаються до загальної суми балів за оригінальність по всьому третьому завданню.

Індивідуальний лист оцінок

(По тесту П. Торренса. Фігурна форма А:
Побудова образу на основі графічного стимулу)

ПІБ _____ Дата проведення _____
Вік _____ Клас _____ Школа _____ Стать _____

№ рис.	Завдання 1				Завдання 2				Завдання 3			
	легкість	гнучкість	оригінальність	розробленість	легкість	гнучкість	оригінальність	розробленість	легкість	гнучкість	оригінальність	розробленість
1.												
2.												
3.												
4.												
5.												
6.												
7.												
8.												
9.												
10.												
11.												
12.												
13.												
14.												
15.												
16.												
17.												
18.												
19.												
20.												

2. За естетичні художні компоненти втілення ідеї. Експериментальні дослідження показали, що художньо обдаровані діти включають естетичні та художні елементи в виконання завдань. До цих елементів відносяться

насамперед:

- а) емоційна виразність втілення (експресія);
- б) цілісність композиції при високому рівні розробленості.

Ці прояви творчих здібностей стандартизувати надзвичайно складно, оскільки вони відображають індивідуальні характеристики особистості; тому оцінка в балах - прерогатива експериментатора спільно з експертною групою - фахівців в галузі естетичного виховання і художньої освіти.

Загальні оцінки модифікації тесту П. Торренса

Завдання 1							
Завдання 2							
Завдання 3							
Загальна оцінка							
Стандартизована оцінка							

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОЇ УЯВИ

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Дослідження індивідуальних особливостей уяви	<ul style="list-style-type: none"> - підлітковий вік - юнацький вік - дорослі	Пашукова Т. І. Практикум із загальної психології / Т. І. Пашукова, А. І. Допіра, Г. В. Дьяконов / За ред. Т. І. Пашукової. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – С. 64–68.

Мета: визначення рівня складності уяви, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уяви, ступеня її стереотипності чи оригінальності.

Необхідний матеріал: три аркуші паперу розміром 10 x 16 см без клітинок чи ліній, олівець і секундомір. На першому аркуші посередині зображено контур кола діаметром 2,5 см; на другому аркуші, також посередині, зображено контур рівнобічного трикутника з довжиною сторони 2,5 см; на третьому — контур квадрата з довжиною сторони 2,5 см.

Хід проведення

Цей дослід проводять як з однією особою, так і з групою. Краще, щоб група була невеликою, до 15 осіб. В іншому разі експериментаторові треба пильнувати, щоб ніхто до кінця тестування не розмовляв і не показував своїх малюнків іншим.

Тестування проводиться в три етапи. На першому етапі досліджуваному дають аркуш із зображенням на ньому контуром кола, на другому — трикутника і на третьому — квадрата. Кожному етапу дослідження передують зачитування інструкції.

Інструкція досліджуваному: «Використовуючи зображений на цьому аркуші контур геометричної фігури, зробіть малюнок. Якість малювання значення не має. Спосіб використання контуру застосовуйте на свій розсуд. За сигналом «Стоп!» малювання припиніть».

Час малювання, який має дорівнювати одній хвилині, на кожному етапі експериментатор визначає за допомогою секундоміра.

Після закінчення тестування досліджуваного просять зробити самозвіт, для чого запитують: «Чи сподобалося Вам завдання? Які почуття виникли у Вас під час його виконання?»

Опрацювання результатів і визначення рівнів розвитку уяви, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості чи ригідності, а також оригінальності або стереотипності проводяться шляхом зіставлення змісту й аналізу всіх трьох малюнків.

Визначення рівня складності уяви. Складність уяви констатується за найбільш складним із трьох малюнків. Можна користуватися шкалою, яка дає можливість встановлювати п'ять рівнів складності.

Перший рівень: контур геометричної фігури використовується як основна деталь малюнка, сам малюнок простий, без доповнень, і є однією фігурою.

Другий рівень: контур використано як основну деталь, але сам малюнок має додаткові частини.

Третій рівень: контур використано як основну деталь, а малюнок має певний сюжет, при цьому може бути введено додаткові деталі.

Четвертий рівень: контур геометричної фігури залишається і далі основною деталлю, проте малюнок — це вже складний сюжет з доповненнями фігурками та деталями.

П'ятий рівень: малюнок має складний сюжет, в якому контур геометричної фігури використано як одну з деталей.

Визначення гнучкості уяви і ступеня фіксованості образів уявлень

Гнучкість уяви залежить від фіксованості уявлень. Ступінь фіксованості образів визначають за кількістю малюнків, які мають один і той же сюжет.

Уява буде гнучкою, коли фіксованість образів в уявленні не відбивається в малюнках, тобто всі малюнки виконано на різні сюжети і вони охоплюють як внутрішню, так і зовнішню частини контуру геометричної фігури.

Фіксованість уявлень *слабка*, а гнучкість уяви середня, якщо два малюнки мають один і той самий сюжет.

Сильна фіксованість образів в уявленні та негнучкість чи ригідність уяви характеризуються за малюнками з одним сюжетом. Якщо всі малюнки мають однаковий сюжет незалежно від рівня їхньої складності - це ригідна уява.

Ригідність уяви може спостерігатися і тоді, коли немає або є слабкою фіксація образів в уявленні, але малюнки виконано виключно всередині контурів геометричних фігур. У цьому разі увага досліджуваного фіксується на внутрішньому просторі контуру.

Визначення ступеня стереотипності уяви. Стереотипність визначається за змістом малюнків. Якщо зміст малюнків типовий, то уява вважається, як і сам малюнок, стереотипною, якщо ж зміст нетиповий, оригінальний — то творчою.

До типових малюнків належать малюнки з такими сюжетами:

- з **контуром кола**: сонце, квітка, людина, обличчя людини, голова зайця, циферблат або годинник, колесо, глобус, снігова баба;
- з **контуром трикутника**: трикутник і призма, будинок і дах, піраміда, людина з головою-трикутником чи з таким же тулубом, лист, дорожній знак;
- з **контуром квадрата**: людина з квадратною головою чи з таким же тулубом, робот, телевізор, дім, вікно, акваріум, серветка, лист.

Ступінь стереотипності можна диференціювати за рівнями.

Високий ступінь стереотипності констатується тоді, коли всі малюнки мають типовий сюжет.

Малюнок вважається **оригінальним**, а уява творчою, коли немає стереотипності, коли всі малюнки виконано на нетипові сюжети.

Аналіз результатів

Отримані результати важливо співвіднести з тим, наскільки досліджуваний був захоплений процесом дослідження та з його установками. З цією метою використовують дані самозвіту.

У першу чергу потрібно звернути увагу на тих, хто має ригідність уяви. Вона може бути наслідком пережитих стресів та афектів. Дуже часто, хоча і не завжди, люди, котрі всі малюнки розміщують тільки всередині контурів геометричних фігур, мають деякі психічні захворювання. Ці малюнки не обговорюють у групі. При цьому треба скористатися яким-небудь приводом, щоб не травмувати психіку студента передбачуваним діагнозом.

Особи з п'ятим рівнем складності уяви, з якісним виконанням малюнків, в яких немає стереотипності, здебільшого схильні до художньої діяльності (графіка, живопис, скульптура тощо). Ті, що тяжіють до технічних наук, креслення, до логіки чи філософії, можуть зображати певні абстракції або геометричні фігури. На відміну від них, особи з гуманітарною спрямованістю люблять сюжети, пов'язані з різноманітною діяльністю, малюють людей, обличчя чи антропоморфні предмети.

Під час обговорення результатів тестування та складання рекомендацій треба встановити умови, які сприяють переборенню стереотипності, розвитку творчості, і визначити завдання для тренування гнучкості процесу уяви.

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ ЯК КОМПОНЕНТУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Дослідження творчої уяви	<ul style="list-style-type: none"> - молодший шкільний вік - підлітковий вік - юнацький вік - дорослі 	Пашукова Т.І., Допіра А.І., Дьяконов Г.В. Практикум із загальної психології / Т.І.Пашукова, А.І. Допіра, Г.В. Дьяконов / ред. Пашукової Т.І. – К., 2000. – С. 69–71.

Мета дослідження: оцінка особливостей творчої уяви як компоненту творчих здібностей.

Необхідний матеріал: бланк з трьома надрукованими словами, наприклад: капелюх, дорога, дощ; стандартні аркуші паперу, ручка, секундомір.

Хід проведення

Цей дослід можна проводити як з однією людиною, так і з групою до 11 осіб, але всім досліджуваним потрібно зручно сидіти, а умови їхньої праці мають забезпечити сувору самотійність виконання завдання.

Перед початком дослідження кожен учасник отримує бланк з надрукованими на ньому трьома словами. Бланки можна роздати в

конвертах або покласти на стіл перед досліджуваними перегорненими догори, щоб до інструктажу вони не читали слів на них. При тестуванні кожному видаються однакові бланки для можливого спрощення подальшого аналізу і порівняння. У процесі дослідження пропонується протягом 10 хвилин скласти з трьох слів якомога більшу кількість речень.

Інструкція: «Прочитайте слова, написані на бланку, і складіть з них якомога більшу кількість речень, причому в кожне речення мають входити всі три слова. Складені речення записуйте на аркуші паперу. На виконання завдання Вам дається 10 хвилин. Якщо все зрозуміло, починаймо!»

У процесі дослідження експериментатор фіксує час і після закінчення 10 хв подає команду: «Стоп! Роботу закінчити!»

Обробка та аналіз результатів. Показниками творчості в даному досліді є:

- величина балів за оригінальне та найбільш дотепне речення;
- сума балів за всі речення, придумані за 10 хвилин.

Ці показники встановлюються за допомогою шкали оцінки творчості.

Шкала оцінки творчості

Пункт	Характеристика складеного речення	Оцінка речення в балах
1	У реченні використано всі три слова в дотепній оригінальній комбінації	6 балів
2	У реченні використано всі три слова без особливої дотепності, але в оригінальній комбінації	5 балів
3	У реченні використано всі три слова у звичайній комбінації	4 бали
4	Задані три слова використано в менш необхідній, але в логічно допустимій комбінації	3 бали
5	Правильно використано лише два слова, а третє використано з натяжкою через чисто словесний зв'язок	2,5 бала
6	Правильно використано тільки два слова, а третє штучно введено в речення	1 бал
7	Досліджуваний правильно зрозумів завдання, але він формально поєднує всі три слова або використовує їх із спотвореннями	0,5 бала
8	Речення являє собою беззмістовне поєднання всіх трьох слів	0 балів

Якщо досліджуваний придумав дуже схожі одне на одне речення з повторенням теми, то друге та всі наступні речення цього типу оцінюються половиною початкового балу.

Під час підрахунку дані зручно заносити в таблицю результатів.

Якісна характеристика творчості, яка визначається за кількістю балів, отриманих за дотепне та оригінальне речення, відповідає максимальній оцінці якого-небудь із складених досліджуваним речень. Ця оцінка не перевищує 6 і вказує на розвинену творчість чи на оригінальність. Якщо оцінка даного показника становить 5 — 3 бали, то прояв творчості слід вважати середнім. Нарешті, якщо ця оцінка становить лише 2 або 1, то це низький показник творчості або намір досліджуваного діяти аналогічно, що поставить експериментатора перед дилемою.

Таблиця результатів

№ речення	Оцінка речення в балах
1	
2	
3	
... і т. д.	

Другий показник — це сума балів. Він дає сенс для аналізу й інтерпретації результатів тільки тоді, коли порівнюється робота кількох осіб, що можливо при довірливих стосунках у групі. У кого більша сума балів, у того й більша продуктивність творчої діяльності.

Творча уява передбачає створення образу, предмета, ознаки, які не мають аналогів. У даному разі — це створення речень без заданого зразка. Студенти-філологи і студенти природничих факультетів відрізняються досвідом роботи з лінгвістичним матеріалом, і це теж треба враховувати. Окрім того, одержаний показник творчості засвідчує суб'єктивну новизну результатів, якщо вони нові чи оригінальні для самого досліджуваного.

МЕТОДИКА «ВИГАДАТИ РОЗПОВІДЬ»

Повна назва методики, автор, адаптація	Віковий діапазон застосування	Вихідне джерело
Методика «Вигадати розповідь»	<ul style="list-style-type: none"> - молодший шкільний вік - підлітковий вік - юнацький вік - дорослі 	Зелінська Т. М. Практикум із загальної психології / Т. М. Зелінська, І. В. Михайлова – К.: Каравела, 2009. – С. 246.

Мета: виявити рівень схильності до творчості.

Необхідний матеріал: аркуш для записів, ручка, секундомір.

Інструкція досліджуваному: «Вам потрібно вигадати розповідь про кого-небудь, чи про що-небудь, витративши на це лише 1 хвилину, а потім переказати її протягом 2 хвилин. Це може бути не розповідь, а, наприклад, будь-яка історія чи казка».

Процедура дослідження та оцінка результатів

Розвиток схильності до творчості оцінюється за наступними параметрами:

1. Час, витрачений на вигадання.
2. Нетрадиційність, оригінальність сюжету розповіді.
3. Різноманітність образів, що використовуються в розповіді.
4. Опрацьованість і деталізація образів.
5. Виразність і емоційність образів.

За кожним із параметрів розповідь може отримати від 0 до 2 балів.

За першим параметром розповідь отримує 2 бали у випадку, якщо вдалося вигадати розповідь протягом не більше 30 секунд; 1 бал - коли на вигадання пішло від 30 секунд до 1 хв.; 0 балів - якщо за хвилину так і не вдалося нічого вигадати.

За параметром «різноманітності образів» — 0 балів у випадку, якщо від початку до кінця говориться про одного героя з «бідними» характеристиками і при цьому сюжет не змінюється; 1 бал — коли в розповіді зустрічається 2-3 різних персонажі, всі вони характеризуються з різних сторін; 2 бали — коли характеризується 4 і більше персонажів з різних сторін.

Оцінка опрацьованості і деталізації образів в розповіді проводиться наступним чином. Якщо персонажі називаються і ніяк при цьому додатково не характеризуються, то розповідь отримує 0 балів. Якщо, окрім назви, вказуються іще одна або дві ознаки, то розповідь отримує 1 бал. Якщо образи характеризуються трьома і більше ознаками, то розповідь отримує 2 бали.

Оцінка виразності й емоційності. Якщо розповідь не викликає ніяких вражень і не супроводжується емоціями, то вона оцінюється в 0 балів. Якщо у самого оповідача емоції слабо виражені, а слухачі не реагують емоційно, то така розповідь отримує 1 бал. Якщо і сама розповідь, і передача змісту супроводжується яскраво вираженими емоціями, при цьому слухачі під враженнями і заражені емоціями оповідача, то така розповідь отримує 2 бали.

Рівні розвитку схильності до творчості:

10 балів – дуже високий рівень.

8–9 балів – високий.

4–7 балів – середній.

2–3 бали – низький.

0–1 бал – дуже низький.

Орієнтовний список рекомендованої літератури та джерел

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ «ЗДІБНОСТІ»

1. Андреева В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреева. – Казань.: Изд-во Казанского университета, 1988. – 238 с.
2. Барко В. І., Тютюнников А. М. Як визначити творчі здібності дитини? / В. І. Барко, А. М. Тютюнников. – К.: Вид-во «Україна», 1991. – 79 с.
3. Бельская Н. А. Роль оценочной функции психики в структуре эстетической одаренности: пособие / Н. А. Бельская; Нац. акад. пед. наук Украины, Ин-т одар. ребенка. – Киев : Ин-т одар. ребенка, 2014. – 93 с.
Режим доступу: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=1&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
4. Біла І. М. Психологія дитячої творчості / І. М. Біла. – К.: Фенікс, 2014. – 137 с.
5. Богоявленская Д. Б. Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская. – М.: Наука, 1981. – 120 с.
6. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1983. – 189 с.
7. Бодалев А. А. О направлениях и задачах научной разработки проблемы способностей // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 10–15.
8. Бутузова Л. П. До проблеми розвитку творчих здібностей в підлітковому віці / Л. П. Бутузова, Ю. С. Прухницька // Формування особистості в освітньо-виховному середовищі навчального закладу: проблеми і пошуки / Л. П. Бутузова, Ю. С. Прухницька. – Житомир: ФОП Левковець, 2015. – (Збірник наукових праць / за заг. ред. к.п.н, доц. Н.М.Мирончук). – С. 86–89.
9. Бутузова Л. П. Психолого-педагогічний супровід молодшого школяра в навчально-виховному процесі / Лариса Петрівна Бутузова // Інноваційний досвід педагогів дошкільної та початкової освіти Житомирщини / Лариса Петрівна Бутузова. – Житомир: ФОП Левковець, 2012. – (Збірник науково-методичних праць / За заг. ред. В. Є. Литнєва, Н. Є. Колесник). – С. 227–229.
10. Бутузова Л. П. Розвиток творчих здібностей у підлітковому віці / Л. П. Бутузова, Р. В. Іщук // Проблеми освіти і виховання в сучасних умовах / Л. П. Бутузова, Р. В. Іщук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2013. – (Збірник наукових праць / за заг. ред. Н. М. Мирончук). – С. 84–87.
11. Взаємозв'язок когнітивних та особистісних чинників у розвитку обдарованості: монографія / Акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К. : Пед. думка, 2008. – 143 с.
12. Вінник Н. Д. Психолого-педагогічні підходи до особистісного розвитку інтелектуально обдарованих старшокласників: метод. рек. / Н. Д. Вінник.

- Київ: Ін-т обдар. дитини, 2014. – 24 с. Режим доступу: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=1&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
13. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский // Психология развития ребенка. – М.: Смысл–Эксмо, 2003. – С. 235–326.
  14. Волощук І. С. Науково-педагогічні основи формування творчої особистості / І. С. Волощук. – К.: Педагогічна думка, 1998. – 160 с.
  15. Волощук І. С. Методи розвитку творчих здібностей учнів молодшого шкільного віку. Метод. посібник / І. С. Волощук // Рідна школа. – 1998. – № 3. – С. 29–52.
  16. Гатанов Ю. Б. Развитие личности, способной к творческой самореализации // Психологическая наука и образование. – 1998. – № 1. – С. 93–100.
  17. Гильбух Ю. З. Внимание: одаренные дети / Ю. З. Гильбух. – М.: Знание, 1991. – 260 с.
  18. Гильбух Ю. З. Розумово обдарована дитина / Ю. З. Гильбух. – К.: Либідь, 1993. – 77 с.
  19. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Дж. Гилфорд // Психология мышления / Под ред. А. М. Матюшкина. – М.: Изд-во Прогресс, 1965. – С. 124–145.
  20. Глотова Г. А. Творческая одарённость личности. Проблемы и методы исследования / Г. А. Глотова. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. ун-та, 1992. – 128 с.
  21. Голубева Э. А. Способности и индивидуальность / Э. А. Голубева. – М.: Прометей, 1993. – 176 с.
  22. Грузенберг С. О. Гений и творчество. Основы теории и психологии творчества / С. О. Грузенберг. – М.: КРАСАНД, 2010. – 253 с. Режим доступу: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
  23. Губенко О. В. Трансформаційне мислення як показник креативності / О. В. Губенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 12(189). – С. 65–75.
  24. Гурова Л. Л. Творческая одарённость в развитии познавательных структур / Л. Л. Гурова // Вопросы психологии. – 1991. – № 6. – С. 61–68.
  25. Данилюк К. В., Дубравська Н. М. Інтерактивні технології навчання у розвитку творчих здібностей учнів початкової школи / К. В. Данилюк, Н. М. Дубравська // Формування дидактичної компетентності педагогів дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць: статті / В. Є. Литньов, Н. Є. Колесник, Т. В. Наумчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 206–209.

26. Диагностика и формирование креативности у детей в процессе учебной деятельности / под ред. Г. В. Ожигановой // Психологический журнал. — 2001. — Т. 22. — № 2. — С. 75–85.
27. Дмитрієва С. М. Діалог як вирішальна умова організації педагогічної співтворчості викладача і студента / С. М. Дмитрієва // Духовність і художньо-естетична культура: Міжвідомчий науковий збірник. — К.: Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 2000. — Т. 17. — С. 52–57.
28. Дмитрієва С. М. Діалогове навчання як умова розвитку професійно-творчих здібностей викладача і студентів / С. М. Дмитрієва / Психологічні засади розвивальної освіти: Інститут соц. та політ. психології АПН України. — К., 2001. — С. 57–64.
29. Дмитрієва С. М. Методи дослідження творчих здібностей школярів: Посібник-практикум / С. М. Дмитрієва, Н. В. Гаврилова. — Житомир: ЖЦНТЕІ, 2002. — 40 с.
30. Дмитрієва С. М. Педагогічна співтворчість викладача і студента як умова формування української еліти / С. М. Дмитрієва, О. Л. Музика // Українська еліта та її роль у державотворенні: Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — Вип. 1. — К., 2000. — С. 258–262.
31. Дмитрієва С. М. Педагогічна співтворчість як умова гуманізації взаємин вчителя та учнів / С. М. Дмитрієва // Гуманізація взаємин вчителя з учнями — необхідна умова особистісно орієнтованої освіти: науково-методичний збірник / За ред. С. Д. Максименка, Г. О. Балла, М. М. Заброцького. — Житомир — Київ, ЖОІППО, 2005. — С. 31–40.
32. Дмитрієва С. М. Психологічні аспекти підготовки майбутніх учителів до роботи з обдарованими дітьми / С. М. Дмитрієва // Спрямованість особистості сучасних школярів. Збірник наук. праць. — Житомир: Вид-во ЖДПУ, 2000. — С. 8–14.
33. Дмитрієва С. М. Психологічні особливості творчих здібностей старшокласників / С. М. Дмитрієва // Наука і освіта: Науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України / За ред. Л. П. Журавльової. — Одеса: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2014. — № 5/СХХІІ. — С. 126–130.
34. Дмитрієва С. М. Психологічні особливості творчих здібностей у період ранньої юності / С. М. Дмитрієва, Л. В. Климович // Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Саух І. В. — Житомир: Вид-во ЖФ КІБІТ, 2010. — С. 286–289.
35. Дмитрієва С. М. Психолого-педагогічні фактори організації співтворчості викладача і студентів у процесі навчання у ВНЗ / С. М. Дмитрієва // Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних

- дисциплін / За ред. О. А. Дубасенюк: Зб. наук.– метод. праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – С. 86–93.
36. Дмитрієва С. М. Розвиток професійно-творчих здібностей майбутніх менеджерів туризму / С. М. Дмитрієва // Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі: Матеріали Шостої Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Саух І. В. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С.199–204.
37. Дмитрієва С. М. Розвиток творчих здібностей у старшому шкільному віці та шляхи їх формування / С. М. Дмитрієва, В. О. Матвійчук // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць / За ред. І. В. Фриз. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С.89–95.
38. Дмитрієва С. М. Творчість та вікові особливості юнацького віку / С. М. Дмитрієва., Л. П. Довженко // Конкурентоспроможність в умовах глобалізації і реалії, проблеми та перспективи: Матеріали IV Міжнародної науково–практичної конференції / За ред. Саух І. В. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 276–279.
39. Дмитрієва С. М. Творчі здібності особистості як умова її конкурентоздатності / С. М. Дмитрієва, І. М. Левчук // Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи: Матеріали Восьмої Міжнародної науково–практичної конференції / За ред. Саух І. В. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 49–53.
40. Дмитрієва С. М. Творча уява студентів вищої школи та шляхи її розвитку / С. М. Дмитрієва, В. М. Донецькова // Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи: Матеріали Сьомої Міжнародної науково–практичної конференції / За ред. Саух І. В. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С.37–41.
41. Дорфман Л. Я., Ковалева Г. В. Исследование креативности в науке и искусстве // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 101–104.
42. Дружинин В. Н. Психология и психодиагностика общих способностей / В. Н. Дружинин. – М.: Наука, 1994. – 365 с.
43. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб.: Издательство "Питер", 2000. – 368 с.
44. Дружинин В. Н. Психология общих способностей: учеб. пособие / В. Н. Дружинин. – СПб.; М.; Харьков: Питер, 2002. – 356 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
45. Дружинин В. Н. Психология творчества // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26. – № 5. – С. 101–109.
46. Донсон О. Развитие креативности: креативность и обучение // Когнитивное обучение: современное состояние и перспективы. – М.: Наука, 1997. – 168 с.

47. Дружинин В. Н., Хазратова Н. В. Экспериментальное наследование формирующего влияния микросреды на креативность // Психологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 24 – 31.
48. Дункер К. Психология продуктивного (творческого) мышления // Психология мышления / Под ред. А. М. Матюшкина. – М.: Прогресс, 1965. – С. 86–234.
49. Дьяченко О. М. Проблема развития способностей: до и после Л. С. Выготского // Вопросы психологии. – 1996. – № 3. – С. 92–95.
50. Ермолаева М. В. Практическая психология детского творчества / М. В. Ермолаева. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2005. – 304 с.
51. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества / Л. Б. Ермолаева-Томина. – М.: Академический Проект, 2003. – 304 с.
52. Завалишина Д. Н. Психологическая структура способностей // Развитие и диагностика способностей. – М.: Наука, 1991. – 440 с.
53. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / В. О. Моляко, О. Л. Музика. – Житомир: Рута, 2006. – 320 с.
54. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Грабенко Т. М. Практикум по креативной терапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева, Т. М. Грабенко. – СПб.: Питер, 2003. – 189 с.
55. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
56. Интеллектуальная одаренность и ее выявление у детей старшего дошкольного возраста / [В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова, Л. Г. Черная]. – К.: Знание, 1993. – 60 с.
57. Исследование проблем психологии творчества / Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1983. – 336 с.
58. Карпова І. Г. Тестова методика дослідження творчої обдарованості студента / І. Г. Карпова // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 11. – С. 34–43. Режим доступу: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=1&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
59. Кинг Л. Тесты на креативность / Л. Кинг. – СПб.: Питер, 2005. – 195 с.
60. Кипнис М. Тренинг креативности / М. Кипнис – М.: Наука, 2004. – 120 с.
61. Клег Б., Бич П. Интенсивный курс по развитию творческого мышления / Б. Клег, П. Бич. – М.: Наука, 2004. – 101 с.
62. Клепиков О. І., Кучерявий І. Т. Основи творчості особи / О. І. Клепиков, І. Т. Кучерявий. – К.: Вища школа, 1996. – 296 с.
63. Клименко В. В. Механізм творчості: чи можна його розвивати / В. В. Клименко. – К.: Шкільний світ, 2001. – 96 с.
64. Клименко В. В. Психологія творчості / В. В. Клименко. – Київ : Центр навч. л-ри, 2006. – 479 с. Режим доступу: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20

- &S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
65. Клименко В. В. Психологические тесты таланта / В. В. Клименко. – Х. : Фоліо; СПб. : Кристалл, 1996. – 412 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
66. Козлов В. В. Психология творчества. Свет, сумерки и темная ночь души / Владимир Козлов. – М. : ГАЛА–Изд-во, 2009. – 106 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
67. Кондратенко Л. О. Сім'я в долі обдарованої особистості (протидія як механізм саморозвитку) / Л. О. Кондратенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 10 (79). – С. 78–79.
68. Костюк Г. С. Здібності і їх розвиток у дітей / Г. С. Костюк. – К.: Знання, 1963. – 80 с.
69. Кудрявцев В. Т. Феномен детской креативности / В. Т. Кудрявцев // Дошкольное воспитание. – 2006. – № 4. – С. 71–78.
70. Кульчицкая Е. И. Сирень одаренности в саду творчества / Е. И. Кульчицкая, В. А. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 316 с.
71. Кульчицька О. І. Творчі здібності та особливості їх прояву в дитячому віці // Обдарована дитина. – 2000. – № 1. – С. 10–14.
72. Кунгурцева Л. В. Психологічна допомога обдарованим дітям в умовах школи–інтернату / Л. В. Кунгурцева, В. С. Бажанюк, В. В. Камишин ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т обдар. дитини НАПН України. – Київ : Ін-т обдар. дитини, 2014. – 241 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=1&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
73. Кучерявий О. Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості (Аспект само формування вмінь організувати творчість дітей / О.Г. Кучерявий. – К.: УЗМН, 1998. – 156 с.
74. Лаптева Г. В. Ігри для розвитку емоцій і творчих здібностей. Театральні заняття для дітей 5-9 років / Г.В.Лаптева // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 2(167). – С. 30–42.
75. Ларионова Л. И. Культурно-психологические факторы развития интеллектуальной одаренности / Л. И. Ларионова. – М. : Ин-т психологии РАН, 2011. – 316 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=1&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=

76. Лейтес Н. С. Проблем а соотношения возрастного и индивидуального в способностях школьника // Вопросы психологии. – 1985. – № 1. – С. 9–18.
77. Лейтес Н. С. Ранние проявления одаренности // Вопросы психологии. – 1988. – № 4. – С. 98–107.
78. Лейтес Н. С. Способности и одаренность в детские годы / Н. С. Лейтес. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
79. Лосева А. А. Психологическая диагностика одаренности / А. А. Лосева. – М.: Трикта: Академ. Проект, 2004. – 174 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=1&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
80. Лук А. Н. Проблемы научного творчества // Сер. Науковедение за рубежом. – М.: ИПИОН АН СССР, 1983. – 720 с.
81. Лук А. Н. Психология творчества / А. Н. Лук. – М.: Наука, 1978. – 98 с.
82. Лучинкіна А. І. Психологічні особливості соціалізації обдарованих дітей у віртуальному просторі / А. І. Лучинкіна, К. Г. Мілютіна, Т. Я. Яншина; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т обдар. дитини. – Київ : Ін-т обдар. дитини, 2014. – 250 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=1&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
83. Матюшкин А. М. Раннее выявление талантов и их развитие / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1984. – № 3. – С. 166–170.
84. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1986. – № 6. – С. 32–46.
85. Матюшкин А. М. Одаренные и талантливые дети / А. М. Матюшкин, Д. А. Сиск // Вопросы психологии. – 1988. – № 4. – С. 88–97.
86. Матюшкин А. М. Загадки одаренности / А. М. Матюшкин. – М.: Наука, 1993. – 148 с.
87. Матюшкин А. М. Загадки одаренности. Проблемы практической диагностики / А. М. Матюшкин. – М.: Школа–Пресс, 1993. – 127 с.
88. Матюшкин А. М. Мышление, обучение, творчество / А. М. Матюшкин. – М.: Изд. Московского психолого-социального института; Воронеж : Изд. НПО «МОДЭК», 2003. – 720 с.
89. Маслоу А. Самоактуализирующаяся личность // Психология личности / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтера, А. А. Пузыри. – М.: Наука, 1985. – 180 с.
90. Мачушник О. Л. Пізнавальна активність у контексті професійної підготовки майбутніх психологів / О. Л. Мачушник // Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – С. 74–76.

91. Мачушник О. Л. Пізнавальна активність як важлива складова професійної підготовки психологів / Олена Леонідівна Мачушник // Наука і освіта. – Психологія і педагогіка. – 2016. – № 5. – Одеса, 2016. – С. 223–228.
92. Мачушник О. Л. Пізнавальна активність особистості як проблема педагогічної психології / О. Л. Мачушник // Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи: Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Саух І. В. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 303–304.
93. Мачушник О. Л. Пізнавальна активність як предмет дослідження психологічної науки / О. Л. Мачушник // Теоретичні та методологічні проблеми сучасної педагогіки та психології. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса, ГО «Південна фундація педагогіки», 2012. – С. 23–25.
94. Мачушник О. Л. Пізнавальна активність як психологічна проблема / О. Л. Мачушник // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Випуск 13. – Житомир, 2003. – С. 257–259.
95. Мелик–Пашаев А. А. Художественная одаренность детей, ее выявление и развитие / [А. А. Мелик–Пашаев, З. Н. Новлянская, А. А. Адашкина, Н.Ф.Чубук]. – Дубна.: Феникс+, 2006. – 112 с.
96. Моляко В. А. Психологические вопросы выявления одаренности / В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова. – К.: 1992. – 56 с.
97. Одаренность и возраст. Развитие творческого потенциала одаренных детей: / под ред. А. М. Матюшкина. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 192 с.
98. Одаренность и ее выявление у детей дошкольного возраста / [В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова, Л. Г. Черная]. – К.: Знание 1993. – 104 с.
99. Одаренные дети / [общ. ред. Г. В. Бурменского и В. М. Слущкого]. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
100. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості / І. І. Карабаєва [та ін.]; ред. Р. О. Семенова ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – Київ ; Кіровоград : Імекс–ЛТД, 2014. – 228 с.
101. Пешкова В. Е. Феномен гения / В. Е. Пешкова. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 155 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
102. Приходченко К.І. Витоки творчості. Розробки уроків та позакласних заходів з розвитку творчих здібностей учнів / К. І. Приходченко. – Д.: Сталкер, 1998. – 416 с.
103. Познавательные процессы и способности в обучении / под ред. В. Д. Шадрикова. – М.: Просвещение, 1990. – 142 с.
104. Пономарев Я. А. Психология творчества // Тенденция развития психологической науки. – М.: Наука. – 1988. – С. 21–25.

105. Платонов К. К. Проблемы способностей / К. К. Платонов – М.: Просвещение, 1972. – 246 с.
106. Психологічне дослідження творчих перцептивних процесів на різних вікових рівнях / В. О. Моляко [та ін.]; заг. ред. В. О. Моляко]. – К.; Кіровоград: Імекс, 2012. – 209 с.
107. Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості / Акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка ; [кол. авт., наук. кер. В. О. Моляко ; рец.: Балл Г. О., Сисоєва С. О.]. – К. : Пед. думка, 2008. – 207 с.
108. Психологічні особливості лідерської обдарованості: концепції, діагностика, тренінги / А. В. Мітлош [та ін.] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т обдар. дитини НАПН України. – Київ : Ін-т обдар. дитини, 2014. – 289 с.
109. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н.С. Лейтеса – М.: Издательский центр «Академия», 1996. – 416 с.
110. Психология одаренности: от теории к практике / под ред. Д. В. Ушаковой. – М. : Ин-т психологии РАН, 2000. – 96 с.
111. Рабочая концепция одаренности / [Д. Б. Богоявленская и др. ; науч. ред. В. Д. Шадриков]. – М. : Магистр, 1998. – 66 с.
112. Рибалка В. Р. Психологія розвитку творчої особистості / В. Р. Рибалка – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.
113. Рибалка В. В. Психологія та педагогіка праці особистості: від обдарованості дитини до майстерності дорослого / В. В. Рибалка ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т обдар. дитини. – Київ : Ін-т обдар. дитини, 2014. – 218 с.
114. Роменець В. А. Психологія творчості / В. А. Роменець. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
115. Роджерс Н. Творчество как усилие себя // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164–168.
116. Развитие и диагностика способностей / Под ред. В. Н. Дружинина и В. В. Шадрикова. – М.: Наука, 1991. – 166 с.
117. Савенков А. И. Психология детской одаренности / А. И. Савенков. – М.: Генезис, 2010. – 440 с.
118. Савенков А. И. У колыбели гения / А. И. Савенков. – М. : Пед. о-во России, 2000. – 219 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=1&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
119. Сеидов С. Феноменология творчества (история, парадоксы, личность) / Самед Сеидов. – М. : Изд-во Рос. гос. социального ун-та, 2010. – 339 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
120. Свінціцька В., Дубравська Н. Креативність, творчий потенціал та здібності у житті молодшої людини / В. Свінціцька, Н. Дубравська // Соціально-

- психологічні проблеми дослідження особистості: збірник науково-методичних праць: статті / Н. Дубравська. – Житомир: Рута, 2016. – С. 60–67.
121. Стахова О. О. Особистісна зрілість майбутнього вчителя початкових класів як показник рівня розвитку його професійної самосвідомості / О. О. Стахова // Гуманітарний вісник ДВНЗ –Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. – К.: Гнозис, 2014. – Додаток 1 до Вип. 35, Том VI (57): Тематичний випуск –Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – С. 378–383.
122. Стахова О. О. Педагогічна спрямованість як психологічний механізм розвитку професійної самосвідомості майбутнього вчителя початкових класів / О. О. Стахова // Наука і освіта. – Одеса: Вид-во Південного наукового Центру НАПН України, 2014. – №5 / СХХІІ. – С. 197–202.
123. Стахова О. О. Психологічні особливості професійної самосвідомості майбутнього вчителя початкової ланки шкільної освіти / О. О. Стахова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 38 (62). – С. 153–161.
124. Стахова О. О. Психолого–педагогічні особливості професійної діяльності вчителя початкових класів / О. О. Стахова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 45 (69). – С. 92–99.
125. Тамберг Ю. Г. Развитие творческого мышления ребенка / Ю. Г. Тамберг. – СПб.: Речь, 2002. – 176 с.
126. Тарадайник В. М. Використання інформаційно-соціального середовища розвитку обдарованої дитини / В. М. Тарадайник ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т обдар. дитини. – Київ : Ін-т обдар. дитини, 2014. – 67 с.
Режим доступу: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=1&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
127. Творча діяльність в ускладнених умовах: [наук.-метод. посіб. / В. О. Моляко [та ін.] ; заг. ред. В. О. Моляко]. – К., 2007. – 308 с.
128. Теплов Б. М. Избранные труды / Б. М. Теплов. – В 2-х томах. Том 1. – М.: Педагогика, 1985. – 328 с.
129. Теплов Б. М. Избранные труды / Б. М. Теплов. – В 2-х томах. Том 2. – М.: Педагогика, 1985. – 308 с.
130. Теплов Б. М. Труды по психологии индивидуальных различий / Б. М. Теплов. – М.: Наука, 2004. – 444 с.
131. Тихомирова Л. Ф. Развитие познавательных способностей детей / Л. Ф. Тихомирова. – Ярославль : Акад. развития, 1997. – 220 с. Режим доступу: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=

- BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20
&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
132. Тихомирова Л. Ф. Развитие интеллектуальных способностей школьника / Л. Ф. Тихомирова. – Ярославль : Акад. развития, 1997. – 237 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
133. Туник Е. Е. Оценка способностей и личных качеств школьников и дошкольников / Е. Е. Туник, В. П. Опутникова. – СПб. : Речь, 2005. – 104 с.
134. Туник Е. Е. Психодиагностика творческого мышления. Креативные тесты / Е. Е. Туник. – СПб: Изд-во «Дидактика Плюс», 2002. – 48 с.
135. Тюленев П. В. Как развивать детей одаренными?: рук. для родителей, воспитателей и педагогов : семь тайн развития интеллекта / П. В. Тюленев. – М. : Соц. защита, 1998. – 78 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
136. Фетискин Н. П. Психодиагностика детской одарённости / Н. П. Фетискин. – М.; Кострома, 2001. – 44 с.
137. Холодная М. А. Когнитивные стили как проявление своеобразия индивидуального интеллекта / М. А. Холодная. – К.: Наука, 1990. – 376 с.
138. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – СПб.; М.; Харьков: Питер, 2002. – 264 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
139. Чудновский В. Э. Воспитание способностей и формирование личности / В. Э. Чудновский. – М.: Знание, 1986. – 80 с.
140. Шадриков В. Д. Способности, одаренность, талант // Развитие и диагностика способностей / Отв. ред. В. Н. Дружинин, В. Д. Шадриков. – М.: Наука, 1991. – 487 с.
141. Шадриков В. Д. О содержании понятий «способности» и «одаренность» // Психологический журнал. – 1983. – Т. 4. – № 5. – С. 3–10.
142. Шляхи і методи забезпечення подальшого творчого зростання обдарованої молоді / [за заг. ред.: Л. В. Корінної ; редкол.: Л. В. Калачова, Л. Р. Рассохіна ; рец.: Н. А. Сейко, С. С. Вітвицька]. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 428 с.
143. Шукаємо таланти. Як визначити здібності дитини. Збірник методик, тестів, анкет, діагностики творчого потенціалу учнів / Упорядник В. В. Трухачова. – Кривий Ріг, 2016. – 78 с.

144. Щебланова Е. И. Психологическая диагностика одаренности школьников: проблемы, методы, результаты исследований и практики / Е. И. Щебланова. – М.; Воронеж МПСИ : МОДЭК, 2004. – 368 с.
145. Юркевич В. С. Одаренный ребенок: иллюзии и реальность / В. С. Юркевич. – М. : Просвещение : Учеб. лит., 1996. – 128 с. Режим доступа: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=1&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
146. Яцюрик А. О. Розвиток креативності в підлітковому віці / А. О. Яцюрик // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 12(189). – С. 19–29.
147. Яцюрик А. О. Тест на визначення творчих здібностей Хорста Зіверта / А. О. Яцюрик // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 10 (187). – С. 16–20.
148. Torrance E.P.Guiding creative talent–Englewood Cliffs.N.Y.; Prentice – Hall, 1962. – 108 p.

ПІДРУЧНИКИ ТА НАВЧАЛЬНО–МЕТОДИЧНІ ПОСІБНИКИ, ЩО МІСТЯТЬ РОЗДІЛИ ЧИ ПАРАГРАФИ ПРО ЗДІБНОСТІ

1. Бутузова Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Частина 1: Вікова психологія / Лариса Петрівна Бутузова. – Житомир: ЖЦНТЕІ, 2012. – 286 с. – (Навчально-методичний посібник).
2. Варій М. Й. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Й. Варій ; М-во освіти і науки України, Львів. держ. Ун-т внутр. справ. – К. : Центр учб. л-ри, 2008. – 591 с.
3. Введение в психологию : учеб. для высш. шк. / под общ. ред. А. В. Петровского. – М. : Академия, 1996. – 494 с.
4. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский ; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
5. Грановская Р. М. Творчество и конфликт в зеркале психологии / Р. М. Грановская. – СПб. : Речь, 2010. – 414 с.
6. Гуревич К. М. Дифференциальная психология и психодиагностика. Избранные труды / К. М. Гуревич. – СПб.: Питер, 2008. – 336 с.
7. Дмитрієва С. М. Загальна психологія: текст лекцій / С. М. Дмитрієва. – Житомир: ЖЦНТЕІ, 2012.– 171 с. – (Навчально-методичний посібник).
8. Дрозденко К. С. Загальна психологія в таблицях і схемах : навч. посіб. / К. С. Дрозденко. – К. : Професіонал, 2004. – 303 с.
9. Дубравська Д. М. Основи психології : навч. посіб. / Д. М. Дубравська ; ред. Л. І. Крючкович. – Л. : Світ, 2001. – 279 с.
10. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр учб. л-ри, 2012. – 423 с.
11. Елисеев О. П. Практикум по психологии личности / О. П. Елисеев. – СПб.

- ; М. ; Харьков : Питер, 2002. – 508 с.
12. Загальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко [та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Максименка. – Вінниця : Нова кн., 2006. – 687 с.
  13. Загальна психологія : навч. посіб. / О. П. Сергєєнкова [та ін.] ; М-во освіти і науки України, Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка . – К. : Центр учб. л-ри, 2012. – 295 с.
  14. Загальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [О. В. Скрипченко та ін.] ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Каравела, 2011. – 164 с.
  15. Загальна психологія. Тестовий контроль знань: Науково-методичний посібник для бакалаврів усіх напрямів підготовки, крім 6.030102 Психологія, 6.030103 Практична* психологія / ■С. М. Дмитрієва, С. М. Максимець, Н. І. Сидоренко, І. В. Фриз, О. Л. Мачушник, О. О. Стахова ■; за ред. С. М. Дмитрієвої. – Житомир: ЖЦНТЕІ, 2012. – 187 с.
  16. Зелінська Т. М. Практикум із загальної психології : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. М. Зелінська, І. В. Михайлова. – К. : Каравела, 2009. – 271 с.
  17. Іванюта О. В. Енциклопедія психологічних тестів : практикум з курсу "Заг. психології" : навч. посіб. / Ольга Володимирівна Іванюта, Олена Юріївна Яницька; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – Л. : Новий Світ. – 2011. – 292 с.
  18. Ільїна Н. М. Загальна психологія: теорія та практикум: навч. посіб. / Н. М. Ільїна, С. О. Мисник. – Суми : Унів. кн., 2011. – 352 с.
  19. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2004. — 701 с.
  20. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2008. – 432 с.
  21. Корольчук М. С. Психодіагностика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. С. Корольчук, В. І. Осьодло ; за заг. ред. М. С. Корольчука. – К. : Ельга : Ніка–Центр, 2005. – 399 с.
  22. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. В. Ліфарєва ; Дніпропетров. ун-т економіки та права. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 237 с.
  23. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко ; М-во освіти і науки України. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 271 с.
  24. Маценко В. Індивідуальний розвиток дитини / Віктор Маценко. – К. : Главник, 2007. – 159 с.
  25. Мельничук О. Б. Психологічна діагностика : навч. посіб. для студ. подв. спец. із спец. "Практич. психологія" / Оксана Богданівна Мельничук. – К. : Каравела, 2013. – 315 с.
  26. М'ясоїд П. А. Задачі з курсу загальної психології : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / П. А. М'ясоїд ; рец. В. А. Роменець. – К. : Вища шк., 2000. – 183 с.

27. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / П. А. М'ясоїд ; рец. В. А. Роменець ; ред. Н. В. Леонова. – К. : Вища шк., 2006. – 479 с.
28. Немов Р. С. Общая психология : учеб. пособие / Р. С. Немов. – М. ; СПб. ; Н. Новгород : Питер, 2007. – 304 с.
29. Немов Р. С. Психология : в 3 кн. : учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений / Р. С. Немов. – М. : Владос, 2006. – Кн. 1 : Общие основы психологии. – 2006. – 687 с.
30. Общая психология : курс лекций / [сост. Е. И. Рогов]. – М. : Владос, 1998. – 447 с.
31. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Вопросы психологии творчества. Пушкин. Гейне. Гете. Чехов. К психологии мысли и творчества / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – М. : Книж. дом "ЛИБРОКОМ", 2009. – 301 с.
http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=BD&P21DBN=BD&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
32. Основи психології : підруч. для студ. вищ. закл. / за заг. ред.: О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К. : Либідь, 2006. – 631 с.
33. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К. : Академвидав, 2008. – 431 с.
34. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. / А. А. Палій. – К. : Академвидав, 2010. – 429 с.
35. Партико Т. Б. Загальна психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Т. Б. Партико ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-- ім. І. Франка. – К. : Ін Юре, 2008. – 406 с.
36. Помогайбо В. М. Генетика людини: навч. посіб. / В. М. Помогайбо, А. В. Петрушов. – К. : Академія, 2011. – 278 с.
37. Пашукова Т. І. Практикум із загальної психології / Т. І. Пашукова, А. І. Допіра, Г. В. Дьяконов ; за ред. Т. І. Пашукової. – К. : Знання, 2000. – 203 с.
38. Практикум по основам психологии: тесты и хрестоматия : учеб. пособ. для студентов / Крым. мед. ин-т им. С. И. Георгиевского. – Симферополь : Сонат, 1997. – 254 с.
39. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара: Бахрах-М, 2002. – 668 с.
40. Психология личности: тесты, опросники, методики / сост.: Н. В. Киршева, Н. В. Рябчикова. – М. : Геликон, 1995. – 236 с.
41. Психологія : навч. посіб. / за заг. ред. Л. М. Кудояра. – Суми : Сум. держ. ун-т, 2011. – 330 с.
42. Равенский Н. Н. Искусство читать человека : черты лица, фигура, жесты, мимика / Н. Н. Равенский. – М. : РИПОЛ классик, 2007. – 414 с.
43. Романова Е. С. Психодиагностика : учеб. пособие для высш. учеб. заведений обуч. по направлению и специальностям психологии / Е. С. Романова. – М. : Кнорус, 2011. – 332 с.

44. Романовська Л. І. Диференційна психологія / Л. І. Романовська, Л. О. Подкоритова – Львів: Новий Світ, 2008. — 236 с.
45. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : учеб. пособие / С. Л. Рубинштейн. – СПб. ; М. ; К. : Питер, 2007. – 705 с.
46. Рыбалко Е.Ф. Возрастная и дифференциальная психология / Е.Ф. Рыбалко. – СПб.: Питер, 2001. – 224 с.
47. Савчин М. В. Загальна психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин ; [рец.: І. Д. Пасічник, М. І. Томчук, Т. Д. Щербан]. – К. : Академвидав, 2011. – 461 с.
48. Себе зрозуміти, себе змінити : навч. посіб. / упоряд.: С. Максименко, О. Главник. – К. : В. Главник, 2006. – 127 с.
49. Смирнов А. Г. Практикум по общей психологии: учеб. пособие / А. Г. Смирнов. – М. : Изд-во ин-тута психотерапии, 2001. – 221 с.
50. Стахова О.О. Завдання для самостійної роботи студентів із курсу «Загальна психологія»: Навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» / Укладач: О. О. Стахова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 79 с.
51. Столяренко Л. Д. Основы психологии : практикум / Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2000. – 565 с.
52. Столяренко Л. Д. Основы психологии : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 671 с.
53. Туриніна О. Л. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. / А. А. Палій, Є. О. Варлакова ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – Київ : Персонал, 2012. – 135 с.
54. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология : учеб. пособие / Г. А. Урунтаева ; рец. А. И. Подольский. – М. : Academia, 1996. – 334 с.
55. Цимбалюк І. М. Психологія : навч. посіб. / І. М. Цимбалюк ; М-во освіти і науки України. – К. : Професіонал, 2004. – 214 с.
56. Цуканов Б.И. Дифференциальная психология: конспект лекций / Б. И. Цуканов. – Одеса: АстроПринт, 1999. – 68 с.
57. Щекин Г. В. Визуальная психодиагностика и её методы : учебно–метод. пособие / Г. В. Щекин ; Межрегион. акад. упр. персоналом. – Киев : МАУП, 1996. – 137 с.

ДЛЯ ПОДАТОК